



**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ  
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК  
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 6  
Том 2

Київ • 2016

# НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць  
Випуск 6, том 2, 2016  
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.  
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.  
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015 р.  
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet  
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права  
(протокол № 4 від 27.12.2016 р.).

**Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу МОН України від 11 липня 2016 року № 820 (Додаток 12).**

## РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

**Галуцько В.В.** – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – кандидат юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Биргеу М.М.** – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова); **Бобрик В.І.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник; **Гаруст Ю.В.** – доктор юридичних наук, доцент; **Діхтієвський П.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Іншин М.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Карел Марек** – доктор права, кандидат юридичних наук, професор (Чеська Республіка); **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України; **Лошицький М.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Овчарук С.С.** – доктор юридичних наук, доцент; **Прилипко С.М.** – доктор юридичних наук, професор, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України; **Світличний О.П.** – доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.  
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 6. – Т. 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2016. – 252 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:  
Науково-дослідний інститут публічного права  
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи, 2 А, тел. (044) 228-10-31  
[www.nvppp.in.ua](http://www.nvppp.in.ua)

ISSN 2735-4157

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2016

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

ПЛОТНИКОВА Ю.І.

**РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК  
У ВІДНОСИНАХ ЩОДО СПРАВЛЯННЯ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ**

Дослідження присвячене визначенню діючого порядку обліку земельних ділянок; визначенню органів публічної влади, відповідальних за здійснення такого обліку, порядку їх взаємодії. Автор дійшов висновку про те, що діюча модель обліку земельних ділянок передбачає тісну взаємодію Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, органів місцевого самоврядування та Державної фіскальної служби України. Провівши аналіз правової природи плати за землю як місцевого податку, а також економічних інтересів учасників правовідносин, пов'язаних зі справлянням такого податку, автор запропонував нову парадигму правового регулювання, яка полягає у розширенні повноважень і відповідальності органів місцевого самоврядування за рахунок відповідного зменшення відповідальності і повноважень Державної фіскальної служби України та Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

**Ключові слова:** *плата за землю, облік земельних ділянок, бухгалтерський облік земельних ділянок, податковий облік земельних ділянок.*

Исследование сконцентрировано на определении действующего порядка учёта земельных участков; на определение органов государственной власти, ответственных за указанный учёт, а так же порядка их взаимодействия. Автор пришёл к выводу о том, что действующая модель учёта земельных участков предполагает тесное сотрудничество между Государственной службой Украины по вопросам геодезии, картографии и кадастра, органами местного самоуправления и Государственной фискальной службой Украины. Проведя анализ правовой природы платы за землю как местного налога, а так же экономических интересов участников правоотношений, связанных с его взиманием, автор предложил новую парадигму правового регулирования, предполагающую концентрацию максимума полномочий и ответственности в органах местного самоуправления за счёт уменьшения полномочий и ответственности Государственной фискальной службы Украины и Государственной службы Украины по вопросам геодезии, картографии и кадастра.

**Ключевые слова:** *плата за землю, учёт земельных участков, бухгалтерский учёт земельных участков, налоговый учёт земельных участков.*

The article is devoted to the land accounting for the purpose of the payment for the land in Ukraine and to the system of the public authorities, which are in charge of that. Author came to the conclusion, that existing system requires well-coordinated actions of both local self-government and governmental authorities with the Tax service of Ukraine. Having researched the nature the payment for the land as the local tax, author pointed out, that economical interests of the parties in the land tax relationships require the new principle of legal regulation, according to the fact, that the transfer of power and responsibilities from the Tax service of Ukraine to the local self-government authorities has to take place.

**Key words:** *payment for the land, accounting of land plots, tax accounting registration of the land plots.*

Україна знаходиться на шляху комплексного реформування податкової системи, про що свідчить, зокрема, прийняття наприкінці 2016 року Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» [1], яким було внесено численні зміни до системи адміністрування ключових податків в Україні – податку на прибуток та податку на додану вартість.

---

© ПЛОТНИКОВА Ю.І. – аспірант кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін (Інститут права та суспільних відносин Університету «Україна»)

Разом із тим, зазначений закон не запроваджує комплексну податкову реформу, на необхідність якої звертають увагу як чиновники та політичні діячі, так і представники бізнесу, вказуючи, що податкова реформа є однією із ключових передумов залучення інвестицій в Українську економіку.

Так, у рейтингу Світового Банку за критерієм системи оподаткування Україна посідає 84 місце із 189 країн світу [2].

Одним із критеріїв, за яким визначається ефективність системи оподаткування, а також узгодження інтересів бізнесу, держави і суспільства є простота сплати та адміністрування податків.

Разом із тим, увага законодавця зосереджена перш на все на загальнодержавних податках, в той час як місцеві податки в цілому, і плата за землю зокрема, значною мірою потребують реформування системи обліку і адміністрування, оскільки зазначений податок значною мірою формує місцеві бюджети і впливає на спроможність органів місцевого самоврядування виконати покладені на них обов'язки.

Разом із тим, недосконалість діючої системи обліку земельних ділянок і прав на них призводить як до недоотримання місцевими бюджетами доходів, так і до викривлення економічної конкуренції у зв'язку із виключенням податкових зобов'язань із ціни продукції певних категорій господарюючих суб'єктів.

Водночас, перш ніж визначити конкретні кроки, здійснення яких призведе до усунення зазначених вище проблем, слід визначити систему вихідних засад, які стануть підґрунтям для впровадження конкретних заходів.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вироблення базової парадигми, яка могла б стати основою реформування системи обліку земельних ділянок з метою належного адміністрування, обліку і справляння плати за землю в Україні.

Мета дослідження зумовлена обставинами, які обґрунтовують його актуальність. Вважаємо, що зазначене дослідження має досягти наступних результатів:

- а) продемонструвати неефективність діючої системи обліку земельних ділянок;
- б) запропонувати новий підхід, який дозволив би створити систему, за якої:
  - всі користувачі чи власники земельних ділянок знаходяться в рівних податкових умовах і не отримують необґрунтованої економічної переваги за рахунок несплати плати за землю;
  - орган, відповідальний за облік земельних ділянок, безпосередньо зацікавлений в належному виконанні покладених на нього обов'язків за рахунок економічних стимулів.

Питанню обліку земельних ресурсів в Україні приділяли увагу А. М. Третяк, Л.М. Братчук, М.М. Федоров, Д.С. Добряк, Н.Є. Ціцька, А.О. Шпичак та інші.

Разом із тим, юридична наука, порівняно з економічною, приділяє незначну увагу питанню належного обліку земельних ділянок з метою влаштування прозорої і ефективної системи обліку та справляння плати за землю.

Перш ніж перейти до викладення нового підходу до обліку земель, вважаємо за необхідне продемонструвати яким чином система обліку працює відповідно до чинного законодавства.

Згідно з абз. 2 п. 286.1 ст. 286 ПК України відповідні органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів за запитом відповідного органу державної податкової служби за місцезнаходженням земельної ділянки подають інформацію, необхідну для обчислення і справляння плати за землю [3].

Отже, для обчислення і справляння плати за землю використовуються відомості із державного земельного кадастру, яким є особлива державна облікова система, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності (користування) земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі (землекористувачів). Державний земельний кадастр включає кадастрове зонування та зйомки, бонітування ґрунтів, економічну та грошову оцінку земель, державну реєстрацію земельних ділянок, облік кількості та якості земель [4].

До земельно-кадастрової документації відносять кадастрові карти й плани, реєстраційні книги, схеми, таблиці, графіки, результати аерокосмічної зйомки та дистанційного зондування поверхні, різноманітні електронні носії інформації, інші матеріали, що містять відомості про кордони адміністративно-територіальних утворень, межі земельних ділянок власників землі (землекористувачів) [4].

Статтею 284 ПК України визначено особливості, пов'язані із застосуванням пільг щодо податку на землю, які впливають на розподіл функцій щодо обліку платників податку на землю.

Так, відповідно до абз. 2 п. 284.1 ст. 284 ПК України органи місцевого самоврядування до 1 лютого поточного року подають відповідному органу державної податкової служби за місцезнаходженням земельної ділянки дані стосовно наданих пільг зі сплати земельного податку юридичним та/або фізичним особам. Нові зміни щодо зазначеної інформації надаються до 1 числа першого місяця кварталу, що настає за звітним кварталом, у якому відбулися зазначені зміни [3].

Таким чином, облік, для цілей оподаткування платою за землю, здійснюється:

- а) Держгеокадастром – облік земельних ділянок і прав на них, які є об'єктом оподаткування;

б) органами місцевого самоврядування – облік земельних ділянок щодо яких визначені пільги органами місцевого самоврядування чи права на які належать категоріям осіб, яким такі пільги зазначеними органами надані.

Хоча на платників податків прямо не покладений обов'язок щодо забезпечення обліку земельних ділянок, суб'єкти господарювання-юридичні особи фактично змушені вести такий облік з метою належного визначення і виконання податкових зобов'язань.

Так, відповідно до п. 286.2 ст. 286 ПК України платники плати за землю (крім фізичних осіб) самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і до 1 лютого поточного року подають відповідному органу державної податкової служби за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік за формою, встановленою у порядку, передбаченому статтею 46 ПК України, з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями, а згідно з п. 286.7 ст. 286 ПК України, юридична особа зменшує податкові зобов'язання із земельного податку на суму пільг, які надаються фізичним особам відповідно до п. 281.1 ст. 281 ПК України за земельні ділянки, що знаходяться у їх власності або постійному користуванні і входять до складу земельних ділянок такої юридичної особи [3].

Не дивлячись на те, що платники податків можуть самостійно здійснювати податковий облік земельних ділянок, вони не позбавлені необхідності здійснювати бухгалтерський облік прав на землю.

Розмірковуючи над особливостями бухгалтерського обліку земельних ресурсів в Україні, Е.О. Сисак висловився так. Унікальність земельних ресурсів як економічної категорії зумовлює специфіку побудови системи обліку землі, яка включає в себе накопичення, систематизацію, обробку та аналіз економічної інформації про кількісні, якісні, грошові та правові дані земельних ресурсів в державі. Вважаємо слушними твердження вченого про те, що документування є одним із важливих елементів методу бухгалтерського обліку, що забезпечує достовірність і інформаційну базу відображення господарських операцій, тому, дослідивши стан обліку, слід розглянути первинну документацію обліку земельних ділянок на агропідприємствах. Також він запропонував облік земель у сільськогосподарських підприємствах здійснювати у книзі обліку земельних ділянок підприємства, яка складатиметься із окремих розділів: землі сільськогосподарського призначення і землі несільськогосподарського призначення. У ній, за словами вченого, окремо слід обліковувати землі власні, у постійному користуванні та орендовані. Книга повинна бути пронумерована, прошнурована і скріплена печаткою. Документування операцій із земельними ресурсами здійснюється шляхом використання первинних документів затвердженої форми. Однак, більшість з них є недосконалими, а щодо деяких господарських операціях з земельними ділянками, взагалі відсутні форми документів [5].

Крім того, вчений констатував, що немає як доступної методики бухгалтерського обліку земель, так і рекомендацій із питань відображення земельних ресурсів у звітності, розроблених первинних документів для всіх видів господарських операцій із земельними ділянками [5].

Отже, платники податку – юридичні особи зобов'язані здійснювати бухгалтерський облік прав на землю та, окремо від цього, податковий облік з метою належного виконання обов'язку щодо справляння плати за землю.

Не можна оминати увагою і той факт, що податкові зобов'язання фізичних осіб мають бути визначені контролюючим органом.

Так, відповідно до п. 286.5 ст. 286 ПК України нарахування фізичним особам сум податку проводиться органами державної податкової служби, які видають платникові до 1 липня поточного року податкове повідомлення-рішення про внесення податку. У разі переходу права власності на земельну ділянку від одного власника до іншого протягом календарного року податок сплачується попереднім власником за період з 1 січня цього року до початку того місяця, в якому він втратив право власності на зазначену земельну ділянку, а новим власником – починаючи з місяця, в якому у нового власника виникло право власності. У разі переходу права власності на земельну ділянку від одного власника до іншого протягом календарного року орган державної податкової служби надсилає податкове повідомлення-рішення новому власнику після отримання інформації про перехід права власності [3].

Отже, не дивлячись на те, що контролюючий орган не визначений як суб'єкт обліку прав на земельні ділянки, він водночас змушений:

- а) або здійснювати такий облік самостійно;
- б) або покладатись повністю на інформацію, надані суб'єктами обліку.

Таким чином, система обліку земельних ділянок у відносинах щодо оподаткування прав на них наразі складається з декількох елементів:

- а) обліку земельних ділянок та прав на них;
- б) обліку пільг щодо плати за землю;
- в) передачі відомостей про облік:
  - між Держгеокадастром та контролюючим органом;
  - між органами місцевого самоврядування та контролюючим органом;
- г) неофіційного обліку, який здійснюється чи може здійснюватися:
  - платниками податку – юридичними особами;

- контролюючим органом;
  - д) бухгалтерського обліку, який здійснюється платниками податку.
- На нашу думку зазначена система має бути спрощена виходячи із двох основних критеріїв:
- а) мінімізації до необхідних витрат на облік;
  - б) мінімізації взаємодії між різними органами державної влади та місцевого самоврядування без нагальної на те необхідності;
  - в) оптимізація діяльності платників податку та органів місцевого самоврядування;
  - г) підвищення участі економічно зацікавлених органів місцевого самоврядування в діяльності щодо адміністрування податків та/або визначення податкових зобов'язань.

Для розроблення конкретних заходів, які могли б оптимізувати економічні втрати від адміністрування плати за землю та забезпечити рівні економічні умови для всіх платників податків, слід перш за все визначитись із тим, які учасники відносин мають бути основними, а які – субсидіарними.

Для цілей цього дослідження під основними учасниками пропонуємо розуміти тих учасників, активна участь яких є необхідною для досягнення економічного результату у вигляді належного справляння плати на землю незалежно від поведінки інших учасників правовідносин.

Під субсидіарними (додатковими) учасниками пропонуємо розуміти тих учасників відносин, залучення яких є необхідним у зв'язку із неналежним виконанням основними учасниками своїх обов'язків.

Виходячи із запропонованого вище поділу, слід дійти висновку, що основні учасники мають бути безпосередньо зацікавлені в результаті правовідносин, які між ними складаються.

Згідно з п. 8.1 ст. 8 ПК України в Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки і збори. Відповідно до п. 8.3 ст. 8 ПК України до місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених цим Кодексом, рішеннями сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад [3].

Відповідно до пп. 10.1.2 п. 10.1 ст. 10 та п. 10.2 ст. 10 ПК України до місцевих податків належить податок на майно. Місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок та податок на майно. Пунктом 10.5 ст. 10 ПК України передбачено, що зарахування місцевих податків та зборів до відповідних місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України [3].

Таким чином, органи місцевого самоврядування є основними учасниками правовідносин щодо справляння плати за землю, оскільки вона (плата за землю):

- а) зараховується до місцевого бюджету;
- б) частково регулюється рішеннями органів місцевого самоврядування.

Оскільки податкові правовідносини із плати за землю передбачають обов'язок із перерахування коштів від платника податків до органу місцевого самоврядування, органічним основним учасником таких правовідносин є платник податків.

Щодо ролі контролюючих органів, то на нашу думку, на сьогодні законодавчо органи державної фіскальної служби є основним учасником зазначених правовідносин.

Зазначений висновок обґрунтовується функціями, які покладені на контролюючі органи відповідно до ПК України.

Так, згідно з п. 63.1 ст. 63 ПК України, контролюючий орган здійснює облік платників податків з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Крім того, платник податку має певні обов'язки перед контролюючим органом, визначені п. 63.3 ст. 63 ПК України, відповідно до якого:

а) об'єктами оподаткування і об'єктами, пов'язаними з оподаткуванням, є майно та дії, у зв'язку з якими у платника податків виникають обов'язки щодо сплати податків та зборів. Такі об'єкти за кожним видом податку та збору визначаються згідно з відповідним розділом цього Кодексу.

б) платник податків зобов'язаний стати на облік у відповідних контролюючих органах за основним та неосновним місцем обліку, повідомляти про всі об'єкти оподаткування і об'єкти, пов'язані з оподаткуванням, контролюючі органи за основним місцем обліку згідно з порядком обліку платників податків.

Таким чином, наразі контролюючий орган слід віднести до основних учасників правовідносин, оскільки він:

- здійснює облік платників плати за землю;
- самостійно здійснює повний контроль за сплатою зазначеного податку;
- має права, які кореспондують обов'язкам платників податку;
- визначає податкові зобов'язання платників податку-фізичних осіб та приймає декларації від платників податку-юридичних осіб.

Вважаємо, що питання доцільності наділення контролюючого органу статусом основного учасника відносин, пов'язаних із обліком, звітністю та сплатою земельного податку та орендної плати за землю має стати предметом окремого дослідження, оскільки:

- 1) зазначений орган не має прямої зацікавленості в ефективному виконанні платниками податків обов'язку щодо справляння плати за землю;
- 2) контролюючий орган не здійснює самостійного обліку об'єктів оподаткування, а тому інституційно не пристосований до виконання покладеного на нього обов'язку;
- 3) участь Державної фіскальної служби в справлянні місцевого податку, з урахуванням того, що фіскальна служба фінансується з державного бюджету України, є нерівномірним розподіленням бюджетного навантаження.

Тобто, права і обов'язки Державної фіскальної служби України у сфері справляння плати за землю підлягають перегляду із передачею повноважень та відповідальності до органів місцевого самоврядування

Іншим учасником, необхідність участі якого у досліджуваних правовідносинах слід поставити під сумнів, є Держгеокадастр.

Фактично функції Держгеокадастру зводяться до обліку земельних ділянок на відповідній території. Як слушно вказує А.М. Третяк, функція обліку земель та земельних ділянок є за своєю природою функцією місцевого рівня [5].

У зв'язку із цим покладення зазначеного обов'язку на органи місцевого самоврядування є природним, оскільки вони, по-перше, найбільш зацікавлені у здійсненні такого обліку, і, по-друге, територіально максимально наближені до земельних ділянок.

Таким чином, на нашу думку слід внести наступні зміни до системи обліку плати за землю:

- а) передати обов'язок із обліку земельних ділянок органам місцевого самоврядування;
- б) змінити статус контролюючого органу, передавши частину його функцій органам місцевого самоврядування та залишивши за контролюючим органом право здійснювати:
  - примусове стягнення плати за землю;
  - контроль за дотримання законодавства зі сторони органів місцевого самоврядування;
  - в) зобов'язати платників податків надавати органам місцевого самоврядування відомості щодо бухгалтерського обліку земельних ділянок із тим, щоб орган місцевого самоврядування володів інформацією щодо реальної економічної цінності землі.

#### Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: закон України № 1797-VIII від 21 грудня 2016 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>
2. Налогообложение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes>.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
4. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://tc.nusta.com.ua/dkpk/komentar/13\\_s287/index\\_2.htm](http://tc.nusta.com.ua/dkpk/komentar/13_s287/index_2.htm).
5. Сисак Е.О. Бухгалтерський облік земельних ресурсів: міжнародний та національний досвід – [Електронний ресурс] / Е.О. Сисак. – Режим доступу: <http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/7350/1/БУХГАЛТЕРСЬКИЙ%20ОБЛІК%20ЗЕМЕЛЬНИХ%20РЕСУРСІВ.pdf>.
6. Третяк А.М. Концептуальні засади розвитку багатифункціональної моделі земельного кадастру в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу. -[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP\\_meta&C21COM=S&2\\_S21P03=FILE=&2\\_S21STR=Zv\\_2014\\_4\\_11](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Zv_2014_4_11).

**ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМНИХ ОЗНАК ЗМІСТУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН  
У ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРАВІ**

Статтю присвячено проблемам визначення системних ознак змісту суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання у телекомунікаційному праві. Проаналізовано основні поняття, пов'язані зі змістом суспільних відносин у телекомунікаційному праві. Зроблено узагальнення щодо специфіки змісту суспільних відносин у телекомунікаційному праві за концепцією розуміння його як підгалузі спеціальної частини такої комплексної галузі права, як інформаційне право. Також визначається взаємозв'язок змісту суспільних відносин, які становлять предмет телекомунікаційного права, з приватним правом та окремими галузями публічного права.

**Ключові слова:** право, суспільні відносини у сфері телекомунікації, телекомунікаційне право.

Статья посвящена проблемам определения системных признаков содержания общественных отношений, являющихся предметом правового регулирования в телекоммуникационном праве. Проанализированы основные понятия, связанные с содержанием общественных отношений в телекоммуникационном праве. Сделано обобщение о специфике содержания общественных отношений в телекоммуникационном праве согласно концепции понимания его как подотрасли специальной части такой комплексной отрасли права, как информационное право. Также определяются взаимосвязи содержания общественных отношений, являющихся предметом телекоммуникационного права, с частным правом и отдельными отраслями публичного права.

**Ключевые слова:** право, общественные отношения в сфере телекоммуникаций, телекоммуникационное право.

The article is devoted to defining the system characteristics of public relations, which are the subject of legal regulation in the telecommunications law. The basic concepts related to public relations in the telecommunications law have been analyzed. Generalizations about the specific nature of public relations in the telecommunications law in conformity with its understanding as a sub-division of the special part of the complex branch of Information Law have been made. The links between the content of public relations, which are the subject of legal regulation in telecommunications law, with private law and some branches of public law are defined herein.

**Key words:** law, public relations in the field of telecommunications, telecommunications law.

**Вступ.** Наукове визначення системних ознак змісту суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання телекомунікаційного права, має велике значення для його розуміння як правового феномена у правотворчості, правозастосуванні та правовій освіті.

**Аналіз окремих досліджень,** що знайшли вираз у публікаціях таких учених, як І.В. Аристова, Ю.П. Бурило, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломосьць, А.М. Новицький, В.С. Цимбалюк, О.В. Цимбалюк, М.Я. Швець та ін., де у загальних рисах започатковано розв'язання проблем визначення змісту суспільних відносин щодо пошуку, поширення та отримання дистанційно інформації у контексті інформаційного права [1–10], у тому числі безпосередньо в аспекті телекомунікаційного права [11–18], дає змогу виокремити як не вирішену раніше частину загальної проблеми формування теорії системних ознак суспільних відносин зв'язку в розумінні їх як правовідносин спілкування між людьми на великих відстанях.

Питання визначення змісту суспільних відносин, у тому числі й правовідносин, є стрижневим у методології будь-якого правового явища, будь-якої юридичної науки та відповідної їй за назвою навчальної дисципліни. Не є винятком із цього і телекомунікаційне право. Однак ці питання науков-



цями, освітянами і практиками вирішуються неоднозначно, що зумовлює необхідність напрацювання відповідної теорії – теорії системних ознак змісту суспільних відносин та правовідносин.

**Постановка завдань проведеного дослідження** була здійснена за методологією дерева ієрархії цілей у системно-комплексному підході щодо пізнання змісту суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання телекомунікаційного права як однієї з підгалузей спеціальної частини інформаційного права.

**Мета** цієї публікації – висвітлення окремих результатів дослідження стосовно розуміння системних ознак суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання телекомунікаційного права.

Для досягнення зазначеної мети був виділений комплекс завдань – визначення доктринальних положень стосовно розуміння змісту суспільних відносин загалом та правовідносин зокрема з екстраполяцією на формування теорії змісту суспільних відносин у телекомунікаційному праві та наукова формалізація предметності ієрархії множини суспільних відносин у телекомунікаційному праві.

**Результати дослідження.** Виклад основного матеріалу дослідження пропонується почати з визначення доктринальних положень стосовно розуміння змісту суспільних відносин загалом та правовідносин зокрема, що сформовані у теорії права та галузевих теоріях права, з екстраполяцією на формування теорії змісту суспільних відносин у телекомунікаційному праві.

Аналіз наукових, нормативних і навчальних джерел дає підстави для роздумів, що в теорії права та окремих галузях права не існує єдиного, консолідованого підходу до визначення змісту суспільних відносин. Це знаходить відображення і в законодавстві.

З огляду на різні методологічні та методичні підходи окремих дослідників до розуміння змісту суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання, як правової категорії, за основу для завдань дослідження був прийнятий підхід, що випливає з теорії великих, складних (множинних) систем у праві (теорії гіперсистем) [9; 16, с. 76–114].

Основним постулатом теорії систем у юридичній доктрині аксіологічно є те, що правовідносини у будь-якому розумінні мають розглядатися як система, що має як мінімум три ключові складники – суб'єктів (мінімум – два), об'єкт (чи ієрархію об'єктів) та зміст правовідносин (взаємозв'язків між суб'єктами стосовно об'єкта). Абстрагуючись на цьому етапі дослідження від розуміння змісту об'єктів та суб'єктів, пропонується сконцентрувати увагу на змісті правовідносин.

З позиції системного підходу за своєю сутністю правовідносини пропонується розглядати як взаємозв'язки, що виникають, здійснюються та припиняються між учасниками суспільних відносин як сторонами стосовно певного предмету їхнього спільного інтересу, потреби відповідно до встановлених норм, що у своїй множинній єдності становлять узгоджені (взаємно прийнятні сторонами) правила поведінки.

Правовідносини є відображенням суспільного життя людей. Суспільне життя людей знаходить прояв у діяннях (діях чи бездіяльності). Повторюваність діянь (у взаємозв'язку) стосовно певного предмета у просторі, часі та колі осіб визначає такий правовий феномен, як діяльність. Однак за певних обставин правовідносини можуть і не виникати. Проте це не означає, що не існує суспільних відносин. Відсутність взаємозв'язків між учасниками у просторі та часі щодо певного предмету свідчить лише про їхню умовність, відносність, точніше – про відсутність предметної відносності.

Умовно першим проявом ієрархії предметності суспільних відносин можна назвати їхню будову (конституцію). Сформувався сегмент (комплекс) таких суспільних відносин, що юридично знайшов вираз у законодавстві на рівні Конституції держави. Так, для прикладу можна розглянути Конституцію України. У матриці визначених у ній правил поведінки між людьми, передусім між громадянами, які утворили державу, визначається комплекс стрижневих предметних суспільних відносин. Предметність таких суспільних відносин нормативно визначається у двох площинах – вертикальній (влада – підпорядкування) та горизонтальній (юридична рівність та незалежність сторін). Окремі із них знаходяться між цими площинами.

Подальша конституційна конкретизація правовідносин визначається із потреб та інтересів спільних сфер, галузей діяльності людей у формі визначення правових норм на рівні юридичних законів. Для прикладу, у контексті суспільних відносин щодо заданої теми дослідження пропонується звернути увагу на положення ст. 92 Конституції України, де серед попередньо зазначених предметних сфер суспільних відносин, що визначаються винятково законами, є норма про організацію та експлуатацію зв'язку.

Із цього випливає розуміння змісту конституційних правовідносин щодо такого їх предметного прояву, як організація та експлуатація зв'язку. При цьому у Конституції України не розкривається сутність поняття «зв'язок». Законодавець логічно відносить визначення суспільних відносин у сфері зв'язку до спеціального, об'єктивно орієнтованого юридичного закону. Варто зазначити, що такий юридичний закон (Закону України «Про зв'язок» від 16.05.1995 р. № 160/95–ВР) вже був прийнятий майже за рік до прийняття Конституції України (28.06.1996 р.).

На цьому етапі дослідження пропонується звернути увагу на предметне визначення змісту суспільних відносин щодо зв'язку з позиції юридико-догматичного підходу. Преамбулою Закону Укра-

їни «Про зв'язок» було встановлено більш розширений загальний комплекс суспільних відносин у сфері зв'язку шляхом посилення на правові, економічні й організаційні основи діяльності в галузі зв'язку в Україні та визначені відносини підприємств, об'єднань, установ і організацій зв'язку з органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування і споживачами послуг зв'язку, а також ознаки галузі, пов'язані з особливими суспільними інтересами. У абзаці 1 ст. 2 цього Закону було зазначено, що зв'язок є однією з пріоритетних і найважливіших галузей у країні і покликаний задовольняти потреби споживачів, органів державної влади, місцевого самоврядування, оборони та безпеки держави у засобах і послугах поштового та електричного зв'язку. В абзаці 2 ст. 4 цього Закону було визначено, що його чинність не поширюється (крім питань використання радіочастотного ресурсу) на державну систему урядового зв'язку, а також на мережі технологічного зв'язку і відомчі мережі зв'язку та відносини, що забезпечують їх функціонування, за винятком питань взаємодії з мережами зв'язку загального користування.

Системний аспект змісту суспільних відносин щодо зв'язку проявляється у ст. 1 Закону України «Про зв'язок» у категорії «єдина національна система зв'язку». Вона розглядалася як сукупність мереж зв'язку загального користування, відомчих та подвійного призначення, що забезпечують задоволення потреб споживачів (підприємств, установ, організацій, населення та ін.) у послугах зв'язку.

На зазначеному прикладі з позиції публічного права демонструється різниця змісту категорії «суспільні відносини у сфері зв'язку» порівняно з категорією «правовідносини у сфері зв'язку» у співвідношенні їх як загальне до цілого. Тобто зміст суспільних відносин у сфері зв'язку є загальним щодо змісту правовідносин у цій сфері.

Ще один рівень в ієрархії правовідносин у сфері зв'язку впливає із Закону України про «Поштовий зв'язок» (4. 10. 2001 р. № 2759–III). Цим Законом було визначено предметність суспільних відносин щодо поштового зв'язку у значенні приймання, обробки, перевезення та доставки (вручення) поштових відправлень, виконання доручень користувачів щодо поштових переказів, банківських операцій.

Після прийняття Закону України «Про телекомунікації» (18. 11. 2003 р. № 1280–IV) втратив чинність Закон України «Про зв'язок». На прикладі цього Закону можна спостерігати бажання законодавця гармонізувати понятійний апарат у сфері зв'язку в Україні з понятійним апаратом міжнародного права загалом та законодавства країн Європейського Союзу зокрема. Так, наприклад, термін «зв'язок» запропоновано розглядати у юридичному сенсі як синонім терміну «телекомунікації». Основний зміст правовідносин у сфері телекомунікації (зв'язку) за цим Законом впливає із формулювання його Преамбули, в абзаці першому якої було зазначено, що цим Законом встановлено правову основу суспільних відносин, що знаходять вираз через діяльність у сфері телекомунікацій. Інший рівень в ієрархії суспільних відносин у сфері зв'язку був визначений у другому абзаці Преамбули цього Закону – це суспільні відносини, що визначаються повноваженнями держави стосовно управління та регулювання зазначеної діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у цій діяльності або користуються телекомунікаційними послугами.

У контексті конструктивної критики варто зазначити, що Закон України «Про телекомунікації» у порівнянні із Законом України «Про зв'язок» заклав колізію у розуміння змісту суспільних відносин у сфері телекомунікацій. Цим законом об'єктивно телекомунікації (зв'язок) було визначено у надто невиправданому з наукової та практичної точок зору розумінні – лише як електров'язок.

Висновки. У результаті дослідження сформувалися узагальнення стосовно визначення системних ознак змісту суспільних відносин у телекомунікаційному праві.

Основа змісту суспільних відносин у телекомунікаційному праві становлять пошук, поширення та отримання інформації дистанційно кожним будь-якими засобами.

Перший рівень змісту правовідносин у сфері телекомунікацій визначається множиною правових норм, що регулюють діяльність, пов'язану зі спілкуванням між людьми на великій відстані з урахуванням масового застосування певних здобутків науково-технічного прогресу.

На другому рівні розуміння змісту правовідносин за визначальною, спеціальною галузевою ознакою телекомунікаційні правовідносини можуть розглядатися як взаємопов'язана множина прав їхніх учасників, що зумовлюють для них обов'язки стосовно організації та експлуатації зв'язку різними засобами, способами спілкування на великій відстані у заданому масштабі, просторі та часі.

Специфіка змісту суспільних відносин, що становлять предмет телекомунікаційного права, виходячи з концепції його розуміння як підгалузі спеціальної частини такої комплексної галузі права, як інформаційне право, визначається третім рівнем.

Прикладний контекст взаємозв'язку суспільних відносин, що становлять предмет телекомунікаційного права, з іншими галузями права зумовлюється специфікою потреб їхніх учасників на рівні приватного права та окремими ознаками галузей публічного права.

Стосовно перспектив подальших наукових розвідок щодо формування системи телекомунікаційних правовідносин звертає на себе увагу потреба їхньої класифікації за певними критеріями з урахуванням нових здобутків науково-технічного прогресу для здобуття нових благ, пов'язаних зі сферою дистанційного спілкування між людьми незалежно від кордонів держав.

**Список використаних джерел:**

1. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права : монографія / В.Д. Гавловський, В.М. Попович, В.С. Цимбалюк, О.І. Яременко та інші / За ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – Ужгород: ІВА, 2003. – 240 с.
2. Електронна торгівля (правовий аспект регулювання) : монографія / А.М. Новицький, Н.Б. Новицька, Г. М. Красноступ, В.С. Цимбалюк, В.К. Шкарупа та інші / За заг. ред. В.В. Костицького. – К. : «МП Леся», 2007. – 212 с.
3. Електронний банкінг (організаційно-правове забезпечення) : монографія / Н.Б. Новицька, В.С. Цимбалюк, Усатий Г.О., та інші / За заг. ред. А.М. Новицького. – Ірпінь: НУДПС України, 2008. – 274 с.
4. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних : монографія / М. Гуцалюк, В. Цимбалюк та ін. / За ред. М. Швеця. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2005. – 334 с.
5. Нормативно-правові та методологічні засади упорядкування інформаційних відносин: науково-методологічний посібник / В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець та ін. / За ред. В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.Я. Швеця. – К. : ТОВ «ПанТот», 2009. – 324 с.
6. Золотар О.О. Правова охорона як складова інформаційної безпеки : монографія / О.О. Золотар. – К. : «ПанТот». – 2011. – 100 с.
7. Коломоєць Т.О. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу : монографія / Т.О. Коломоєць, С.В. Грищак. – Запоріжжя: ЗНГУ. – Дніпропетровськ: НГУ, 2013. – 164 с.
8. Красноступ Г.М. Правове забезпечення прозорості відносин власності щодо аудіовізуальних засобів масової інформації / Г.М. Красноступ // Інформація і право. – 2016. – № 1 (16). – С. 58–65.
9. Лисенко С.А. Системний підхід у дослідженні інформаційної безпеки підприємств з точки зору теорії гіперсистем у праві / С.О. Лисенко // Європейські перспективи. – 2016. – С. 159–166.
10. Цимбалюк О.В. Право на інформацію та право від інформації: інституційний взаємозв'язок у законодавстві окремих країн Європейського Союзу / О.В. Цимбалюк // Інформація і право. – 2014. – № 3(12). – С. 74–82.
11. Арістова І.В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг : монографія / І.В. Арістова, Д.В. Слущкий. – К. : Ред. журн. «Право України»; – Х. : «Право», 2013. – 184 с.
12. Баранов А.А. Інтернет: об'єкт правоотношений и предмет регулирования : монографія / А.А. Баранов. – К. : Ред. журн. «Право України»; – Х. : «Право», 2013. – 144 с.
13. Бурило Ю. Організаційно-правові аспекти лібералізації державного регулювання у сфері телекомунікацій / Ю.П. Бурило // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 86–89.
14. Сфера зв'язку та інформаційних технологій в Європейському Союзі та в Україні: особливості правового регулювання / А.Є. Голубов, О.М. Литвинов, О.М. Музичук та інші. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 156 с.
15. Цимбалюк В.С. Телекомунікаційне право як підгалузь інформаційного права України / В.С. Цимбалюк // Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми національного законодавства». 18 жовтня 2016 року. Випуск 53. – Кропивницький, 2016. С. 93–95.
16. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В.С. Цимбалюк. – К. : «Освіта України», 2010. – 388 с.
17. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія / В.С. Цимбалюк. – К. : «Освіта України», 2011. – 426 с.
18. Цимбалюк В.С. Співвідношення мас-медіа права та телекомунікаційного права як підгалузей інформаційного права / В.С. Цимбалюк // Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (2. 12. 2016 року). – Кіровоград : ПВНЗ КІДМУ КПУ, 2016. – С. 306–309.

УДК 347.73

РОССИХІНА Г.В.

### ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІЗНАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті проаналізовані норми чинного фінансового і податкового законодавства, виявлені та проаналізовані особливості методологічних засобів пізнання застосування фінансово-правових норм.

**Ключові слова:** фінансово-правові норми, їх особливості, застосування норм фінансового права, методологічне пізнання, методи наукового пошуку.

В статье проанализированы нормы действующего финансового и налогового законодательства, выявлены и проанализированы особенности методологических средств познания применения финансово-правовых норм.

**Ключевые слова:** финансово-правовые нормы, их особенности, применение норм финансового права, методологическое познание, методы научного поиска.

In the article the existing financial rules and tax laws discovered and analyzed the features of methodological tools use knowledge of financial law.

**Key words:** financial and legal norms, their characteristics, application of finance, methodological knowledge, methods of scientific research.

**Вступ.** Загальновідомо, що на сучасному етапі розвитку держави економічні, політичні, суспільні процеси потребують стабільного і якісного правового регулювання; результативність їх залежить від багатьох факторів, насамперед від послідовності, якості реалізації правових норм, форм і методів, процесу функціонування органів державної влади і органів місцевого самоврядування. В умовах сьогодення дуже важливо усвідомлювати роль фінансово-правових норм як інструментарію регулювання сучасних суспільних відносин у сфері фінансової діяльності держави. Дослідження фінансово-правової норми має велике значення для подальшого вдосконалення фінансового законодавства. Виявлення особливостей цієї норми дає змогу своєчасно враховувати зміни, що відбуваються у фінансових правовідносинах.

**Постановка завдання.** Метою статті є виявлення особливостей методологічних засобів пізнання застосування норм фінансового права.

**Результати дослідження.** Варто відзначити, що в механізмі фінансово-правового регулювання особливе місце займають саме фінансово-правові норми. Вони вносять упорядкованість у відносини, що регулюють, здійснюють нормування суспільних відносин. Л.М. Касьяненко звертає увагу на те, що основою механізму правового регулювання є норма права. На його думку, механізм фінансово-правового регулювання охоплює такі стадії, як розробка і прийняття норм фінансового права, що регламентують певну поведінку учасників фінансово-правового процесу; виникнення, зміна і припинення фінансових правовідносин; реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків і втілення їх у конкретній, фактичній поведінці учасників фінансових правовідносин [6, с. 5].

На сучасному етапі розвитку держави, на жаль, створилася досить складна соціально-політична ситуація, а наявність назрілих проблем диктує потребу їх правового регулювання і вирішення, негайних і результативних дій. Ідея теоретичних спорів про методи дослідження, принципи і перетворення фінансово-правового середовища, на перший погляд, здаються неважливими. Однак успіх дій суб'єктів владної діяльності у вирішенні практичних завдань залежить саме від ступеню і наявності розробленості методологічних передумов. Саме від критичного переосмислення багатьох стереотипів у юридичній науці і юридичній практиці більшою мірою залежить і застосування норм фінансового права. С.С. Алексєєв справедливо підкреслює, що теоретичні положення, які мають загальне методологічне значення, виводять дослідника на вихідні позиції у вирішенні цих питань, дають змогу випрацювати ці рішення на базі строгих світоглядних, філософських начал. Метод відіграє ключову роль – роль компаса, який дає можливість орієнтуватися у фактах дійсності, визначати загальну стратегію дослідження [1, с. 15]. З приводу цього дуже важливим є питання щодо певного матеріалу, з якого

© РОССИХІНА Г.В. – доктор юридичних наук, професор юридичного факультету (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

особа створює відповідний образ, що передує застосуванню норми фінансового права. Виходячи з вищевказаного, має сенс зосередити увагу саме на наукових пізнаннях про об'єкт фінансово-правового регулювання, уяву про можливості і характер процесу правозастосування.

Різноманітні інтерпретації у розумінні і поясненні явищ соціальної і правової дійсності, низький рівень ефективності правового регулювання можна пояснити невідповідністю методології тлумачення, що застосовується, і вирішення соціальних проблем їхнього змісту. При цьому остання є багатшою, глибокою, різноманітнішою, ніж ті пізнавальні методики і засоби, що використовуються. Все це справило свій вплив саме на розвиток засобів пізнання діяльності щодо застосування норм фінансового права. Як справедливо підкреслює Д.А. Керимов, під методологією треба розуміти концептуальну єдність низки компонентів. Вона не є локальною дисципліною, яка існує ізольовано від усього комплексу наук, але внутрішньо іманентна всій науці загалом і кожній її окремій галузі. Саме в силу універсальності методологія є загальним науковим керівництвом до дії, що створює базис всієї системи знань, пізнавальний стержень будь-якої галузі науки [8, с. 95]. Таким чином, як підкреслює автор, методологія поділяється на дві органічні, між собою пов'язані частини – загальну методологію і методологію галузевих наук, у тому числі і правову методологію, яка розробляється головним чином філософією права [8, с. 95]. Д. Стеченко та О. Чмир підкреслюють, що термін «методологія» у вузькому значенні являє собою сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються у тій чи іншій спеціальній галузі знань (конкретна наукова методологія), а в широкому – є засобом усвідомлення будови науки і методів її роботи [15, с. 25]. На думку М. Кельмана, методологія є вченням про структуру, методи, логічну організацію, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним досліджуваних явищ [7, с. 44].

Згідно з концепцією про багаторівневий характер методології наукового дослідження, яка сформульована В.Л. Лекторським, остання має чотири рівнях, такі як філософська методологія, загальнонаукові принципи і форми дослідження, конкретно-наукова методологія і техніка дослідження. У свою чергу Д.А. Керимов підкреслює, що характер методології права, яка на підставі загальної методології пропонує систему методів дослідження правових об'єктів (вчення про ці методи), узагальнює теоретичні положення, що мають ґносеологічне значення, а також містить у собі світорозуміння, світогляд дослідника. Методологія права, таким чином, не має будь-яких принципових відмінностей від загальної наукової методології, але, ставлячи її різновид, має свою специфіку, яка визначається особливостями об'єкта, функцією і метою пізнання [8, с. 96]. Саме тому є сенс розібратися з місцем і роллю методики, а також техніки у пізнавальному процесі. Наприклад, С. Лебедев підкреслює, що методологічне знання виражається у таких формах, як методологічні концепції, окремі методи та принципи, що безпосередньо входять до складу структури конкретно-наукових теорій [11, с. 87]. На думку Т. Радько, методологія правознавства містить загальнофілософський метод, загальнонаукові та приватно-правові методи [14, с. 32].

У розвитку науки будь-який етап пов'язаний з подальшим зростанням значення методологічного порядку. Деякі автори вказують на певні недоліки методологічного підходу до розуміння предмета фінансового права. Так, О.І. Худяков звертає увагу, на те що, по-перше, в предмет фінансового права входять і ті фінансово-економічні відносини, які регулюються договірним методом і вважаються на сучасному етапі відносинами цивільного права. По-друге, предметом цієї галузі є відносини, пов'язані лише з тими фондами, які мають державну форму власності, по-третє, із визначення виключаються відносини, що виникають у процесі використання грошових фондів [17, с. 99–100]. Досить помітними є ознаки методологічної еволюції дослідження окремих інститутів і всього фінансового права. Наприклад, Д.В. Вінницький вважає, що фінансове право, маючи ознаки комплексного утворення, є водночас надгалузевою системою, що покликана забезпечити ефективну взаємодію і координацію самостійних основних галузей права (податкового і бюджетного), які ним охоплюються, і такого інституту, як правове регулювання основ грошового обігу (емісійне право) [3, с. 85–86].

Зміст фінансово-правового регулювання передбачає упорядкування однорідних суспільних відносин, які охоплюють формування, розподіл та використання публічних коштів і контроль за цим; охорону прав та інтересів всіх учасників фінансово-правових відносин, а також стимулювання розвитку суспільних відносин, в яких заінтересовані всі учасники та які найбільш повно відображають ефективний та раціональний розвиток цієї сфери суспільних відносин. Характер правових вимог у нормативно-правових актах дає змогу виділити чотири основні форми реалізації норм фінансового права – дотримання, використання, виконання і застосування. Саме тому повне використання проблеми реалізації норм фінансового права повинно мати методологічну підставу в рамках теорії правозастосування:

- ретельні і прискіпливі фундаментальні і прикладні міждисциплінарні дослідження широкого кола проблем, які спрямовані до осмислення нових змістовних характеристик переліку форм застосування фінансово-правових норм;
- використання методів, які дають змогу відображати практичні аспекти фінансово-правового регулювання;

– зрозумілість того, що ступінь складності соціально-правової реальності потребує сумісництва дослідницьких парадигм. Саме тому має сенс проаналізувати загальні методологічні начала пізнання застосування норм фінансового права і на підставі цього апробувати загальнонаукові, філософські і спеціально-юридичні засоби пізнання різних форм застосування норм фінансового права.

Багато вчених вважають, що метод являє собою засіб вивчення реальної дійсності й отримання про неї знань. Як окремі методи, так і методологія загалом визначаються предметом самої науки. Це – об'єктивний фактор. Однак важливу роль відіграють і суб'єктивні фактори. Вони полягають у можливості дослідника за своїм вибором використовувати методи дослідження предмету. Необхідною умовою пізнання досліджуваного явища, гарантом його успішного застосування є саме метод, багатоманітність його прийомів і засобів. Вчені-юристи досить неоднозначно розуміють глибокий і суперечливий процес пізнання, який потребує проведення різних дослідницьких процедур, що здійснюються із застосуванням певних прийомів наукового пізнання. Наприклад, Р. Лукич вказує, що методи правових наук протягом століть суттєвим чином не змінювались. Основний та найстародавнійший метод юридичних наук – догматичний – залишався майже тим самим, яким він був за стародавніх часів. Це призводило до того, що вчені, які займалися правознавством, нехтували вивченням методів, які використовувалися ними, і методологія правових наук розвитку не одержувала. На думку автора, все це приводило до того, що методи весь час залишалися в основному незмінними та приносили відносно однакові результати протягом всього часу розвитку правових наук. Була вироблена природна звичка покладатися на них, їхня ефективність не досліджувалася. Методологічні питання розроблялись несистематично. У подальшому автор підкреслює, що в предмет методології права входять як методи пізнання права, так і методи його практичного використання. А.В. Шабалін визначає методологію права як єдину науку про методи, засоби пізнання закономірностей права і її використання у практичній діяльності [18]. Б. Кістяківський підкреслює, що з метою методологічно правильного формування юриспруденції остання повинна орієнтуватися на філософію, яка у сукупності з іншими науками має розвивати цілісне наукове пізнання [9, с. 344].

З нашого погляду, на емпіричній стадії наукового пізнання застосування норм фінансового права може використовуватися і використовується у правозастосовній діяльності досить істотна частина таких прийомів і засобів. Різновид дослідницьких прийомів і засобів, вибір яких залежить від цілей юридичного дослідження, зумовлює такий тісний зв'язок. До них можна віднести методи узагальнення результатів бюджетно-податкової практики, а також методи тлумачення права. Треба відзначити, що в цьому разі діяльність відповідних суб'єктів складається із пізнавальних актів, які спрямовані на виявлення змісту чинних норм фінансового права, фактичних обставин справи, юридичну оцінку конкретних фактів і подій, підготовку індивідуальних актів застосування норм фінансового права або фінансово-правових приписів. За допомогою спеціальних прийомів для досягнення практичних цілей здійснюються ці акти. Так, детальне регулювання пізнавальних процедур у процесі реалізації дозволів, заборон і засобів їх застосування міститься у спеціально розроблених методологічних інструкціях і рекомендаціях.

При цьому евристичну цінність має правове освоєння дійсності суб'єктом правореалізації. У практичній реалізації норм фінансового права суб'єкт отримує результат незалежно від форми, який необхідно вважати соціально-правовим досвідом, а не знанням. Для юридичної практики, як справедливо зазначає В.М. Карташов, можна виділити особистий досвід, який виражається у певних знаннях, навичках, уміннях, звичках, майстерності тощо, накопичених суб'єктом у процесі вивчення, спілкування і діяльності. Автор підкреслює, що, будучи частиною правосвідомості, підсвідомості і правової культури, особистий досвід накладає відбиток на характер і стиль діяльності суб'єктів, виконання ними засобів і прийомів, рішення, що виносяться. Автор виділяє об'єктивований зовні правовий досвід, який формується у процесі вирішення конкретних соціально-правових ситуацій, систематизації і узагальнення матеріалів практики тощо і знаходить вираження в різноманітних юридичних актах-документах [5]. М.М. Марченко підкреслює, що аксіомою є те, що вивчення різних сторін держави і права на теоретичному рівні і розробка їх концепцій не можуть успішно вестись без накопичення відповідного матеріалу і його первісної обробки на емпіричному рівні, без ретельного аналізу і синтезу емпіричних знань, без глибокого вивчення і узагальнення відносин між ними [16, с. 25].

У процесі руху до нових теоретичних знань закономірності фінансового права, його категорії і поняття досить часто використовуються у процесі описування і пояснення явищ, що досліджуються. Все це відбувається тому, що за допомогою них викладаються результати теоретичного пізнання, сприймаються знання, які накопичені попередниками, здійснюється опис правових явищ, що спостерігаються. Іноді виникає питання, чи створюють вони самостійний метод. Так, В.С. Нерсесянц підкреслює, що юридичний метод пізнавально опановує об'єктивною дійсністю (світом об'єктів) і в процесі конкретизації єдиного поняття права з урахуванням особливостей об'єктів (тобто в процесі об'єктної конкретизації предмета юридичної науки) формує систему конкретизованих юридичних понять, визначень, зв'язків, взаємодій і відносин – словом, систему юридичного знання, світ права, юридичну дійсність.

У свою чергу А.М. Васильєв справедливо підкреслює, що всі правові поняття і категорії, завдяки тому, що в них підсумовані змістовні, предметні знання про правові явища, є сходинками пізнання, опорними пунктами, через які правова наука рухається до нових результатів у пізнанні. Категорії і поняття, які виникають у відповідних областях, змістовно пристосовуються як до принципів фінансового права, так і до податково-бюджетної політики. Тим самим вони включаються до системи юридичних понять і набувають обсягу, відмінного від свого прототипу. Як приклад наведемо такі поняття, як «колізія», «прецедент» тощо, які зазнають певної адаптації і не входять до юридичного обороту механічно. Фінансово-правові категорії і поняття самі по собі не спроможні до саморозвитку поза і незалежно від свідомості особи. Юридичне пізнання, на думку С.С. Алексєєва, не ставить своєю метою в'яснення закономірностей цих явищ, соціально-політичної, економічної сутності, воно не є стихійно-випадковим (побутовим), а має спрямований характер, націлено на вивчення фактів, обставин у зв'язку із практичними завданнями – застосуванням юридичних норм. Таким чином, юридичне пізнання має локальний предмет і порівняно обмежені завдання. Крім того, цей вид пізнання (перш за все судове) характеризується особовими засобами, прийомами, формами встановлення фактів, які тією чи іншою мірою отримують регламентацію в законодавстві [1, с. 15–17].

Варто справедливо зазначити, що в застосуванні норм фінансового права мають місце також суб'єктивне і об'єктивне начала. Так, суб'єктивний момент пов'язаний з якістю професійної правосвідомості, рівнем правової культури, тобто з особистими характеристиками правозастосовника. Модельну персоналізацію цих якостей дозволяє саме використання методу моделювання. Але треба зазначити, що буде досить складно визначити, який мінімальний рівень цих якостей для працівника органів Державної фіскальної служби, Рахункової палати, Державної казначейської служби, звичайного громадянина тощо. До того ж виконання і застосування норм фінансового права нерідко передбачає взаємодію різних суб'єктів (посадових осіб і різних служб). Об'єктивний момент складається із юридично значимих дій, таких як встановлення складу юридичного факту, знаходження відповідної норми і відповідність фактичної поведінки приписам цієї норми тощо.

Так, О. Мережко, характеризуючи герменевтику як один із найбільш продуктивних методів пізнання, що посідає особливе місце у методології права, визначає її у найширшому розумінні як науку про тлумачення та застосування норм права, що бере свій початок від філософської герменевтики. Також автор підкреслює, що «юридична герменевтика» визначається як унікальна універсальна методологія галузі юриспруденції [12]. Пізнавальна процедура герменевтичного методу, яка полягає в досягненні ясності використовуваних термінів, їх точному визначенні і встановленні тотожності смислів, розглядається в ракурсі переважно формально-відображених норм фінансового права. Процес постійного розширення і ускладнення за рахунок насичення правового і соціального змісту є фактично процесом розвитку інституту застосування норм фінансового права. Використання різного обсягу і характеру пізнавальних засобів, що відбувається у процесі ускладнення форм застосування норм права, дає можливість побачити комбінування елементів окремих методів, які властиві тільки юридичним наукам (наприклад, теорії права, кримінальному, адміністративному, фінансовому праву у поясненні відмінностей між податковим злочином і податковим правопорушенням). За допомогою цього шляху залучаються нові методологічні засоби, освоюються нові парадигми тощо.

Загальновідомо, що синергетика є наукою про самоорганізацію в складних системах, орієнтована на пошук універсальних законів еволюції, конструюванні контролю. У зв'язку з великою кількістю нормативно-правових актів у сфері контрольної діяльності, закріпленням у них різнорідних громадських інтересів є досить актуальною синергетична методологія. Безумовно, однією зі специфічних особливостей зазначених норм можна вважати їхню нестабільність. Остання пояснюється тим, що суспільні відносини у сфері фінансової діяльності підлягають впливу цілої низки економічних, політичних, соціальних факторів, а не тільки правових норм. З цього приводу О.О. Дмитрик слушно зауважує, що зміни, які коригували норми чинного Податкового кодексу, з червня по грудень 2011 р. були внесені понад десятком законів, прийнятих або з метою уникнення негативного зовнішнього впливу, або для забезпечення нормальної діяльності у сфері оподаткування [4, 88–89]. Саме використання принципів синергетики дає можливість виявити тенденції еволюції системи фінансово-правового регулювання, нового ведення процесу правозастосування. Саме розуміння упорядкованості як результату складної взаємодії різноспрямованих тенденцій буття можливе завдяки синергетичним уявленням.

Якщо в прямому сенсі розуміти тези про використання методів інших наук в юридичній науці, то можуть виникнути певні труднощі в його методологічній інтерпретації. Загальновідомо, що однією з принципів установок є розгляд науки у нерозривному зв'язку її предмета і метода. Так, В. С. Нерсесянц підкреслює, що в пізнавально-концентрованому вигляді властивості науково-юридичного цілого подані в понятті права, яке первісно визначає предмет і метод юридичного пізнання і яке в теоретично розгорнутій, структурно і функціонально конкретизованій і організованій формі представлено у всій юридичній науці як єдиний і цілісний системі юридичного знання. Тобто можна сказати, що метод однієї науки є непереносним у рамки предмета іншої науки. У цій ситуації можливо говорити про залучення категоріального апарату інших наук саме до юридичної науки. Якщо

за основу брати вказану концепцію, то це будуть пізнавальні засоби філософських наук, а вже потім загальнонаукові засоби пізнання та спеціальні юридичні засоби.

Деякі автори наголошують, що в будь-якій послідовній філософсько-правовій теорії її предмет (певне знання про об'єкт) методологічно досить осмислений, а метод (засіб, форма пізнання, розуміння, пояснення об'єкта) – предметно виражений. Саме тому така теорія має методологічне значення, має функцію методів пізнання і виконує цю роль або безпосередньо, або опосередковано (як складовий елемент філософсько-правової теорії). В силу їх більшої пізнавальної цінності і величезного евристичного потенціалу методи (методологічні компоненти) деяких глибоких і оригінальних філософсько-правових теорій набувають у подальшому як би самостійного (незалежно від предмета відповідних теорій) існування та універсального (загальнофілософського, загальнонаукового, загально-теоретичного) методологічного значення. Н.Н. Тарасов підкреслює, що філософські засоби являють собою систему загальних принципів пізнання або категоріальний стрій юриспруденції. Саме ними фіксується система принципів юридичної науки і формуються можливі методологічні нормативи, які виражаються в універсальних категоріях. Для фінансового права такими можуть бути категоріальні зв'язки типу «структура і елементи», «зміст та форма» тощо.

Д.А. Керимов справедливо наголошує, що предмет філософії права визначає її призначення – виконання методологічної функції у всіх науках, що вивчають право, і насамперед у методологічному обслуговуванні галузевих юридичних наук. Виконання цієї функції передбачає подальше уточнення понять самої методології, співвідношення і взаємодію загальнонаукової методології і методології права [8, с. 92]. Саме тому застосування норм права як змістовний елемент загальної теорії права досліджується в рамках її ж методологічних засобів. Загальновідомо, що загальнонаукові засоби є рівнем форм, принципів і процедур дослідження, які використовуються в більшості наук. До них можна віднести аксіологічний і математичний підходи, методи соціології і психології, різного роду логіки (формальна, діалектична) тощо.

Прийоми, процедури і засоби, які властиві тільки для юриспруденції, фактично являють собою спеціальні юридичні засоби пізнання. У юридичній літературі на цьому рівні, як правило, виділяють метод порівняльного правознавства, спеціально-юридичний метод. Деякі автори наголошують на розширенні розуміння методології правових явищ і зведення її до чотирьох компонентів. Саме в умовах розвитку методологічного плюралізму цей підхід видається найбільш доцільним та обґрунтованим. Також виділяють такі групи методів, як загальнофілософський (застосовується вченими в усіх науках, на кожній стадії дослідження), загальнонаукові методи пізнання (розкривають загально філософський метод), спеціальні методи (розроблені конкретними науками і застосовуються у юриспруденції), власні методи правознавства (використовуються на стадії пізнання юридичної практики). Цей рівень фактично виражає ступінь нормативної організованості пізнавального процесу. Як вже було вказано раніше, предмет фінансового права є досить складним. Наприклад, виділення податкового процедурного права як крупної підгалузі податкового права сприяє здійсненню загальнорегулятивної динамічної і охоронної функції податкового права, що визначає її тісніші взаємозв'язки з податковим зобов'язальним і податковим деліктним правом [3, с. 307–308].

Саме фінансово-правова норма є одним із видів соціальних норм, яка регулює суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави шляхом наділення їх учасників формальними правами й обов'язками, здійснення яких забезпечує планомірне формування, розподіл і використання публічних фондів держави. Її зміст виявляється у правилах поведінки, у суспільних відносинах, безпосередньо пов'язаних із фінансовою діяльністю держави. Це одна зі специфічних ознак фінансово-правової норми, яка відрізняє її від інших норм права. О.М. Ашмаріна констатує, що специфіка фінансово-правової норми є наслідком специфіки суспільних фінансово-економічних відносин, які регулюються цією галуззю. Ще одна з особливостей норм фінансового права зумовлена методом фінансово-правового регулювання – імперативним методом, який реалізується через владні приписи [2, 16–23]. Як справедливо вважає П.О. Недбайло, сутність будь-якої норми полягає в її державному імперативі. Таким чином, правила, які містяться в зазначених нормах, представлені в імперативній (категоричній, владній) формі. Все це стосується і заборонних, і дозвільних приписів. Саме імперативність не припускає можливості зміни встановлених раніше вимог діяти відповідним чином. Іншими словами, фактично фінансово-правові норми сприяють встановленню правового порядку у відносинах між державою, іншими державними (недержавними) структурами і громадянами, які контактують з нею, та її органами у сфері фінансової діяльності (мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів). Таким чином, держава встановлює чітко визначені правила поведінки (межі її дозволу, тобто законності) підпорядкованих суб'єктів для дотримання порядку виконання своїх першочергових завдань, а саме формування грошових коштів для здійснення державних функцій. Невиконання учасниками цих правовідносин своїх обов'язків буде забезпечуватися заходами державного примусу. Так, за недотримання суб'єктами фінансових правовідносин приписів фінансово-правових норм накладаються встановлені законодавством фінансово-правові санкції. Також ступінь прояву імперативності правових норм залежить багато в чому від рівня правосвідомості такого виду суб'єктів фінансово-правових відносин, як правозастосовник.



З аналізу фінансово-правової літератури зрозуміло, що не всі вчені погоджуються з цією позицією. Наприклад, А.Т. Ковальчук вважає, що юридична дієздатність фінансового права в сучасних умовах приречена на те, щоб максимальним чином використовувати саме диспозитивні норми. Автор зазначає, що особливість багатьох фінансово-правових норм – у тому, що вони несуть у собі деякий демократичний контекст, достатньо прозору установку, виходячи із яких, можна сподіватися на можливість (перш ніж виконувати приписане правило) узгодження, консультацій і навіть деякого вибору. Водночас дослідник звертає увагу на імперативність (зобов'язальність) фінансово-правових норм, а це означає, що вони, по-перше, містять вимоги «прямої дії», тобто зобов'язують суб'єктів фінансового права та учасників фінансово-правових відносин до чіткого й однозначного виконання вимог конкретного закону, підзаконного чи іншого нормативного акта; по-друге, чітко окреслюють права й обов'язки сторін відповідних фінансових правовідносин; по-третє, не дозволяють суб'єктам фінансових правовідносин визначати чи змінювати останні за взаємною домовленістю або згодою; по-четверте, попри те, що фінансово-правові норми надають право діяти відповідно до чинного законодавства, фактично в переважній кількості ситуацій суб'єкти фінансових відносин зобов'язуються до безваріантних дій [10, с. 266–268].

Предметна змістовність у порівнянні із загальнонауковими процедурами є відмінною особливістю спеціальних юридичних засобів. Саме тому можна говорити про методи прикладних наук, галузевої, загальної теорії права і навіть виділяти методи дослідницької області, враховуючи властивість, що притаманна сучасній науці, щодо процесів інтеграції і диференціації. Відзначаючи досягнення фінансового права та інших галузевих наук, саме загальна теорія держави і права є методологічним орієнтиром для формування норм юридичних галузей права. Загальна теорія держави і права у процесі відображення фактичного стану дотримання, виконання, використання і застосування норм права одночасно створює методологічну основу для аналізу специфічної сфери правозастосування, яка входить до предмета фінансового права.

**Висновки.** Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що методологічні підходи до вивчення застосування норм фінансового права варто розглядати як багатоелементну, складну й організовану систему засобів пізнання. Ця система має певні перспективи та забезпечує отримання філософсько-обґрунтованого, соціально-адекватного і достовірного юридичного знання. Тобто можна стверджувати, що необхідною умовою для об'єктивного дослідження застосування норм фінансового права є саме залучення сучасною наукою дослідницьких філософських і загальнонаукових засобів. Проблеми дослідження правозастосовної діяльності в юриспруденції загалом і у фінансовому праві не можуть вирішуватися шляхом механічного переносу з інших наук дослідницьких засобів.

Таким чином, варто підкреслити, що процес корінного зміну механізму фінансово-правового регулювання залежить від ступеня розвитку фінансового законодавства, ефективності розвитку економічного потенціалу країни, політичних тенденцій в Україні тощо. Формально-юридичний підхід до вивчення фінансово-правового регулювання дає змогу пізнати його логічну системність, розкрити наявність або відсутність компонентів, що роблять норми фінансового права здатними до реалізації, та продуктивність взаємодії фінансово-правових норм і фінансових правовідносин.

#### Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. – 2-е изд. – М.: Проспект, 2009. – 576.
2. Ашмарина Е. М. Некоторые особенности предмета, метода правового регулирования и отдельных норм современного финансового права / Е.М. Ашмарина // Государство и право. – 2011. – № 3. – С. 16–23.
3. Винницкий Д.В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики.– Спб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 397 с.
4. Дмитрик О.О. Джерела фінансового права: проблеми та перспективи розвитку: [моногр.] / О.О. Дмитрик. – Х.: Віровець А.П., Апостроф, 2010. – С. 88–89.
5. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В.Н. Карташов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – С. 30–36.
6. Касьяненко Л.М. Процесуальні норми у фінансово-правовому регулюванні / Л.М. Касьяненко // Фінансове право. – № 4 (18). – 2001. – С. 6 (С. 4–7).
7. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: дис... д-ра юрид.наук: 12.00.01 / М.С.Кельман. – К., 2013. – 449 с.
8. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – С. 171.
9. Кистяковский Б.А. Право и метод / Б.А. Кистяковский // Русская философия права / сост. А.П. Альбов, Д.В. Масленников, М.В. Сальников. – 2-е изд. – СПб.: Алетея, 1999. – 224–232.
10. Ковальчук А.Т. Финансовое право в рыночных системах (теоретическое исследование в практическом контексте) / А.Т. Ковальчук. – К.: Парламент. изд-во, 2008. – С. 284.
11. Лебедев В.А. Финансовое право: курс лекций / В.А. Лебедев. – СПб.: Тип. А.М. Вольфа, 1882. – С. 8.

12. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права / А.А. Мережко // Проблемы философии права. – 2003. – Т.1. – С. 159–162.
13. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – С. 510.
14. Радько Т.Н. Теория государства и права: учеб.: [ 2-е изд.] / Т.Н. Радько. – М.: Проспект, 2009. – С. 363.
15. Стеченко Д.М. Методолгія наукових досліджень: підручник / Д.М. Стеченко, О.С. Чмир. – К.: Знання, 2005. – 309 с.
16. Теория государства и права: учебник / под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 2004. – С.681.
17. Худяков А.И. Избранные труды по финансовому праву / А.И.Худяков. – СПб.: Юрид. центр-Пресс, 2010. – С. 393.
18. Шабалин В.А. Системный анализ механизма правового регулирования / В.А. Шабалин // Совет. государство и право. – 1969. – № 10. – С. 123.

УДК 342.9

РУДНИЧЕНКО С.М.

#### ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті сформовано поняття адміністративно-правового регулювання діяльності Державної судової адміністрації України. Під ним розуміються засади та адміністративна діяльність ДСА щодо впорядкування забезпечення судової влади усім необхідним для якісного здійснення правосуддя та надання адміністративних послуг у системі судової влади на основі реалізації адміністративно-правових норм за допомогою різноманітного адміністративного інструментарію.

**Ключові слова:** адміністративна діяльність, адміністративний інструментарій, адміністративно-правове регулювання, Державна судова адміністрація України, правосуддя, судова влада.

В статье сформировано понятие административно-правового регулювання деятельности Государственной судебной администрации Украины. Под ней понимаются принципы и административная деятельность ГСА по упорядочиванию обеспечения судебной власти всем необходимым для качественного осуществления правосудия и предоставления административных услуг в системе судебной власти на основе реализации административно-правовых норм с помощью широкого административного инструментария.

**Ключевые слова:** административная деятельность, административный инструментарий, административно-правовое регулирование, Государственная судебная администрация Украины, правосудие, судебная власть.

This article formed the concept of administrative and legal regulation of the State Judicial Administration of Ukraine. This is a framework and administrative activities of the State Judicial Administration of Ukraine, on organizing the judiciary to ensure all necessary for efficient administration of justice and providing administrative services in the judicial system based on the implementation of administrative law through various administrative tools.

**Key words:** administrative activities, administrative and legal regulation, administrative tools, judiciary, justice, State Judicial Administration of Ukraine.

**Вступ.** Судова влада, як і весь український народ, переживає не кращі часи. В умовах гібридної війни, окупації частини території України російсько-терористичними військами, економічної кризи та

---

© РУДНИЧЕНКО С.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

корупції народ України вправі розраховувати, що вітчизняна судова влада захистить його від свавілля суб'єктів владних повноважень, відновить порушенні цивільні і господарські права, ефективно притягне осіб, які вчинили злочини, до кримінальної відповідальності. Проте насправді такі сподівання великою мірою залишаються нереалізованими. Як показують результати соціологічного опитування Центру Розумкова, 65,5 відсотків опитаних негативно ставляться до системи судоустрою в Україні, а загальний баланс довіри до судів становить мінус 72,7 відсотка [1, с. 59]. Іншими словами, рівень довіри до суду в Україні складає менш ніж 28 відсотків. Із таким станом речей миритися не можна.

Що необхідно для того, щоб суди приймали справедливі, гуманні та законні рішення, які би підтримувалися переважною більшістю громадян? На наш погляд, вони, по-перше, мають бути незалежними від інших гілок влади і корупції; по-друге, судді мають бути професіоналами своєї справи; по-третє, судді повинні бути належно забезпечені всім необхідним для здійснення правосуддя та надання громадянам якісних адміністративних послуг у системі судової влади.

Осьовне навантаження щодо забезпечення судової влади лягає на плечі Державної судової адміністрації України (далі ДСА), діяльність якої потребує удосконалення і розвитку.

До теоретичних проблем поняття адміністративно-правового регулювання діяльності державної судової адміністрації України звертались у свої працях такі вчені, як Д. Андреева, А. Борко, В. Галуцько, Л. Князька, С. Короед, О. Минюк, С. Москаленко, В. Муцко, В. Олефір, С. Орехов, С. Петришин, С. Погребняк, В. Смородицький та ін. Проте безпосередньо предметом їхніх досліджень аналізована нами проблематика не була, вони свої зусилля зосереджували на більш загальних спеціальних чи суміжних викликах.

**Постановка завдання.** Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права чи чинного законодавства, поглядів на цю проблематику учених-юристів сформулювати поняття адміністративно-правового регулювання діяльності Державної судової адміністрації України.

**Результати дослідження.** Згідно з академічним тлумачним словником української мови «регулювати» – це дія за значенням регулювати; впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі [3, с. 480].

У теорії права під правовим регулюванням суспільних відносин розуміють упорядковану поведінку учасників суспільних відносин за допомогою юридичних норм. Об'єктом правового регулювання є поведінка людей та їх об'єднань у суспільстві, яка через свою соціальну значимість регулюється нормами права (юридично значуща поведінка). Предметом правового регулювання є такі суспільні відносини, упорядкування яких можливе і водночас доречне саме за допомогою юридичних засобів [3, с. 134–136].

Теоретики адміністративного права вважають, що адміністративно-правове регулювання характеризує спеціальний-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів. Унаслідок адміністративно-правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані у правових величчях орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин для досягнення фактичних завдань адміністративного права [4, с. 317].

Вчені-адміністративісти у зміст адміністративно-правового регулювання різних сфер суспільного життя вкладали: В.Ф. Муцко – процес застосування державними органами влади спеціальних методів впливу на функціонування суспільних відносин з приводу та певною метою [5, с. 12]; О.В. Минюк – особливу форму управлінської діяльності, здійснювану за допомогою специфічної системи нормативно закріплених методів та засобів уповноваженими органами державної влади та саморегульованими інституціями, владні повноваження яких спрямовані на реалізацію регулюючого впливу суспільних відносин [6, с. 11]; Д.Є. Андреева – впорядкований цілеспрямований вплив держави на суспільні відносини в галузі організації та функціонування молодіжної політики, що передбачає встановлення загальних правил і порядку здійснення певної політики [7, с. 12]; Л.А. Князька – засновану на адміністративно-правових нормах діяльність уповноважених державою суб'єктів публічного адміністрування з метою забезпечення прав громадян, що здійснюється адміністративними методами у визначених законодавством формах [8, с. 10]; С.М. Орехов – вплив адміністративно-правових засобів на діяльність, спрямовану на встановлення положень, норм та вимог для їх багаторазового використання з метою забезпечення упорядкованості у певній сфері виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції, робіт і послуг [10, с. 14].

Згідно із Законом України 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій та статус суддів» Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом. Державна судова адміністрація України підзвітна Вищій раді правосуддя у межах, визначених законом. При цьому правовий статус посадових осіб Державної судової адміністрації України, її територіальних управлінь визначається Законом України «Про державну службу» [14].

ДСА забезпечує належні умови діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування; вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення; вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потребу у спеціалістах, здійснює

замовлення на підготовку відповідних спеціалістів; забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації; організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву; контролює стан діловодства в судах; готує бюджетний запит; організовує комп'ютеризацію судів, забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів; забезпечує впровадження електронного суду; здійснює заходи щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами; забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень та Реєстру електронних адрес органів державної влади, їхніх посадових та службових осіб, забезпечує функціонування системи відеоконференц-зв'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції; розробляє та затверджує за погодженням із Вищою радою правосуддя Типове положення про апарат суду; організовує діяльність служби судових розпорядників; контролює діяльність Служби судової охорони [14].

Аналізований Закон отримав подальший розвиток у Положенні «Про Державну судову адміністрацію України», затвердженому рішенням Ради суддів України від 22 жовтня 2010 р. № 12, згідно з яким ДСА має право одержувати від судів загальної юрисдикції, органів суддівського самоврядування, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи, матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань; залучати вчених, спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій усіх форм власності за погодженням з їх керівниками до розгляду питань, що належать до її компетенції; скасовувати в межах своїх повноважень акти територіальних управлінь у разі їх невідповідності актам законодавства та рішенням ДСА; утворювати за погодженням із керівниками центральних та місцевих органів виконавчої влади комісії, робочі та експертні групи, залучати в межах своїх повноважень спеціалістів та скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до її компетенції [15].

Наприклад, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Національна гвардія України неодноразово проводили спільні наради стосовно розподілу між ними обов'язків щодо підтримання громадського порядку та охорони приміщень судів на період до початку виконання в повному обсязі повноважень Служби судової охорони [16].

Усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновки щодо поняття адміністративно-правового регулювання діяльності Державної судової адміністрації України:

- це адміністративна діяльність ДСА щодо впорядкування забезпечення судової влади всім необхідним для якісного здійснення правосуддя та надання адміністративних послуг у системі судової влади на основі реалізації адміністративно-правових норм;
- це спеціально-юридичний механізм впливу посадових осіб центрального апарату та територіальних підрозділів ДСА на різноманітних суб'єктів адміністративного права;
- об'єктом адміністративно-правового регулювання ДСА є суспільні відносини, які виникають під час забезпечення судової влади всім необхідним для належного функціонування, врегулювання яких можливе і водночас доречно саме за допомогою адміністративно-правових норм.
- предметом адміністративно-правового регулювання є адміністративна діяльність ДСА щодо належного забезпечення правосуддя та надання якісних адміністративних послуг за допомогою засобів адміністративного права;
- це процес застосування ДСА спеціального адміністративного інструментарію – форм, методів та адміністративних процедур;
- метою адміністративно-правового регулювання ДСА є організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади;
- основними завданнями ДСА є забезпечення належних умов діяльності судової влади, контроль за станом діловодства в судах, підготовка бюджетного запиту, організація ІТ забезпечення судової влади.

**Висновки.** Отже, адміністративно-правове регулювання діяльності Державної судової адміністрації України – це засади та адміністративна діяльність ДСА щодо впорядкування забезпечення судової влади усім необхідним для якісного здійснення правосуддя та надання адміністративних послуг у системі судової влади на основі реалізації адміністративно-правових норм через різноманітний адміністративний інструментарій – форми, засоби адміністративної діяльності та адміністративні процедури у цій сфері.

**Список використаних джерел:**

1. Конституційний процес в Україні: удосконалення засад правосуддя, прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Реформа конституційних засад судової влади, прав і свобод людини: поточний результат і очікувані перспективи» від 22 червня 2016 р. – Київ, Центр Розумкова. – 66 с.
2. Словник української мови: в 11 томах. – Київ, 1977. Т. 8. – 764 с.
3. Петришин С.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права: підручник. – Х. : Право, 2015. – 368с.
4. Галунько В.В., Олефір В.І., Короед С.О. та ін. Адміністративне право України. У 2-х т. Підручник. – Херсон, ХМД, 2013. – Т. 1. – 396 с.
5. Муцко В.Ф. Адміністративно-правове регулювання безпеки дорожнього руху в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В.Ф. Муцко ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 18 с.
6. Минюк О.Ю. Адміністративно-правове регулювання біржової діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.Ю. Минюк ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2010. – 20 с.
7. Андрєєва Д.Є. Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д.Є. Андрєєва ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 18 с.
8. Князька Л.А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л.А. Князька ; Акад. упр. М-ва внутр. справ. – К., 2010. – 20 с.
9. Орехов С.М. Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.М. Орехов ; Міжрегіон. акад. упр. Персоналом. – К., 2011. – 20 с.
10. Красноборов О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної судової адміністрації України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Красноборов ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 19 с.
11. Москаленко С.І. Адміністративно-правове регулювання у сфері екологічної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.І. Москаленко ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
12. Борко А.Л. Організаційно-правове забезпечення діяльності адміністративних судів України: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А.Л. Борко ; Державний науково-дослідний ін-т МВС України. – К., 2009. – 20 с.
13. Борко А.Л. Адміністративно-правове регулювання статусу і повноважень Державної судової адміністрації України. Форму права. – 2013. – № 3. С. 56–59.
14. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 р. № 1402–VIII. – Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
15. Про Державну судову адміністрацію України. Положення. затверджено рішенням Ради суддів України від 22.10.2010 р. № 12. Судова влада України. – 2011. URI: <http://od.court.gov.ua/tu16/norm/pol0/pol2/>
16. Належна охорона судів – обов'язок держави. Судова влада України. 2016. URI: <http://court.gov.ua/303952/>

УДК 342.922(447)

САВЧУК Р.М.

### НЕВОЛОДІННЯ МООВОЮ СУДОЧИНСТВА ЯК ПІДСТАВА ЗАЛУЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЧА ДО УЧАСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено теоретико-правовій характеристиці неволодіння мовою судочинства як підстави залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві. Проаналізовано зміст неволодіння мовою судочинства, на підставі чого визначено його поняття. Обґрунтовано висновок про встановлення цієї підстави судом із залученням у разі необхідності спеціаліста-мовознавця.

**Ключові слова:** адміністративне судочинство, перекладач, неволодіння мовою судочинства, залучення перекладача.

Статья посвящена теоретико-правовой характеристике невладеия языком судопроизводства как основания привлечения переводчика к участию в административном судопроизводстве. Проанализировано содержание невладеия языком судопроизводства, на основании чего определено его понятие. Обоснован вывод об установлении этого основания судом с привлечением в необходимых случаях специалиста-языковеда.

**Ключевые слова:** административное судопроизводство, переводчик, невладеие языком судопроизводства, привлечение переводчика.

The article is devoted to theoretical and legal characterization of proceedings language non-skills as a ground to attract an interpreter to participate in the administrative proceedings. The content of proceedings language non-skills analyzed, whereby its concept defined. The conclusion about installing of this reason by the court with the assistance where appropriate of specialist linguist grounded.

**Key words:** administrative proceedings, interpreter, proceedings language non-skills, involving of interpreter.

**Вступ.** Участь перекладача в адміністративному судочинстві, з одного боку, є вагомою гарантією забезпечення прав його учасників, а з іншого – гарантією забезпечення дотримання закріплених статтею 7 КАС України принципів адміністративного судочинства. Порядок залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві визначений частиною 2 статті 68 КАС України, відповідно до якої він допускається ухвалою суду за клопотанням особи, яка бере участь у справі, або призначається з ініціативи суду [1]. Водночас норми КАС України чітко не визначають підстави залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві.

Дослідженню процесуального статусу перекладача та порядку його залучення й участі в адміністративному судочинстві присвячена недостатня увага вчених. Зокрема, вказану проблематику висвітлюють у своїх працях І.А. Балюк, В.О. Коваль, О.М. Михайлов та інші вітчизняні науковці. Проте вчені не характеризують підстави, які дають змогу залучити перекладача до участі в адміністративному судочинстві.

**Постановка завдання.** Метою статті є теоретико-правова характеристика неволодіння мовою судочинства як підстави залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві.

**Результати дослідження.** Згідно зі статтею 15 КАС України мова адміністративного судочинства визначається статтею 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. № 5029-VI [1]. Частина 1 статті 14 вказаного Закону передбачає здійснення судочинства в адміністративних справах державною мовою, а у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частини 3 статті 8 цього Закону, – цією регіональною мовою (мовами) за згодою сторін [2]. Поряд із наведеною нормою частини 3 і 4 статті 14 вказаного Закону передбачають подання до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених державною мовою або регіональною мовою (мовами) з перекладом у разі необхідності на державну мову, а також забезпечують особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, право вчиняти усні процесуальні дії рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним

законодавством порядку [2]. Комплексний аналіз норм статті 15 КАС України та частин 1, 3 і 4 статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. № 5029-VI дає змогу стверджувати, що законодавець як підставу залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві розглядає необхідність здійснення перекладу письмових процесуальних документів і доказів та усних процесуальних дій на мову судочинства. Наведений висновок підтверджується нормою частини 1 статті 68 КАС України, яка пов'язує залучення та участь перекладача в адміністративному судочинстві з необхідністю здійснення усного або письмового перекладу чи сурдоперекладу. Проте таке розуміння підстав залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві за рахунок вказівки на необхідність здійснення перекладу або сурдоперекладу є занадто широким.

Відсутність наукових напрацювань щодо визначення підстав залучення перекладача в адміністративному судочинстві зумовлює необхідність звернення до інших галузей вітчизняного процесуального права. Зокрема, вказівка на підстави залучення перекладача до участі у кримінальному судочинстві містяться у частинах 2 і 3 статті 29 КПК України, аналіз якої до їх числа дає змогу віднести 1) неволодіння учасником кримінального провадження мовою судочинства; 2) недостатнє володіння ним мовою судочинства [3]. У теорії кримінального процесу вказується позбавлення поділу учасників процесу на осіб, які не володіють та недостатньо володіють мовою судочинства, будь-якого практичного змісту, оскільки незалежно від рівня її знання повинна бути забезпечена участь перекладача [4, с. 97–98], та обґрунтовується доцільність внесення змін до частин 2 і 3 статті 29 КПК України, спрямованих на визначення єдиної підстави участі перекладача у кримінальному провадженні – неволодіння учасником кримінального провадження мовою кримінального провадження [5, с. 22]. Водночас, на відміну від КАС України, КПК України пов'язує підставу залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві не з необхідністю здійснення перекладу або сурдоперекладу, а з володінням тим або іншим учасником судочинства мовою, якою воно здійснюється, що є більш обґрунтованим.

Досліджуючи питання залучення перекладача до участі у кримінальному судочинстві, В.Т. Маляренко відзначає, що «володіти мовою» означає мати максимальний словниковий запас, бездоганно знати всі правила мови, майстерно говорити, писати і читати, тобто бути грамотною у повному розумінні цього слова людиною [6, с. 5]. Із цих позицій учасник адміністративного судочинства повинен вільно розуміти мову, якою воно здійснюється, та безперешкодно створювати нею письмові процесуальні документи і докази, що підлягають поданню до суду, і вчиняти усні процесуальні дії, визначені частиною 4 статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. № 5029-VI: робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо [2]. І, навпаки, неволодіння мовою означає, що учасник адміністративного судочинства не розуміє мови, якою воно здійснюється, та не може безперешкодно реалізовувати вказані повноваження.

Поряд із вільним розумінням мови судочинства та можливістю створення за її допомогою письмових процесуальних документів і доказів та вчинення усних процесуальних дій окремі вчені пропонують додаткові критерії визначення володіння мовою судочинства. Зокрема, С.В. Ткаченко відносить до їх числа отримання на території України середньої, професійно-технічної або вищої освіти, що підтверджується відповідним документом (атестатом, дипломом тощо) [7, с. 14]. О.П. Головинська вказує на необхідність вирішення під час визначення рівня володіння особою мовою судочинства питання про адекватне сприйняття та розуміння юридичної термінології [8, с. 53]. Водночас виділення таких критеріїв визначення володіння мовою судочинства вбачається зайвим. По-перше, відсутність в учасника адміністративного судочинства освіти сама по собі не може вказувати на неволодіння ним мовою, якою воно здійснюється. По-друге, з урахуванням норми частини 1 статті 68 КАС України перекладач залучається до участі в адміністративному судочинстві для здійснення перекладу, а не роз'яснення його учаснику юридичної термінології.

Поряд із визначенням критеріїв володіння особами мовою судочинства О. Ялова вказує на важливість для практичного застосування положень законів про мову судочинства встановлення суб'єкта чи суб'єктів визначення рівня володіння цією мовою, передбачення відповідальності таких суб'єкта чи суб'єктів за неналежне визначення рівня володіння мовою судочинства тією чи іншою особою [9, с. 266]. Як передбачає частина 2 статті 68 КАС України, перекладач допускається ухвалою суду за клопотанням особи, яка бере участь у справі, або призначається з ініціативи суду [1]. Відповідно, саме суд повинен встановити, чи володіє учасник адміністративного судочинства мовою, якою воно здійснюється. Аналогічна позиція висловлюється у теорії адміністративного судочинства. Зокрема, О.М. Михайлов на основі аналізу судової практики вказує, що рівень володіння учасником процесу державною мовою має визначати адміністративний суд, адже саме на підставі ухвали суду перекладач допускається до справи або за клопотанням особи, яка бере участь у справі, або призначається за ініціативи суду [10, с.11]. Питання про володіння учасником адміністративного судочинства мовою, якою воно здійснюється, вирішується судом з урахуванням особи цього учасника, рівня його розвитку та інших обставин. Так, на думку І.І. Бунової, суд повинен враховувати суб'єктивну думку самої особи щодо здатності сприймати усну чи письмову мову [11, с. 15].

Окремі вчені пропонують визнати суб'єктом визначення рівня володіння учасником судочинства мовою, якою воно здійснюється, експерта. Зокрема, О.П. Кучинська для визначення рівня

знань відповідної мови пропонує проводити мовну експертизу [12, с. 140]. І.Д. Іванюк вказує на недоцільність проведення такої експертизи з огляду на відсутність методик і механізмів її проведення та можливість її використання для затягування розгляду справи [13, с. 340]. Поділяючи останній із наведених підходів, потрібно вказати, що більш обгрунтованою є позиція Т.М. Кузика і М.І. Леоненка, які вказують на доцільність залучення для вирішення цього питання спеціаліста-мовознавця [5, с. 119; 14, с. 81]. Водночас залучення спеціаліста-мовознавця повинно здійснюватися судом лише у разі необхідності (наприклад, визначення конкретного діалекту, яким володіє учасник адміністративного судочинства, тощо).

**Висновки.** Результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що підставою залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві є неволодіння тим або іншим його учасником мовою судочинства. Неволодіння мовою судочинства свідчить про нерозуміння учасником адміністративного судочинства мови, якою воно здійснюється, та неможливість безперешкодної реалізації ним процесуальних повноважень. Факт неволодіння учасником адміністративного судочинства мовою, якою воно здійснюється, підлягає встановленню судом із наданням йому повноважень щодо залучення у разі необхідності спеціаліста-мовознавця.

#### Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>
2. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/paran92#n92>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Безруков С.И. Принципы уголовного судопроизводства: понятие, система и общая характеристика / С.И. Безруков, С.С. Безруков. – Омск: Издательство Омской академии МВД России, 2005. – 107 с.
5. Кузик Т.М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Тарас Миронович Кузик. – Одеса, 2012. – 213 с.
6. Малярченко В.Т. Про державну мову та перекладача у кримінальному процесі України / В.Т. Малярченко // Голос України. – 2006. – № 175. – С. 5.
7. Ткаченко С.В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / С.В. Ткаченко. – Х., 2009. – 20 с.
8. Головинская Е.П. Процессуально-правовые основы деятельности переводчика по обеспечению принципа языка уголовного судопроизводства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Е.П. Головинская. – Воронеж, 2006. – 193 с.
9. Ялова О. Деякі аспекти застосування державної мови у судочинстві України. / О. Ялова // Право України. – 2010. – № 3. – С. 266–271.
10. Михайлов О.М. Правовий статус інших учасників адміністративного судочинства в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.М. Михайлов. – Одеса, 2015. – 22 с.
11. Бунова И.И. Критерии, определяющие степень владения участником процесса языком судопроизводства / И.И. Бунова // Российский судья. – 2010. – № 7. – С. 14–17.
12. Іванюк І.Д. Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України / І.Д. Іванюк // Університетські наукові записки. – 2011. – № 3. – С. 337–346.
13. Кучинська О.П. Перекладач у кримінальному процесі України / О.П. Кучинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1 (17). – С. 139–141.
14. Леоненко М.І. Принцип національної мови у кримінальному судочинстві: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М.І. Леоненко. – Запоріжжя, 2001. – 187 с.



**ПРОБЛЕМЫ КОДИФИКАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА:  
АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЙ XX ВЕКА**

Статья посвящена анализу возможностей использования наработок XX в. о кодификации административного законодательства в современной украинской науке административного права. Обзор украиноязычной и русскоязычной юридической литературы XX в., посвященной проблемам кодификации административного права, дает основания сделать выводы о том, что наиболее глубоко эту проблему разрабатывал Алексей Прокофьевич Коренев. Он является единственным автором, проводившим исследования такого вида систематизации, как кодификация, применительно к административному праву на монографическом уровне, в 1962 г. он защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата юридических наук на тему «Кодификация советского административного права», а в 1970 г. на материалах диссертационного исследования опубликовал одноименную монографию.

**Ключевые слова:** административное право, систематизация административного права, систематизация, административное законодательство, кодификация.

Стаття присвячена аналізу можливостей використання напрацювань XX ст. щодо кодифікації адміністративного законодавства в сучасній українській науці адміністративного права. Огляд україномовної та російськомовної юридичної літератури XX ст., присвяченої проблемам кодифікації адміністративного права, дає підстави зробити висновки про те, що найбільш глибоко цю проблему розробляв Олексій Прокопович Коренев. Він є єдиним автором, який проводив дослідження такої систематизації, як кодифікація, стосовно адміністративного права на монографічному рівні, у 1962 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кодифікація радянського адміністративного права», а в 1970 р. на матеріалах дисертаційного дослідження опублікував однойменну монографію.

**Ключові слова:** адміністративне право, систематизація адміністративного права, систематизація, адміністративне законодавство, кодифікація.

The article is dedicated to the analysis of the possibilities of using the developments of scientists of the 20th century in the modern Ukrainian science of administrative law. The review of the Ukrainian-language and Russian-language legal literature of the 20th century, devoted to the problems of codification of administrative law, gives grounds to draw conclusions that Alexey Prokofievich Korenev investigated this problem the most deeply. He is the only author who conducted studies of such a type of systematization, as a codification, with reference to administrative law at the monographic level. In 1962 he defended his thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences on the topic "Codification of the Soviet Administrative Law", and in 1970 on the materials of the dissertation research he published the monograph of the same title.

**Key words:** administrative law, systematization of the administrative law, systematization, administrative legislation, codification.

**Вступление.** В настоящее время актуальной проблемой является поиск решения вопроса о кодификации норм административного права Украины. С учетом постоянной динамики источников этой отрасли вследствие конституционной, административной, муниципальной реформ, а также того, что она свидетельствует о постоянном увеличении их количества, вопросы кодификации не могут не привлечь внимание исследователей.

Однако ознакомление с украинской юридической литературой позволяет утверждать: этот вопрос в ней остается малоисследованным, даже несмотря на работы ученых, касающихся кодификации норм отдельных институтов административного права, ведь в них никогда не идет речь о комплексных подходах к кодификации норм отрасли административного права.

Следует отметить лишь две статьи в украинских научных изданиях: «Проблемы кодификации административного законодательства Украины: исторический опыт» Ю. Вовк [1] и «Кодифика-

ция административного законодательства как основа реформирования публичной власти в Украине» С. Петкова [2]. Иные обнародованные разработки по этой теме в настоящее время отсутствуют.

**Постановка задания.** Целью статьи является анализ публикаций, посвященных проблемам кодификации административного законодательства в XX в., и оценка перспектив их использования для формулирования предложений по кодификации административного законодательства в Украине.

**Результаты исследования.** В советской юридической литературе проблемам систематизации, в т. ч. кодификации, административного права уделялось весьма незначительное внимание. Вопросы кодификации административно-процессуального права являются намного более разработанными.

Наиболее известным специалистом в области административного права, авторству которого принадлежит ряд исследований возможностей его кодификации, является А. Коренев.

Следует отметить, что автор анализировал вопросы кодификации советского административного права весьма глубоко. В 1962 г. А. Коренев защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата юридических наук в Москве. Из автореферата диссертационного исследования А. Коренева на тему «Кодификация советского административного права» следует, что в тот период актуальность темы исследования виделась в необходимости укрепления правопорядка, обеспечении строго соблюдения законности, искоренении нарушений правопорядка, ликвидации преступности и устранения всех порождающих ее причин. В этом контексте актуальность исследования проблем кодификации административного права не утрачена и поныне.

Структура автореферата диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук в 1962 г. отличалась от современной, в него не включена информация о цели исследования, объекте и предмете исследования, а также о поставленных автором задачах. Фактически, автореферат начинается с актуальности анализируемой проблемы, после чего автор излагает сначала краткое содержание своей работы, посвящая содержанию каждой главы по одному абзацу (1–2 предложения), а потом поочередно характеризует каждую главу более детально.

Диссертационное исследование, исходя из автореферата, состоит из трех глав. Первая глава посвящена задачам и принципам кодификации административного права, вторая – системе кодификации административного права, третья – кодификации административного права и вопросам законодательной техники [3].

Поскольку после защиты кандидатской диссертации А. Коренев продолжил исследования, посвященные кодификации административного права, наибольший интерес представляют не материалы его диссертационного исследования, а разработки, вошедшие в опубликованную на его материалах монографию («Кодификация советского административного права», 1970). Следует отметить, что многие выводы автора являются актуальными и спустя практически 50 лет с момента ее опубликования.

В своей монографии А. Коренев более детально подошел к вопросу обоснования актуальности исследования выбранной тематики. В дополнение к аргументам, приведенным в автореферате его кандидатской диссертации, резюмируя причины, которыми вызвана необходимость систематизации советского административного законодательства с использованием такого ее вида, как кодификация, он писал: «Совершенствование советского административного законодательства предполагает его кодификацию. Применение административно-правовых норм затрудняется сейчас тем, что они рассредоточены по многочисленным правовым актам, причём изданным в разное время. Наряду с новыми, имеется немало устаревших актов. Нередко между нормами, содержащимися в различных источниках, можно обнаружить несогласованности и противоречия» [4, с. 3].

Важным для учета при изучении возможностей кодификации административного законодательства Украины представляется и вывод А. Коренева, что в процессе кодификации советского административного законодательства необходимо:

- 1) устранить формально действующие, но устаревшие, утратившие практическое значение и противоречивые нормы административного права;
- 2) создать новые нормы административного права, которые должны отражать и закреплять вновь возникшие общественные отношения в сфере советского государственного управления;
- 3) учесть национальные особенности при регулировании управленческих отношений в союзных республиках, не нарушая при этом единство административно-правового регулирования такого рода отношений в масштабе всего СССР;
- 4) сгруппировать нормы административного права по такой системе, которая была бы научно обоснована и удобна для практического их применения [4, с. 4].

Следует отметить, что актуальность полностью утратил лишь третий пункт из списка предлагаемых. Что же касается п. 2, в котором автор рекомендует создать «новые нормы административного права, которые должны отражать и закреплять вновь возникшие общественные отношения в сфере советского государственного управления», в нем целесообразно лишь заменить словосочетание «советское государственное управление» актуальным на современном этапе развития административного права Украины словосочетанием «публичное администрирование».

Особое значение следует уделить сформулированной рекомендации «сгруппировать нормы административного права по такой системе, которая была бы научно обоснована и удобна для практического их применения». Именно этот аргумент был приведен в начале статьи для обоснования необходимости исследования основных подходов к систематизации, в т.ч. кодификации административного права Украины.

Практически все наработки А. Коренева, касающиеся соотношения между административным законодательством СССР и субъектов федерации – республик, в настоящее время вряд ли могут быть использованы в украинских исследованиях по этой теме. Интерес представляет лишь авторская оценка самого факта начала кодификации административного права Украинской ССР. В частности, он связывает первую его кодификацию с кодификацией, проводимой на уровне СССР. А. Корнев пишет: «Активная работа по кодификации административного законодательства проводилась примерно в те же годы на Украине. Результатом явилось принятие в 1927 г. Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом Административного кодекса УССР. Но и он в основном ограничивался регулированием общественных отношений в области охраны общественного порядка и государственной безопасности» [4, с. 5]. Приведенная цитата является очень емкой, с точки зрения как включенного в нее фактического, так и оценочного материала.

Ценной для современных разработок является позиция А. Коренева о необходимости дефиниции понятия «кодификация административного законодательства». В монографии он упоминает о «кодификации советского административного законодательства», определяя ее как «одну из форм систематизации его форм, содержащихся в законах, указах и актах управления, имеющую целью создать на основе единых принципов путем отбора, пересмотра заново, отмены устаревших и противоречивых норм, выработки норм, восполняющих пробелы в правовом регулировании управленческих отношений, а равно направленных на развитие этих отношений в соответствии с задачами коммунистического строительства – новые сводные, унифицированные законодательные акты административного права (основы, кодексы, уставы, положения и т. д.)» [4, с. 4]. На современном этапе развития украинской юридической науки эта дефиниция нуждается в существенных уточнениях и изменениях, однако следует подчеркнуть важность мнения автора об ее необходимости, а не о целесообразности использования родового понятия «кодификация законодательства».

Наконец, в современной украинской юридической литературе очень часто высказываются мнения о необходимости кодификации не только отраслей, но и правовых институтов, подинститутов. С этой точки зрения важной представляется ряд выводов А. Коренева о кодификации административного права. Их можно использовать не только напрямую (т. е. применительно к отрасли административного права), но и по аналогии (т. е. применительно к институтам и подинститутам отрасли административного права, к другим отраслям и их составляющим).

Итак, А. Корнев отмечал:

– «общеизвестным критерием, который кладется в основу систематизации норм советского права, является предмет регулирования» [4, с. 9];

– «вслед за установлением предмета административно-правового регулирования важно решить, какие идеи должны быть положены в основу кодификации административного права, чем руководствоваться при определении содержания актов такой кодификации, т. е. установить ее принципы» [4, с. 24];

– «пытаться выдвигать какие-то особые принципы кодификации, отличные от принципов административного права, значит порвать связь с самой отраслью, а без этой связи кодификация становится беспредметной» [4, с. 90];

– «при составлении правил всегда важно помнить о том, чтобы их формулировки были краткими, чтобы статьи «гласили». К сожалению, наши нормативные акты иногда далеки от этого. Очевидно, надо решительнее бороться с употреблением многочисленных водных предложений, затемняющих основную мысль статьи, отвлекающих внимание читателя от сущности правила, выраженного в ней, и составляющего его «отделять плевелы от пшеницы» [4, с. 127].

Последняя цитата иллюстрирует не только интересные с научной точки зрения, актуальные и в настоящее время разработки А. Коренева, но и его яркий стиль изложения мыслей. Автор очень часто использует литературные обороты, весьма далекие от юриспруденции, для придания наглядности своим выводам и предложениям. Например, в анализируемой монографии, а также в своих статьях и в тезисах выступления на конференциях А. Корнев весьма удачно, на наш взгляд, раскрывает важность того, чтобы статьи «гласили», сопоставляя эту идею со ссылкой на известные строки М. Лермонтова («намек тонкий на то, о чем не ведают никто»), и констатирует, что нормы административного права должны быть предельно четкими, исчерпывающими, не допускающими «домысливания». Подобная аллегория делает его идею более образной, запоминающейся, а следовательно, повышает вероятность как ее развития другими исследователями, так и ее практической реализации.

Наконец, следует отметить и то, что многие идеи А. Коренева в настоящее время не актуальны не только потому, что отражали социалистическую действительность, но и в связи с

бурним розвитком права. Наприклад, в його монографії доволі багато уваги приділено проблемі систематизації адміністративного права в формі Основ адміністративного законодавства СРСР: «Незалежно від того, чи буде радянське адміністративне право кодифіковано в формі Основ адміністративного законодавства Союзу СРР і союзних республік і адміністративних кодексів союзних республік чи буде здійснено кодифікація по окремих галузях управління і групам однорідних адміністративно-правових інститутів, передостаннє питання: охоплювати чи кодифікацією ці норми адміністративного права, які містяться в міжгалузевих кодексах, уставах, положеннях і правилах?» [4, с. 105]. Однак в даний час галузь адміністративного права налічує настільки значуще число джерел, що про це, мабуть, не варто навіть говорити (і практична можливість такої кодифікації є дуже сумнівною).

**Висновки.** Аналіз україномовної і російськомовної юридичної літератури ХХ в., присвяченої проблемам кодифікації адміністративного права, дає підстави зробити висновки про те, що найбільш глибоко цю проблему досліджував Олександр Прокоф'євич Коренев. Він є єдиним автором, який розробив такий вид систематизації, як кодифікація, застосовано до адміністративного права на монографічному рівні, в 1962 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кодифікація радянського адміністративного права», а в 1970 р. на матеріалах дисертаційного дослідження опублікував одноіменну монографію. В статті проаналізовані можливості використання його напрацювань в сучасній українській науці адміністративного права. Перспективи подальших досліджень представляються в можливості адаптації авторських пропозицій з урахуванням сучасних тенденцій розвитку публічного права України [см. 5].

**Список використаних джерел:**

1. Вовк Ю. Проблема кодифікації адміністративного законодавства України: історичний досвід / Ю. Вовк // Право України. – 2003. – № 12. – С. 120–122.
2. Петков С. Кодифікація адміністративного законодавства як основа реформування публічної влади в Україні / С. Петков // Держава та регіони. Сер. Право. – 2010. – Вип. 2. – С. 100–103.
3. Коренев А. Кодифікація радянського адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Коренев ; МГУ. – М., 1962. – 14 с.
4. Коренев А. Кодифікація радянського адміністративного права / А. Коренев. – М.: Юрид. літ., 1970. – 134 с.
5. Мішина Н. Сучасні процеси децентралізації виконавчої влади та реформування місцевого самоврядування в Україні / Н. Мішина // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Одеса: Юридична література, 2014. – Т. XIV. – С. 228–233.

УДК 342.9+355

САУНІН Р.Д.

**НАЦІОНАЛЬНІ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: РІЗНА СУТНІСТЬ**

Здійснено порівняльний аналіз Національної гвардії України як військового формування з правоохоронними функціями та національної гвардії Російської Федерації як державної військової організації. На основі праць учених, чинного законодавства України та Росії та інших джерел встановлено, що, незважаючи на схожі назви, вони мають різну мету та створені різними способами. Основне призначення першої – захист та охорона життя, прав, свобод і законних інтересів громадян; другої – забезпечення державної безпеки.

**Ключові слова:** Національна гвардія України, національна гвардія Російської Федерації, збройні формування, військові формування, права людини.

© САУНІН Р.Д. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри тактичної підготовки військ (Національна академія внутрішніх справ)

Осуществлен сравнительный анализ Национальной гвардии Украины как военного формирования с правоохранительными функциями и национальной гвардии Российской Федерации как государственной военной организации. На основе трудов ученых, действующего законодательства Украины и России, других источников установлено, что, несмотря на схожие названия, они имеют разную цель и созданы различными способами. Основное назначение первой – защита и охрана жизни, прав, свобод и законных интересов граждан; второй – обеспечение государственной безопасности.

**Ключевые слова:** *Национальная гвардия Украины, национальная гвардия Российской Федерации, вооруженные формирования, воинские формирования, права человека.*

A comparative analysis of the National Guard of Ukraine – the military formation with law enforcement functions and the national guard of the Russian Federation – the state military organization is carried out. Based on the works of scientists, the current legislation of Ukraine and Russia, other sources found that, despite the similar names, they have different goals and created in various ways. The main purpose of the first is to protect and protect life, rights, freedoms and legitimate interests of citizens; The second is to ensure state security.

**Key words:** *National Guard of Ukraine, national guard of the Russian Federation, armed formations, military formations, human rights.*

**Вступ.** Після початку агресії Росії проти України (березень 2014 р.) у повній відповідності до Конституції України законодавчим органом України – Верховною Радою – була створена Національна гвардія України (НГУ). Через два роки (квітень 2016 р.) Президент Росії своїм указом створив Федеральну службу військ національної гвардії Російської Федерації (національну гвардію Росії). Дослідження мети створення, способу створення, а також компаративістичний аналіз цих структур є актуальним, оскільки країни знаходяться фактично у стані «гібридної» війни.

Проблемами дослідження феномена, що винесений у назву статті, так чи інакше займалися вчені різних галузей науки, такі як Ю.В. Аллеров, В.В. Галунько, О. В. Кривенко, М.В. Лошицький, С.Т. Полторац, О.М. Шмаков та інші. Але, незважаючи на значний внесок зазначених вчених у вирішення цих та інших наукових проблем, вказані науковці розкривали не відмінності сутності Національної гвардії України та національної гвардії Росії, а досліджували інші – більш широкі, спеціальні або суміжні актуальні питання.

**Постановка завдання.** Мета статті – на основі аналізу відповідних нормативно-правових актів, праць учених та інших джерел з'ясувати сутність національних гвардій України та Росії та їх відмінності.

**Результати дослідження.** Однією із провідних внутрішніх функцій держави є правоохоронна, яка притаманна будь-якій державі – чи то демократичній, чи тоталітарній. В умовах агресії з боку російсько-сепаратистських сил для нас цікавими є події, які мають місце у сфері правоохоронної діяльності країни-агресора [1]. Так, 5 квітня 2016 р. президент Росії своїм указом створив Федеральну службу військ національної гвардії, яка одразу ж усією демократичною спільнотою як всередині Росії, так і за її межами почала піддаватися шаленій критиці [2; 3; 4].

Однак ця критика носить більше емоційний, ніж науковий об'єктивний характер. Ще більшої актуальності цьому дослідженню надає те, що національні гвардії України та Росії мають тотожні назви, що може привести до неправильного розуміння чи, ще гірше, – до аналогії в розумінні діяльності цих двох правоохоронних структур, сутнісні властивості яких є абсолютно протилежними.

Варто зазначити, що формування такого типу існують у багатьох країнах. Класичним прикладом є Національна жандармерія Франції, яка є гілкою Збройних Сил Франції, відповідальна за громадську безпеку, має поліцейські обов'язки перед цивільним населенням. Вона є військовим формуванням, але з 2009 р. входить до Міністерства внутрішніх справ [5].

Схожими є засади діяльності й Національної гвардії України, що є військовим формуванням із правоохоронними функціями, яке входить до системи Міністерства внутрішніх справ України та створене Законом України від 13 березня 2014 р. № 876-VII «Про Національну гвардію України» [6].

Позитивним також є те, що одним із основних напрямів діяльності Національної гвардії України є заходи щодо вступу до Асоціації сил жандармерії та поліції країн Європи та Середземного моря (FIER), серед перших засновників якої є саме Франція, а також інші країни-учасниці ЄС – Італія, Іспанія, Португалія. Ця поважна міжнародна правоохоронна структура містить правоохоронні органи у статусі військової установи країн Європи та Середземного моря. В умовах сьогодення до неї входять національні підрозділи (жандармерії, гвардії, карабинери) Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Туреччини, Нідерландів, Марокко, Румунії та Йорданії. Крім того, асоційованими членами організації є Національна жандармерія Аргентини та Чилійські Карабинери [7].

Таким чином, Національна гвардія України йде шляхом розвитку засад своєї діяльності, яка синхронізується із правоохоронними функціями демократично розвинених країн, насамперед – учасниць ЄС,

які сповідують принцип забезпечення прав і свобод людини та громадянина, відповідно до якого Людина є найвищою цінністю.

Виходячи з позицій високого рейтингу спеціальних національних правоохоронних утворень розвинутих демократичних країн та України В. Путін зробив, на наш погляд, спробу відіблити повністю дискредитовані своєю антидемократичною діяльністю внутрішні війська Росії, давши їм цивілізовану назву.

Першим чинником компаративістичного аналізу засад національної гвардії України і Росії є призначення (мета) створення. У відповідності до указу президента Російської Федерації першою метою національної гвардії Росії є забезпечення державної та суспільної безпеки. І лише другою є захист прав і свобод людини і громадянина, що саме по собі є неправильним, оскільки за загально визнаними принципами міжнародної спільноти [8, 9] первинною цінністю визнається людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, а всі інші цінності, в тому числі держава, є вторинними. Більше того, треба знати, що права і свободи людини в Європейському Союзі та в сучасній Україні – це не те саме, що в Росії.

У Росії діє своє специфічне псевдорозуміння прав і свобод людини, яке протиставляється патріархом руської православної церкви Кирилом західному «человекопоклонничеству» [10]. Дотримуючись його хибної теорії, державні чиновники Росії на чолі з В. Путіним, державний механізм беруть за основу теорію прав людини «русського миру», у відповідності до якої не права і свободи окремого індивіда є найвищою цінністю, а общинний, колективний інтерес. Іншими словами, в основу береться гірший варіант соціологічної теорії права, відповідно до якого права окремого індивіда, який «виокремлюється» серед інших (наприклад, у законний спосіб виступає проти протиправного режиму В. Путіна), можуть порушуватись. І таке порушення для російського правоохоронця не буде вважатися порушенням прав людини.

Другим чинником компаративістичного аналізу національних гвардій є спосіб їх створення. Слід зауважити, що згідно зі статтею 17 Конституції України на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом [11]. Відповідно до букви і духу Конституції Національна гвардія України створена згідно із Законом України від 13 березня 2014 р. № 876-VII «Про Національну гвардію України» [6].

Конституція Російської Федерації аналогічного положення не містить, але ч. 9 ст. 1 Федерального закону від 31 травня 1996 р. «Про оборону» зазначає, що створення й існування формувань, що мають військову організацію і озброєння та військову техніку або в яких передбачається проходження військової служби, не передбачених федеральними законами, забороняються і переслідуються за законом [12].

Більше того, ст. 208 Кримінального кодексу РФ за створення збройного формування (об'єднання, загону, дружини чи іншої групи), не передбаченого федеральним законом, а також за керівництво таким формуванням або за його фінансування передбачає кримінальну відповідальність [13]. І навіть у російській юридичній літературі абсолютна більшість авторів незаконними визнають збройні формування, утворення і діяльність яких не врегульована федеральними законами [14].

Отже, національна гвардія Росії є військовим формуванням, створеним у спосіб, не передбачений законом, за що формально мала б настати юридична відповідальність згідно з федеральними законами РФ.

Третім чинником є компаративістичний аналіз основних функцій, який дає нам можливість з'ясувати, що серед функцій (завдань), між якими неможливо встановити взаємно однозначну відповідність, варто звернути увагу на таке основне завдання національна гвардії Росії, як «участь у боротьбі з екстремізмом». НГУ не має такої функції, термін «екстремізм» в українському правовому полі відсутній взагалі. Більше того, нам невідомо і про застосування цього терміна в законодавстві країн Європейського Союзу.

Не заглиблюючись у фундаментальне дослідження цього поняття, зрозуміло, що під прикриттям цього терміна національна гвардія Росії зможе виконувати завдання, які не матимуть нічого спільного із захистом життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян.

Четвертим чинником нашого аналізу є коротка характеристика керівників національних гвардій України та Росії, яка стала нам відомою з відкритих джерел командувача Національної гвардії України Ю. Аллерова [15] та директора національної гвардії Росії В. Золотова [16], оскільки від них напряму залежить рівень забезпечення прав і свобод громадян від протиправних посягань зовні та недопущення таких порушень самими військовослужбовцями.

Російський директор національної гвардії В. Золотов є вихідцем із лав КДБ та приватних і державних охоронних структур, з 2000 р до 2013 р був начальником Служби безпеки Президента РФ В. Путіна [17]. Водночас чинний Командувач НГУ Ю. Аллеров є професійним військовим, який служив у віддалених гарнізонах України і ніколи не був близьким до вищих керівників держави; позитивним також є те, що він є науковцем у сфері військових наук [18; 19; 20]. На наш погляд, коментарі тут зайві.

П'ятим чинником аналізу є якісний склад національної гвардії Росії, яка буде укомплектовуватися спеціальними загонами швидкого реагування, зокрема із числа тих військовослужбовців, які розганяли мирні зібрання російських громадян на Болотній [21], та особами із числа ліквідованого українського «Беркуту», які перейшли на сторону агресора [22]. І тут, на наш погляд, теж коментарі зайві.

**Висновки.** Національна гвардія України функціонує у відповідності до демократичної правової традиції з метою захисту прав людини на стандартах ЄС, очолюється та комплектується особами, які сповідують первинність прав людини перед іншими цінностями.

Національна гвардія Росії очолюється і комплектується особами, особисто відданими В. Путіну, її основною метою є забезпечення подальшого панування тоталітарного режиму (забезпечення державної та суспільної безпеки), а захист прав і свобод людини є вторинним та розуміється у системі цінностей «русського миру».

**Список використаних джерел:**

1. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором»: за станом на 01 лютого 2016 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Голос України, 2015. – № 15.
2. Указ «Вопросы Федеральной службы войск национальной гвардии Российской Федерации» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremlin.ru/acts/news/51648>.
3. Зачем президенту Путину Национальная гвардия? Русская служба BBC [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.bbc.com/russian/russia/2016/04/160406\\_national\\_guard\\_expert](http://www.bbc.com/russian/russia/2016/04/160406_national_guard_expert)
4. Национальная гвардия или «Президентская рать»? Общественное движение «Россия для всех» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://old.russiaforall.ru/material.jsp?matid=220>
5. Gendarmerie [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr:8080/Sites/Gendarmerie/Presentation/Effectifs>
6. Закон України Про Національну гвардію України : за станом на 01 лютого 2016 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Голос України, 2014. – № 48.
7. Прес-брифінг «Перспективи вступу Нацгвардії до Асоціації сил жандармерії та поліції країн Європи та Середземного моря у статусі військової установи (ФІЕР)» (ВІДЕО) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ngu.gov.ua/ua/news/pres-bryfing-perspektivy-vstupu-nacgvardiyi-do-asociaciyi-syl-zhandarmeriyi-ta-policiyi-krajin>
8. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года : за станом на на 01 лютого 2016 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Голос України, 2008. – № 236.
9. Конвенция про захист прав людини і основоположних свобод : за станом на 01 лютого 2016 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Голос України, 2001. – № 3.
10. Патриарх Кирилл назвал ересью защиту прав и «человекопоклонничество». – Новая газета [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.novayagazeta.ru/news/1701561.html>
11. Конституція України : за станом на 01 лютого 2016 року. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30.
12. Федеральный закон «Об обороне». Принят Государственной Думой 24 апреля 1996 года. Одобрен Советом Федерации 15 мая 1996 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravo.gov.ru/proxy/ips/?docview&page=1&print=1&nd=102041583&rdk=31&&empire=>
13. Уголовный Кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 4 мая 1996 года. Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link\\_id=1&nd=102041891](http://www.pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=1&nd=102041891)
14. Понятие «незаконное вооруженное формирование» согласно современному уголовному законодательству. Б.Ш. Бейбулатов [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.yurclub.ru/docs/criminal/article104.html>
15. Указ Президента України № 733/2015 від 30 грудня 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.yurclub.ru/docs/criminal/article104.html>
16. Указ «О директоре Федеральной службы войск национальной гвардии Российской Федерации – главнокомандующем войсками национальной гвардии Российской Федерации» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://kremlin.ru/acts/news/51646>
17. Золотов В.В. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Електронний ресурс] – Режим доступу : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Золотов\\_Виктор\\_Васильевич](https://ru.wikipedia.org/wiki/Золотов_Виктор_Васильевич).
18. Аллеров Ю.В. Материал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс] – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Аллеров\\_Юрий\\_Володимирович](https://uk.wikipedia.org/wiki/Аллеров_Юрий_Володимирович)
19. Указ Президента України від 23 серпня 2011 року № 861/2011 «Про присвоєння військових і спеціальних звань»: за станом на 01 лютого 2016 р. – К. : Офіційний вісник Президента України, 2011. – № 25.
20. Указ Президента України від 23 серпня 2014 року № 678/2014 «Про присвоєння військових і спеціальних звань»: за станом на 1 лютого 2016 р. – К. : Офіційний вісник Президента України, 2014. – № 37.
21. Российское правительство считает, что разгон митинга на Болотной не нарушил свободу слова и собраний. – Ведомости [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/02/05/ne-demonstranty-a-pogromschiki>
22. «Беркут» та інші зрадники України тренуються на російській базі знищувати ворога. – Преса України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uapress.info/uk/news/show/64787>

### ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА СФЕРИ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті охарактеризовано особливості застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність в Україні. Зосереджена увага на адміністративній відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність, та доведена категорія відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність загалом.

**Ключові слова:** благодійна діяльність, благодійництво, сфера благодійництва, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, порушення законодавства, правовідносини, суб'єкт, фізична особа, юридична особа.

В статті охарактеризовані особливості застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність в Україні. Зосереджено увагу на адміністративній відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність, та доведена категорія відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність загалом.

**Ключевые слова:** благотворительная деятельность, благотворительность, сфера благотворительности, юридическая ответственность, административная ответственность, нарушение законодательства, правоотношения, субъект, физическое лицо, юридическое лицо.

This article describes the features of the application of legal liability for violations of the law which regulated charity in Ukraine. Focuses on the administrative responsibility for violation of the law which regulated charity and proven category responsible for violations of the law which regulated charity in general.

**Key words:** charity, charity, charity sector, legal liability, administrative responsibility, violation of law, legal, entity, individual, legal person.

**Постановка завдання.** Метою статті є проведення ґрунтовного дослідження особливостей юридичної відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність.

Цю проблематику досліджували такі науковці, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Д.А. Александров, Р.Г. Апресян, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, Є.В. Донін, О.М. Донік, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, Д.М. Лук'янець, С.В. Матяж, Р.С. Мельник, С.А. Ошеров, С.В. Тихомиров, Л.А. Сенєка, О.О. Стрельнікова, О.Г. Стрельченко, В.К. Шкарупа тощо. Ця тема настільки актуальна, що спонукає до подальшого її дослідження.

**Результати дослідження.** Першоосною існування будь-чого у світі є самозбереження. Зміст принципу самозбереження матеріальних систем – неорганічних, органічних, соціальних – полягає в тому, що будь-яка система незалежно від своєї природи прагне зберегти себе. Якби матеріальні системи не сповідували принципу самозбереження, вони не стали би навіть реальністю. Відтак цей принцип є споконвічним принципом буття систем [1, с. 41].

Інтенція самозбереження систем виявляється в їх прагненні зберегти 1) свою цілісність; 2) свій енергопотенціал; 3) свій інформаційний потенціал; 4) свій організаційний потенціал; 5) свої взаємозв'язки (внутрішні та зовнішні); 6) вектор свого розвитку (еволюції).

Процес самозбереження матеріальних систем зумовлений не лише «зовнішньою» дією законів природи, але й «зусиллям» самих систем – внутрішньо властивою їм інтенцією самозберігатися [1, с. 45].

Вищезазначене є актуальним щодо теми юридичної відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність, оскільки суб'єкти відповідних правовідносин – фізичні або юридичні особи – свідомі ризиками притягнення їх до відповідальності за такі правопорушення.

© СЕРБИН Р.А. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, проректор (Національна академія внутрішніх справ), полковник поліції



У цьому разі відбувається, так би мовити, «запуск» інстинкту самозбереження, в основі якого – страх за існування, що разом із природою суб'єктів правовідносин зумовлює законослухняність.

Отже, юридична відповідальність є тим правовим засобом, який забезпечує правопорядок у відносинах у всіх сферах життєдіяльності суспільства, а також і у сфері благодійництва.

Відповідно до ст. 68 Основного Закону нашої держави юридична відповідальність настає за недодержання Конституції України та законів України, за посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей. Водночас Основним Законом України закріплено, що засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначені винятково законами України (ст. 92) [2].

З огляду на зміст зазначених норм, а також наукових джерел, доходимо висновку, що відповідальність застосовується та реалізується на основі принципів:

- законності – полягає у верховенстві закону, неухильному виконанні законів і відповідних їм інших правових актів усіма органами держави, посадовими та іншими особами; затверджує загальність вимог дотримання законів та прийнятих відповідно до них підзаконних актів, єдність законності, рівність громадян перед законом і судом та, як наслідок, невідворотність юридичної відповідальності будь-якої особи за вчинене правопорушення [3, с. 84].

- відповідальності полягає в тому, що будь-який вид і міра відповідальності визначені винятково законами, як того вимагає ст. 92 Конституції України;

- обґрунтованості – передбачає об'єктивну оцінку правопорушення чи злочину і визначення щодо застосування тих чи інших небажаних для винної особи наслідків з урахуванням вироблених законодавством критеріїв;

- справедливості – означає рівність усіх суб'єктів, які вчинили аналогічне правопорушення, та відповідність негативних для винної особи наслідків рівню небезпечності та тяжкості відповідного вчинку з урахуванням обтяжливих та пом'якшувальних обставин;

- невідворотності – полягає в тому, що будь-яке правопорушення чи злочин повинні мати наслідком відповідальність винної особи. Цей принцип є гарантом превенції вчинення правопорушень та злочинів, а також фактором забезпечення авторитетності закону і влади;

- недопустимості повторної чи подвійної відповідальності – цей конституційний принцип набув закріплення в ст. 61 Основного Закону України, якою встановлено заборону притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення двічі [2].

До числа функцій відповідальності треба віднести репресивно-каральну функцію (негативні наслідки для винної особи); правопоновлювальну функцію (поновлення прав, порушених правопорушенням чи злочином); виховну функцію (формування свідомого ставлення кожної особи до своєї діяльності); регуляторну функцію (є регулятором суспільних відносин у дусі законослухняності).

Необхідно визначитися і щодо природи відповідальності в контексті її добровільності чи примусовості. Зокрема, серед науковців побутує позиція стосовно того, що відповідальність може мати позитивний і негативний характер.

Позитивна відповідальність передбачає усвідомлювану та прийнятну особою соціальну необхідність ініціативного виконання покладеного на неї обов'язку і сприймається як моральний обов'язок таких осіб виконати відповідні правові приписи без застосування до них санкцій [4, с. 5].

Негативна відповідальність настає в результаті скоєння правопорушення та є негативним наслідком для правопорушника [5, с. 197].

Принагідно зауважимо, що дефініцію поняття «відповідальність» науковці досліджують досить активно. На цей час існує значна кількість відповідних визначень, серед яких:

- передбачені нормами права та здійснювані у правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу щодо особи, яка вчинила правопорушення, що зумовлює її обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм [6, с. 375].

Відповідальності властиві 1) причетність до правовідносин; 2) процесуальність; 3) вирішення питання щодо відповідальності уповноваженими суб'єктами; 4) передбачення законодавством; 5) настання несприятливих наслідків; 6) несприятливі наслідки, що мають особистий, майновий або організаційний характер;

- психологічні, майнові чи інші обмеження, яких за рішенням компетентного державного органу зазнає громадянин чи інша особа за скоєне правопорушення;

- правовідносини між державою в особі її певних органів та суб'єктами права, що відповідають перед суспільством і державою за точну і добросовісну реалізацію вимог, приписів, що містяться в нормах права та звернені до них [7, с. 388].

Недоліком цього визначення є звуження кола суб'єктів винятково до державних органів та правопорушників чи злочинців, тоді як притягати до відповідальності (до прикладу, дисциплінарної) можуть не лише органи державної влади, а й керівники підприємств, установ тощо.

Отже, з огляду на вищезазначене вважаємо, що відповідальність – це законодавчо визначені обґрунтовані та невідворотні несприятливі наслідки особистого, майнового чи іншого характеру, які в

процесуальному порядку застосовують уповноважені суб'єкти до особи, що вчинила правопорушення, для її покарання та забезпечення чи відновлення порушених прав, свобод та інтересів фізичної і юридичної особи та держави.

Видами відповідальності є адміністративна, цивільно-правова, кримінальна та дисциплінарна. Кожному з цих видів відповідальності притаманні певні ознаки. Пропонуємо стисло зупинитися на зазначених видах відповідальності.

Адміністративна відповідальність є стрижневою в контексті нашого дослідження. Усупереч значному обсягу напрацювань адміністративної науки, донині відсутній консенсус у розумінні її змісту. Так, адміністративну відповідальність різні науковці пропонують розуміти як:

– відповідальність громадян і посадових осіб перед органами державного управління, а у випадках, визначених законом, – перед судом, за винне порушення загальнообов'язкових адміністративно-правових норм, що полягає у застосуванні до порушників певних адміністративних санкцій [8, с. 80];

– відносини, що виникають між органами виконавчої влади та фізичними або юридичними особами (за відсутності між ними відносин службового підпорядкування) із приводу вчинених останніми передбачених законодавством протиправних діянь і полягають у застосуванні до них адміністративних стягнень у визначеному законом порядку [9, с. 16];

– накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що мають для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру [10, с. 164].

Якщо ще зовсім нещодавно питання приналежності підприємств, установ та організацій до суб'єктів адміністративної відповідальності було дискусійним, то наразі науковці, такі як Ю.П. Битяк, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д.М. Лук'янець, у переважній більшості одностайні у своїй ствердній із цього приводу позиції.

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що адміністративна відповідальність – це відповідальність фізичних та юридичних осіб, яка настає у результаті вчинення адміністративного правопорушення і полягає у настанні в установленому законодавством порядку для таких осіб несприятливих наслідків із метою їх покарання та забезпечення охорони прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, усталеного правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання національного законодавства, поваги до прав, честі та гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

У правничій літературі цивільно-правову відповідальність визначено як відповідальність фізичних чи юридичних осіб за порушення договірних зобов'язань, за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих майнових прав [11, с. 162]. Такого роду відповідальність настає з моменту невиконання договірних зобов'язань майнового характеру в установленій строк або виконання неналежним чином, заподіяння позадоговірної шкоди (цивільно-правової проступку) здоров'ю чи майну особи [12, с. 437].

Кримінальна відповідальність – це передбачений кримінально-правовою нормою і застосований до особи вирок суду, що вступив у силу, державний примус, вплив за вчинений злочин [12, с. 610].

Іншими словами, цей вид відповідальності закріплено в кримінальному законі, він накладається судом на осіб, винних у вчиненні злочину, котрі мають нести зобов'язання особистого, майнового чи організаційного характеру [13].

Дисциплінарна відповідальність – це юридична відповідальність, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед власником або уповноваженим органом за скоєний ним дисциплінарний проступок і понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового права, у застосуванні заходів дисциплінарного впливу в порядку службової підлеглих за винне порушення правил державної служби [14, с. 172; 15, с. 64].

Майнова відповідальність є обов'язком однієї сторони трудового договору – працівника або власника (уповноваженого ним органу) – відшкодувати іншій стороні шкоду, заподіяну внаслідок винного, протиправного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків у визначеному законом розмірі й порядку [16].

Національне законодавство містить норми, якими встановлено різні види відповідальності, серед іншого – за порушення усталених вимог щодо здійснення благодійної діяльності. Водночас відповідальність у цій сфері є похідною від прав та обов'язків суб'єктів такої діяльності.

Суб'єктами відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність, є публічна адміністрація; благодійники (фізичні та юридичні особи, зокрема благодійні організації); бенефіціари; інші фізичні та юридичні особи.

Законодавчим підґрунтям для притягнення винних осіб до відповідальності за правопорушення та злочини у сфері благодійності є норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [16], Цивільного Кодексу (далі – ЦК) [17], Господарського Кодексу (далі – ГК) [18], Кримінального кодексу України (далі – КК) [19] та інших законодавчих актів.

Вважаємо за доцільне детально розглянути питання юридичної відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність. Стосовно кримінальної відповідальності у сфері благодійництва варто зазначити, що КК не містить жодної норми, яка би регламентувала саме це питання. Відсутність конкретних норм щодо відповідальності за порушення норм і положень законодавства у сфері здійснення благодійної діяльності стосується також ЦК та КУпАП. Проте вищезазначеними кодифікованими нормативно-правовими актами встановлено відповідальність за порушення законодавства, яка тією чи іншою мірою може розглядатися в контексті досліджуваної сфери, зокрема за своїми зобов'язаннями (серед іншого у разі порушення норм законодавства щодо використання коштів за їх цільовим призначенням, розподілу прибутку тощо) усім належним їй майном – стаття 96 ЦК [17]; порушення порядку припинення юридичної особи (штраф від шістдесяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – стаття 166-6 КУпАП [16]; порушення законодавства з фінансових питань, у тому числі шляхом приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків, відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням встановленого порядку, внесення неправдивих даних до фінансової звітності, неподання фінансової звітності, несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризації грошових коштів і матеріальних цінностей, несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження річного фінансового плану підприємства державного сектору економіки та звіту про його виконання, перешкоджання працівникам органу державного фінансового контролю у проведенні ревізії та перевірок, невжиття заходів із відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності (штраф від восьми до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – стаття 164-2 КУпАП [16].

Зазначене кореспондує вимозі ст. 17 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [20], якою закріплено обов'язок благодійних організацій складати та подавати фінансову, статистичну та іншу обов'язкову звітність у порядку, визначеному законом;

– керівництво об'єднанням громадян, яке не легалізувалося у законному порядку чи якому відмовлено в легалізації, або яке примусово розпущено за рішенням суду, але продовжує діяти, а також участь у діяльності таких об'єднань (штраф від двадцяти п'яти до ста тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – стаття 186-5 КУпАП [16].

Для вдосконалення законодавчої регламентації діяльності благодійних організацій вважаємо за необхідне на зразок статті 205 КК, якою передбачено відповідальність за фіктивне підприємництво (створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона), передбачити в КК відповідальність за фіктивне створення та діяльність громадських об'єднань, у тому числі благодійних організацій. Зокрема, доповнити цей нормативно-правовий акт статтею такого змісту:

«Стаття \*\*\*. Фіктивна діяльність громадських об'єднань

1. Фіктивна діяльність громадського об'єднання, тобто створення громадських об'єднань з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, карається штрафом від п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або заподіяли велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам, караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Примітка. Матеріальна шкода, яка заподіяна фізичним особам, вважається великою, якщо вона у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а матеріальна шкода, яка заподіяна державі або юридичним особам, вважається великою, якщо вона у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [Ошибка: источник перекрёстной ссылки не найден].

– перешкоджання законній діяльності громадських організацій (виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років) – стаття 170 КК [19];

– підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи (штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк від трьох до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років) – стаття 205-1 КК [19];

– ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, запроваджених у визначеному законом порядку (штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років), – стаття 212 КК [19].

Відповідно до статті 27 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [20] суб'єкти благодійної діяльності та посадові особи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування несуть цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про благодійну діяльність у законному порядку.

Цією ж статтею передбачено підстави притягнення до відповідальності благодійних організацій, яка настає шляхом їх припинення за позовом державного реєстратора, спеціально уповнова-

женого органу з питань державної реєстрації або іншої заінтересованої особи. Такими підставами, зокрема, є:

- використання активів (доходів) благодійної організації з порушенням встановлених цим Законом вимог до здійснення благодійної діяльності, що триває не менше 12 місяців;
- неможливість самостійної реорганізації або ліквідації благодійної організації у випадках, визначених законом, або установчими документами цієї організації.

Водночас статтями 7 та 23 зазначеного нормативно-правового акта передбачено відповідальність:

- осіб, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв на користь благодійної організації від власного імені, у разі порушення контракту (договору) або порядку використання пожертв, визначеного контрактом (договором);

- особи, яка здійснює публічний збір благодійних пожертв на користь інших бенефіціарів (крім благодійних організацій), перед бенефіціаром і благодійниками в разі порушення контракту (договору) або порядку використання таких пожертв;
- члена органу управління благодійної організації перед благодійною організацією.

Статтею 24 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [20] регламентовано питання відповідальності членів органів управління благодійних організацій. Вважаємо, що ці особи несуть відповідальність насамперед за здійснення повноважень з управління та за здійснення повноважень загалом.

Згідно з цим нормативно-правовим актом члени органу управління благодійної організації несуть солідарну відповідальність за дії чи бездіяльність цього органу, чим завдано збитків благодійній організації внаслідок порушення цього Закону. Також члени органів управління благодійних організацій несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання повноважень; перевищення своїх повноважень та порушення обмежень щодо повноважень; порушення норм етики поведінки; нерациональне розподілення та неналежну організацію діяльності благодійної організації; недотримання дисципліни, правил техніки безпеки та пожежної безпеки; за результати діяльності; за загальний стан на відповідній ділянці; за досягнення статутної мети благодійної діяльності найбільш раціональним шляхом.

Передбачено можливість членів органів управління благодійної організації укладати договори страхування цивільної відповідальності щодо відшкодування шкоди, завданої ними благодійній організації.

Поділяючи думку Х.В. Коновеичук [21, с. 36], вважаємо, що осіб, які здійснюють благодійну діяльність, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» можна було би притягнути до адміністративної відповідальності також за корупційні правопорушення. Однак це буде можливо лише у разі, якщо осіб, що займаються благодійництвом, прирівняти до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [22].

З огляду на вищеведене вважаємо за необхідне розширити законодавчо визначений у ст. 27 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [20] перелік видів відповідальності у сфері здійснення благодійної діяльності майновою відповідальністю. Зокрема, пропонуємо частину першу цієї статті після слова «дисциплінарну» доповнити словом «майнову».

Доволі дискусійною в контексті питання відповідальності є ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [20] у частині заборони щодо надання благодійної допомоги політичним партіям або від імені політичних партій, а також участі у виборчій агітації. За наявності цієї норми відсутня законодавча заборона надавати відповідну допомогу, наприклад, виборцям від імені кандидатів на зайняття таких посад, а також безпосередньо кандидатам. Цим законодавець створив умови для відповідних зловживань, унеможливити які можливо внесенням змін до ст. 3 зазначеного Закону України, зокрема, виклавши частину третю в такій редакції:

«3. Благодійні організації не мають права надавати благодійну допомогу політичним партіям, кандидатам на пост Президента України, кандидатам у депутати або від імені політичних партій та зазначених кандидатів, а також брати участь у виборчій агітації».

Необхідні відповідні зміни і до спеціального виборчого законодавства.

Розглядаючи ст. 27 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», маємо також констатувати складність вирішення питання притягнення до визначених нею видів відповідальності благодійних організацій.

Це зумовлено неврегульованістю можливості здійснення ними підприємницької діяльності. Зокрема, за ст. 86 ЦК [17] благодійні організації можуть здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої їх було створено, та сприяє її досягненню. Ст. 16 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» також передбачає це право.

Відповідно до частини четвертої ст. 131 ГК [18] благодійна організація має право здійснювати неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на виконання її цілей, визначених установчими документами. Проте про прибуткову господарську діяльність не йдеться, хоча й конкретна заборона також відсутня.

З огляду на викладене для забезпечення єдиних підходів до цього питання пропонуємо частину п'яту ст. 131 ГК після слів «неприбуткову господарську діяльність» доповнити словами «та господарську комерційну діяльність».

Також поділяємо думку Х.Б. Коновеичук про необхідність передбачення відповідних податкових пільг щодо такої діяльності в Податковому кодексі України, що надасть можливість більш повно реалізувати положення статей 3, 15, 28, 36 Конституції України [21, с. 164].

Вищезазначені види та міри відповідальності в досліджуваній сфері не є єдиними та вичерпними, адже відповідальність настає за порушення будь-якої вимоги законодавства щодо благодійної діяльності. На підтвердження ймовірності притягнення благодійних організацій до відповідальності за порушення законодавства зі здійснення благодійної діяльності розглянемо такий приклад. Благодійна організація «Фонд розвитку України» повинна виплатити на користь управління комунальної власності Львівської міської ради 34,6 тис. грн. заборгованості з орендної плати та 83,8 тис. грн. неустойки. Про це йдеться в рішенні Господарського суду Львівської області від 9 листопада 2015 року.

Свого часу благодійна організація орендувала комунальне приміщення для офісу площею 18 кв. м на вулиці Генерала Чупринки, 5. Договір оренди мав діяти до кінця квітня 2015 р. Однак згідно з актом обстеження від липня 2012 р. приміщення потребувало ремонту, його не використовували. До того ж, організація не вносила орендну плату від моменту укладення договору. Управління комунального майна через суд розірвало договір оренди. Однак Благодійна організація «Фонд розвитку України» так і не сплатила понад 34,6 тис. грн. за оренду з 1 червня 2012 р. до 27 травня 2013 р. Оскільки Благодійна організація не повернула приміщення вчасно, користуючись ним аж до 17 липня 2014 р., коли її виселили примусово, то повинна сплатити ще 83,8 тис. грн. неустойки [23].

Наостанок зазначимо, що, на нашу думку, відповідальність за порушення законодавства, яким урегульовано благодійну діяльність, – це законодавчо визначені й невідворотні обмеження особистого, майнового чи іншого характеру, які уповноважені суб'єкти у законодавчому порядку встановлюють до суб'єктів правовідносин у сфері благодійництва, що вчинили правопорушення, для покарання останніх і забезпечення або відновлення порушених ними прав, свобод та інтересів.

Водночас притягнення суб'єктів порушення законодавства з питань благодійної діяльності до відповідальності ускладнено безліччю колізій та суперечностей у відповідних нормативно-правових актах, які потребують глибокого вивчення державними та громадськими інституціями за взаємодії та відповідного врегулювання.

#### Список використаних джерел:

1. Маца К.А. Роль самосохранения в организации неорганических, органических и социальных систем / К.А. Маца // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2013. – № 3–4. – С. 41–46.
2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. – М. : Юрид. лит., 1987. – 176 с.
4. Горницкий А.А. Проблемы юридической ответственности должностных лиц в государственном управлении : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право» / А.А. Горницкий. – К., 1992. – 33 с.
5. Актуальні проблеми теорії держави та права : [навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2010. – 260 с.
6. Загальна теорія держави і права : [підручник] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
7. Комаров С.А. Общая теория государства и права : учебник / С.А. Комаров. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.
8. Якуба О.М. Административная ответственность / О.М. Якуба. – М. : Юрид. лит., 1972. – 152 с.
9. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності : проблеми розвитку : монографія / Д.М. Лук'янець. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 220 с.
10. Коновеичук Х.Б. Конституційно-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері благодійної діяльності в Україні / Х.Б. Коновеичук // Держава і право. – 2012. – № 62. – С. 159–164.
11. Скакун О.Ф. Теория держави і права : [підруч.] / пер. з рос. / Скакун О.Ф. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
12. Большая юридическая энциклопедия. – М. : ДиректМедиа Пабблишинг, 2006. – 5818 с.
13. Овсянко Д.М. Государственная служба Российской Федерации / Д.М. Овсянко. – М. : Юристь, 1996. – 207 с.
14. Конституційне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / [за ред. В. Ф. Погорілка]. – К. : Юрид. думка, 2006. – Т. 1. – 2006. – 544 с.
15. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник [Електронний ресурс] : / Н. Болотіна, Г. Чанишева. – К. : Знання, 2001. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/TPravo/11-15/9131.htm>. – Назва з екрану.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

17. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.  
 18. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.  
 19. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.  
 20. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5073-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 25. – Ст. 252.  
 21. Коновеичук Х.Б. Адміністративно-правова відповідальність за порушення законодавства у сфері здійснення благодійної діяльності / Х.Б. Коновеичук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Т. 2. – № 5. – С. 34–37.  
 22. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49, Ст. 2056.  
 23. Благодійна організація Шкіля заборгувала Львову понад 118 тис. грн [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lviv.nashigroshi.org/2015/11/19/blahodijna-orhanizatsiya-shkilya-zaborhuvala-lvovu-ponad-118-tys-hrn/>. – Назва з екрану.

УДК 355.2(477)

СОКУРЕНКО В.В.

#### ЗНАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

Зазначено, що поняття «публічне адміністрування сферою оборони в Україні» розкривається через його дослідження та пізнання, які є складниками такого поняття, як методологія. Важливим для методології публічного адміністрування сферою оборони є те, що 1) методологія і метод співвідносяться як ціле і частина цілого, як система і її компонент; 2) методологічне знання існує у двох основних формах – а) у вигляді методологічних концепцій; б) у вигляді окремих методів. Розкрито зміст методології дослідження публічного адміністрування сферою оборони в Україні.

**Ключові слова:** методологія, публічне адміністрування, сфера оборони, концепція, форма, дослідження, науковий підхід.

Указано, что понятие «публичное администрирование сферой обороны в Украине» раскрывается через его исследование и познание, которые являются составляющими такого понятия, как методология. Поэтому важным для методологии публичного администрирования сферы обороны является то, что 1) методология и метод соотносятся как целое и часть целого, как система и ее компонент; 2) методологическое знание существует в двух основных формах – а) в виде методологических концепций; б) в виде отдельных методов. Раскрыто содержание методологии исследования публичного администрирования сферой обороны в Украине.

**Ключевые слова:** методология, публичное администрирование, сфера обороны, концепция, форма, исследования, научный подход.

It is indicated that the concept of “public administration defense sphere in Ukraine” is revealed primarily through its research and knowledge, which are components such thing as a methodology. Therefore, an important methodology for public administration sphere of defense is that: 1) the methodology and the method relate as a whole and part of the whole, as a system and its components; 2) methodological knowledge exists in two main forms: a) as a methodological concepts; b) as separate methods. The content of the methodology of the study of public administration defense sphere in Ukraine.

**Key words:** methodology, public administration, defense, concept, shape, research, scientific approach.

**Вступ.** Сутність, зміст та правова природа будь-якого поняття чи явища розкриваються насамперед під час його дослідження та пізнання, що є складниками такого поняття, як методологія. Вітчизняна наука розглядає методологію як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Методологія а) визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; б) передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; в) забезпечує усебічність отримання інформації про процес чи явище, що вивчається; г) допомагає введенню нової інформації у фонд теорії науки; д) забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; е) створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

У загальному вигляді методологія – це концептуальне викладення мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Під методологічною основою дослідження варто розуміти головне, вихідне положення, на якому ґрунтується наукове дослідження.

Ми поділяємо думку І.В. Табаріна, що в науковій роботі важливо не лише визначити власний предмет дослідження, а й обов'язково визначити ті засоби, що будуть використовуватись під час вирішення наукового завдання, тобто визначити саме методи наукового пізнання. Така необхідність обґрунтовується вимогою не лише «представити на суд наукового світу» отримані у процесі дослідження нові результати, а й виконати, по суті, головний обов'язок дослідника – обґрунтувати істинність отриманих результатів. Об'єктивним свідченням новизни наукового дослідження є саме чітка вказівка на прийоми, способи та засоби, за допомогою яких і було встановлено нові знання про досліджуваний предмет [1, с. 564].

**Результати дослідження.** Таким чином, методологія дослідження публічного адміністрування сферою оборони в Україні – це сукупність методів пізнання і технік, завдяки яким вирішуються спеціальні дослідницькі завдання, пов'язані з дослідженням особливостей діяльності відповідних суб'єктів щодо виконання ними функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу у сфері оборони в Україні.

Основу методології як системи методів наукового дослідження становлять саме певні методи, що також є різноманітними, як і потенційні напрями наукових досліджень, які можна класифікувати за декількома критеріями. Так, за сферою застосування розрізняють методи практичного наукового пізнання, або емпіричні, та раціональні – методи теоретичного наукового пізнання. За ступенем розповсюдженості – загальнонаукові та приватно-наукові. Залежно від виду дослідження загальні методи також поділяються на методи емпіричного дослідження (споглядання, порівняння, експеримент); раціонального дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, закони логіки та ін) та універсальні раціонально-емпіричні методи (абстрагування, аналіз та синтез). Також існують і філософські методологічні підходи [1, с. 570] – діалектика та метафізика.

На думку П.М. Рабіновича, систему методів становлять а) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визначення чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливостей їх пізнання, здобуття істинних знань про них); б) загальнонаукові методи, що використовуються в усіх або більшості наук (наприклад, структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного, формальнологічні процедури); в) групові методи, що застосовуються лише в певній групі наук, наприклад, тільки в суспільствознавстві (наприклад, метод конкретно-соціологічного дослідження); г) спеціальні методи, що прийнятні для дослідження предмета будь-якої однієї науки [2, с. 103].

Отже, з огляду на викладені теоретичні положення щодо поняття методології вважаємо за необхідне охарактеризувати основні методи, що можуть бути використані під час дослідження специфіки публічного адміністрування сферою оборони в Україні.

По-перше, метод діалектичного матеріалізму. Це один із філософських методів, що заснований на діалектичних уявленнях про навколишній світ та застосовується для пізнання державно-правових явищ. Характеризується такими основними принципами, як історизм будь-яких явищ; усебічність розгляду предмета пізнання; використання категорій діалектики в науковому дослідженні. Зазначені принципи сформульовано на основі головного постулату діалектики, що всі явища навколишнього середовища перебувають у безперервному розвитку, взаємно переходять одне в одне, постійно виникають і припиняються, і, відповідно, щоб реально пізнати природу такого світу, необхідні подібні засоби пізнання.

В аспекті дослідження публічного адміністрування сферою оборони в Україні його застосування дає змогу розглядати співвідношення публічного адміністрування, публічного управління та державного управління в умовах постійного розвитку, взаємодії матеріального й ідеального, забезпечуючи матеріалістичний підхід до зазначених явищ. Він допомагає прослідкувати характер суспільних відносин у формуванні відносин правових. Основним законом діалектики вчені-філософи вважають закон єдності і боротьби протилежностей, який розкриває джерело розвитку всього, що існує. Зміст цього закону полягає в тому, щоб віднайти в досліджуваному явищі протилежності та розглядати

їх боротьбу як стрижневий фактор послідовного формування всього явища. Наприклад, армія – це сукупність збройних сил певної держави; державно-політичний інститут і механізм державної влади, покликаний захищати державні інтереси, гарантувати безпеку населення і суспільства загалом [3, с. 145]. Водночас сучасні армії є вкрай небезпечним інструментом, оскільки на їх озброєнні – могутні бойові і технічні засоби, виготовлені на базі новітніх технологій, вони визначаються високою боєготовністю та мобільністю. Крім того, в арсеналі деяких країн світу є ядерна зброя та зброя масового знищення, використання якої загрожує існуванню всієї людської цивілізації. Водночас населення держав, які мають високопрофесійну та боєздатну армію, є більш захищеним від воєнної небезпеки.

За допомогою закону взаємного переходу кількісних і якісних змін можна прослідкувати переродження Збройних Сил України та розкрити ще один складник у розвитку будь-якого явища – поступове нарощування кількісних змін, пов'язаних з об'єктом, у кінцевому підсумку приводить до докорінного перетворення самого об'єкта, до виникнення у нього нової якості, що в подальшому здійснить зворотній вплив на характер і темпи кількісних змін. Так, відсутність протягом десяти років елементарних вимог до рівня професійної підготовки майбутніх військових та належного матеріального забезпечення спричинила певну деградацію цього інституту. Однак сьогодні закладено основи реформування Збройних Сил України – поступовий перехід до служби на контрактній основі та модернізацію військового оснащення, що забезпечить становлення високопрофесійної української армії і в подальшому сприятиме новим кількісним та якісним перетворенням.

Цей метод припускає сходження від абстрактного до конкретного. У філософській літературі сходження від абстрактного до конкретного називають методом, а іноді – принципом [4, с. 93–94]. На думку В.К. Колпакова, це пов'язано з деякою невизначеністю терміна «метод». Адже часто те, що іменується методом, являє собою сукупність методів, причому сукупність і частина цієї сукупності позначаються словом «метод» [5, с. 106]. Цей метод являє собою процес пізнання, коли мислення сходить від чуттєво-конкретного в дійсності до абстрактного в мисленні (виділення окремих сторін предмета і закріплення у відповідних абстрактних визначеннях) і потім – до конкретного в мисленні [1, с. 586].

Ще одним методом, який, хоча і виник історично раніше, ніж діалектико-матеріалістичний, але не втратив своєї актуальності і сьогодні, є метод абстрагування. Сутність абстрагування полягає у виділенні певної властивості предмета і послідовному планомірному відшаруванні від другорядних властивостей, зв'язків, відносин об'єкта пізнання. Застосування абстрагування у дослідженні публічного адміністрування оборонного сектору в адміністративних публічно-правових відносинах дає змогу запропонувати нові дефініції, формулювати склади проступків, як дисциплінарних, так і тих, за які передбачено адміністративну відповідальність військовослужбовців, визначити їхні типові ознаки.

Органічно пов'язані між собою в науковому пізнанні аналіз і синтез. У процесі аналізу відбувається розподіл предмета дослідження на складові частини і подальше їх дослідження за допомогою інших методів. Під час синтезу частини явища, виявлені під час аналізу, поєднуються в єдине ціле і вивчаються як сукупність якостей об'єкта пізнання. Однак ми поділяємо думку В.К. Колпакова стосовно того, що, виявляючи діалектичний взаємозв'язок між аналізом і синтезом, навряд чи можна прийняти їх за окремі, уособлені способи пізнання [5]. Вони існують лише разом, оскільки є суттю, двома частинами, двома аспектами повного пізнання. Результат пізнання завжди представлений діалектичною єдністю аналізу і синтезу. У межах цього дослідження фактично не існує питань, вирішення яких не було би пов'язано з аналізом і синтезом дійсності або юридичних конструкцій. Найбільш рельєфно зазначені методи виявляються під час визначення організації оборони в Україні, механізму кадрового забезпечення оборонного сектору, адміністративно-правового статусу Збройних Сил України тощо.

Історико-матеріалістичний метод затвердився у XIX ст. як один із найголовніших методів наукового пізнання. Фактично зазначений метод можна розглядати як історичний підхід із позицій діалектичного матеріалізму. Він вимагає конкретно-історичного підходу до правових категорій, норм і юридичної практики, оскільки їх історична зумовленість дає краще зрозуміти зміст останніх, джерела і перспективи розвитку не лише в рамках певного історичного періоду, а й у межах певної держави, з урахуванням національних традицій, політичної і правової культури. Застосування історико-матеріалістичного методу в публічному адмініструванні сферою оборони в Україні дає змогу встановити співвідношення понять «оборона», «воєнна безпека» та «національна безпека», місце оборони держави в системі заходів, спрямованих на захист прав і свобод громадян України та державного суверенітету і територіальної цілісності країни.

Застосування цього методу дає можливість детальніше зупинитися на генезі становлення Воєнної організації держави як базового елемента системи воєнної безпеки держави, сукупності органів публічного адміністрування, наділених владними повноваженнями у сфері оборони в Україні, військових формувань та інших силових структур, діяльність яких спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

У межах історичного підходу може активно застосовуватися порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, за допомогою яких виявлено схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначено їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне та специфічне в їхньому розвитку.



Структуралізм як науковий напрям гуманітарних знань виникає у 20-х рр. ХХ ст. Його основою є встановлення структури як сукупності відносин, яку розглядають не як «скелет» об'єкта, а як сукупність правил, за якими шляхом перестановки елементів структури можна отримати інші об'єкти [6, с. 657]. У межах структуралізму чільне місце посідають саме синхронічні дослідження об'єкта (а не діахронічні), вивчення його устрою, виокремлення складників і стійких зв'язків між ними. Метод структуралізму широко застосовується у дослідженні місця Збройних Сил України в системі Воєнної організації держави, а також визначення функцій суб'єктів владних повноважень у сфері оборони в межах публічного адміністрування.

Аксіологічний (ціннісний) підхід ґрунтується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби особистості та суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норми й ідеалу. Цінності – це перевага певних смислів і сформованих на цій основі способів поведінки. Фундаментальними є гуманістичні або загальнолюдські цінності – життя, здоров'я, любов, освіта, праця, творчість, краса тощо.

Універсальним інструментом пізнавальної діяльності є системний аналіз (або системний підхід). Підвищена увага до системного методу пояснюється його відповідністю сучасним закономірностям розвитку науки. В умовах інформаційного вибуху він став інструментом, що відкриває шлях подолання суперечностей між зростанням кількісних характеристик інформаційних потоків та обмеженими можливостями сприйняття інформації. Таким шляхом є системна організація знання [7, с. 28]. У цьому методі використовується не вся і не будь-яка інформація, а лише та, що відображає інтегративну якість об'єкта (системи).

Застосування системного методу для пізнання поняття «оборона» дає підстави розглядати її як утворення з інтеграційними якостями, яке має відповідні умови для саморозвитку, а також притаманну лише їй структуру і функціональність.

У його межах розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та інші підходи.

Сутність структурно-функціонального підходу полягає у виокремленні в системних об'єктах структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їхньої ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними створюють структуру системи. Кожний елемент виконує специфічні функції, які «працюють» на загальносистемні функції. Структура характеризує систему в статичній, функції – у динаміці. Між ними виникає залежність.

Методологічний принцип, основою якого є категорія предметної діяльності людини (групи людей, соціуму загалом) визначається як діяльнісний підхід. Діяльність – це форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних із нею систем бути причиною змін у бутті. Діяльність людини можна розглядати в загальному значенні – як динамічну систему взаємодії людини із зовнішнім середовищем, а також у вузькому, конкретному – як специфічну професійну, наукову, навчальну тощо форму активності людини, у якій вона досягає свідомо обраних цілей, що формуються внаслідок виникнення потреб.

Застосування цього методу для пізнання публічного адміністрування сферою оборони в Україні дає можливість дослідити особливості повноважень владних суб'єктів у публічно-правових відносинах вказаної сфери, акцентувати увагу на юрисдикції суб'єктів, представлених як органи політичного управління та військового управління сферою оборони, а також інших органів, які у взаємодії з Міністерством оборони України у межах своїх повноважень виконують функції у сфері оборони [8].

З метою вивчення функцій структурних утворень застосовується функціональний метод. За його допомогою можна дослідити реальну діяльність публічних органів чи окремих осіб під час реалізації правових положень. Лише через вивчення практики функціонування можна, наприклад, з'ясувати, чи справді суб'єкти публічного адміністрування сферою оборони здійснюють свої повноваження, якими їх наділяє закон. Функціональний аналіз дає змогу встановити, наскільки повно реалізуються та захищаються права і свободи громадян в адміністративно-політичній сфері, зокрема, під час публічного адміністрування в оборонному секторі.

Синергетичний метод. Саме поняття «синергетика» походить від давньогрецького слова «synergeia», що означає співробітництво, співучасть, спільну діяльність. Загалом синергетика – це міждисциплінарне направлення наукових досліджень, завданням якого є вивчення природних явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем, які складаються з відповідних підсистем [9]. Таким чином, завдання синергетики – це виявлення під час дослідження систем спонтанно утворених структур у результаті самоорганізації. Отже, сутність синергетичного підходу як загальнонаукового методу полягає в тому, що він пояснює виникнення систем здатністю явищ і процесів до спонтанної (такої, що не зумовлена їх попереднім розвитком) самоорганізації [10, с. 30].

Порівняльно-правовий метод призначений для виявлення загальних тенденцій і закономірностей правового розвитку, що притаманні різним галузевим утворенням у межах однієї держави, та фіксування їх проявів у специфічних умовах окремих країн. Порівняльно-правовий метод потребує застосування спеціальних прийомів дослідження, що задаються характером об'єкта, наприклад, нормативним характером права [11, с. 6–38].

Застосування порівняльно-правового методу є досить складним завданням, оскільки його вирішення потребує урахування значної кількості різноманітних факторів (правової культури відповідних країн, структури законодавства, юридичної інфраструктури, національно-правових концепцій тощо), тому, як зазначає Ю.О. Тихомиров, важливо точно дотримуватися методологічних підходів, дослідницьких принципів, урахувати прийоми юридичної техніки [12, с. 54–60]. Використання зазначеного методу в межах дослідження проблем публічного адміністрування сферою оборони в Україні дає змогу врахувати тенденції розвитку відповідного законодавства в державах із наближеними до України правовими системами, уникнути некоректних рішень, запозичити позитивний досвід законотворення.

Пізнавальний, або когнітивний, принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук; ефективний передусім у вивченні динаміки науки та її співвідношення із суспільством, в обґрунтуванні провідного значення знання у поведінці індивіда. Для аналізу формування знання необхідне вивчення практичної і теоретичної діяльності людини у співвідношенні з її соціальним аспектом. Саме застосування цього методу дає можливість дослідити особливості повноважень суб'єктів військового управління сферою оборони в межах прийняття відповідних наказів, що стосуються питань кадрового забезпечення оборонного сектору.

Для повноцінного аналізу державно-правових об'єктів як складних систем, а також процесів, що відбуваються в них, необхідне застосування цілої низки методів, які успішно використовуються і в інших сферах наукового пізнання. Одним із таких методів є метод моделювання, за допомогою якого можна вивчити внутрішні і зовнішні зв'язки об'єкта дослідження. За його допомогою вивчаються ті процеси і явища, які не можна дослідити безпосередньо, оскільки сутність останнього ґрунтується на припущеннях про подібність об'єктів, коли між різними явищами можуть бути встановлені взаємні однозначні відповідності, а тому, знаючи особливості одного з них (моделі), можна розглядати якості іншого (оригіналу). Отже, метод моделювання – це ефективний засіб виявлення суттєвих ознак, явищ і процесів за допомогою моделі (концептуальної, вербальної, математичної, графічної, фізичної тощо).

Таким чином, основними напрямками застосування методологічних основ дослідження публічного адміністрування сферою оборони в Україні є:

- вивчення наукових праць відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки;
- аналіз наукових праць провідних учених, які одночасно із загальними проблемами своєї галузі досліджували питання такої галузі;
- узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали означену проблему;
- здійснення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї;
- аналіз концепцій у цій сфері наукової і практичної діяльності українських учених і практиків;
- вивчення наукових праць зарубіжних учених і практиків.

**Висновки.** Розглянуті методи не вичерпують методологічного різноманіття підходів до пізнання питань публічного адміністрування сферою оборони в Україні, але, на наш погляд, саме вони є найбільш затребуваними інструментами в їх пізнанні.

#### Список використаних джерел:

1. Табарин И.В. Современная теория права: новый научный курс : моногр. / Табарин И. В. – М., 2008. – 624 с.
2. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки / П.М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Укр. енцикл., 2001.
3. Храмов В. О. Армія / В. О. Храмов // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Укр. енцикл., 1998.
4. Швырев В.С. Восхождение от абстрактного к конкретному / В.С. Швырев // Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов.энцикл., 1983. – 840 с.
5. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : моногр. / Колпаков В.К. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
6. Грецкий М.Н. Структурализм / М.Н. Грецкий // Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов.энцикл., 1983. – 840 с.
7. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / Уемов А.И. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
8. Сокуренок В.В. Сфера оборони України: адміністративно-правове регулювання : моногр. / В.В. Сокуренок. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 544 с.
9. Лоренц К. Концепция самоорганизации. Синергетика. Общие положения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkurduimov.ru/>.
10. Протасов В.Н. Теория государства и права. Проблемы теории государства и права / Протасов В.Н. – [2-е изд., доп.]. – М. : Юрайт-М, 2001. – 346 с.
11. Тилле А.А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах / А.А. Тилле, Г.В. Швеков. – [2-е изд., доп.]. – М. :Высш. шк., 1978. – 199 с.
12. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Тихомиров Ю.А. – М. : Норма, 1996. – 432 с.

### ІНФОРМАЦІЙНІ ПОСЛУГИ ТА ЇХ ВИДИ

Стаття присвячена аналізу змісту поняття інформаційних послуг та класифікації їх за окремими ознаками. Також у статті зроблені актуальні висновки та ґрунтовні пропозиції щодо інформаційних послуг та їх видів в Україні.

**Ключові слова:** адміністративна послуга, інформаційна послуга, види інформаційних послуг.

Статья посвящена анализу содержания понятия информационных услуг и классификации их по отдельным признакам. Также в статье сделаны актуальные выводы и обоснованные предложения относительно информационных услуг и их видов в Украине.

**Ключевые слова:** административная услуга, информационная услуга, виды информационных услуг.

This article analyzes the content of the concept of information services and their classification according to individual characteristics. Also in this scientific article made relevant findings and reasoned proposals for information services and their species and Ukraine.

**Key words:** administrative services, information services types of information services.

**Вступ.** Успішне запровадження ефективних інформаційно-комунікаційних інновацій в управлінську діяльність потребує формування державної політики, спрямованої на забезпечення формування умов виробництва, збереження, поширення і комплексного використання всіх видів державних інформаційних ресурсів, вільного доступу до них з боку громадян і організацій будь-якої форми власності, на підвищення ефективності діяльності органів державної влади, управління та місцевого самоврядування.

В умовах розбудови України як правової демократичної держави важливе значення має вдосконалення процедур надання адміністративних послуг. Держава через систему своїх органів встановлює певні правила (умови та порядок) щодо надання адміністративних послуг. Необхідність покращення надання адміністративних послуг передбачає впровадження таких правил та процедур надання адміністративних послуг, які дають змогу досягти з меншими затратами кращих результатів. Звідси особливої актуальності набуває питання вдосконалення організаційно-правового забезпечення інформаційних та технологічних аспектів надання адміністративних послуг.

У зв'язку з наданням адміністративних послуг у громадян і юридичних осіб виникають певні вимоги до державних службовців стосовно дотримання інформаційних аспектів надання адміністративних послуг [1, с. 225–229].

**Результати дослідження.** Адміністративні послуги на практиці є реалізацією функцій державного управління, які спрямовують відповідні ресурси і зусилля своїх співробітників на виконання певних завдань. Метою адміністративної послуги є надання кінцевого результату, що задовольняє споживача у певній сфері діяльності.

У Концепції адміністративної реформи наголошується, що концептуальною основою реформування уряду має бути законодавче визначення основних напрямів його діяльності, таких як державні (управлінські) послуги [2, с. 11]. Останні визначаються як послуги з боку органів виконавчої влади, що є необхідною умовою реалізації прав і свобод громадян, зокрема реєстрація, ліцензування, сертифікація тощо. Крім цього, у вищезгаданій Концепції паралельно, без суттєвої різниці, вживаються терміни «державні послуги» та «управлінські послуги». Ці послуги почасти трактують одним поняттям – «державно-управлінські».

Класифікація адміністративних послуг, на нашу думку, може бути проведена за такими критеріями:

1. За суб'єктом, якому надаються адміністративні послуги, – на ті, що спрямовані на задоволення потреб фізичних та юридичних осіб.

2. За критерієм необхідності – на основні та факультативні. Основна послуга спрямована на задоволення конкретної потреби, а факультативна є додатковою до основної. Наприклад, патентування

являє собою основну адміністративну послугу, а от публікація відомостей про реєстрацію патенту – це факультативна послуга.

3. За суб'єктом, що надає адміністративні послуги, – на послуги державні та муніципальні (комунальні). Перші надаються органами виконавчої влади, державними підприємствами, установами та організаціями, а також іншими органами на виконання делегованих державою владних повноважень. Муніципальні послуги, своєю чергою, можуть надаватися винятково органами місцевого самоврядування на виконання тільки їхніх власних повноважень [3, с. 15].

Утім, системний аналіз нормативних актів, що встановлюють перелік адміністративних послуг, які повноважні надавати державні органи, дає підстави стверджувати, що окремі адміністративні послуги державних органів не можуть бути названі ані реєстраційними, ані дозвільними, ані послугами щодо легалізації актів, ані соціальними послугами. Так, засвідчення довідки про проведення декларування валютних цінностей, доходів і майна, що належать резиденту України й знаходяться за її межами, навряд чи є дозволом чи реєстрацією.

Виокремлення такої групи послуг пов'язане з тим, що в результаті їх отримання безпосередньо не відбувається набуття, зміна чи припинення прав та/або обов'язків особи, втім, за їх допомогою підтверджується певний юридичний статус та/або факт, а їх результат може бути юридичним фактом, з виникненням якого законодавець пов'язує потенційну можливість набуття, зміни чи припинення прав та обов'язків особи. Пропонуємо цей клас адміністративних послуг називати засвідчувальними адміністративними послугами.

З формального погляду довідки не можуть бути віднесені до інформаційних адміністративних послуг через їх невідповідність законодавчому визначенню цього інституту. Однак деякі автори з мотивів практичної доцільності роблять виняток для довідок, які мають стандартизовану форму, є часто затребуваними і мають самостійну цінність для суб'єктів звернення [4, с. 36]. Такої самої думки притримується і законодавець, закріплюючи у ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про адміністративні послуги», що вимоги цього Закону поширюються на надання суб'єктом адміністративних послуг витягів і виписок із реєстрів, свідоцтв, довідок, копій, дублікатів документів та інші передбачені законом дії, у результаті яких суб'єкту звернення, а також об'єкту, що перебуває в його власності, володінні чи користуванні, надається або підтверджується певний юридичний статус та/або факт [5]. У зв'язку з цим пропонується до переліків реєстрів адміністративних послуг внести видачу довідок, якщо вони мають усталену форму, передбачену законодавством.

Ж.В. Завальна характеризує інформаційні адміністративні послуги як публічно-владну діяльність органів державної влади, що спрямована на забезпечення умов для реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи, яка здійснюється за запитом особи і має своїм результатом надання публічної інформації [6, с. 214]. Аналогічне визначення, але щодо адміністративних послуг органів місцевого самоврядування, наводить і Ю.М. Ільницька [7, с. 115]. Утім, згідно з п. 9 ч. 2 ЗУ «Про адміністративні послуги» [8] до сфери дії цього закону не належать відносини щодо доступу до публічної інформації. Так, у відносинах щодо доступу до публічної інформації є спільні ознаки з адміністративними послугами (суб'єкт звернення, заява, суб'єкт розгляду тощо), але рішення (відповідь) про надання публічної інформації не спрямоване на створення прав та обов'язків особи [9, с. 36].

Сьогодні ще немає загально визнаної класифікації інформаційних послуг. Кожен з авторів пропонує свій варіант, де враховує завдання та цілі дослідження, в рамках якого і розроблялася ця класифікація. Необхідно відзначити, що навіть у Міжнародному стандарті промислової класифікації не знайшлося місця інформаційним послугам у класифікації сфери послуг [10].

Альтернативою класифікації інформаційних послуг є класифікація, в основі якої лежить поняття об'єкта сервісної діяльності:

- послуги, що безпосередньо пов'язані з матеріальними предметами (система відносин «людина – предмет» – транспортування, зберігання, ремонт, гарантійне обслуговування, торгівля та інше);
- інформаційні послуги (система відносин «людина – символ» – управління, наукові розроблення, консультації, зв'язок, страхування, банківські послуги та ін.);
- послуги, призначені для підтримки здоров'я і створення можливостей для трудової діяльності людини (система відносин «людина – людина» – охорона здоров'я, освіта, суспільний транспорт тощо) [11, с. 59].

Але навіть ця класифікація не охоплює усього різноманіття інформаційних послуг, тому що, на наш погляд, інформаційними послугами будуть і деякі види відносин системи «людина – людина» (навчання, консультування тощо), «людина – предмет» (програмний продукт тощо).

І.І. Родіонов, аналізуючи вже сформований світовий ринок інформаційних послуг, пропонує таку класифікацію цих послуг:

- підготовка джерел інформації;
- підготовка баз даних;
- випуск інформаційних друкованих видань;
- інформаційне обслуговування;

– довідкова інформація (надання зведень про джерела інформації, джерел інформації або самої інформації);

– виборчий розподіл інформації (ІРІ) (сортування нових надходжень на основі заздалегідь сформульованого споживачем тематичного запиту);

– ретроспективний пошук інформації (РПІ) (пошук відомостей з певної тематики чи проблеми в інформаційних масивах на певну глибину – ретроспективу);

– надання копій джерел інформації [12].

Л.М. Максимова і І.Я. Носкова класифікують ринок інформаційних послуг за географічним принципом:

– глобальний (світовий);

– міжнародний (охоплює групи країн);

– національний (в рамках однієї держави);

– регіональний (за окремим регіоном);

– локальний (місцева сфера інформаційних послуг);

– точковий (інформаційні мережі в навчальних закладах, наукових установах, бібліотеках, музеях тощо) [13, с. 89].

А.В. Данилін, розглядаючи ринок інтерактивних інформаційних послуг, пропонує класифікацію інформаційних послуг, що містить такі компоненти, як

– інформаційний продукт, тобто власне сама сукупність даних, сформованих їхніми виробниками для подальшого поширення, який може існувати як у речовій, так і в нематеріальній формі;

– інформаційна послуга, яка для ринку полягає в тому, що користувачі зі свого термінального пристрою «спілкуються» з інформаційними продуктами, основними з яких є бази даних (БД), за допомогою спеціальних програмних засобів. Це «спілкування», або сеанс, здійснюється за схемою «запит – відповідь» і протікає в реальному часі (online-режим);

– бази даних;

– віддалені банки даних (автоматизовані банки даних);

– інформаційні послуги на технічних носіях (магнітні стрічки, дискети, компактні оптичні диски);

– відеотекст (ця технологія забезпечує відеографічне обслуговування користувачів, при якому користувач, що має звичайний телевізор зі спеціальним адаптером для підключення клавіатури і модему, отримує інтерактивний доступ до інформаційних продуктів, що знаходяться на віддаленій хост-ЕОМ (зазвичай використовуються міні-ЕОМ). У системах «відеотекст можуть використовуватися також і спеціальні термінали» [14].

І.І. Родіонов виклав структуру світового ринку інформаційних послуг [15, с. 199–203].

1. Сектор ринку ділових інформаційних послуг:

а) біржова та фінансова інформація (котирування цінних паперів, валютні курси, облікові ставки, ринок товарів і капіталів, інвестиції, ціни. Постачальниками є спеціальні служби біржової і фінансової інформації, брокерські компанії, банки);

– економічна і демографічно-статистична інформація (ряди динаміки, прогнозні моделі й оцінки з економічної, соціальної, демографічної областей. Постачальниками є державні служби, компанії, консалтингові фірми);

– комерційна інформація (комерційна інформація про компанії, фірми, корпорації, напрями роботи та продукцію, ціни; про фінансовий стан, зв'язки, угоди, керівників. Постачальниками є спеціальні інформаційні служби).

2. Сектор інформаційних послуг для фахівців:

а) професійна інформація;

б) науково-технічна інформація;

в) доступ до першоджерел.

3. Сектор споживчих інформаційних послуг:

а) новини та література;

б) споживча і розважальна інформація;

в) сучасні засоби комунікації та публічного спілкування.

4. Сектор послуг освіти містить всі форми і ступені освіти, такі як дошкільна, шкільна, спеціальна, вища, освіта, підвищення кваліфікації та перепідготовка. Інформаційна продукція може бути подана у комп'ютерному та позакомп'ютерному вигляді (підручники, методичні розробки, практикуми, розвиваючі комп'ютерні ігри, комп'ютерні навчальні та контролюючі системи, методики навчання тощо).

5. Сектор, що забезпечує інформаційні системи і засоби:

– програмні продукти – програмні комплекси з різною орієнтацією – від професіонала до недосвідченого користувача комп'ютера (системне програмне забезпечення, програми загальної орієнтації, прикладне програмне забезпечення з реалізацією функцій у конкретній області, з вирішення задач типовими математичними методами та ін.);

– технічні засоби – комп’ютери, телекомунікаційне обладнання, оргтехніка, супутні матеріали та комплектуючі;

– розробка і супровід інформаційних систем і технологій – обстеження організації з метою виявлення інформаційних потоків, розробка концептуальних інформаційних моделей, розробка структури програмного комплексу, створення і супровід баз даних;

– консультування з різних аспектів інформаційної індустрії – яку придбати інформаційну техніку, яке програмне забезпечення необхідне для реалізації професійної діяльності, чи потрібна інформаційна система і яка, на базі якої інформаційної технології краще організувати свою діяльність тощо;

– підготовка джерел інформації – створення баз даних за заданою темою, областю, явищем тощо.

Інформаційні послуги виникають тільки за наявності баз даних у комп’ютерному або позакомп’ютерному варіанті. Базы даних є джерелом і свого роду напівфабрикатом під час підготовки інформаційних послуг відповідними службами. Базы даних, хоча вони так і не називалися, існували і до комп’ютерного періоду в бібліотеках, архівах, фондах, довідкових бюро та інших подібних організаціях. У них містяться всілякі відомості про події, явища, об’єкти, процеси, публікації тощо. З появою комп’ютерів істотно збільшуються обсяги збережених баз даних і відповідно розширюється коло інформаційних послуг. З позиції використання баз даних для систематизації інформаційних продуктів і послуг їх можна розділити на бібліографічні та небібліографічні [16, с. 44].

Сьогодні одним із пріоритетів України є розвиток інформаційного суспільства, яке можна визначити як відкрите, орієнтоване на інтереси людей, спрямоване на формування інноваційної моделі розвитку високотехнологічного суспільства, в якому кожен громадянин має можливість створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися та обмінюватися ними, щоб дати змогу кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал для забезпечення розвитку та підвищення якості життя. Електронне урядування є одним із інструментів розвитку інформаційного суспільства, впровадження якого сприятиме створенню умов для відкритого і прозорого державного управління [17].

Ідеться про впровадження нової моделі державного управління, що є результатом перетворення традиційних відносин громадян і влади. Це дасть змогу зробити ефективнішим процес організації зворотного зв’язку з населенням. Основні напрями діяльності електронного уряду – це електронна демократія, електронне урядування, електронні послуги, електронна комерція.

Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації (програм і напрямів діяльності уряду), формування стратегій задля розв’язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою і громадянами [18, с. 150].

Електронна комерція припускає обмін і придбання товарів через Інтернет, у тому числі надання платних інформаційних послуг. Наприклад, громадяни можуть сплачувати податки або рахунки за житлово-комунальні послуги, продовжувати реєстрацію транспортних засобів тощо.

Суттю електронної форми уряду є об’єднання за допомогою інтернет-технологій усіх міністерств і відомств у єдиний комплекс із вищим ступенем інтегрування внутрішніх процесів (документообіг) і єдиним інтерфейсом (вікном взаємодії) із громадянином (користувачем). Тож громадянин має можливість спілкуватися не з п’ятьма відомствами по черзі, а з єдиним електронним посередником, що водночас представляє їх усіх. Окрім цього, запит громадянина автоматично направляється у відповідні інстанції, і здебільшого відповідь (юридична консультація, квитанція про сплату послуг, бюлетень для голосування, довідка, податкова декларація) дається негайно і без участі людини.

У результаті впровадження е-уряду варто очікувати поліпшення якості послуг із надання інформації держорганами, зменшення часу обслуговування клієнтів (громадян і бізнесу), зниження адміністративних бар’єрів, зменшення витрат на адміністрування, розширення набору державних послуг, підвищення ефективності діяльності держорганів і якості надаваних ними громадянам і бізнесу послуг, поліпшення показника задоволеності клієнтів послугами.

Серед політичних результатів варто виділити відкритість і прозорість діяльності органів влади, підвищення ступеня участі громадян і органів влади в інформаційному суспільстві, зростання рівня залучення громадян у демократичні процеси, збільшення результативності й ефективності впроваджуваної політики [19, с. 143].

Реалізація концепції електронного уряду не просто підвищує ефективність роботи державного апарату, а, по суті, створює передумови для формування принципово нової моделі демократії – цифрової демократії, заснованої на повному отриманні онлайн інформаційних послуг.

За різними критеріями можна виділити декілька класифікацій інформаційних послуг. Зміст і специфіка функціонування системи інформаційних послуг зумовлюють наявність значної кількості класифікацій [20, с. 88].

а) за рівнем встановлення повноважень щодо надання інформаційних послуг та правового регулювання процедури їх надання;

б) за рівнем інформаційної послуги;

в) за типом інформаційної послуги;

- г) за рівнем органу управління;
- д) за вмістом адміністративної діяльності щодо надання інформаційної адміністративної послуги;
- е) за предметом питань, за вирішенням яких звертаються особи;
- є) за інформаційних видами послуг;
- ж) за критеріями платності;
- з) за джерелами фінансування надання послуг;
- и) за категоріями одержувачів.

Суб'єкти надання інформаційних послуг такі ж, як і державних, але фінансування інформаційних адміністративних послуг може здійснюватися не тільки з державного, а й з місцевих бюджетів.

**Висновки.** Зазначені класифікації мають теоретичне і практичне значення і дають можливість проводити аналіз системи адміністративних послуг та розробляти заходи щодо їх удосконалення.

#### Список використаних джерел:

1. Зварич М.М. Інформаційне забезпечення надання адміністративних послуг в Україні / М.М. Зварич, Н.В. Вдовінова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 17 (171). – С. 225–229.
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 лип. 1998р. № 810/98
3. Тимошук В. Адміністративні послуги: Посібник / [В. Тимошук]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». – 2012. – 104 с.
4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги» / за заг. ред. В.П. Тимошука. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2015. – 392 с.
5. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. – 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
6. Завальна Ж.В. Щодо питання про інформаційні адміністративні послуги органів державної влади / Ж.В. Завальна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – № 12. – С. 211–214.
7. Ільницька Ю.М. Поняття та ознаки інформаційних адміністративних послуг органів місцевого самоврядування / Ю.М. Ільницька // Право і безпека. – 2011. – № 3. – С. 114–118.
8. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 76. – Ст. 3067.
9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги» / за заг. ред. В.П. Тимошука. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2015. – 392 с.
10. International Standard Industrial Classification of All Activities (ISIC) / Revision 4 // United Nations, New York, 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://unstats.un.org/unsd/publication/seriesM/seriesm\\_4rev4e.pdf](http://unstats.un.org/unsd/publication/seriesM/seriesm_4rev4e.pdf)
11. Сороко В.М. Надання публічних послуг органами державної влади та оцінка їх якості : навч. посіб. / В.М. Сороко. – К. : НАДУ, 2008. – 240 с.
12. Родионов И.И. Мировой рынок информационных услуг: Электронная деловая и коммерческая информация : [монография] / И.И. Родионов. – М. : Би., 2015. – 242 с.
13. Максимова Л.М. Международные информационные отношения [Текст] : учеб. пособие для студ. / Л.М. Максимова, И.Я. Носкова. – М. : ЮНИТИ, 2015. – 152 с.
14. Данилин А.В. Информационные государственные услуги и административные регламенты: от политической задачи к архитектуре «информационного электронного правительства» : [пособие] / А.В. Данилин. – М. : ИНФРА-М, 2014. – 336 с.
15. Родионов И.И. Мировой рынок информационных услуг: Электронная деловая и коммерческая информация : [монография] / И.И. Родионов. – М. : Би., 2015. – 242 с.
16. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монографія / Калужний Р.А., Шамрай В.О., Швець М.Я. та ін. ; за ред. Р.А. Калужного та В.О. Шамрая. – К., 2002. – 296 с.
17. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р
18. Кулик А.Н. Создание «электронного правительства»: в чем ключевой фактор успеха? / А.Н. Кулик // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: Труды VIII Всероссийской объединенной конференции (Санкт-Петербург, 8–11 ноября 2015 г.). – СПб., 2015. – С. 150.
19. Дрожжинов В.И. Электронные правительства и повышение конкурентоспособности стран – членов ЕС / В.И. Дрожжинов // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: Труды VIII Всероссийской объединенной конференции (Санкт-Петербург, 8–11 ноября 2015 г.). – СПб., 2015. – С. 143.
20. Афанасьев К.М. Державні управлінські послуги в механізмі адміністративного регулювання/ К.М. Афанасьєв// Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2006.– № 3.–С. 88–94.

УДК 342.9+355

ТКАЧЕНКО О.В.

### ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

На основі теорії адміністративного права, праць учених, чинного законодавства України та інших джерел запропоновано удосконалення дефініції поняття «форми адміністративної діяльності публічної адміністрації Національної гвардії України». З'ясовані характерні для Національної гвардії України форми адміністративної діяльності.

**Ключові слова:** Національна гвардія України, публічна адміністрація, форми адміністративної діяльності.

На основе теории административного права, работ ученых, действующего законодательства Украины и других источников предложено усовершенствование дефиниции понятия «формы административной деятельности публичной администрации Национальной гвардии Украины». Выяснены характерные для Национальной гвардии Украины формы административной деятельности.

**Ключевые слова:** Национальная гвардия Украины, публичная администрация, формы административной деятельности.

Based on the theory of administrative law, the work of scientists, the current legislation of Ukraine and other sources suggested improving the definition of the concept of “form of public administration in Ukraine National Guard administration”. Clarified specific to the National Guard of Ukraine forms of administrative activity.

**Key words:** National Guard of Ukraine, public administration, forms of administration.

**Вступ.** Тимчасова окупація Росією Автономної Республіки Крим, проведення антитерористичної операції на сході нашої держави значно ускладнюють шлях, яким іде український народ від пострадянського минулого до побудови громадянського суспільства. Захист та охорона життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки завжди були актуальними та пріоритетними завданнями демократичних держав. Створення з цієї метою в нашій державі Національної гвардії України – військового формування із правоохоронними функціями – ставить перед сучасною наукою адміністративного права нові виклики.

Проблемами дослідження феномена, що винесений у назву статті, так чи інакше займалися вчені різних галузей науки, такі як В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, В.М. Гарашук, Ю.В. Гридасов, І.С. Гриценко, Т.О. Гуржій, Н.Ю. Задирака, В.В. Зуй, А.А. Іванишук, В.К. Колпаков, С.О. Коросд, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, В.І. Олефір, І.Д. Пастух, А.А. Пухтецька, Р.Д. Саунін, В.Д. Сущенко та інші. Але, незважаючи на значний внесок зазначених вчених у вирішення цих та інших наукових проблем, вказані науковці розкривали не форми адміністративної діяльності публічної адміністрації Національної гвардії України, а досліджували інші – більш широкі, спеціальні або суміжні актуальні питання.

**Постановка завдання.** Мета статті – на основі теорії адміністративного права, аналізу відповідних нормативно-правових актів, праць учених та інших джерел з'ясувати форми адміністративної діяльності публічної адміністрації національної гвардії України.

**Результати дослідження.** Відповідно до словника української мови поняття «форма» має 13 значень. Наведемо два з них, які, на нашу думку, є найбільш доречними в розрізі нашого дослідження. Так, з однієї позиції (найбільш загальної, філософської) форма – спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз. З іншої – це суворо встановлений порядок у будь-якій справі [1, с. 617].

З позиції гілеморфізму (від грецького *hylē*, «матерія»; *morphē*, «форма») кожне фізичне тіло має дві складові частини – матерію та форму. Це положення спирається на центральну доктрину філософії природи Аристотеля [2].

© ТКАЧЕНКО О.В. – кандидат юридичних наук, заступник начальника факультету № 2 (Національна академія внутрішніх справ)



Зауважимо, що в теорії держави і права використовується поняття «реалізація права» – зумовлена нормами права правомірною поведінкою суб'єктів права, похідним від якого, на нашу думку, є, зокрема, адміністративна діяльність. Виділяються такі форми реалізації норм права, як 1) дотримання, яке є формою реалізації заборонних норм права; 2) виконання, яке є формою реалізації зобов'язальних норм права; 3) використання, яке є формою реалізації норм права, що уповноважують [3, с. 264–265].

У науці адміністративного права існує слушна точка зору, відповідно до якої адміністративно-правові норми, прийняті в офіційному порядку, повинні бути реалізовані, тобто практично використані з метою регулювання управлінських суспільних відносин суб'єктами, яким адресовані приписи цих норм. Правові норми реалізуються шляхом їх виконання або застосування [4, с. 33].

Можна зауважити, що адміністративна діяльність – це специфічна виконавчо-розпорядча, підзаконна, державно-владна діяльність. Вона носить виконавчо-розпорядчий характер і є підзаконною [5, с. 8].

В умовах з'ясування погляди вчених на зовнішній вираз адміністративної діяльності публічної адміністрації різняться. Перші (В.В. Галунько, В.І. Олєфір, Ю.В. Гридасов, А.А. Іванищук, С.О. Коросід) розкривають їх через поняття «адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації». Під нею вони розуміють зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій посадових осіб і органів публічної адміністрації, здійснених у рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави. Зазначені науковці за характером і правовою природою форми діяльності суб'єктів адміністративного права поділяють на такі види, як 1) видання адміністративних актів (видання підзаконних нормативно-правових актів та видання індивідуальних адміністративних актів); 2) укладення адміністративних договорів; 3) вчинення інших юридично значущих адміністративних дій; 4) здійснення матеріально-технічних операцій [6, с. 225].

Інші вчені, такі як Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Зуй та ін., вважають, що найбільш слушною для розкриття адміністративного інструментарію буде категорія «форма державного управління» – це зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються органами виконавчої влади для реалізації поставлених перед ними завдань. На їхню думку, форми управлінської діяльності визначаються характером відносин у сфері управління. Вони закріплюються у Конституції України, законах, положеннях, стандартах. Варто зауважити, що зазначені вчені розрізняють чотири форми управлінської діяльності – 1) видання нормативних актів управління; 2) видання індивідуальних (ненормативних, адміністративних) актів управління; 3) проведення організаційних заходів; 4) здійснення матеріально-технічних операцій [7, с. 134–135].

Вчені В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко для розкриття аналізованої нами проблеми скористалися категорією «форма публічного адміністрування» у значенні того чи іншого способу зовнішнього вираження (оформлення) змісту цієї діяльності. Крім цього, на їхню думку, під формою публічного адміністрування треба розуміти зовнішньо виражену дію суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється в межах їхньої компетенції для виконання поставлених перед ними завдань та має певні наслідки [8, с. 201–202].

Заслугує на увагу також думка Т.О. Гуржії, відповідно до якої під формами публічного адміністрування треба розуміти регламентовані правом види і способи реалізації органами (посадовими особами) публічної адміністрації наданих їм повноважень. Вчений-адміністративіст виділяє три основні (загальні) форми публічного адміністрування – 1) видання адміністративних актів; 2) укладення адміністративних договорів; 3) надання адміністративних послуг та здійснення інших юридично значущих дій [9, с. 115–117].

І.С. Грищенко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька, Н.Ю. Задирака, В.М. Бевзенко та ін. не використовують слово «форма» для розкриття інструментарію діяльності публічної адміністрації [10, с. 243–272].

Таким чином, ми можемо спостерігати логічний процес становлення у сучасній науці адміністративного права поняття «форма адміністративної діяльності публічної адміністрації». Так, вчені-юристи оперують такими поняттями, як «форми реалізації права», «форми реалізації адміністративно-правових норм», «форми діяльності суб'єктів публічної адміністрації», «форми управління», «форми публічного адміністрування», «публічне управління». На нашу думку, в межах нашого дослідження найоптимальнішим буде оперувати у предметній області тих учених, які розкривають зовнішню форму реалізації норми адміністративного права через призму форм адміністративної діяльності публічної адміністрації.

До суб'єктів публічної адміністрації Національної гвардії України науковці відносять головний орган військового управління Національної гвардії України; оперативно-територіальні об'єднання Національної гвардії України; з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, навчальні військові частини (центри), бази, заклади охорони здоров'я та установи, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України, а також їхніх посадових осіб [11; 12; 13].

При цьому треба зазначити, що всі вчені-адміністративісти в тій чи іншій інтерпретації заступенем правової регламентації процесу використання виділяють такі форми адміністративної діяльності публічної адміністрації, як

– видання підзаконних нормативно-правових актів, наприклад, командувач Національної гвардії України видав нормативно-правовий акт «Про організацію роботи із забезпечення військової дисципліни та профілактики правопорушень у Національній гвардії України», який затвердив своїм Наказом від 26 лютого 2015 р. № 100 [14, с. 39];

– видання індивідуальних адміністративних актів, наприклад, командувач видав індивідуальний адміністративний акт, відповідно до якого в Національній гвардії України проводяться перевірки, передбачені Законом України «Про очищення влади», який оформлений відповідним наказом [15].

Варто зауважити, що видавати індивідуальні адміністративні акти мають право й інші посадові особи публічної адміністрації НГУ, зокрема командири військових частин [16];

– укладення адміністративних договорів. Практика свідчить, що для такого військового формування з правоохоронними функціями, як НГУ, використання адміністративних договорів є нетиповим;

– вчинення інших юридично значущих адміністративних дій, наприклад, прийняття військової присяги військовослужбовцями НГУ або взяття іноземцем або особою без громадянства відповідного зобов'язання, передбаченого Статутом внутрішньої служби ЗСУ [17];

– здійснення матеріально-технічних операцій. Прикладом може бути облік відповідними посадовими особами зброї, яка є наявною у військовій частині.

Зауважимо, що відповідно до статті 1 Закону України від 13 березня 2014 р. № 876-VII «Про Національну гвардію України» призначенням цього військового формування є, зокрема, виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [11].

**Висновки.** Отже, форми адміністративної діяльності публічної адміністрації Національної гвардії України – це зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних специфічних, виконавчо-розпорядчих, підзаконних, державно-владних дій посадових осіб та органів головного органу військового управління Національної гвардії України; оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України; з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України, здійснених у межах режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

#### Список використаних джерел:

1. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка. Т. 10. – 1979.
2. Hylomorphism // Encyclopædia Britannica URL: <https://www.britannica.com/topic/hylomorphism> (дата звернення: 22.10.2016).
3. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права: підручник. – Х.: Право, 2015. – 368 с.
4. Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право: навчальний посібник. 3 вид. К.: Алерта, 2011. – 696 с.
5. Бандурка О.М., Безсмертний О.К., Зуй В.В. та ін. Адміністративна діяльність. Особлива частина: підручник. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, «Еспада», 2000. – 368 с.
6. Галунько В., Курило В., Короед С. та ін. Адміністративне право України. Загальне адміністративне право. Академічний курс: підручник. – Херсон: Херсонська міська друкарня, 2013. – Т 1. – 396 с.
7. Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Зуй В.В. та ін. Адміністративне право. Підручник. – Х.: Право, 2010. – 624 с.
8. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д. та ін. Курс адміністративного права України: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
9. Гуржій Т.О. Адміністративне право України: навчальний посібник. – К.: КНТ, Х.: Бурун і К, 2011. – 680 с.
10. Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та ін. Загальне адміністративне право України: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 568 с.
11. Про Національну гвардію України: Закон за станом на 01.11.2016 р. Голос України від 15.03.2014 р. № 48.
12. Саунін Р.Д. Адміністративно-правовий статус військових частин Національної гвардії України / Р.Д. Саунін // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 66–71.

13 Saunin R.D. Administrative and legal status of teaching staff of the National Guard Ukraine / R. D. Saunin // Visegrad journal on human rights. – 2016. – №5. – С. 67–71.

14. Національна гвардія України. Біла книга – 2015. К. : Іміджево-видавничий центр Національної гвардії України, 2015. – 88 с.

15. Про початок проведення в Національній гвардії України перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади», військових посадових осіб, державних службовців, службовців, робітників Національної гвардії України: Наказ командувача НГУ від 19 серпня 2015 р. № 460. Національна гвардія України. URL: <http://ngu.gov.ua/sites/default/files/skanyrovat1.pdf> (дата звернення: 22.10.2016).

16. Про початок проведення у військовій частині 3056 Національної гвардії України перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади», військових посадових осіб, службовців, робітників Національної гвардії України: Наказ командира військової частини 3056 від 30 серпня 2015 р. № 389. Національна гвардія України. URL: [http://ngu.gov.ua/sites/default/files/img\\_20151031\\_0001.pdf](http://ngu.gov.ua/sites/default/files/img_20151031_0001.pdf) (дата звернення: 22.10.2016).

17. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон за станом на 01.11.2016 р. Офіційний вісник України від 04.06.1999 р. – № 20.

УДК 342.951:37.18.43:004

ФЕДОРЧУК М.В.

#### ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Наголошено на важливості та необхідності інформатизації освіти в Україні, зокрема, для інноваційного розвитку суспільства. Розглянуто важливість запровадження в систему освіти методів і засобів інформаційно-комунікативних технологій. Інформатизацію освіти на сьогодні визнано одним із пріоритетних державних завдань. Важливо, щоб вона була невід'ємною частиною інформатизації всієї України й здійснювалась згідно з єдиними державними нормативами, враховуючи при цьому особливості системи освіти та навчальні плани. Проаналізовано тенденції розвитку, проблеми інформатизації освіти та можливі шляхи їх вирішення. Здійснено аналіз інформатизації освіти розвинених країнах світу та можливість перейняття їх досвіду. Наголошено, що інформатизація – це важливий чинник підвищення якості, ефективності та доступності освіти для всіх верств населення будь-якого віку.

**Ключові слова:** *інформатизація освіти, інформаційно-комунікативні технології, відкрита освіта, електронна дистанційна освіта, комп'ютеризація освіти.*

Подчеркнута важность и необходимость информатизации образования в Украине, в частности, для инновационного развития общества. Рассмотрена важность внедрения в систему образования методов и средств информационно-коммуникативных технологий. Информатизация образования сегодня признана одним из приоритетных государственных задач. Важно, чтобы она была неотъемлемой частью информатизации всей Украине и осуществлялась согласно единым государственным нормативам, учитывая при этом особенности системы образования и учебные планы. Проанализированы тенденции развития, проблемы информатизации образования и возможные пути их решения. Осуществлен анализ информатизации образования развитых странах мира и возможность перенимания их опыта. Отмечено, что информатизация – это важный фактор повышения качества, эффективности и доступности образования для всех слоев населения всех возрастов.

**Ключевые слова:** *информатизация образования, информационно-коммуникативные технологии, открытое образование, электронное дистанционное образование, компьютеризация образования.*

Emphasized the importance and necessity of informatization of education in Ukraine, in particular for innovative development of society. Considered the importance of implementation in education methods and means of information and communication technologies. Informatization of education today is recognized as one of the priority tasks of the state. It is important to make it an integral part of information throughout Ukraine and carried out only under the state regulations, taking into account the peculiarities of the educational system and curricula. Analyzes trends, information education problems and possible solutions. The analysis of information education developed world and the opportunity to learn from their experience. Emphasized that informatization – is an important factor in improving the quality, effectiveness and accessibility of education to all sections of the population of all ages.

**Key words:** *informatization of education, information and communication technologies, open education, distance education, electronic, and computer education.*

**Вступ.** Інформатизація освіти є важливим засобом і складовою частиною реформування освіти. Перехід системи освіти на якісно новий рівень без її інформатизації є просто неможливим. В Україні рівень інформатизації суспільства в цілому й освіти зокрема суттєво нижче рівня інформатизації суспільства інших розвинутих країнах. Виникає необхідність дослідити поняття інформатизації освіти та тенденції розвитку освіти в розвинутих країнах світу.

Кожному члену суспільства в міру культурної, психологічної та технологічної готовності треба накопичити особистий освітній ресурс, отримавши ті чи інші інформаційні переваги та постійний відкритий доступ до освітнього простору.

**Стан наукового дослідження.** На сьогодні вітчизняні вчені займаються дослідженням проблем установа та розвитку інформаційного суспільства в Україні. Значний внесок у дослідження проблеми використання е-технологій у навчанні й відкритій освіті зроблено В. Биковим. Низка вітчизняних науковців розглядає різні аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі, це В. Глушков, М. Жалдак, Б. Малиновський, В. Зайчук, В. Кремень, В. Луговий, О. Співаковський, В. Олійник, В. Михалевич, С. Ніколасенко, П. Таланчук, М. Шкіль.

**Метою статті** є аналіз основних термінів, таких як інформатизація та інформатизація освіти, дослідження актуальних проблем упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес та аналіз стану використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті в розвинутих країнах світу.

**Виклад основного матеріалу.** Невпинне збільшення наукової інформації, швидка зміна техніки й технологій, зростання соціальної ролі особистості та інтелектуалізація праці вимагають постійного розвитку особистості, що, у свою чергу, потребує модернізації освіти, приведення її стану у відповідність до соціально-економічних потреб інформаційного суспільства.

Засоби й технології навчання мають впроваджувати разом із сучасними методами навчання, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Розвиток інформаційного суспільства вимагає від держави підготовки творчої особистості, яка вміє застосовувати набуті знання й уміння, працювати з інформаційними ресурсами, вміло використовувати велику кількість доступної інформації та постійно вдосконалювати свої навички за допомогою нових технологій. Уміння самостійно отримувати знання на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства перетворюється на життєву потребу кожного громадянина сучасної держави. Система освіти повинна забезпечити здатність людини до самоосвіти, сформуванню вміння самостійно орієнтуватися в накопиченому людством досвіді, забезпечити набуття вмінь використання інформаційно-комунікаційних технологій для вирішення поставлених завдань, усвідомлення можливостей їх використання. Інформатизація та комп'ютеризація освітньої галузі є одними з найскладніших і найважливіших завдань для держави, оскільки саме від якості отриманої освіти залежить її розвиток.

У Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [1] констатується, що ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Серед головних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в нашій державі законодавець визначає необхідність забезпечення комп'ютерної й інформаційної грамотності населення шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвинутої особистості. Одним із провідних напрямів розвитку інформаційного суспільства є надання кожній людині можливості здобуття знань, умінь і навичок із використанням ІКТ під час навчання, виховання та професійної підготовки. На нашу думку, важливим елементом інформаційного суспільства є відкритий і вільний доступ до освіти для кожної людини незалежно від віку, статі та фізичних чи психологічних обмежень, в будь-який зручний час.

Згідно із Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [2] головною метою такої програми є створення необхідних умов для забезпечення громадян і суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних

технологій. Програмою встановлено одне з головних завдань – створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки та освіти.

Інформатизація освіти спрямовується на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, вдосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання й тестування, що надасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог. Серед них – індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість урахувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо. Результатами інформатизації освіти мають бути: розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості), покращення змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів, скорочення терміну та підвищення якості навчання й тренування на всіх рівнях підготовки кадрів, інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності, вдосконалення управління освітою, кадрове забезпечення всіх напрямів інформатизації України шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

На нашу думку, поза увагою залишається підготовка вчителів і викладачів до інформатизованого навчання; викладачі не розуміють необхідність упровадження та використання сучасних інформаційних технологій у навчанні, хоча саме завдяки інформатизації освіти та наявності можливості викладач може з легкістю знаходити будь-яку інформацію та мати доступ до електронної бібліотеки.

Як зазначає О.А. Захарова [3, с. 113], після створення системи відкритої дистанційної освіти відбувся якісний стрибок, що мав два основні підходи: методологічний, який стосувався методики навчання, й управлінський, який розглядає обслуговування учнів як споживачів. Важливим принципом є широке використання методів активізації навчання під час очних занять і в організації роботи з електронними навчальними ресурсами. Активізація самоосвіти й залучення у навчальний процес особистісного та професійного досвіду студентів/учнів у проблемних ситуаціях дозволять підвищити ефективність навчання. Ми вважаємо, що дистанційна освіта не тільки надає студентам можливість самоосвіти у зручний час, але й, враховуючи вимоги інформаційного суспільства до постійного вдосконалення та розвитку, дозволяє особам, які працюють за допомогою сучасних ІКТ та електронних засобів навчання постійно мати змогу отримувати нові й систематизувати вже отримані знання.

Т.Я. Вдовичин, А.В. Яцишин [4, с. 137], Ю.В. Биков зазначають, що учасники навчально-виховного процесу завдяки відкритості навчального середовища та наявності вільного доступу до навчальних матеріалів самі в змозі отримувати необхідні знання й використовувати різноманітні інформаційні ресурси та сучасні інформаційно-комунікаційні технології. До інформаційних ресурсів відносять такі: бази даних і знань, комп'ютерні ресурси (мультимедіа), системи навчального призначення, відео- й аудіо записи, електронні бібліотеки, які разом із паперовими підручниками та методичними матеріалами утворюють інформаційно-ресурсне забезпечення відкритої освіти. Використання засобів і технологій відкритого навчального середовища є новим етапом розвитку мережного е-дистанційного навчання, що визначає формування й реалізацію в освітньому просторі єдиної науково-технічної та освітньої політики, яка ґрунтується на принципах відкритої освіти [5].

Створення ефективної системи інформатизації освіти вимагає розуміння терміна «інформатизація» та дослідження поняття інформатизації освіти (далі – ІО).

Вважаємо, що інформатизація в широкому розумінні означає підвищення рівня інформованості суспільства в цілому й кожного його члена зокрема, при цьому важливими є доступність і своєчасність використання інформації. У Законі України «Про Національну програму інформатизації» [6] зазначено, що інформатизація є сукупністю взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних і виробничих процесів, спрямованих на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства на основі створення, розвитку й використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовано на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки. Таке ж само визначення містить і Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [3].

В.Ю. Биков займався дослідженням сучасних засобів та е-технологій навчання, в одній зі своїх статей він дає своє визначення інформатизації освіти розглядає її як «упорядковану сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих і управлінських процесів, спрямованих на задоволення інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб, що пов'язані з можливостями методів і засобів інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) учасників навчально-виховного процесу, а також тих, хто цим процесом управляє та його забезпечує» [7, с. 360].

Також В.Ю. Биков [8] указує, що «інформатизація системи освіти передусім передбачає появу нових ІКТ-орієнтованих педагогічних і освітніх технологій, новітніх засобів навчання, створення й використання в педагогічних системах сучасного комп'ютерно орієнтованого навчального середовища, поступове формування і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи інформаційного освітнього простору, електронних інформаційних освітніх ресурсів (колекцій цифрових освітніх ресурсів) і мережних сервісів, що його змістовно наповнюють і процесуально підтримують. На характер і темпи інформатизації СО визначально впливають найсучасніші й перспективні форми і технології

організації освіти, до яких передусім слід віднести відкриту освіту, системи електронної дистанційної освіти (е-ДО), електронні дистанційні технології навчання (е-ДН), що будуються на основі принципів відкритої освіти» [8, с. 14]. «Саме впровадження в освіту України принципів відкритої освіти акумулює останні погляди вчених і практиків на перспективні шляхи розвитку освіти в інформаційному суспільстві, передбачає використання найсучасніших здобутків психолого-педагогічної науки, освітньої практики і науково-технічного прогресу, забезпечує наслідування і відтворення в освіті України світових тенденцій розвитку освітніх систем, зумовлює інтеграцію СО України у світовий освітній простір» [8, с. 14-15].

Головною метою інформатизації освіти є підготовка тих, хто навчається, до активного життя в інформаційному суспільстві, забезпечення якісної, доступної й ефективної освіти, створення умов для широких верств населення щодо здійснення ними навчання протягом усього життя за допомогою впровадження методів й засобів ІКТ в освітню практику та комп'ютерно-орієнтованих технологій у навчальний процес.

Ми підтримуємо позиції зазначених вчених у тому, що інформатизація освіти є невід'ємною частиною інформаційного суспільства й відображає загальні тенденції глобалізації світових процесів розвитку держав. Інформатизація освіти передбачає ефективне використання та впровадження інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) в освітній та науковий процеси з широким використанням електронних ресурсів.

Ще десяток років тому за кордоном було створено безліч різноманітних навчальних комп'ютерних програм. У різних країнах світу за підтримки держави формуються загальнодоступні національні колекції (бібліотеки) електронних ресурсів. Вони збираються й діють у скандинавських країнах, країнах Південно-Східної Азії, у Великобританії, Франції, Польщі та США. Такі колекції створюються за державні кошти й на гранти некомерційних гуманітарних фондів. Найголовніша їхня особливість – це безкоштовне використання та гарантована якість. У деяких країнах (Норвегія, Естонія, Голландія, Франція, США, Ірландія) державні органи замовляють розроблення принципово нових електронних ресурсів, які потім централізовано розповсюджуються в закладах освіти [9]. На нашу думку, такий підхід надає можливість повністю інформатизувати освіту, тому необхідно дослідити досвід розвинутих країн.

В українських школах використовувати на уроках закордонні електронні ресурси практично неможливо, оскільки програмні засоби, розроблені в інших державах, не відповідають навчальним програмам, затвердженим Міністерством освіти і науки України. Отже, проблема застосування програмних педагогічних засобів у навчальному процесі українських загальноосвітніх шкіл повинна вирішуватись за допомогою вітчизняних розробок. Також величезною проблемою є нерозуміння педагогічним складом навчальних закладів необхідності використання ІКТ в навчальному процесі, зміни навчальних програм та адаптування їх до сучасних вимог інформаційного суспільства.

Протягом останніх років чимало установ в Україні розроблено програмні педагогічні засоби з різних предметів, однак їх кількість є недостатньою, вони надходять не до всіх шкіл або вчителі не знають про їх наявність [9], що є великим недоліком і проблемою, яку треба вирішувати. На жаль, на сьогодні від нашої держави немає ані підтримки в розробленні новітніх педагогічних програм, ані належного законодавчого регулювання цих питань і надання можливості навчальним закладам самостійно розробляти електронні навчальні програми та вносити зміни в навчальний процес.

У статті В.Г. Кременя «Суспільство знань і якісна освіта» [10] автор досліджує проблеми, які потрібно негайно вирішувати в освіті в усіх її проявах у процесі її реформування та інформатизації, щоб освіта відповідала цивілізаційним змінам суспільства та вимогам сучасної держави.

По-перше, оскільки зміна ідей, знань і технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління, виникає ситуація, коли навчити людину на все життя за звичної, традиційної освіти виявляється неможливим, та й запам'ятовувати чималий обсяг інформації немає необхідності. Тому слід змінювати функції навчального процесу в освітніх закладах, починаючи з дитячого садка, і приділяти особливу увагу школярам. Тобто до вимог інформаційного суспільства потрібно готувати з дитинства, оскільки саме в ранньому віці діти з легкістю засвоюють велику кількість інформації, але головне – навчити дитину правильно використовувати та знаходити інформацію за необхідності. Поряд з отриманням базових знань необхідно навчати учнів і студентів самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, навчити навчатися, виробити потребу в навчанні впродовж життя, щоб вони змогли з легкістю адаптуватися до вимог сучасного суспільства. Істотною є також функція освітнього процесу – навчити людину використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності. Насамперед це важливо в умовах, коли людство рухається до суттєво нової якості суспільного розвитку – до суспільства знань, вирішальним чинником якого буде людина, здатна діяти на основі отриманих знань і їх практичного використання [10].

Ця проблема потребує негайного вирішення. Без суттєвих змін в підході до організації навчального процесу це просто неможливо. Швидкий процес інформатизації суспільства вимагає рішучих дій від держави.

У вирішенні вищевказаної проблеми сучасні інформаційні технології, враховуючи майже необмежені можливості Інтернету, мають вирішальне значення й такі своєрідні властивості:

- змога надавати безмежний обсяг інформації з будь-яких галузей знань;
- вільний доступ до інформаційних ресурсів у будь-який зручний час і в будь-якому місці;
- наявність в Інтернеті значної кількості спеціальних навчальних курсів із різних дисциплін, яка постійно збільшується та вдосконалюється;

– можливість у кожної людини, що вміє користуватися сучасними інформаційними технологіями, навчатися в будь-які моменти впродовж усього свого життя, самостійно вибираючи бажану галузь і траєкторію навчання, вибравши викладача та час проведення заняття [10].

Безперервне вдосконалення програмних і технічних засобів з обов'язковим урахуванням досягнень педагогічних та психологічних наук, що спрямоване на спрощення пошуку знань, їх засвоєння та подальше практичне застосування, і є завданням інформатизації освіти при вирішенні поставленої проблеми.

По-друге, процес глобалізації є дуже стрімким і супроводжується розвитком сучасних інформаційних технологій, тому суттєво збільшується сфера комунікації, в якій перебуває людина. Вона щодня отримує необмежену кількість інформаційних впливів з усього світу, вимушена вступати у відносини й контакти з громадянами своєї держави та інших країн. Такі впливи є не тільки багатогранними, а й часто суперечливими, зустрічними, що істотним чином створює труднощі для визначення самостійної позиції людини. У зв'язку із цим навчально-виховний процес в освітніх навчальних закладах, а також і соціальне середовище суспільства загалом, має бути максимально зорієнтованими на формування розвиненої, самодостатньої особистості, здатної до самоосвіти й адаптації до різних умов [10].

Для вирішення другої проблеми потрібне негайне формування розвиненої, самодостатньої особистості, яка в змозі ухвалювати правильні рішення в умовах дії на неї все зростаючої кількості різноманітних впливів із різних боків, такі впливи часто є суперечливими і протилежними.

Особливою категорією є діти, які найбільш легко піддаються впливу, тому саме з дитинства необхідно готувати дітей до сучасного інформаційного світу з відповідними навичками відбору інформації та її сприйняття.

Вирішення цієї проблеми, крім зміни орієнтації навчально-виховного процесу, може здійснюватися і засобами інформаційних технологій. Головним завданням інформатизації освіти у вирішенні цієї проблеми є розроблена з урахуванням новітніх досягнень психологічної науки спеціального програмного забезпечення, присвяченого саме формуванню особистості. Також важливо врахувати під час розробки програм предметів фактор впливу їх майбутнього використання на формування особистості.

По-третє, якщо взяти до уваги, що сенсом і головним показником прогресу людства є розвиток кожної окремої людини з урахуванням її здібностей, то найактуальнішою є мета максимально наблизити процес навчання й виховання кожної окремої дитини до її сутності, здібностей та особливостей і надати можливість розкрити весь свій потенціал і стати особистістю. У такому випадку на перший план виходить принцип дитиноцентризму в значенні уваги до кожної дитини як до особистості з її сутнісними характеристиками. Організація навчально-виховного процесу за принципом дитиноцентризму – це єдиний шлях до формування людиноцентристського, гуманного, демократичного й ефективного сучасного суспільства і, мабуть, єдиний шлях до щастя кожної людини. Запровадження принципу дитиноцентризму вимагає внесення змін як до навчальних планів, так і до взаємовідносини учителя й учня (професора та студента). З огляду на використання новітніх інформаційних технологій учитель повинен бути партнером учня в навчанні й розвитку, вчитель (професор) має бути прикладом, взірцем для ученика (студента) [10].

Для вирішення третьої проблеми – організації навчально-виховного процесу за принципом дитиноцентризму – головну роль мають відігравати інформаційні технології. На сьогодні вже створені навчальні комп'ютерні програми та системи, певною мірою спроможні адаптуватися до здібностей учня. Важливо при створенні та впровадженні таких програм врахувати останні дослідження педагогічних, психологічних і технічних наук.

При розв'язанні третьої проблеми потрібно взяти до уваги завдання інформатизації освіти, а саме створення нових навчальних комп'ютерних систем, разом з викладачами і психологами, ці програми дадуть шанс зблизити навчання й виховання кожної дитини до її сутності, здібностей та особливостей, тобто розглядати кожну дитину як особистість.

Одне з головних завдань інформатизації освіти у вирішенні третьої проблеми – створення спільно з викладачами та психологами навчальних комп'ютерних систем, які дадуть можливість максимально наблизити навчання й виховання кожної дитини до її сутності, здібностей та особливостей, тобто розглядати кожну дитину як особистість.

На нашу думку, необхідність створення навчальних комп'ютерних систем для дітей з особливими потребами вимагає особливої уваги та більш ретельного ставлення педагогів та психологів. Зви-

чайно, в таких навчальних системах учитель (викладач) насамперед має бути партнером та другом учня (студента) в навчанні й розвитку, та й у його житті має бути взірцем для наслідування, оскільки діти з особливими потребами мають дуже слабку нервову систему й проблеми із суспільством.

По-четверте, щоб освіта виконувала своє головне завдання, необхідно, щоб держава створила максимально наближені стартові можливості дітей із різних сімей у здобутті освіти та здійсненні перших самостійних кроків у житті [10]. Важливо, щоб діти з обмеженими можливостями відчували себе повноцінними членами суспільства та мали вільний доступ до освіти. Більше того, такі діти не мають відчувати якусь відмінність від інших дітей, а навпаки, бути особистістю.

Четверта проблема лежить як у науково-технічній, так і в фінансово-економічній та адміністративній площині. Але вирішення цієї проблеми має бути негайним у масштабах всієї країни та на всіх рівнях державного управління.

Можна вважати, що інформатизація освіти може вирішити вищевказані проблеми в освіті, а створення інформаційного суспільства, що забезпечить оновлення розвинутої держави.

Можливість використовувати сучасні інформаційні технології є фактором, який безпосередньо впливає на якість освіти, тому «забезпечити максимально наближені стартові можливості дітей із різних сімей у здобутті освіти» в сучасних умовах означає забезпечити для всіх дітей рівні можливості використовувати інформаційні технології та здобуття якісної освіти. На нашу думку, важливим є бажання вчитись та отримувати нові знання. Особливо це стосується загальної середньої освіти, яку безкоштовно (за рахунок держави) повинні одержувати всі громадяни України. У процесі становлення якісно нового рівня освіти перед Академією педагогічних наук та Міністерством освіти і науки України ставиться завдання визначити науково обґрунтовані вимоги до засобів інформатизації, які є необхідними і достатніми для вивчення навчальних предметів у обсягах, передбачених державними стандартами загальної освіти, та відповідають навчальним планам, а державі потрібно забезпечити такими засобами всі навчальні заклади, що надають загальну середню освіту, згідно з єдиними нормативами [10].

Вищевказані приклади свідчать, що інформатизація освіти є важливим засобом і складовою частиною реформування освіти. Перехід системи освіти на якісно новий рівень без її інформатизації є просто неможливим.

Оскільки Україна прагне входження в європейський освітній простір, необхідно дослідити стан інформатизації освіти та використання ІКТ у навчальному процесі в розвинутих країнах світу.

“The power of the Internet for learning: Moving from promise to practice” [11] можна вважати документом, яким запроваджено нову еру інформатизації освіти в США. Ураховуючи, що з дня його опублікування інформатизація освіти США має на меті не наповнення навчальних закладів апаратними засобами, а саме створення мережевої освітньої інфраструктури, на перший план виходить ідея навчання в інтерактивному спілкуванні з використанням мережевих засобів. Одночасно продовжує поширюватись ідея використання мережевих освітніх ресурсів. Це головним чином університетські банки даних, мультимедійні ресурси, лекції провідних викладачів тощо. Великого значення набувають електронні бібліотеки, які є загальнодоступними. Слід зауважити, що в США й Канаді були створені й функціонують системи підтримки багатомовного мережевого супроводу таких засобів навчання, як «інтерактивні дошки», найбільш відомими з яких є портали Smart [12] і InterWrite [13], де навіть учителі можуть отримати допомогу у формі готових уроків, бібліотек програмних засобів і зображень (за прийнятою термінологією виробників – галерея).

Під час запровадження інформатизації освіти в Україні необхідно взяти до уваги досвід США, а саме створити мережу освітньої інфраструктури. Важливим є доступ до освіти не тільки учнів (студентів), але й учителів (професорів) до програмних засобів, які допомагають останнім готуватись до уроків (занять).

Європейський союз у Лісабонській стратегії на 2000–2010 рр. визначає електронне навчання (e-learning) як інструмент побудови динамічної конкурентоздатної економіки, що ґрунтується на знаннях, створення простору навчання протягом усього життя. Для реалізації цього напрямку в 2003 році була ухвалена програма інтеграції ІКТ в освіту на 2004–2006 рр. (англ.: e-learning program), а в 2006 році – програма навчання протягом усього життя (англ. – life long learning program – LLP) на 2007–2013 рр., в яку були інтегровані всі програми, що існували на цей момент [10].

Велика Британія – це країна, яка вийшла на перше місце в Європі по забезпеченню доступу викладачів до інформаційних і комунікаційних технологій, компетенції й мотивування їх до використання ІКТ в навчальному процесі. Частка таких викладачів становить 60,2%. Наступний крок – глибоке оволодіння новою «електронною» педагогікою – передбачається урядовою стратегією розвитку освіти на 2008–2014 рр.

Освіта у всесвітньо відомих навчальних закладах Великої Британії є доступною для будь-якого студента з будь-якої точки світу, оскільки існують безплатні відкриті електронні курси за різними фаховими напрямками, ознайомитись із ними можна на сайті <https://ru.coursera.org>. Тобто країни роблять усе можливе, щоб освіта була відкритою й доступною не тільки для громадян своєї держави, але й для громадян інших держав.



У Франції в 2002 році було ухвалено закон № 142501, де мережа Інтернет та ІКТ були проголошені першою життєвою необхідністю й головним засобом для побудови майбутньої нації. На сьогодні у Франції на 99% територій є високошвидкісний доступ до Інтернету. Крім того, там ухвалено закон про головне завдання національної системи освіти – впровадження ІКТ в усі галузі освітнього процесу: від дитячого садка до навчання дорослих.

Проаналізувавши досвід Франції, можемо сказати, що однією з головних проблем для України є відсутність високошвидкісного доступу до Інтернету в усіх куточках країни. Для вирішення цієї проблеми держава має створити умови для повсюдного розвитку мережі Інтернет.

Південна Корея є безумовним світовим лідером із використанням ІКТ в освіті. У січні 2004 року там було ухвалено «Закон про розвиток індустрії електронного навчання», й у зв'язку з цим послідовно виконуються низка проектів у цій галузі, зокрема проект «Домашній репетитор», за яким кожен учень працює вдома, що дозволило, за офіційними даними, підвищити рівень знань школярів на 40%. Цей проект визнано ЮНЕСКО кращим у світі в 2006 році [14].

Аналіз стану інформатизації освіти свідчить про те, що розвинені країни світу вже на 95% використовують ІКТ в усіх навчальних закладах, починаючи з дитячого садка і до самоосвіти дорослих людей. За допомогою проекту «Домашній репетитор», який був реалізований у Південній Кореї, можна вирішити цілу низку проблем, зокрема для дітей з особливими потребами.

**Висновок.** Інформатизація освіти є важливою складовою частиною розвитку сучасного суспільства, і створення відкритого навчального середовища та формування його засобів і технологій є першочерговим завданням для сучасної держави. Педагогічна цінність електронних ресурсів закладається в процесі проектування та розроблення електронних засобів навчального призначення. Тому необхідно враховувати педагогічні, психологічні та методичні вимоги до створення якісних електронних ресурсів, які відрізняються від вимог до друкованих видань [9].

#### Список використаних джерел:

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
2. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80>.
3. Захарова О.А. Открытые системы в дистанционном образовании / О.А. Захарова // Мир образования – образование в мире. – 2011. – № 2. – С. 111–116.
4. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія] / В.Ю. Биков. К. : Атіка, 2008, – 684 с.
5. Вдовичин Т.Я., Яцишин А.В. Застосування технологій відкритої освіти для інформації навчального процесу / Т.Я. Вдовичин, А.В. Яцишин // Інформаційні технології в освіті. – 2013. – № 16. – С. 134–140.
6. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>.
7. Биков В.Ю. Інформатизація освіти / В.Ю. Биков // Енциклопедія освіти України / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 360–362.
8. Биков В.Ю. Інноваційні інструменти та перспективні напрями інформатизації освіти / В.Ю. Биков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/>.
9. Вембер В.П. Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес / В.П. Вембер // Електронне наукове фахове видання «Інформаційні технології і засоби навчання». – 2007. – Випуск № 3. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://elibrary.kubg.edu.ua/1522/1/V\\_Vember\\_ITZN\\_3\\_IS.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/1522/1/V_Vember_ITZN_3_IS.pdf).
10. Кремень В.Г. Суспільство знань і якісна освіта / В.Г. Кремень // Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик «Освіта». – 2007. – № 13–14.
11. The power of the Internet for learning [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.ed.gov/offices/AC/WBEC/FinalReport/WBECReport.pdf>.
12. Інформаційний портал «Smart» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smart-edu.com>.
13. Портал «InterWrite» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interwrite.ru/>.
14. Лапінський В.В., Міна А.С., Скрипка К.І. Міжнародні тенденції розвитку інформатизації освіти та підвищення її якості / В.В. Лапінський, А.С. Міна, К.І. Скрипка // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 5 (19). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ime.edu.ua/net/em.html>.

УДК 35.086:347.55

ХОМА Т.Ю.

**ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВІДКРИТТЯ АБО ВИКОРИСТАННЯ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ВАЛЮТНИХ РАХУНКІВ**

У статті проаналізовано ознаки адміністративної відповідальності за відкриття або використання за межами України валютних рахунків. За результатами характеристики ознак адміністративної відповідальності за відкриття або використання за межами України валютних рахунків запропоноване її авторське визначення, яке може використовуватися у доктрині адміністративного права.

**Ключові слова:** адміністративна відповідальність, валютний рахунок, правопорушення.

В статье проанализированы признаки административной ответственности за открытие или использование за пределами Украины валютных счетов. По результатам характеристики признаков административной ответственности за открытие или использование за пределами Украины валютных счетов предложено ее авторское определение, которое может использоваться в доктрине административного права.

**Ключевые слова:** административная ответственность, валютный счет, правонарушение.

The article analyzes the features of administrative responsibility for opening or use outside Ukraine currency accounts. As a result of the characteristics signs of administrative responsibility for opening or use outside Ukraine currency accounts proposed by its author's definition, which can be used in the doctrine of administrative law.

**Key words:** administrative responsibility, currency account offenses.

**Вступ.** Курс нашої демократичної, правової та соціальної держави на зближення із країнами ЄС потребує не тільки політичної волі народних обранців, але й визначення науковою спільнотою найбільш проблемних питань у правовому регулюванні суспільних відносин щодо функціонування юридичних осіб, суб'єктів підприємницької діяльності з метою окреслення найбільш пріоритетних сфер правового регулювання, які потребують удосконалення з огляду на європейський досвід. Зрозуміло, що це зумовлено в основному тим чинником, що для подолання тривалої фінансово-економічної кризи варто покращити інвестиційну привабливість нашої країни шляхом розробки та прийняття уніфікованих правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері відкриття або використання за межами України валютних рахунків, що відповідають європейському досвіду.

В умовах глобалізації, інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, посилення конкуренції на зарубіжних ринках продажу товарів та надання послуг підприємствам, установам, організаціям, громадянам неможливо успішно функціонувати в умовах застаріlosti правових норм. Тому регулювання суспільних відносин нормами вітчизняного законодавства, яке не відповідає вимогам сьогодення, призводить до втрати виробничого потенціалу економіки держави, адже не дає змоги суб'єктам господарювання розвивати новітні технології, упроваджувати сучасні промислові розробки, а отже – бути конкурентоздатними на світовому ринку.

У зв'язку з цим валютне законодавство повинне максимально сприяти лібералізації обігу валюти як між господарствами, так і між суб'єктами підприємницької діяльності для належного захисту іноземних інвестицій, збільшення експорту товарів на закордонні ринки збуту, що сприятиме збільшенню обсягів надходження валюти в країну і дасть змогу стримати девальваційні процеси. Тому питання адміністративної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків завжди є актуальним з огляду на наближення вітчизняного законодавства до типових стандартів, правил, які діють у державах, що входять до європейської спільноти.

**Постановка завдання.** Проблемні питання регулювання суспільних відносин у сфері адміністративної відповідальності за відкриття або використання за межами України валютних рахунків правовими нормами адміністративно-деліктного законодавства в наукових працях ві-

© ХОМА Т.Ю. – аспірант кафедри адміністративної діяльності (Національна академія внутрішніх справ)

тчисняних учених досліджувалися досить фрагментарно. Окремі аспекти адміністративної відповідальності за порушення валютного законодавства досліджували такі відомі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.Т. Ковальчук, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.Д. Сущенко, А.Г. Чубенко, С.А. Шепетько та інші. Наукові здобутки цих провідних вчених мають вагоме значення для доктрини адміністративного права, однак поза їх увагою залишилося питання адміністративної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків. Тому метою цієї статті є характеристика поняття та ознак адміністративної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків.

**Результати дослідження.** Адміністративна відповідальність є одним із найдієвіших правових інструментів у боротьбі з найбільш масовими протиправними діями, якими є адміністративні проступки. Основною їх особливістю є те, що вони входять до широкого кола відносин, які регулюються нормами адміністративного права. Ці правові відносини виникають у сфері державного управління, економіки, соціально-культурного й адміністративно-політичного будівництва, підприємницької діяльності, а також контролю і нагляду як у внутрішньоорганізаційній діяльності державного механізму, так і в позавідомчій [1, с. 17]. Таким чином, адміністративна відповідальність є одним із дієвих механізмів правового регулювання суспільних відносин із метою впорядкування поведінки громадян для належного дотримання норм валютного законодавства. Сам цей вид юридичної відповідальності сприяє якомого швидшому притягненню винної особи до відповідальності шляхом накладення на неї в установленому порядку адміністративного стягнення, що дає змогу стримувати таку поведінку правопорушника в майбутньому, а також запобігати вчиненню правопорушень іншими особами.

Однак варто мати на увазі, що адміністративна відповідальність є пережитком радянського періоду державотворення, адже вона була запроваджена з метою позасудового механізму притягнення громадян до юридичної відповідальності у порядку юрисдикційно-деліктного провадження за незначні за ступенем суспільної небезпеки правопорушення. Тому законодавчі норми щодо адміністративної відповідальності існують переважно в країнах – колишніх республіках Радянського Союзу, а в демократичних країнах європейської спільноти немає диференціації юридичної відповідальності на адміністративну і кримінальну залежно від ступеня суспільної небезпеки делікту. Основний принцип юридичної відповідальності в країнах західної демократії також будується з урахуванням ступеня суспільної небезпеки правопорушень і особи правопорушника, але всі особи притягуються до кримінальної відповідальності, а міра покарання визначається залежно від кваліфікації діяння особи.

Для кращого розуміння сутності адміністративної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків необхідно розглянути її ознаки. Зокрема, на нашу думку, основні ознаки адміністративної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків – 1) підставою настання є вчинення особою адміністративного правопорушення; 2) характеризується публічним обов'язковим характером; 3) засіб забезпечення суспільних відносин; 4) одна із форм адміністративного примусу; 5) особливий процесуальний порядок її реалізації; 6) здійснення в межах захисних правовідносин; 7) позитивне значення полягає в охороні суспільних відносин. Пропонуємо розглянути ці ознаки детальніше.

*Підставою настання адміністративної відповідальності є вчинення особою адміністративного правопорушення.* Адміністративна відповідальність настає тільки у разі вчинення громадянином України, службовою особою підприємства, установи чи організації, а також громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності правопорушення, передбаченого ст. 162-2 КУпАП [2]. Тут варто мати на увазі, що особа притягається до адміністративної відповідальності тільки за наявності в її діянні юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 162-2 КУпАП, а саме таких його елементів, як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Крім того, вчинення особою адміністративного правопорушення є лише фактичною підставою адміністративної відповідальності, а складання уповноваженими посадовими особами Державної фіскальної служби України протоколу про правопорушення, передбачене ст. 162-2 КУпАП, – юридичною підставою. Тільки за наявності як фактичної, так і юридичної підстав адміністративної відповідальності розпочинається юрисдикційно-деліктне провадження у справах про незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків.

*Характеризується публічним обов'язковим характером.* У разі незаконного відкриття або використання за межами України валютних рахунків у держави в особі уповноважених посадових осіб виникають юридичні і фактичні підстави у встановленому законом порядку притягнути винну особу до адміністративної відповідальності з метою осудження перед суспільством її протиправної поведінки. Зрозуміло, що у разі, коли уповноважена посадова особа згідно з чинним адміністративно-деліктним законодавством упереджено буде ставитися до винної особи, вона також може бути притягнута до певного виду юридичної відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків.

Публічний обов'язковий характер розглядається як обов'язок посадової особи діяти у встановленому процесуальному порядку з метою позбавлення винної особи матеріальних благ шляхом

накладення на неї штрафу за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 162-2 КУпАП. Публічний характер суспільних відносин щодо притягнення винної особи до адміністративної відповідальності зумовлений імперативністю правових норм КУпАП, а також встановленим порядком розгляду справ про незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків, що є гарантією дотримання прав особи на справедливе правосуддя.

*Засіб забезпечення суспільних відносин.* Адміністративна відповідальність за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків забезпечує належну охорону суспільних відносин у сфері валютного контролю, сприяє реалізації прав та обов'язків суб'єктів валютних відносин, дає змогу притягати винну особу до відповідальності за порушення валютного законодавства. Закріплення в КУпАП норми про адміністративну відповідальність за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків дає змогу законодавцю виховувати громадян у дусі дотримання норм вітчизняного валютного законодавства, що сприяє забезпеченню поваги до основних прав і обов'язків людини і громадянина, а також зміцненню законності в державі.

У цьому контексті варто зауважити, що тільки у разі невідворотності накладення на винну особу адміністративного стягнення за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 162-2 КУпАП, можна гарантувати дотримання іншими особами норм валютного законодавства. Адаже в іншому разі, коли буде вибіркове притягнення осіб до адміністративної відповідальності, на-вряд чи можлива реалізація принципу законності, а також ефективне запобігання вчиненню правопо-рушень, передбачених ст. 162-2 КУпАП.

Адміністративна відповідальність за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків характеризується як *одна із форм адміністративного примусу*. Під адміністративним примусом у науці адміністративного права, як правило, прийнято розуміти вид державного примусу, що полягає у використанні органами публічного адміністрування способів примусового ха-рактеру з метою забезпечення належної охорони найбільш важливих суспільних відносин. Цей адмі-ністративний примус застосовується тільки на підставі адміністративно-правових норм, закріплених у КУпАП. Це зумовлено тим фактором, що громадяни, службові особи, суб'єкти підприємницької діяльності притягуються до адміністративної відповідальності уповноваженими суб'єктами адміні-стративно-деліктної юрисдикції (посадовими особами органів державної фіскальної служби) шляхом примусового накладення на них стягнень відповідно до приписів санкції правової норми, закріпленої у ст. 162-2 КУпАП. Завдяки цьому фізична або юридична особа примусово позбавляється певних матеріальних благ внаслідок виплати нею штрафу від п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків, що передбачено ст. 162-2 КУпАП.

*Особливий процесуальний порядок її реалізації.* Адміністративна відповідальність за незакон-не відкриття або використання за межами України валютних рахунків реалізується у встановленому КУпАП процесуальному порядку. Особливий процесуальний порядок притягнення до адміністратив-ної відповідальності громадян, службових осіб підприємств, установ, організацій, суб'єктів підпри-ємницької діяльності зумовлений детальною регламентацією порядку фіксації ознак правопорушення (складання протоколу), передбаченого ст. 162-2 КУпАП, механізму провадження у справах про адмі-ністративні правопорушення, строків розгляду таких справ, порядку оскарження рішень у справах.

Однак, зважаючи на той факт, що в чинному КУпАП розміщені правові норми як матеріально-го, так і процесуального права, доцільного було би для кращого правозастосування прийняти інший кодифікований законодавчий акт, в якому визначити особливості процесуального порядку притягнен-ня винної особи до адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків *здійснюється в межах захисних правовідносин*. Це пояснюється тим, що підставою виникнення захисних правовідносин є факт вчинення особою адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 162-2 КУпАП, та необхідність притягнути винну особу до адміністративної відпо-відальності шляхом накладення на неї штрафу, визначеного санкцією статті. Захисні правовідносини є реакцією уповноважених посадових осіб органів державної фіскальної служби на виявлений факт незаконного відкриття або використання за межами України валютних рахунків.

Варто зазначити, що характерною особливістю таких захисних правовідносин є спеціальний суб'єктний склад – з однієї сторони уповноважені особи органів державної фіскальної служби, які мають право складати адміністративний протокол, чи районні, районні у місті, міські чи міськрайон-ні суди (судді), які розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 162-2 КУпАП, а з іншої сторони правопорушник – винна фізична особа, яка досягла встановленого віку і порушила валютне законодавство в частині відкриття або використання за межами України валютних рахунків.

Позитивне значення для суспільства, держави адміністративна відповідальність за незакон-не відкриття або використання за межами України валютних рахунків має тому, що вона дає змогу *охороняти суспільні відносини*. Охорона суспільних відносин дає змогу забезпечувати на належному

рівні права і свободи громадян у різноманітних сферах людського буття, що можливо здійснити у разі застосування такої форми адміністративного примусу, як адміністративна відповідальність. Охоронні правовідносини характеризуються владним характером, тобто уповноважені особи органів публічної адміністрації мають право вимагати від особи у встановленому законом порядку дотримання тієї поведінки, яка не забороняється правовими нормами чинного КУпАП. У разі порушення особою імперативних норм чинного закону про адміністративну відповідальність в уповноважених посадових осіб виникає обов'язок зафіксувати таку протиправну поведінку, вирішити справу по суті та притягнути винну особу до відповідальності шляхом накладення адміністративного стягнення.

Це пояснюється тим, що невелика суспільна небезпека адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 162-2 КУпАП, вимагає об'єктивної необхідності від уповноважених посадових осіб швидко, відповідно до порядку, визначеного в законі про адміністративну відповідальність, притягнути винну особу до відповідальності шляхом накладення на неї штрафу. Крім того, цей вид юридичної відповідальності дає змогу внаслідок більш спрощеного порядку, ніж, наприклад, у кримінальних провадженнях, економити бюджетні кошти та сприяє основній меті правозастосування – невідворотності покарання та запобігання правопорушенням, а отже, забезпеченню належного рівня охорони суспільних відносин від протиправних посягань.

**Висновки.** Отже, ознаки адміністративної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків: а) підставою настання є вчинення особою адміністративного правопорушення; б) характеризується публічним обов'язковим характером; засіб забезпечення суспільних відносин; в) одна із форм адміністративного примусу; особливий процесуальний порядок її реалізації; г) здійснення в межах захисних правовідносин; д) позитивне значення полягає у забезпеченні охорони суспільних відносин. Враховуючи зазначені ознаки, під адміністративною відповідальністю за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків можна розуміти вид юридичної відповідальності, яка полягає у накладенні на винних осіб у встановленому законом процесуальному порядку за рішенням суду такого адміністративного стягнення, як штраф.

#### **Список використаних джерел:**

1. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності / Р.Я. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – Вип. 8. – С. 17–20.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51 (додаток). – Ст. 1122.

УДК 342.95 (477)

ЦИГАНОК С.В.

### ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

У статті визначено, що існують дві стадії виникнення правосуб'єктності регіональної прокуратури, які поділяються на етапи. Перша стадія – під час окупації українських земель іноземними державами. Друга стадія – власне українська прокуратура: перший етап – під час національно-визвольних змагань (1917–1922 рр.); другий етап – період незалежності України 1991–2014 рр., який має два підетапи: 1) період розбудови незалежності (1991–1996 рр.), в якому Україна приділила значну роль інституту прокуратури, в якій не останню роль відігравала прокуратури областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, яка була аналогом регіональної прокуратури; 2) підетап реформування (1996–2014 рр.), який вплинув на підстави виникнення адміністративної правосуб'єктності регіональної прокуратури, зокрема змінилися кваліфікаційні вимоги до прокурорів, а також визначився конкурсний порядок їх обрання.

**Ключові слова:** історичні періоди, національно-визвольні змагання, окупація, правосуб'єктність, регіональна прокуратура.

В статье определено, что существуют две стадии возникновения правосубъектности региональной прокуратуры, которые делятся на этапы. Первая стадия – во время оккупации украинских земель иностранными государствами. Вторая стадия – собственно украинская прокуратура: первый этап – во время национально-освободительной борьбы (1917–1922 гг.) второй этап – период независимости Украины (1991–2014 гг.), который имеет два подэтапа: 1) период развития независимости (1991–1996 гг.), в котором Украина уделила значительную роль институту прокуратуры, в которой не последнюю роль отыгрывали прокуратуры областей, Автономной Республики Крым, городов Киева и Севастополя, которые были аналогом региональной прокуратуры; 2) подэтап реформирования (1996–2014 гг.), который повлиял на основания возникновения административной правосубъектности региональной прокуратуры, в частности изменились квалификационные требования к прокурорам, а также определен конкурсный порядок их избрания.

**Ключевые слова:** исторические периоды, национально-освободительное движение, окупация, правосубъектность, региональная прокуратура.

The article stipulates that there are two stages of the emergence of legal personality of the regional prosecutor's, which are divided into stages. The first stage involves the occupation of Ukrainian land by foreign states. The second stage is a Ukrainian Prosecutor's: the first stage in the national liberation struggle (1917–1922); the second phase – the period of independence of Ukraine 1991–2014 that is under two stages: first – during the development of independence (1991–1996), in which Ukraine has paid significant role the institute prosecution in which the important role played by prosecutors regions, the Autonomous Republic of Crimea, Kyiv and Sevastopol, which was analogous to the regional prosecutor's office; during the second phase of reform (1996–2014), who influenced the legal grounds of administrative regional prosecutor's office, including the changed qualification requirements for prosecutors and competition determined the order of their election.

**Key words:** historical periods, legal personality, national liberation movement, occupation, regional prosecutors.

**Вступ.** Довіра громадян до органів державної влади, зокрема і до прокуратури, знаходиться на рівні, який не у повному обсязі задовольняє народ України. Проте в умовах проведення сучасної судової реформи та реформування прокуратури адміністративно-правовий статус органів прокуратури зазнав суттєвих змін. Ці зміни перебувають на етапі становлення та розвитку, тому з метою належного їх проведення необхідно врахувати всі інші аспекти виникнення адміністративної правосуб'єктності прокуратури заради обмеження негативних проявів діяльності органів прокуратури.

© ЦИГАНОК С.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Таким чином, проведення реформи в системі правосуддя, не належний рівень довіри громадян до судової влади загалом та прокурори зокрема, невизначеність адміністративно-правового статусу регіональної прокуратури спричинили актуальність дослідження історичних аспектів виникнення адміністративної правосуб'єктності регіональної прокуратури в Україні.

До проблематики визначення основних історичних аспектів виникнення адміністративної правосуб'єктності прокуратури звертались М. Івчук, М. Мичко, Н. Мурав'єв, В. Руденко, І. Терлюк, Р. Шестопапов, П. Шумський тощо. Проте ця проблематика потребує більш оновленого та ґрунтовного погляду, враховуючи останні зміни до правового статусу регіональної прокуратури в Україні.

**Постановка завдання.** Мета статті полягає в тому, щоб на основі праць вчених, історичних пам'яток та вітчизняного законодавства виявити та узагальнити історичні аспекти виникнення адміністративної правосуб'єктності регіональної прокуратури в Україні

**Результати дослідження.** З метою визначення основних історичних аспектів виникнення адміністративної правосуб'єктності регіональної прокуратури в Україні необхідно дослідити етапи зародження інституту прокуратури в історії.

У класичних Стародавніх Афінах не було професійних поліцейських сил з метою розслідування злочинів, оскільки пред'явлення обвинувачення було не в інтересах громадськості, а мало приватний характер. Кожен крок у судовому процесі залежав від приватної ініціативи. У результаті обвинувачення у вчиненні злочину й інших порушень закону було нерівномірним, тому що залежало від здатності жертви пред'явити звинувачення, яке вираховувалося в коштах. Існувала приватна прокуратура, в якій прокурор був основним учасником в інтересах жертви або, принаймні, особистим ворогом відповідача. Приватна система прокуратури афінян привела до систематичного порушення законів, зокрема, не було суб'єктів злочинів і правопорушень, оскільки в потерпілих не вистачало ресурсів, щоб подати позов, а прокуратура, відповідно, не дотримувалася принципу законності [24].

Римська імперія перейняла ідею інституту прокуратури і вперше посаду державного прокурора було визначено у документах, що розповідають про події II – I ст. до н. е. У Римській імперії Рутілій Руф Публій (154–74 рр. до н. е.) був відомим юристом, державним діячем, філософом-стоїком. Імператор призначив його прокуратором Азії – тодішньої провінції Риму. На посаді прокурора Рутілій Руф Публій активно боровся зі зловживаннями відступників, вихідцями із соціального прошарку вершників [17, с. 152]. Таким чином, етапи зародження інституту державної прокуратури беруть свої витoki з часів Стародавнього Риму.

Прокуратура як інститут, схожий на сучасний, уперше виникла та затвердилася у Франції в XIII – XIV ст. Першим із відомих законодавчих пам'яток прокуратури став Ордонанс від 25 березня 1302 р. французького короля Філіпа IV Красивого, яким і було визначено становище королівських прокурорів при парламентах у Парижі, Турі і Руані та при судах. За Ордонансом, прокурорам заборонялось вести справи приватних осіб [9, с. 60–62].

Таким чином, інститут прокуратури зароджувався в трьох основних етапах: I – інститут приватної прокуратури у Стародавніх Афінах, який мав народовладний характер; II – інститут прокуратури в Стародавньому Римі, який набув державно-владних особливостей; III – інститут прокуратури середньовічної Франції, який набув сучасних рис та виражав волю держави.

Щодо нормативного визначення правового статусу державного органу із назвою «прокурор», то на теренах українських земель під час входження їх до складу інших держав першим відомим є указ російського монарха від 12 січня 1722 р. «Про обов'язки сенатських чинів, про засідання президентів військових колегій, іноземної і бергколегій в Сенаті, про буття при Сенаті генерал- і обер-прокурором, рекетмейстеру, екзекутору і герольдмейстеру, а кожній колегії по прокуророві», яким фактично була запроваджена прокуратура на чолі з генерал-прокурором. На генерал-прокурора покладалися обов'язки спостерігати за правильним провадженням справ взагалі і у Сенаті зокрема, а також за виконанням документів щодо вже вирішених справ. Аналогічно була визначена компетенція прокурорів при колегіях. На підставі цього указу російський цар призначив прокурорів у провінціях при надвірних судах [19, с. 222]. Як зазначив М. Мичко, прокуратура російської імперії була створена як представницький орган передусім імператорської влади, що здійснювала від її імені і за її дорученням повсюдний і постійний контроль і нагляд за діями і рішеннями правлячого сенату, інших центральних і місцевих установ [8, с. 21].

Таким чином, інститут прокуратури на теренах України вперше був використаний під час окупації наших земель російською імперією у VIII ст., як наглядовий орган: по-перше, тримання у покорі власного і окупованих народів: по-друге, контролю за корумпованою армією царських чиновників. І якщо з першою задачею прокурори, за підтримки армії жандармів і поліції, шляхом жорстокого примусу, загалом впорались (до 1917 р.), то другу частину своїх обов'язків імперські прокурори не виконували і не могли виконувати, бо самі були частиною прогнилої корумпованої системи.

У той самий період частина українських земель (Галичина та Буковина) перебувала у складі Австро-Угорської імперії. Як визначає М. Никифорак, прокуратура на тих землях була створена у середині XIX ст. Значною мірою це було зумовлено змінами в кримінальному процесі, що відбулися

під впливом революції 1848 р. На зміну інквізиційному прийшов змагальний процес. На прокуратуру в ньому покладалася функція вносити і підтримувати звинувачення у тих випадках, коли зачіпалися інтереси держави. 10 липня 1850 р. вийшов «Органічний закон про прокуратуру». Завдання прокуратури визначались у ньому так: «Діяльність прокуратури частково стосується безпосереднього нагляду за справедливістю, як у цивільних, так і кримінальних справах, а частково – адміністративного керівництва юстицією та правильного застосування законів» [10, с. 30].

Дослідження історії становлення інституту прокуратури у Галичині вченого Н. Панича дає підстави стверджувати, що, попри запровадження посад державних прокурорів при судах у 1849 р., система загальних (державних) прокуратур у Галичині вперше набула цілісного характеру лише після прийняття міністерством юстиції Австрії постанови від 29 червня 1855 р. У подальшому, зокрема, на початку ХХ ст. система загальних прокуратур у Галичині була суттєво розширена шляхом утворення нових державних прокуратур. Діяльність органів прокуратури у Галичині загалом була гарно організованою і здійснювалася на доволі кваліфікованому рівні. Значний обсяг повноважень органів прокуратури, високі вимоги щодо особистих та професійних якостей прокурорських службовців загалом сприяли ефективній діяльності органів прокуратури. Діяльність органів прокуратури у Галичині характеризувалась також рядом особливостей, зумовлених специфікою Галичини, де така їх діяльність мала ще й антиукраїнський характер. Це проявлялось, перш за все, у тому, що органи прокуратури проводили цілеспрямовану політику перешкоджання друку українських засобів масової інформації та літератури, в яких містилися небезпечні для імперського режиму матеріали. Прокуратура спільно з органами поліції порушувала кримінальні справи щодо українських громадсько-політичних діячів та організацій, намагаючись не допустити поширення ними своїх поглядів і переконань серед населення Галичини, якщо такі містили критику тогочасного державного і суспільного ладу Австрії та Австро-Угорщини [11, с. 10].

Отже, прокуратура на українських землях у складі Австро-Угорської імперії мала мала європейські риси, які виражалися через високий професійний рівень кадрового набору прокуратури, проте мала деякий українофобний характер, оскільки прокурори засуджували українську інтелігенцію.

У період національно-визвольних змагань 1917–1922 рр. наша держава була підконтрольна кільком політичним силам, які влаштовували внутрішні, навіть громадянські війни між собою. Проте і система прокуратури була відповідно поділена. Українська Народна Республіка, утворена в листопаді 1917 р., визначала, що Україна є суб'єктом творення, формування та здійснення незалежної державної політики [21, с. 9]. 15 грудня 1917 р. було ухвалено закон «Про утворення Генерального Суду», за яким призначалися прокуратори. Керівництво прокуратурою мав здійснювати старший прокуратор, який призначався генеральним секретарем судових справ [5, с. 24]. Також 4 січня 1918 р. було ухвалено закон «Про урядження прокураторського догляду на Україні», відповідно до якого прокуратурі організовувалися при апеляційних та окружних судах. Очолювали відповідні прокуратурі старші прокуратори, які призначалися Генеральним секретарем судових справ [1, с. 126].

Правовою основою організації судової системи Західноукраїнської Народної Республіки став прийнятий УН Радою Закон «Про тимчасову організацію судів і влади судової» (21 листопада 1918 р.). Загалом цей нормативний акт мав на меті встановити замість австрійської судової влади українську, не порушуючи при цьому самої судової організації. Функції звинувачення виконували органи державної прокуратури Західноукраїнської Народної Республіки (Державна прокуратура). Розпорядженням Державного Секретаріату (18 грудня 1918 р.) було створено структуру органів прокуратури (мала бути утворена в судових округах і повітах), найвищу інстанцію якої («Вища державна прокуратура») мав очолити Генеральний державний прокурор. Призначати прокурорів, за поданням Генерального прокурора, мав Державний Секретаріат судівництва. Проте реально цього зроблено не було. Натомість, успішно функціонував інститут військової прокуратури. Її очолював Генеральний військовий прокурор, у військових областях її функції виконували військові прокурори, а у військових округах – судові офіцери [20, с. 144].

Таким чином, прокуратура Західноукраїнської Народної Республіки утворювалася відповідними вищестоящими органами та мала військовий характер, відповідно, й структура регіональної прокуратури залежала від відповідних військових областей держави.

Як визначив П. Гламазда, нетривалий досвід діяльності Прокуратури УНР та Державної прокуратури ЗУНР не дає змоги переконатися у доцільності того чи іншого варіанту з точки зору ефективності діяльності цих інституцій. Однак заслуговує на увагу той факт, що відсутність чіткої концепції розвитку державних органів, зокрема й органів прокуратури, відсутність послідовності в їх реформуванні не може не вплинути на ефективність функціонування самої держави [2, с. 158].

Таким чином, у період національно-визвольних змагань, побудова незалежної прокуратури була першочерговим завданням органів влади, однак внаслідок внутрішніх політичних суперечок, прокуратура не мала можливості розвиватися належним чином, та носила військовий характер.

Паралельним періодом становлення прокуратури в Україні став етап примусового входження українських земель до складу Української Радянської Соціалістичної республіки (далі – УРСР). Як визначив, М. Івчук, до 1922 р. радянське державне будівництво в Україні, як і в інших майбутніх союзних республіках, не ставило основною метою питання дотримання законності й формування єдиного



органу покликано здійснювати забезпечення та дотримання законності. Однак наявність єдиного державного органу, на який би покладалась функція з забезпечення законності, була об'єктивно необхідною. Все це сприяло майбутньому формуванню органів прокуратури, на які і було покладено функція забезпечення законності [5, с. 20]. Проте внаслідок героїчного опору українських національних сил впровадити радянську модель судової влади не вдалось.

Таким чином, в 20 рр. XX ст. радянській прокуратурі на теренах України українські національні сили утвердитись не дали, вона була певним субінститутом органів окупаційної державної влади, яка, в принципі, не вважала за необхідне дотримуватись принципу законності, а користувалась принципом революційної доцільності (іншими словами, теорією правового нігілізму) та злочинної практики знищення «ворогів революції» без суду, зрозуміло, що й без прокурорів.

Проте з часом радянська окупаційна влада стала вимагати хоча б форми законності з метою захисту своїх інтересів. На Першому всеукраїнському з'їзді працівників юстиції у Харкові у січні 1922 р. учасниками була висловлена позиція щодо необхідності створення прокуратури, як органу, покликано забезпечити єдине розуміння і застосування закону на території всієї його дії [12, с. 63]. Після чого 26 травня 1922 р. урядом окупаційної влади було затверджено положення про прокурорський нагляд [13]. Тим самим була утворена республіканська прокуратура, яка входила до складу міністерства юстиції. Керівником прокуратури, прокурором республіки, був комісар юстиції. У безпосередньому віданні республіки знаходився відділ прокуратури, що входив до складу комісаріату юстиції. Помічники прокурора республіки затверджувалися і звільнялися президією окупаційного уряду за поданням прокурора. Місцевими органами прокуратури були призначувалися прокурором республіки прокурори губерній, які мали помічників, зокрема у повітах, що також призначалися і звільнялися прокурором республіки [6; 23].

Новий етап законодавчого регулювання організаційної побудови і діяльності органів прокуратури пов'язаний зі спільною постановою комуністичної партії уряду окупаційного уряду в Москві про заснування прокуратури радянського союзу (1933 р.). Згадана постанова покладала на прокуратуру здійснення загального керівництва діяльністю прокуратур союзних республік, а також нагляд за відповідністю постанов і розпоряджень окремих відомств, союзних республік і місцевих органів влади конституції та постановам уряду, правильним застосуванням законів. Крім того, прокуратура радянського союзу могла порушувати кримінальні справи та в усіх судових інстанціях мала підтримувати обвинувачення. Нагляд за законністю дій силових структур, міліції, карного розшуку і виправно-трудоустанов регулювався особливим положенням [20].

Як визначив Р. Шестопалов, у радянський період 1922–1991 рр. органи прокуратури в переважній більшості відігравали карально-репресивну роль у житті суспільства, її правозахисний потенціал був спрямований передусім на захист державницьких інтересів тоталітарної системи, а діяльність у цій сфері отримала класичну загальнонаглядову форму [22, с. 148].

Наприклад, під час часи Голодомору українського народу обласні прокуратури ретельно контролювали діяльність судів, опротестовуючи їх занадто «м'які» вирoki. Так, було переглянуто вирок нарсуду щодо «куркулів» Шулешкових, яких за крадіжку колгоспного хліба спочатку засудили до 3 років позбавлення волі, а після прокурорського втручання – «до найвищого заходу соціоборони», розстрілу» [18, с. 107; 4, с. 20].

Таким чином, прокуратура у період окупації українських земель радянською імперією набувала своєї адміністративної правоздатності, починаючи з прийняття відповідного нормативного акту, та характеризувалася обвинувальним і репресивним напрямом діяльності, представляла інтереси держави та виражала її волю, постійно порушуючи основні законні права, свободи та інтереси українців. Адміністративна правосуб'єктність прокурорам на регіональному та місцевому рівнях надавалася вищестоящими прокурорами та органами виконавчої влади за погодженням із партійною елітою, що виражало беззаперечний контроль за прокуратурою верхівки комуністичної партії.

Як наголошує М. Івчук, на початку 1990-х рр. розпочалися зміни в політичному та державному житті радянської імперії. 16 липня 1990 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, проголосивши верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території. На основі Декларації про державний суверенітет Верховна Рада України законами № 404 від 24.10.1990 р. та № 1791 від 05.11.1991 р. внесла зміни до глави 19 «Прокуратура» Конституції України 1978 р.. Автор визначає, що саме ці нормативні акти і були початком пострадянського періоду розвитку інституту прокуратури, адже ними були створені органи прокуратури незалежної України та внесено ряд принципово нових положень стосовно основних засад її діяльності. [5, с. 32; 3].

Проте найважливішим кроком до розвитку вітчизняної прокуратури стало прийняття 5 листопада 1991 р. Верховною Радою Закону України № 1789 «Про прокуратуру», який визначав, що систему органів прокуратури становлять Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, районні в містах, а також військові прокуратури [16]. Цей Закон визначав порядок призначення прокурорів, а також кваліфікаційні вимоги до них. Проте на аналізованому законі позначилась радянська традиція прокуратури.

Вищевказаний Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ визначав, що прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, міські, районні, міжрайонні, районні у містах, а також інші прокуратури очолюють відповідні прокурори. Відповідно до Закону, затверджував структуру і штатну чисельність підпорядкованих органів прокуратури, Генеральний прокурор України, який розподіляв кошти на їх утримання. Також Генеральний прокурор України призначав, за погодженням з Верховною Радою Автономної Республіки Крим, прокурора Автономної Республіки Крим [16].

Наступним кроком незалежної України стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, в якій Розділ VII мав назву «Прокуратура», та закріплював основні правові засади прокуратури. Прокуратура України становила єдину систему, яку очолював Генеральний прокурор України, що призначався на посаду за згодою Верховної Ради України, строком на 5 років, та звільнявся з посади Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади [7].

Таким чином, у період розбудови незалежності, наша держава приділила значну роль інституту прокуратури, в якій провідну роль відігравала прокуратура областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, яка була аналогом регіональної прокуратури. Проте тоді прокурори обласних прокуратур призначалися на посаду Генеральним прокурором України, тобто була перейнята радянська система органів правосуддя, що характеризувалася корумпованістю та певною диктатурою.

Проведення сучасної судової реформи вплинуло на структуру Основного Закону щодо розділу «Прокуратура», так, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII розділ VII «Прокуратура» було виключено, а замість нього додано ст. 131-1, яка визначає основні конституційні засади діяльності прокуратури [14].

Революція Гідності вплинула на сучасну систему прокуратури, адже на цьому етапі проводиться сучасна судова реформа, яка поклала свій відбиток на інститут прокуратури. Так, до Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII було внесено низку змін і доповнень щодо набуття адміністративно правосуб'єктності. Найвагомішою зміною стало те, що добір кандидатів на посаду прокурора здійснюється на конкурсних засадах [16].

Отже, на зазначеному етапі судової реформи державою зроблено значний крок до розбудови незалежної та дієвої системи органів прокуратури. Завершальним історичним періодом розбудови прокуратури виступає судова реформа, націлена на європейські стандарти, яка вплинула на підстави виникнення адміністративно правосуб'єктності регіональної прокуратури, зокрема змінилися кваліфікаційні вимоги до прокурорів, а також визначено конкурсний порядок їх обрання.

**Висновки.** Існують дві стадії виникнення правосуб'єктності регіональної прокуратури, які поділяються на етапи. Перша стадія – під час окупації українських земель іноземними державами: перший етап: прокуратура за часів окупації українських земель російської імперією (до 1917 р.), яка характеризувалася корумпованою армією царських чиновників; другий етап: під час входження українських земель до складу Австро-Угорської імперії (до 1917 р.) – прокуратура мала деякі європейські риси, які виражалися через високий професійний рівень кадрового набору прокуратури, проте все ж прокуратура мала українофобний характер; третій етап: під час окупації українських земель радянським союзом (1922–1991) – прокуратура була субінститутом органів окупаційної державної влади та існувала як наглядовий орган, а діяльність її характеризувалася жорсткими, незаконними методами захисту інтересів держави.

Друга стадія – власне українська прокуратура: перший етап – під час національно-визвольних змагань (1917–1922 рр.), який характеризувався спробами розбудови незалежної та професійної прокуратури, проте внаслідок політичний протистояння прокуратура носила військовий характер; другий етап – період незалежності України 1991–2014, який має два підетапи: 1) період розбудови незалежності (1991–1996), в якому Україна приділила значну роль інституту прокуратури, в якій не останню роль відігравала прокуратура областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, яка була аналогом регіональної прокуратури; 2) реформування (1996–2014), який вплинув на підстави виникнення адміністративно правосуб'єктності регіональної прокуратури, зокрема змінилися кваліфікаційні вимоги до прокурорів, а також визначився конкурсний порядок їх обрання.

#### Список використаних джерел:

1. Бабій Б.М. Історія держави і права УРСР / Б.М. Бабій. – Київ, АН УРСР, 1961. – 336 с.
2. Гламазда П.В. Місце та роль інституту прокуратури у процесі українського державотворення 1917–1921 рр. // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 155–158.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
4. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 1520. – оп. 1. – Спр. 5.
5. Івчук М.Ю. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М.Ю. Івчук ; Держ. НДІ МВС України. – К., 2011. – 180 с.

6. Історія прокуратури України. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/ukrskr.html>.
7. Конституція України 1996 р.: первинний текст[Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://spravedfront.io.ua/s78759/konstituciya\\_ukraeni\\_1996\\_roku](http://spravedfront.io.ua/s78759/konstituciya_ukraeni_1996_roku).
8. Мичко М.І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : дис... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / М.І. Мичко. – Х., 2001. – 375 с.
9. Муравьев Н.В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности /Н.В. Муравьев. – Т. 1. –М., 1989. – 554 с.
10. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / М.В. Никифорак ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 37 с.
11. Панич Н.Ю. Становлення та розвиток інституту прокуратури в Галичині у складі Австрії і Австро-Угорщини (1849–1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н.Ю. Панич ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 16 с.
12. Первый Всеукраинский Съезд работников юстиции // Вестник сов. юстиции на Украине. – 1922. – № 2. – С. 63.
13. Положение о прокурорском надзоре, утв. Всеукраинским ЦИК 28 июня 1922 г. – СУ УССР. – 1922. – № 28.
14. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
15. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
16. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
17. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. – М.: ТЕРРА Книжный клуб; Республика, 1998. – 738 с.
18. Романець Н.Р. «Закон про п'ять колосків»: особливості застосування в Україні // Грані. Науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 5. – С. 17–22.
19. Руденко В.Ю. Проблеми становлення прокуратури як державного органу, що здійснює нагляд за дотриманням прав і свобод людини і громадянина // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2010. – № 50. – С. 220–223.
20. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навчальний посібник-практикум / І.Я. Терлюк ; Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ. – К. : АТІКА, 1999. – 190 с.
21. Третій Універсал Української Центральної Ради. 07.11.1917 р. – ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9.
22. Шестопапов Р.М. Історичні передумови становлення та розвитку правозахисної діяльності органів прокуратури України // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 143–152.
23. Шумський П.В. Прокуратура України: навч. посібник для студ. юрид. вузів та фак. / П.В. Шумський. – К.:Вентурі, 1998. – 336 с.
24. Adriaan Lanni. Social Norm sin the Courts of Ancient Athens // Journal of Legal Analysis. – 2009. – № 1 (2). – P. 691–736.

УДК 342.9

ШЕВЧЕНКО С.І.

### ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено окремі аспекти нормативно-правового регулювання процесу забезпечення публічного порядку в Україні. Здійснено аналіз юридичних нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу публічних відносин. Визначено особливості правового регулювання діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічного порядку.

**Ключові слова:** *правове регулювання, забезпечення публічного порядку, Національна поліція; поліцейська діяльність, публічний порядок.*

В статье исследованы отдельные аспекты нормативно-правового регулирования процесса обеспечения общественного порядка в Украине. Осуществлен анализ юридических нормативно-правовых актов, регулирующих эту сферу общественных отношений. Определены особенности правового регулирования деятельности Национальной полиции по обеспечению общественного порядка.

**Ключевые слова:** *правовое регулирование, обеспечение общественного порядка, Национальная полиция, полицейская деятельность, публичный порядок.*

This article explores some aspects of legal regulation of ensuring public order in Ukraine. The analysis of the legal normative acts governed by this sphere of public relations. Features of legal regulation of the National Police to ensure public order. Determined that the legal basis of administrative and legal support public policy is a set of interrelated of regulations containing rules aimed at the administrative and legal regulation of social relations in the field of public policy for the purpose of ordering. Indicated that administrative and legal aspects need to be improved by ensuring its regulation. The issue of public order contained in a large number of legal acts of different legal force, meaning that reveals a lot of contradictions and gaps that hinder the implementation and the functionality of the model to ensure public order in Ukraine.

**Key words:** *regulation, ensuring public order, national police, policing, public order.*

**Вступ.** Одним із первинних елементів забезпечення публічного порядку в Україні є правове регулювання. Діяльність уповноважених державних органів, а також участь громадськості у забезпеченні публічного порядку неможливі без його правової регламентації, що у цьому разі має стрижневе значення. Правовим регулюванням у загальній теорії права прийнято називати регулювання суспільних відносин за допомогою правових норм. Правові норми мають визначені переваги порівняно з іншими формами соціального регулювання суспільних відносин. Їхніми специфічними властивостями є конкретність, чіткість формулювання дозволів, заборон, імперативність розпоряджень і гарантованість виконання. Право вбирає в себе, поєднує і юридично закріплює основні вимоги інших соціальних норм, що регулюють суспільні відносини, і ставить їх під захист держави. Тому поведінка членів суспільства зіставляється і порівнюється насамперед із правовим масштабом, закріпленим еталоном належної поведінки, й оцінюється залежно від його вимог [1].

Проблемам правового регулювання сфери забезпечення публічного порядку, зокрема його охорони, присвятили свої праці такі вчені, як А.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, І.І. Веремєнко, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.М. Даньшин, М.М. Дорогих, М.І. Єропкін, М.Е. Єфімов, М.І. Загородников, В.П. Казімірчук, О.Ф. Кобзар, Л.В. Коваль, О.Г. Комісаров, Д.О. Керімов, О.П. Ключніченко, І.Я. Лойфман, А.Е. Луньов, В.М. Манохін, О.І. Ореховський, Р.І. Петров, Л.Л. Попов, В.П. Реутов, О.П. Серьогін, В.Д. Сорокіна, О.С. Юнін, В.О. Юсупов, В.С. Явіч, О.М. Якуба та ін.

**Результати дослідження.** Передусім доцільно зупинитись на аналізі підходів учених до визначення поняття «правове регулювання». Як констатує О.М. Мельник, правове регулювання посідає центральне місце в системі правового впливу, який передбачає весь процес дії права у всій його єдності та багатоманітності на суспільне життя, свідомість і поведінку людей. Воно здійснюється

© ШЕВЧЕНКО С.І. – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

за допомогою особливої системи правових засобів, які формують механізм правового регулювання [2, с. 31]. Щодо останнього С.С. Алексєєв підкреслював, що механізм правового регулювання виражає діяльнісний аспект процесу переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин. Це представлена в єдності система правових засобів, за допомогою якої забезпечується результативний правовий вплив на суспільні правові відносини [3, с. 364–365]. З позиції О.Ф. Скакун правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток, що здійснюється за допомогою права і сукупності правових засобів [4, с. 529]. Також у юридичній науці правове регулювання розглядається як встановлення правових норм та підпорядкування останнім відповідних суспільних відносин шляхом спрямування поведінки їх учасників.

Істотним для вирішення питання про правове регулювання забезпечення публічного порядку є визначення обсягу поняття «законодавство». У цьому контексті є доцільним звернення до висновку Конституційного суду України, зробленого у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 09.07.1998 р. № 12–рп/98, відповідно до якого термін «законодавство» треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України [5].

У зв'язку з цим варто зазначити, що законодавчі й інші нормативно-правові акти, які регулюють організацію забезпечення публічного порядку, зазвичай класифікують на різних підставах – за юридичними властивостями; за органами, що їх видають; за характером компетенції органів, які видають правові акти; за територією дій та іншими підставами. У юридичній літературі радянського періоду вказувалося на те, що правові норми, які діяли тоді у сфері охорони громадського порядку, залежно від кола регульованих ними відносин поділялися на дві основні групи:

1) такі, що регулюють правила поведінки громадян у сфері громадського порядку, встановлюють відповідальність за їх порушення;

2) такі, що визначають завдання, функції, компетенцію, форми і методи діяльності органів держави, їхніх посадових осіб з охорони громадського порядку [6, с. 62]. Такий поділ обґрунтував і підхід до класифікації нормативно-правових актів.

Сучасний стан українського законодавства в галузі забезпечення публічного порядку характеризується високою динамікою свого розвитку, радикальним поновленням нормативно-правової бази в усіх сферах державного і громадського життя. На відміну від минулих років, його важливою рисою є утвердження пріоритету прав і свобод людини як вищої соціальної цінності [7, с. 64], що досягається, поза іншим, шляхом реалізації міжнародно-юридичних стандартів прав і свобод людини у внутрішньодержавній практиці.

Наявне нормативно-правове регулювання забезпечення публічного порядку передбачає можливість оновлення підходу до класифікації нормативно-правових актів у цій сфері, наведеної вище. Основні нормативно-правові акти у сфері забезпечення публічного порядку можна поділити на

1) нормативні акти, що визначають правила публічного порядку та/або встановлюють відповідальність за їх порушення;

2) нормативні акти, що визначають правовий статус спеціальних суб'єктів, які здійснюють забезпечення публічного порядку, а також встановлюють гарантії їхньої діяльності у цій сфері;

3) нормативні акти, що визначають засади участі органів місцевого самоврядування, громадськості та недержавних правоохоронних організацій у забезпеченні публічного порядку.

Перша група нормативних актів, як правило, визначає або забороняє певну поведінку осіб у зв'язку з необхідністю забезпечення прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України. Перед тим як надати характеристику цій групі актів, варто звернути увагу на визначення поняття «публічний порядок» у чинному законодавстві.

Точне визначення поняття «публічний порядок» у чинному законодавстві має не тільки теоретичне, а й суттєве практичне значення. По-перше, адекватне визначення поняття публічного порядку, його місця та значення в державному будівництві необхідне для вирішення низки проблем правового регулювання суспільних відносин. По-друге, це потрібно для вирішення питання про ступінь суспільної небезпеки посягань на публічний порядок та їх правової кваліфікації. Так, наприклад, в одних ситуаціях за дії, що порушують публічний порядок, законом передбачена кримінальна відповідальність, а в інших – публічна. Часто за порушення публічного порядку вживаються заходи громадського впливу – обговорення в колективах тощо. І, по-третє, єдине і загальновизнане визначення поняття публічного порядку має важливе значення у вирішенні питань про розподіл компетенції державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері забезпечення публічного порядку [8, с. 31–32].

Наразі тлумачення поняття «публічний порядок» на законодавчому рівні, що визначає діяльність правоохоронних органів, не зазначалися, тоді як поняття «громадський порядок» міститься у

двох нормативно-правових актах. Так, відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» від 11.11.2010 р. № 550 громадським порядком визнається система суспільних відносин, які складаються і розвиваються у громадських місцях під впливом правових та соціальних норм, спрямованих на забезпечення нормального функціонування установ, організацій, громадських об'єднань, праці й відпочинку громадян, повагу до їхньої честі, людської гідності та громадської моралі. Інше визначення цього поняття у зв'язку із проведенням конкретних суспільних заходів містить ст. 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 08.07.2011 р. № 3673-VI, відповідно до якої громадським порядком є сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм. Аналізуючи зміст «Декларації про поліцію», прийнятої Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979), можна дійти висновку, що публічний порядок у цьому документі визначено як урегульований стан публічних суспільних відносин, котрі забезпечують належне функціонування держави, її структур, громадських формувань і громадян.

Можна дійти висновку, що поняття «громадський порядок», «громадська безпека та правопорядок» поглинаються ширшим у своєму розумінні поняттям «публічна безпека і порядок».

Таким чином, ми бачимо, що у сучасній юридичній літературі та чинному законодавстві відсутня думка щодо поняття «публічний порядок», що спричиняє певні труднощі у сфері охорони та забезпечення публічного порядку. Зокрема, відсутність загально визнаного поняття «публічний порядок» у правовій науці тягне за собою неадекватність у сфері законодавчого забезпечення протидії посяганням на публічний порядок [8, с. 149].

За юридичною силою нормативно-правові акти, що визначають правила публічного порядку, можуть бути

1) законодавчими актами. Основне місце у їх переліку відводиться Конституції України, ст. 68 якої визначено, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [9];

2) підзаконними нормативно-правовими актами:

– постановами Кабінету Міністрів України (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про Правила поведінки громадян на залізничному транспорті» від 10.11.1995 р. № 903);

– наказами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (наприклад, Наказ Державного департаменту з питань виконання покарань «Правила поведінки в слідчих ізоляторах осіб, узятих під варту, і засуджених» від 20.09.2000 р. № 192);

– рішеннями та постановами органів місцевого самоврядування (наприклад, рішення Одеської міської ради «Про затвердження правил утримання тварин у м. Одесі» від 05.04.2008 р. № 2476-V);

– локальними нормативно-правовими актами (наприклад, правила внутрішнього розпорядку в студентських гуртожитках Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця, затверджені вченою радою Національного медичного університету імені О.О. Богомольця).

Відповідальність за порушення правил публічного порядку або визначається безпосередньо у цих нормативно-правових актах, або ж міститься окремо в законодавчих актах, норми яких мають бланкетний характер (наприклад, у Кодексі України про адміністративні правопорушення).

Друга група нормативних актів містить норми права, що регламентують організацію забезпечення публічного порядку, умови вирішення суперечностей і конфліктів, які виникають у цій галузі. Вихідним у їхній характеристиці є те, що в державі створені спеціальні органи, які у встановленому законодавством порядку та у межах своєї компетенції відповідають за забезпечення та охорону публічного порядку. Правовий статус таких органів урегульований окремими законодавчими нормативно-правовими актами, а їхня діяльність щодо забезпечення публічного порядку регламентована підзаконними нормативними правовими актами, що мають галузевий характер. До основних нормативних актів цієї групи належить Закон України «Про Національну поліцію», в якому визначаються її завдання, принципи діяльності, організаційна побудова, обов'язки і права, профілактика й адміністративні заходи впливу на правопорушника, що вживаються з метою забезпечення публічного порядку.

Ми погоджуємось із тією думкою, що відсутність єдиного законодавчого визначення структури, функцій і завдань спеціальних державних органів у сфері охорони правопорядку і, зокрема, забезпечення публічного порядку, є причиною розбіжностей у правовому підході до розмежування компетенції і повноважень правоохоронних органів, дублювання функцій, формування суперництва, а часто і конфліктів між окремими суб'єктами забезпечення публічного порядку [10, с. 28].

Третя група нормативних актів регулює питання участі інших суб'єктів (державних органів, органів місцевого самоврядування, громадськості та недержавних правоохоронних організацій) у забезпеченні публічного порядку. Системоутворюючим у переліку таких актів є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 р. № 1835-III,

який закріплює реальні можливості участі громадян у забезпеченні громадського (публічного) порядку. Водночас варто зазначити, що повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони громадського порядку передбачені ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, відповідно до якої до повноважень органів місцевого самоврядування належить вжиття у разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів відповідно до закону щодо забезпечення державного і громадського порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їхнього здоров'я, збереження матеріальних цінностей; вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів та здійснення контролю за забезпеченням під час їх проведення громадського порядку. З іншого боку, питання участі недержавних правоохоронних організацій у забезпеченні громадського порядку регламентовані положеннями Закону України «Про охоронну діяльність» від 22.03.2012 р. № 4616-VI.

Наведена вище класифікація нормативно-правових актів у сфері забезпечення публічного порядку є дещо умовною, оскільки інколи нормативні акти за своїм змістом мають змішаний характер.

**Висновок.** Правовою основою адміністративно-правового забезпечення публічного порядку є сукупність взаємопов'язаних нормативно-правових актів, які містять норми, спрямовані на адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення публічного порядку з метою їх упорядкування.

Проведений аналіз свідчить про те, що аспекти адміністративно-правового забезпечення потребують удосконалення шляхом його правового регулювання. Питання забезпечення публічного порядку містяться у великій кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили, зміст яких виявляє достатньо багато суперечностей та прогалин, що заважає запровадженню та нормальному функціонуванню моделі забезпечення публічного порядку в Україні. Залишається нормативно не визначеним узагальнювальне розуміння понять «публічний порядок», «публічне місце», «охорона публічного порядку» та «забезпечення публічного порядку», що є перешкодою для досягнення внутрішньої єдності юридичних норм у сфері забезпечення публічного порядку, результатом якого є підвищення ефективності відповідного законодавства.

#### Список використаних джерел:

1. Лазарев В.В. Роль права в деятельности органов внутренних дел по обеспечению общественного порядка / В.В. Лазарев, Л.Л. Попов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 280 с.
2. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мельник Олена Миколаївна ; Ін-т держ. та права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 208 с.
3. Алексеев С.С. Право: Азбука. Теория. Философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999. – 712 с.
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум : Ун-т внутр. Дел, 2000. – 704 с.
5. Рішення Конституційного суду України «Справа за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»)» № 12-рп/98 від 09.07.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32 (27.08.98).
6. Организация охраны общественного порядка : учебник / [под ред. Л.Л. Попова]. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – 379 с.
7. Доценко О.С. Організація управління міліцією громадської безпеки в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Доценко Олександр Сергійович : Нац. академія держ. подат. служби України. – К., 2003. – 206 с.
8. Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини у сфері охорони громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Лошицький Михайло Васильович ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2002. – 181 с.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Подоляка А.М. Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Подоляка Анатолій Миколайович; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 40 с.

УДК 342.9(477)

ШОРСЬКИЙ П.О.

**ВИБОРЧІ ПРАВА ГРОМАДЯН  
ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

У статті автором досліджено сутність, особливості та здійснено класифікацію виборчих прав громадян. На підставі наукових праць у галузі адміністративного права та чинних нормативно-правових актів доведено існування та визначено зміст адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян.

**Ключові слова:** права громадян, виборчі права, адміністративно-правове забезпечення.

В статье автором исследована сущность, особенности и осуществлена классификация избирательных прав граждан. На основании научных работ в области административного права и действующих нормативно-правовых актов доказано существование и определено содержание административно-правового механизма обеспечения избирательных прав граждан.

**Ключевые слова:** права граждан, избирательные права, административно-правовое обеспечение.

In this article the author studies the essence, characteristics and carried out classification citizens' electoral rights. On the basis of scientific works in the field of administrative law and the existing legal acts prove the existence and determine the amount of administrative and legal mechanism for ensuring citizens' electoral rights.

**Key words:** civil rights, voting rights, administrative and legal support.

**Вступ.** Сучасний стан розбудови України як повноцінного члена Європейської спільноти вимагає системного вдосконалення державного механізму забезпечення та захисту прав і свобод громадян. Конституція України закріплює положення, відповідно до яких носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Він гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1].

Варто підкреслити, що нехтування зазначеними правами громадян може призвести до розбалансування механізму управління державними справами та створення загроз національній безпеці. Отже, держава має обов'язок забезпечити всіма наявними способами утвердження та реалізацію громадянами виборчих прав. На нашу думку, особливе місце в цьому аспекті посідають питання управлінського характеру, спрямовані на створення належних управлінських моделей у сфері виборів, крім того, важливого значення набуває і механізм адміністративного та судового захисту зазначених прав. Згадані суспільні відносини здебільшого відбуваються у сфері дії норм адміністративного права, а отже, дають змогу говорити про відповідний адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян.

Зважаючи на вищезазначене, перед науковою спільнотою постає актуальне завдання щодо дослідження виборчих прав як об'єкта відповідного адміністративно-правового забезпечення.

Виборчі права громадян у різні часи були предметом дослідження фахівців теорії права, конституційного права, адміністративного права та інших споріднених галузей. Зокрема, можна відзначити здобутки В.Ф. Апшай, О.С. Бакумова, О.В. Марцеляка, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, Є.В. Сердюка, І.В. Тимошенко, Ю.М. Тодики та ін. [2-9]. Водночас адміністративно-правове забезпечення виборчих прав громадян в Україні здебільшого залишалося поза увагою дослідників, отже, розглядуване питання набуває відповідної актуальності.

**Постановка завдання.** Метою статті є визначення сутності та класифікації виборчих прав громадян, а також обґрунтування наявності адміністративно-правового механізму їх забезпечення.

**Результати дослідження.** На початку роботи, по-перше, треба визначитися із базовими поняттями, які ми будемо використовувати у дослідженні («права громадян», «виборчі права»), та їх науковою класифікацією.



П.М. Рабінович говорить про категорію «права» як про певні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [6, с. 95]. На думку Ю.М. Тодики, права особи у структурі правового статусу є формально визначеними, юридично гарантованими можливостями користуватися соціальними благами, офіційною мірою можливої поведінки людини в державно-організованому суспільстві» [9, с. 160]. О.О. Лукашева визначає права людини як певні нормативно структуровані властивості й особливості буття особистості, які виражають її волю і є невід'ємними та необхідними способами й умовами її життя, її взаємин із суспільством, державою, іншими індивідами [10, с. 12].

Отже, в узагальненому вигляді «права людини» можна визначити як гарантовані можливості людини, які необхідні їй для задоволення потреб її існування та розвитку, а також є мірою можливої поведінки у відносинах із державою, суспільством та іншими особами.

У науковій літературі ми можемо зустріти досить багато визначень виборчих прав громадян та їх класифікацій або умовно визначених елементів.

В.М. Бесчастний та Р.Я. Демків визначають виборче право як сукупність юридичних норм, що закріплюють права громадян обирати і бути обраними в органи державної влади, а також право відкликання виборцями обраних осіб, які не виправдали їхньої довіри. На їхню думку, термін «виборче право» має два значення:

– в об'єктивному розумінні це система правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави і місцевого самоврядування. Це один з інститутів конституційного права, хоча й охоплює окремі норми інших галузей права – трудового, цивільного, адміністративного, кримінального. Такі норми можна назвати полівалентними, бо вони одночасно належать до двох або більше галузей права;

– у суб'єктивному розумінні це гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах державних органів і органів місцевого самоврядування. Це комплекс конкретних прав особи, серед яких особливо треба виокремити активне і пасивне виборче право у зв'язку з політичними правами людини та громадянина [11; 12]. Аналогічні погляди можна зустріти і в інших роботах із цієї тематики. На підставі вищевикладеного ми можемо наголосити на тому, що у роботі ми будемо досліджувати саме суб'єктивні виборчі права громадян.

Дослідження спеціальної наукової літератури із виборчих прав громадян показує, що суб'єктивне виборче право – це гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах державних органів та органів місцевого самоврядування. До активного виборчого права можна віднести право громадянина України шляхом голосування обирати представницькі органи державної влади, а до пасивного – балотуватися і бути обраним на відповідні посади, наприклад, народного депутата України, депутата місцевої ради, міського, сільського голови. Види суб'єктивних виборчих прав різні дослідники також визначають по-різному. Пасивне виборче право або право обиратися, на думку Р.Я. Демківа, охоплює право висувати свою кандидатуру або давати згоду на її висунення. До цього виду прав ним віднесені й інші права, такі як право на участь у формуванні виборчих органів; право на висунення кандидатів; право виступати з ініціативою відкликання виборчих представників і посадових осіб; право заявляти відводи, заперечення, у тому числі щодо результатів виборів [12].

О.В. Марцеляк серед активних виборчих прав виділяє право громадянина обирати, голосувати за будь-яку кандидатуру чи проти всіх кандидатів, а серед пасивних – право громадянина бути обраним, яке охоплює право висувати свою кандидатуру чи давати згоду на висунення (право бути зареєстрованим як кандидат), право проводити виборчу кампанію в рамках чинного законодавства, право брати участь у формуванні виборчих органів (окружних і дільничних виборчих комісій), право оскаржувати результати виборів та ін. [4, с. 14]. О.О. Лукашева поряд з активним та пасивним виборчими правами окремо виділяє право відкликання обраних осіб, які не виправдали довіри виборців [10, с. 154]. О.С. Бакумов говорить про окремих вид суб'єктивних виборчих прав – право впливати на діяльність народних представників і контролювати їх із метою забезпечення ефективної роботи депутатів та органів народного представництва [3, с. 18]. В.А. Гошовська суб'єктивні виборчі права громадян поділяє на активне, пасивне та номінаційне виборче право. Активне виборче право, на її думку, – це право громадянина брати участь у виборах шляхом голосування, пасивне виборче право – право бути обраним на посади у колегіальних органах чи на виборні посади, а номінаційне виборче право – це право висунення кандидатів на публічні виборні посади [13, с. 141–142].

Зазначені думки науковців дають нам змогу дійти висновку, що суб'єктивні виборчі права громадянина пов'язані із мірою можливої поведінки особи *щодо права обирати* (брати участь у виборах шляхом голосування), *права бути обраним* до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, а також *щодо додаткових прав* стосовно організації виборчого процесу та контролю за діяльністю обраних осіб.

Особливістю реалізації цих прав є певні обмеження до правового статусу особи. Наприклад, право голосу на виборах депутатів мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося

вісімнадцять років, а Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Спробуємо відповісти на питання: «Яким чином виборчі права громадян можна визначити як об'єкт адміністративно-правового забезпечення?». По-перше, сам прикметник «адміністративно-правове» вказує на необхідність проведення аналізу управлінських процесів у зазначеній сфері прав і свобод громадян, визначення змісту адміністративно-правових норм, відносин, методів та їх подальшого співвіднесення із суспільними відносинами під час реалізації громадянами виборчих прав.

Як відомо із наукових праць відомих вчених у галузі адміністративного права, предмет адміністративного права становлять суспільні відносини, які виникають із метою реалізації і захисту прав громадян, утворення нормальних умов для функціонування суспільства і держави. За поглядами В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Ю.М. Старілова відповідною ознакою сучасного адміністративного права є встановлення його нормами механізмів захисту прав і свобод громадян від незаконних дій державних органів та їхніх посадових осіб [14, с. 28; 15, с. 9; 16, с. 68].

Адміністративно-правові норми, які є загальнообов'язковими правилами поведінки, регулюють суспільні відносини, які входять до предмета адміністративного права. Цим нормам властиві такі ознаки:

- вони закріплюють суспільні відносини з приводу здійснення управління та контролю з боку відповідних державних органів щодо певного виду суспільних відносин та сфери реалізації прав і свобод громадян;
- вони здебільшого мають імперативний характер, тобто встановлюють певний порядок дій, які мають вчинити суб'єкти відповідних суспільних відносин або від яких їм варто утриматися;
- зазначені норми можуть прийматися не тільки Верховною Радою України, а й іншими суб'єктами, наприклад органами виконавчої влади;
- виконання цих норм регламентується примусовою силою держави <sup>1, 2, 3</sup> [14, с. 49–50; 16, с. 139; 17, с. 48–49;].

Якщо говорити про адміністративно-правові відносини, то вони мають у своєму складі обов'язкового суб'єкта – носія владних або організаційно-розпорядчих повноважень, тобто того, що здійснює владну управлінську діяльність від імені держави. Спори між сторонами адміністративно-правових відносин, як правило, вирішуються в адміністративному порядку. Водночас сьогодні все більшого значення набуває судовий порядок вирішення таких спорів. Варто підтримати Ю.П. Битяка, який зазначає, що адміністративно-правові відносини, з одного боку, – це форми соціальних відносин, а з другого – це форми організаційних відносин, у процесі реалізації яких розв'язуються завдання управлінської діяльності<sup>4</sup> [14, с. 59; Ю.П.60].

Серед методів правового регулювання в адміністративному праві превалує метод імперативу. В його рамках перевага надається покладанню на учасників відносин обов'язків щодо певної моделі поведінки; такі обов'язки виникають внаслідок підзаконних нормативних актів, хоча можливе застосування і диспозитивного методу. Цей метод правового регулювання реалізується через такі способи, як припис, дозвіл, заборона <sup>5, 6</sup> [с. 38–39; с. 24].

Проаналізуємо зміст чинних нормативних актів із питань організації та проведення виборів в Україні. Так, для організації виборчого процесу створений спеціальний орган – Центральна виборча комісія. Вона є постійним колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України та інших законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів.

Комісія здійснює контроль за діяльністю та консультативно-методичне забезпечення виборчих комісій, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів депутатів Верховної

<sup>1</sup> Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт.кол.), В.М. Гарашук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. – Х.: Право, 2010. – 624 с.

<sup>2</sup> Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

<sup>3</sup> Россинский Б.В. Административное право: учебник / Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. – 4-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма, 2009. – 927 с.

<sup>4</sup> Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт.кол.), В.М. Гарашук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

<sup>5</sup> Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: Підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

<sup>6</sup> Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник / С.Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2009. – 640 с.

Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад і сільських, селищних, міських голів, та комісій з місцевих референдумів [18].

Рішення Комісії, прийняте в межах її повноважень, є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами відповідного виборчого процесу чи процесу референдуму, в тому числі відповідними виборчими комісіями і комісіями з референдумів нижчого рівня, а також органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами України [18].

Чинними нормативними актами передбачений адміністративний та судовий порядок захисту порушених виборчих прав суб'єктів виборчого процесу. Згідно із Законом України «Про місцеві вибори» кандидат, його довірена особа, місцева організація політичної партії, кандидати від якої зареєстровані на відповідних місцевих виборах, її представник у територіальній виборчій комісії або уповноважена особа, офіційний спостерігач, а також виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження, може звернутися до виборчої комісії зі скаргою, що стосується виборчого процесу. Суб'єкт виборчого процесу може також звернутися до суду в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України [19].

Положення Закону України «Про вибори народних депутатів» також дають виборцю право оскаржити до відповідної виборчої комісії рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів оскарження, якщо ці дії чи бездіяльність порушують виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі його особисто. Крім того, у цьому нормативному документі зазначається, що рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств кандидатів, їхніх довірених осіб, партій, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів, що порушують законодавство про вибори, можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України [20].

Щодо забезпечення, організації та проведення виборчого процесу варто також відмітити наявність прав та обов'язків відповідних державних органів, які мають сприяти його проведенню та забезпечувати реалізацію виборчих прав громадянами та іншими суб'єктами виборчого процесу.

Наприклад, контроль за дотриманням вимог Закону України «Про вибори народних депутатів України» в частині участі засобів масової інформації та інформаційних агентств в інформаційному забезпеченні виборів та проведенні передвиборної агітації здійснюють Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (стосовно електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації) та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в інформаційній та видавничій сферах (стосовно друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств). У разі виявлення порушень за результатами здійснення такого контролю Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в інформаційній та видавничій сферах, інформують про це Центральну виборчу комісію або відповідну окружну виборчу комісію [20].

Органи Національної поліції зобов'язані не пізніше як за вісім днів до дня виборів забезпечити цілодобово охорону приміщень окружних виборчих комісій, а також у разі необхідності, за зверненням Центральної виборчої комісії, – органів ведення Державного реєстру виборців [21].

З наведеного вище випливає те, що реалізація виборчих прав громадян забезпечується діяльністю спеціальних органів держави, в тому числі тих, які належать до виконавчої гілки влади, за допомогою відповідних адміністративно-правових норм та способів адміністративно-правового регулювання. Суспільні відносини, що виникають із приводу реалізації виборчих прав, можуть належати до адміністративно-правових, у тому числі у разі здійснення захисту порушених прав та їх відновлення. Тобто ми з певною впевненістю можемо сказати про наявність певної управлінської системи забезпечення виборчих прав громадян, діяльність якої врегульовано нормами адміністративного права, а ще точніше – наявність адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян.

**Висновки.** Підведемо підсумки нашого дослідження висновками та узагальненнями.

1. Категорію «права людини» можна визначити як гарантовані можливості людини, які необхідні їй для задоволення потреб її існування та розвитку, які також є мірою можливої поведінки у відносинах із державою, суспільством та іншими особами.

2. Виборче право поділяється на об'єктивне та суб'єктивне. Об'єктивне виборче право являє собою інститут конституційного права України, тобто систему правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави і місцевого самоврядування. У суб'єктивному розумінні виборчі права громадянина пов'язані з мірою можливої поведінки особи щодо права обирати (брати участь у виборах шляхом голосування), права бути обраним до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, а також щодо додаткових прав стосовно організації виборчого процесу та контролю за діяльністю обраних осіб. Виборчі права є істотним елементом правового статусу громадянина України та належать до політичних прав.

3. Особливістю реалізації суб'єктивних виборчих права є те, що на їх носіїв – суб'єктів – накладаються певні обмеження щодо їх набуття та подальшої реалізації. Такі права особа набуває за умов досягнення відповідного віку, наявності громадянства України, володіння державною мовою тощо.

4. Виборчі права громадян можна поділити на активне виборче право, пасивне виборче право та додаткові права, які виникають у зв'язку з організацією виборчого процесу та контролю за прийнятими на виборах результатами. До додаткових виборчих прав громадян можемо віднести:

– право брати участь у висуванні кандидатів (стаття 10 закону України «Про вибори народних депутатів України», стаття 10 закону України «Про вибори Президента України»);

– право брати участь у передвиборній агітації (розділ 9 закону України «Про вибори народних депутатів України», розділ 8 закону України «Про вибори Президента України»);

– право брати участь у спостереженні за проведенням виборів і роботою виборчих комісій (розділ 10 закону України «Про вибори народних депутатів України», розділ 9 закону України «Про вибори Президента України»);

– право на участь у роботі виборчих комісій (розділ 4 закону України «Про вибори народних депутатів України», розділ 4 закону України «Про вибори Президента України»);

– право робити внески до виборчих фондів (стаття 50 закону України «Про вибори народних депутатів України»);

– право на оскарження порушень виборчих прав громадян (стаття 40 Конституції України, розділ 13 закону України «Про вибори народних депутатів України», статті 172-179 Кодексу адміністративного судочинства України, розділ 12 закону України «Про вибори Президента України») [20, 21, 22].

5. Реалізація виборчих прав громадян забезпечується діяльністю спеціальних органів держави, в тому числі тих, які належать до виконавчої гілки влади, за допомогою відповідних адміністративно-правових норм та способів адміністративно-правового регулювання. Суспільні відносини, що виникають із приводу реалізації виборчих прав, можуть належати до адміністративно-правових, у тому числі у разі здійснення захисту порушених прав та їх відновлення. Отже, можна вести мову про адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян.

6. У загальному вигляді адміністративно-правовий механізм забезпечення виборчих прав громадян можна визначити як систему взаємопов'язаних між собою адміністративно-правових засобів та гарантій, що реалізуються спеціально уповноваженими органами держави, спрямованих на регулювання виборчих суспільних відносин управлінського характеру та створення належних умов для реалізації, охорони та захисту виборчих прав і свобод громадян від протиправних дій.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень визначимо аналіз змісту та елементів адміністративно-правового механізму забезпечення виборчих прав громадян.

#### Список використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Апшай Ф.В. Виборче право у суб'єктивному змісті / Ф.В. Апшай // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Випуск 20. – Частина 1. – Том 1. – С. 125-127.
3. Бакумов О.С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: монографія / О.С. Бакумов. – Х. : Право, 2015. – 248 с.
4. Марцеляк О.В. Виборче право: сучасне розуміння і сутність / О.В. Марцеляк // Публічне право. – 2011. – № 2. – С. 12-18.
5. Виборче право України: навч. посіб. / за ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 383 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. Посібник / П.М. Рабінович. – Львів, 2008. – 221 с.
7. Сердюк Є.В. Забезпечення засобами адміністративного права виборчих прав громадян України / Є.В. Сердюк // Адміністративне право і процес, 2012. – № 1 (1). – С. 66-69.
8. Тимошенко І.В. Сутність виборчих прав громадян України та їх місце в загальній системі прав і свобод / І.В. Тимошенко // Публічне право. – 2011. – № 4. – С. 49-56.
9. Тодька Ю.Н. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодька, О.Ю. Тодька. – К.: Ін Юре, 2004. – 368 с.
10. Права человека: учебник / отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2009. – 560 с.
11. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. [Електронний ресурс] / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; За ред. В.М. Бесчастного. – К. : Знання, 2007. – 467 с. – Режим доступу: [http://pidruchniki.com/13560615/pravo/ponyattya\\_viborchoho\\_prava](http://pidruchniki.com/13560615/pravo/ponyattya_viborchoho_prava)
12. Демків Р.Я. Конституційне право України. Курс лекцій [Електронний ресурс] / Р.Я. Демків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с. – Режим доступу: [http://e-pidruchniki.com/content/207\\_81Ponyattya\\_ta\\_principi\\_viborchoho\\_prava.html](http://e-pidruchniki.com/content/207_81Ponyattya_ta_principi_viborchoho_prava.html)
13. Основи вітчизняного парламентаризму : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. В.А.Гошовської. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1. – 408 с.

14. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Х.: Право, 2010. – 624 с.
15. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
16. Россинский Б. В. Административное право: учебник / Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. – 4-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 927 с.
17. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
18. Про Центральну виборчу комісію [Електронний ресурс]: Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-15>
19. Про місцеві вибори [Електронний ресурс]: закон України від 14.07.2015 р., № 595-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
20. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс]: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/>
21. Про вибори Президента України [Електронний ресурс]: Закон України від 05.03.1999 р., № 474-XIV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14/>
22. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]: Закон України від 06.07.2005 р., № 2747-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

УДК 342.951

ШУМЕЙКО О. А.

#### ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЗА ДОПОМОГОЮ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ КРАЇН ЄВРОПИ ТА США)

У статті досліджено зарубіжний досвід забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем. Автор розглядає такі країни Європи, як Німеччина, Італія, Франція, Чехія та інші, також не оминув своєю увагою і США. Законодавство розвинених країн більшою мірою орієнтоване на матеріальну відповідальність учасників дорожнього руху. Штрафи за кордоном здебільшого високі, що створює для порушників матеріальний дискомфорт.

**Ключові слова:** автоматизовані системи, безпека дорожнього руху, матеріальна відповідальність, правила дорожнього руху, відеофіксація, фотофіксація, правопорушення, публічні права та обов'язки.

В статье исследован зарубежный опыт обеспечения безопасности дорожного движения с помощью автоматизированных систем. Автор рассматривает такие страны Европы, как Германия, Италия, Франция, Чехия и другие, также не обошел своим вниманием и США. Законодательство развитых стран в большей степени ориентировано на материальную ответственность участников дорожного движения. Штрафы за рубежом преимущественно высокие, что создает для нарушителей материальный дискомфорт.

**Ключевые слова:** автоматизированные системы, безопасность дорожного движения, материальная ответственность, правила дорожного движения, видеофиксация, фотофиксация, правонарушения, публичные права и обязанности.

In the article foreign experience of providing of safety road motion is investigational by means of CASS. An author examines such countries of Europe, as Germany, Italy, France, Czech Republic and other, also did not go round the attention and USA. The legislation of the developed countries is in a greater degree oriented to property accountability of participants of traveling motion. Fines abroad mostly high, that creates violators material discomfort.

**Key words:** automated systems, road safety, liability, traffic rules, video lock, photo lock, crime, public rights and duties.

---

© ШУМЕЙКО О. А. – здобувач кафедри конституційного адміністративного та фінансового права (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»)

**Вступ.** Без автомобільного транспорту важко уявити життя будь-якої людини, адже ним ми перевозимо вантажі, добираємося на роботу, задовольняємо свої соціальні, господарські, економічні, сімейні потреби. Сьогодні транспортна галузь є важливою галуззю суспільного виробництва, вона покликана забезпечувати потреби фізичних та юридичних осіб у просторовому переміщенні різного характеру на різні відстані.

Ризик потрапити в аварію на вітчизняних дорогах у 5–6 разів вищий, аніж у європейських країнах. Через це щороку в ДТП гинуть понад 4 тисячі осіб, а ще понад 30 тисяч травмуються [1, с. 61–62]. В Європі Україна залишається одним із лідерів серед держав зі складною ситуацією з ДТП і травматичними та летальними їх наслідками [2].

Окремі аспекти, які так чи інакше стосуються зарубіжного досвіду забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем, були предметом дослідження таких учених, як О.В. Берест, Ю.Л. Бриндіков, М.М. Долгополова, В.В. Єгупенко, В.А. Кашканов, М.П. Климчик, Н.І. Кожуховська, М.В. Лазаренко, П.П. Луцюк, В.В. Маслюк, М.А. Микитюк, В.А. Мисливий, О.Л. Міленін, О.М. Мойсюк, А.М. Подоляка, О.Ю. Салманова, Л.І. Сопільник, М.М. Стецька, Я.І. Хом'як та ін. Однак усі вони розкрили лише окремі аспекти адміністративно-правових засад у цій сфері.

**Постановка завдання.** Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства та думок на цю проблематику вчених визначити особливості зарубіжного досвіду забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем (на прикладі деяких країн Європи та США).

**Результати дослідження.** У своїх працях В.В. Маслюк досить доречно зазначає, а ми повністю з ним погоджуємося, що досвід країн Європи та США свідчить, що активне використання сучасних технічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху є одним із основних складників зниження аварійності, своєчасного реагування на правопорушення та створення сприятливих умов для всіх учасників дорожнього руху [3, с. 255].

Ми повністю погоджуємося з позицією, яку висловив у своїх працях А.Л. Сторяров, що для подолання негативних тенденцій у сфері безпеки дорожнього руху в Україні вкрай бажане запровадження нових підходів і технологій, перегляд складу та структури відповідальних організацій, ретельне вивчення світового і європейського досвіду, активне залучення громадськості з метою кардинального зменшення аварійності на дорогах [4, с. 14].

На слухний погляд О. Фадєєва, що досліджував досить актуальну та суміжну з нашою тематикою, за показником смертності у ДТП – 12 осіб на 100 тис. чол. – Україна посідає друге місце в Європі після Росії. За рік у країні стається у п'ять разів більше ДТП, ніж, наприклад, у Німеччині. За останні 20 років в Україні загинуло 137 тис. громадян у результаті нещасних випадків на дорогах [5, с. 56].

За розрахунками Світового банку економічні збитки Україні від витрат продуктивної робочої сили та реабілітації потерпілих внаслідок ДТП становлять близько 5 млрд доларів США (4% ВВП) на рік. Це не лише навантаження на медицину, страхові компанії та сімейні бюджети, але й витрати рідних, які не виміряти ніякими грошима. Така гірка статистика дає підстави говорити про існування прихованої «епідемії», яка завдає відчутного удару людському потенціалу України [5, с. 56].

Кількість дорожньо-транспортних пригод, що стаються в Україні, просто затьмарює аналогічну статистику країн Європи. Рівень смертності на дорогах в Україні вдвічі перевищує середньоєвропейські показники [5, с. 56].

Ризик потрапити у ДТП на українських дорогах у 5–6 разів більший, ніж у європейських країнах [5, с. 56].

У США, Канаді, країнах Європи існує окремий національний орган із розслідування причин аварій на різних видах транспорту. В Україні ж лише фіксується склад злочину, тоді як необхідно знати причини ДТП, щоб мати змогу їм запобігти [5, с. 56].

Досвід країн, таких як Німеччина, Голландія, Великобританія, Швеція, які мають мінімальний рівень смертності від ДТП (3–4 людини на 100 тис. чол.), показує, що зі зростанням рівня автомобілізації населення показник смертності від ДТП може зменшуватися, а не збільшуватися, як це ми спостерігаємо в Україні. Середній рівень автомобілізації в Україні – 160–200 автомобілів на 1000 чол. У старих країнах Західної Європи – 700–800 автомобілів [6, с. 11].

У світі вже напрацьована ефективна і перевірена технологія, використовуючи яку, можна протягом 4–5 років значно знизити рівень смертності від ДТП та довести його до європейського [6, с. 11].

Одним із основних етапів цієї технології є етап глибоких досліджень проблеми. Тільки такі дослідження дають змогу розкрити ключові причини проблеми і розробити ефективні механізми їх усунення [6, с. 11].

Лідерство в країнах ЄС щодо найменшого ризику потрапити в дорожньо-транспортну пригоду займає Великобританія, дорожній рух в якій регулюється Дорожнім кодексом [7, с. 26–29].

У Швеції практика показує, що використання фоторадарів для спостереження за дорогами є ефективним способом боротьби з недотриманням швидкісних режимів. Фоторадари набули широкого поширення на шведських автотрасах. При цьому ділянки доріг, де є фоторадари, мають відповідні попереджувальні знаки, реагуючи на які, водії машинально знижують швидкість, щоб уникнути

штрафних санкцій. Опитування громадської думки свідчать про те, що більшість водіїв позитивно відноситься до фоторадарів, вважаючи їх помічниками в дорожньому русі [8].

Що стосується нашої тематики, то нам варто звернути увагу на деякі особливості цього в такій прогресивній країні ЄС, як Німеччина. Якщо в ній звернутися до поліцейського на «ти», то можна отримати штраф 600 євро [9, с. 24]. Самі німці називають свої вулиці «ліс знаків», і це дійсно так через велику їх кількість [9, с. 24].

У Німеччині система відео– та фотофіксації поведінки на дорогах та порушень правил дорожнього руху (ПДР), а також штрафних пунктів має багаторічну історію. Згідно із принципами німецьких ПДР радарний контроль з відео– та фотоспостереженням має насамперед виховувати водіїв, а не карати їх. До того ж, його використання необхідне на особливо небезпечних ділянках із великою кількістю аварій. Фіксують порушення ПДР у Німеччині за допомогою близько 3500 стаціонарних радарів, що встановлені як на автобанах, так і в населених пунктах. Учасників руху автобанами про контроль та спостереження сповіщають табло з написом Radarkontrolle. Натомість у населених пунктах потреби у попередженні немає. Техніка постійно вдосконалюється, приміром, є системи, що фотографують мотоцикли, тобто – зі спини. Кожний такий пристрій вартує кілька десятків тисяч євро [10].

На додачу до стаціонарних радарів поліція широко застосовує мобільні станції та ручні прилади. Мобільні станції розміщують як на триніжках обабіч доріг у непримітних місцях, так і в самих автівках поліції. Тож спостереження за поведінкою учасників руху можуть вести і з нічим не примітного автомобіля. Особливо це стосується автобанів. Вимоги на дозвіл та експлуатацію – дуже високі, а перебіг налаштування на кожному новому місці фіксується детальними протоколами [10].

У Німеччині максимальна швидкість у межах населених пунктів становить 50 км/год, поза межами – 100 км/год, на автобані швидкість не обмежується, але рекомендованою є 130 км/год. Утім, не варто думати, що німецький автобан – синонім треку для автогонщиків. Приміром, сукупна протяжність проїжджої частини автобанів в обох напрямках у ФРН становить близько 25 тисяч кілометрів. Водночас на 2300 ділянках – загальною протяжністю вісім тисяч кілометрів – діють постійні або тимчасові обмеження швидкості. Знаки встановлені перед розв'язками, з'їздами-виїздами, на небезпечних ділянках, для зменшення шуму біля житлових районів, а також там, де проводяться будівельні роботи [10].

Що стосується перевищення швидкості, то за межами міста їзда, швидша за дозволу на до 20 км/год, штрафується від 10 до 35 євро залежно від самого перевищення. У межах міста чи населеного пункту за перевищення швидкості сплачувати доводиться вищі ставки адмінштрафу [10].

У Німеччині також діє таке поняття, як «толерантність» до порушення швидкісного режиму. Однак, на відміну від України, німці застосовують його винятково для позначення похибки у технічній фіксації порушення ПДР, адже кожен прилад відео– та фотофіксації порушення має свої технічні особливості. Фахівці Німецького автомобільного клубу ADAC зазначають, що на швидкостях до 100 км/год фіксаторами «толерується» перевищення швидкості до 3 км/год. А у вимірюванні швидкостей понад 100 км/год поріг «толерантності» досягає 3 відсотків [10].

Штрафи ж за перевищення швидкості мають виписуватися протягом трьох місяців. У протилежному разі у цих порушеннях спливає термін давності. Самі ж штрафи надходять до місцевих бюджетів. Однак штрафи – це менше лихо порівняно з балами. Останні можна порівняти з жовтими картками для футболістів. Так само, як футболіст, який одержав два «гірчичники», має піти з поля гри, у Німеччині водій, який набрав 8 балів, має розпрощатися з правами. А щоб повернути права, потрібен час – насамперед треба скласти так званий «тест для ідіотів» та довести свою придатність до водіння. Тож балів у Німеччині бояться значно більше, ніж грошового покарання. Інформацію про штрафні бали за неправильну поведінку за кермом заносять до реєстру у Фленсбурзі – комп'ютерної бази даних. Кожне порушення – це не обов'язково ще один бал. Є порушення, за які взагалі мусиш лише сплатити штраф. До них належить згадане перевищення швидкості до 20 км/год поза межами міста чи в населених пунктах. А вже перевищення на 21–25 км/год – 80 євро та один бал, на 51–60 км/год – 280 євро й 2 бали з позбавленням прав на два місяці. На автобанах ситуація дещо інша: за перевищення 21–25 км/год – 70 євро та один бал, понад 70 км/год – 600 євро, 2 бали та три місяці без прав. Провину може збільшити порушення дистанції. Покаранням може бути штраф від 25 до 400 євро та від одного до двох балів. Попри неабиякі інвестиції, відео– та фотозйомка поведінки на дорогах цілком «рентабельна». Але не повсюди: багато громад зиску від штрафів не мають, «доходність» від них ледь покриває витрати на адміністрування системи. Утім, є і «рибні місця». За даними німецької газети Bild «найбільш прибутковий» радар знаходиться на автобані А2. Кожен другий його знімок призводить до штрафу. За рік це – 10–12 мільйонів євро. «Двійка» вважається однією з найбільш жвавих трас у ФРН, адже щодня нею проїздить до 50 тисяч автівок [10].

Досліджуючи далі зарубіжний досвід забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем, нам слід торкнутися також США. Одного, так би мовити, єдиного документу, що регламентує правила дорожнього руху в США, немає. Кожний штат самостійно встановлює свої правила. Наприклад, у більшості штатів існує законна можливість повертати направо на червоне світло світлофора, але за умові, що ви не створюєте перешкоди для тих, хто рухається на зелений. Проте

може стояти табличка «No turn on get», що забороняє такий маневр. Але у штаті Нью-Йорк такий маневр заборонений апріорі, як і в Україні. Штрафи за перевищення швидкісного режиму в штатах досить значні. Однак більшість водіїв у США перевищує обмеження швидкості в межах 5–8 миль за годину. Радари засікають порушників тільки за перевищення більше ніж на 10 миль за годину. За 10 миль за годину більше дозволеної норми можна ще отримати попередження, а більше – уже не уникнути штрафу. Штраф в Америці становить 10 доларів за кожну милю поверх забороненого ліміту [9, с. 25].

Оскільки правила дорожнього руху в Америці встановлюються кожним штатом, трапляються серед них і досить дивні правила. Так, наприклад, у штаті Міннесота порушенням закону вважається присутність на колесах автотранспортного засобу бруду чи сміття, що прилипло. Таких порушників чекає штраф 2000 доларів. А в штаті Теннесі карається законом керування авто у сплячому вигляді. Також тут заборонено стріляти по китах із авто, що рухається, незважаючи на те, що саме цей штат із всіх боків оточений сушею [9, с. 25].

На погляд С. Комісарова, останніми роками для зниження смертності і травматизму на дорогах посилені Правила дорожнього руху в Австрії, Бельгії, Великобританії, Угорщині, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, Польщі, Румунії, Франції, Чехії. Так, наприклад, у Чехії значно посилена відповідальність за порушення Правил дорожнього руху. За більшість порушень можна отримати штраф до 1000 крон безпосередньо на місці правопорушення або 20 000 крон після судового розгляду. Штрафи підвищилися на 20%, а їхній максимальний розмір піднявся до 20 000 крон (близько 700 доларів) [11, с. 21; 12]. Дорожній поліції надане право вилучати посвідчення водія у порушників, які перевищили максимально допустиму швидкість у населених пунктах або проїгнорували червоне світло світлофора. Крім того, повторне порушення Правил дорожнього руху протягом трьох років у межах населених пунктів (кожне порушення ПДР фіксується (як і в більшості розвинених країн) в центральному комп'ютері комісаріату дорожньої поліції) тягне за собою обов'язкове позбавлення права управління транспортним засобом не менше ніж на півроку, після чого порушник має знову складати іспит [11, с. 21].

Штрафи за порушення Правил дорожнього руху в населених пунктах і на автострадах Угорщини збільшилися майже вчетверо і у декілька разів перевищують середню зарплату у країні. При цьому на громадян, які протягом однієї доби скоїли два навіть дрібні правопорушення, може бути накладено штраф у розмірі близько 1000 доларів. Перевищення швидкості на 20 км/г у Німеччині спричиняє накладення штрафу 35 євро. У Португалії за це саме доведеться заплатити як мінімум 50 євро, в Данії – 65, у Франції, Швеції, Іспанії – 90, а в Італії – 130. Найсуворіше покарання за перевищення швидкості руху чекає на порушників у Бельгії, Норвегії та Великобританії – від 200 до 250 євро [11, с. 21; 13].

Цілою низкою різних санкцій карається порушення Правил дорожнього руху в Норвегії. Багато з них застосовуються у вигляді штрафу, і той, хто хоча б раз мав подібне покарання, потрапляє до офіційного реєстру покараних осіб, а інші заходи можуть бути застосовані без внесення порушника до такого реєстру. А за незначні порушення після спрощеного розгляду найчастіше призначають адміністративний штраф. Такий розгляд передбачає накладення стягнення безпосередньо уповноваженими особами поліції без передачі справи до суду. Узагальнення Норвезького досвіду свідчить про те, що, оскільки вироки про покарання за порушення Правил дорожнього руху, у тому числі й за незначні порушення, повинні були б виноситися судами зі звичайною можливістю оскаржити вирок, то всі судові інстанції були б завалені дріб'язковими справами, доказ вини за якими не становить будь-яких проблем. Тому для того щоб прискорити і підвищити ефективність покарання за незначні порушення, було ухвалено рішення про спрощення процедури стягування штрафів і розгляду порушення уповноваженою особою на місці [11, с. 22].

Здебільшого мета цих заходів полягає у тому, щоб спростити застосування покарання так, щоб за дрібні порушення штраф накладався негайно; забезпечити пошану до Правил дорожнього руху так, щоб їхнє порушення було пов'язане з певними незручностями для порушника; запобігти повторенню порушень Правил дорожнього руху [11, с. 22].

При цьому штрафи за дрібні порушення можуть накладатися за неправильну парковку, невикористання пасів безпеки або шолома (якщо транспортний засіб передбачає його використання), перевантаження транспортного засобу, перевищення швидкості, недотримання вимог дорожніх знаків, дорожньої розмітки тощо [11, с. 22].

За кордоном зараз наявність камери на ділянці дороги передує попереджувальний знак. У Німеччині та Фінляндії він, наприклад, встановлюється за 300–500 м до місця розташування камери відеофіксації. До речі, іноді знаки встановлюють для профілактики правопорушень – камери або радара в зазначеному місці може не виявитися [14].

На Кіпрі автомобілістам також вдалося відстояти свої права. Вони звинуватили поліцію в тому, що вона бажає лише поповнити державну скарбницю, а зовсім не турбуватися про безпеку на дорогах. Після хвилі невдоволень, пов'язаних із відеофіксацією правопорушень у 2000 році, парламент прийняв такі поправки до закону про дорожній рух, яка зобов'язувала встановити попереджувальні знаки водіїв про те, що попереду їх чекає поліцейський фотовідеорадар. І місце розташування цих камер повинно було фіксуватися знаком, що знаходиться не менше ніж за 2, 5 км від камери [14].



В Італії також був прийнятий закон про те, що на дорогах повинні знаходитися знаки, що попереджають водіїв про наближення до ділянки, де ведеться автоматична фіксація швидкості. Німецьким автомобілістам не вдалося відстояти свої права. Замість цього вони переконали владу в тому, що спалахи фотокамер у темний час доби створюють аварійну ситуацію на дорогах, засліплюючи водіїв. А той, кому попереджувального знаку мало, може нелегально придбати за 500 євро спеціальний пристрій, який посилає в камеру потік світла, в результаті чого на екрані поліцейського радара залишається тільки біла пляма [14].

У Франції попереджувальні знаки повинні бути встановлені за 200 метрів до тієї ділянки дороги, де повинна розташовуватися камера відеофіксації. А ось в Об'єднаних Арабських Еміратах та Ізраїлі, де на дорогах також використовуються фоторадари, ніяких попереджувальних знаків немає [14].

В Англії використання радарів регулюється законом про захист інформації, виходячи з якого, камери повинні знаходитися на видному місці, а їх місце розташування повинно позначатися відповідним знаком. Але цих умов стали дотримуватися далеко не одразу. Тільки в 2001 році британські автолюбители завдяки підтримці Національної автомобільної асоціації домоглися того, щоб усі радари набули яскраво-жовтого забарвлення і перед ними були встановлені попереджувальні знаки. Автовласники насамперед оперували тим фактом, що несанкціонована відеозйомка порушує права людини. Тепер про камери і радари, розташовані на дорогах з обмеженням швидкості 64 км/год, необхідно попереджати не менш ніж за 60 метрів. Якщо ділянка дороги дає змогу їхати швидше, то водій повинен дізнатися про фотокамеру за 100 метрів. У 2005 році Асоціація автолюбителей опублікувала офіційну карту, на якій значилися всі 5 тисяч фоторадарів Великобританії, і купити її можна було в будь-якому книжковому магазині. Видавці карти камер зовсім не закликали водіїв порушувати правила і перевищувати швидкість. На їхню думку, знання місць розташування камер дозволило б уникнути небезпечних ситуацій на дорогах, коли водій, запримітивши камеру, різко б'є по гальмах [14].

Незвичні для нас і багато схем формування розмірів штрафів, які застосовуються за кордоном. Розмір штрафу в країнах Європи може варіюватися залежно від річного заробітку порушника, його щомісячного окладу, загального фінансового стану та мінімального заробітку, встановленого в державі. У результаті за однакові порушення водії можуть отримати різні за розміром штрафи, проте в реальності вони справлять однаковий «матеріальний» і психологічний ефект.

Не можна не відзначити гнучкості законодавств багатьох європейських країн, які різними методами стимулюють порушників до своєчасної сплати штрафу. Наприклад, якщо викритий у перевищенні швидкості водій оплачує штраф негайно (в країнах, де інспектори можуть збирати штрафи) або протягом тижня, розмір суми штрафу знижується на 30–50%. І навпаки, якщо водій не вкладається в зазначені терміни по оплаті, до штрафу нараховується пеня.

Нерідко за кордоном вартість обов'язкової страховки для автомобіля прямо пропорційно залежить від «страхової історії» автовласника і його машини – кількості і тяжкості порушень правил дорожнього руху. Наприклад, в Німеччині є таке поняття, як «штрафні очки» (порушення ПДР). Якщо протягом року німецький водій набирає певну їх кількість, то значна сума його страховки (до 1 тис. євро) автоматично збільшується ще на 500 євро. Якщо водій і далі порушує ПДР, набираючи штрафні очки, то на другий рік сума страховки збільшується на 1 тис. євро, а ще через рік – на 2 тис. євро, і так до того часу, поки водій не виправить свою дорожню поведінку або не відмовиться від страховки через неможливість її оплатити. Аналогічна схема діє і в США.

А загалом у системі зарубіжних санкцій для порушників ПДР немає нічого надприродного для наших автолюбителей. Різниця тільки в тому, що «вирішити питання» і «домовитися» на дорогах розвинених країн майже неможливо, та й ні до чого. По-перше, широко розвинений технічний і технологічний складник дорожнього руху зводить до мінімуму взаємодію дорожньої поліції з учасниками руху. По-друге, у багатьох народів закладено на ментальному рівні: порушив правила – отримай покарання, дійди висновків і живи далі. Це елементарний підхід, за якого будь-які закони забезпечують комфорт у повсякденному житті і цивілізовані відносини між людьми.

**Висновки.** Таким чином, зарубіжний досвід забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем показує нам, що ці системи працюють ефективно, зменшуючи кількість правопорушень та наповнюючи державний бюджет; позитивною рисою також є диференціація штрафу (залежно від річного заробітку порушника, його щомісячного окладу тощо); гнучкість законодавств багатьох європейських країн, які різними методами стимулюють порушників до своєчасної сплати штрафу.

#### Список використаних джерел:

1. Беккер І. Хто відповідає за безпеку на дорозі? / І. Беккер // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2016. – № 3–4 (407–408). – С. 61–62.
2. Мних С.Р. Фіксація адміністративних порушень правил дорожнього руху сучасними інформаційними технологіями / Р.С. Мних // Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку (Херсон, 12-13 лютого 2016 р.). – Херсон: Херсонський державний університет, 2016. – С. 144–148.

3. Маслюк В.В. Правові основи регулювання порядку застосування міліцією технічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху та його удосконалення в Україні / В.В. Маслюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – 2011. – № 4 – С. 254–263.
4. Бесчасний В.М. Державне управління в сфері безпеки дорожнього руху: монографія / В.М. Бесчасний – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 476 с.
5. Фадєєв О. На дорожніх стовпах вінки як маяки (Рубрика – Безпека життєдіяльності. Актуальна тема) / О. Фадєєв // Охорона праці – 2013. – № 1. – С. 56–58.
6. Берлін М. Безпека дорожнього руху: комплексне дослідження основних факторів впливу / М. Берлін // Маркетинг в Україні. – 2013. – № 5. – С. 11–15.
7. Котова Т.А. Особливості забезпечення безпеки дорожнього руху в Великобританії / Т.А. Котова, А.С. Кудінов // Молодь за безпеку дорожнього руху: матеріали міжвузівської курсантсько-студентської науково-практичної конференції (Донецьк, 16 травня 2014 р.). – Донецьк: Донецький юридичний інститут, 2014. – С. 26–29.
8. Коняев С.А. Об эффективности использования средств автоматизированной фиксации административных правонарушений в предупреждении ДТП и сохранении жизни и здоровья участников дорожного движения / С.А. Коняев, И.И. Золотарев / Вестник Воронежского института МВД России (Выпуск № 3 / 2013) : [Электронный ресурс] // Вестник Воронежского института МВД России – 10 грудня 2016. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/ob-effektivnosti-ispolzovaniya-sredstv-avtomatizirovannoy-fiksatsii-administrativnyh-pravonarusheniy-v-preduprezhdenii-dtp-i> – Назва з екрану.
9. Чернов В. Национальные особенности вождения / В. Чернов // Всеукраинский популярный еженедельник (www) от 14-20 июля 2015. – №28. (762) – С. 24-25.
10. Як працює система балів та штрафів і відеофіксація порушень ПДР у Німеччині: [Електронний ресурс] / «Листи щастя» водіям надходять і в Німеччині. – 22 грудня 2016. – Режим доступу : <http://autopalace.com.ua/interesting/ikaikayak-pratsyuje-systema-baliv-ta-shtrafiv-i-videofiksatsiyapovushen-pdr-u-nimechchini/> – Назва з екрану.
11. Комісаров С. Система адміністративних санкцій за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху / С. Комісаров // Юридична Україна (Проблеми адміністративного права) – 2012. – Випуск 1. – С. 18–24.
12. Кравченко Є.С. Особливості національної їзди / Є.С. Кравченко // Вісник Державтоінспекції МВС України. – 2002. – № 7, 8.
13. Minelle Verdie / L'Etat de la France et de ses habitants. – Paris, 2001. – P. 514.
14. Чи є «протиотрута» проти ДАІшних відеокамер? : [Електронний ресурс] / Як борються з системами відеофіксації порушень в інших країнах. – 26 листопада 2016. – Режим доступу : [http://tuning-store.com.ua/electronika/27720-Est\\_li\\_protivoyadie\\_protiv\\_GAIshnyh\\_videokamer.html?newsid=27720](http://tuning-store.com.ua/electronika/27720-Est_li_protivoyadie_protiv_GAIshnyh_videokamer.html?newsid=27720) – Назва з екрану.
15. Лазаренко М.В. Зарубіжний досвід притягнення до адміністративної відповідальності порушників правил дорожнього руху за допомогою автоматизованих технічних систем / М.В. Лазаренко // Актуальні проблеми держави і права – 2014. – Випуск 1. – С. 81–84.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО,  
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ**

УДК 343.1

**БЕСЧАСТНИЙ В.М.**

**УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ  
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Статтю присвячено окресленню основних напрямків удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності. Розглянуто окремі проблемні моменти, що мають суттєвий негативний вплив на досягнення вище означених задач. Намічені головні практичні кроки вдосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності.

**Ключові слова:** наукове забезпечення, методичне забезпечення, напрямки вдосконалення, кримінологічна експертиза, регіональні особливості, зарубіжний досвід, матеріально-технічне забезпечення, наукове впровадження.

В статті очерчені основні напрямки удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності. Розглянуто окремі проблемні моменти, які мають суттєвий негативний вплив на досягнення вище означених задач. Намічені головні практичні кроки удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності.

**Ключевые слова:** научное обеспечение, методическое обеспечение, направления усовершенствования, криминалогическая экспертиза, региональные особенности, зарубежный опыт, материально-техническое обеспечение, научное внедрение.

The article outlines the main directions of improvement of scientific and methodical maintenance of combating crime. Considered some problem points, which have significantly adversely effect to the achievement of these objectives. Outlined the main practical steps to improve scientific and methodical maintenance of combating crime.

**Key words:** scientific support, methodological support, ways of improving, criminological examination, regional features, foreign experience, material-technical support, scientific introduction.

**Постановка проблеми.** Найважливішим недоліком сучасного підходу до забезпечення правоохоронної діяльності, який вимагає якнайшвидшого виправлення, є недооцінка ролі науки. Ще зберігається традиція розглядати науку як неістотний декор на будівлі суспільства, яка зводиться небагатослівними практиками на фундаменті нібито очевидного здорового сенсу.

Таким чином, проблема науково-методичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ стоїть сьогодні як ніколи гостро, адже є запорукою підвищення ефективності оперативно-службової діяльності практичних працівників в умовах обмеженості кадрових і матеріально-технічних ресурсів [1, с. 11].

Якщо універсальним критерієм істинності й цінності права є практика, то в цьому контексті кримінологічна практика є критерієм істини кримінально-правової науки. Таку взаємозалежність зумовлює нерозривність, органічна єдність кримінології й кримінального права в досягненні достовірності й задоволенні соціальної потреби щодо протидії злочинам. Від межі взаємопроникнення, усвідомлення цього зв'язку залежить кінцевий результат боротьби зі злочинністю. Тому підвищення рівня розвитку кримінологічної теорії й практики сприяє підвищенню рівня кримінального права й ефективності практики його застосування [2, с. 76].

Таким чином, вивчення проблем підвищення ефективності й удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності з відповідними пропозиціями, поправками, вказівками з ура-

---

© БЕСЧАСТНИЙ В.М. – доктор наук з державного управління, професор, ректор (Донецький юридичний інститут МВС України)

хуванням фундаментальних наукових положень, системних кримінологічних досліджень і прогнозів є необхідною складовою формування й реалізації науково обгрунтованої й ефективною кримінальної політики держави щодо протидії злочинності.

З огляду на вказане додамо, що метою написання статті є окреслення основних напрямків удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності з урахуванням стрімких змін у суспільному житті сучасної України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання вдосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності завжди викликало інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-кримінологів. Серед них слід вказати С.М. Алфьорова, Ю.М. Антоняна, О.М. Бандурку, Р.С. Веприцького, В.В. Голіну, І.М. Даньшина, О.М. Джужу, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова та інших. Вище означена проблематика завжди викликала жваву наукову дискусію, чому в значній мірі сприяла наявність різних наукових точок зору щодо шляхів її вирішення, що на сьогодні має важливе як теоретичне, так і прикладне значення.

**Виклад основного матеріалу.** Науково-методичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії злочинності є необхідним і об'єктивно обумовленим. Воно значною мірою викликане змінами в житті суспільства, загостренням криміногенної обстановки і є запорукою підвищення ефективності цієї діяльності. Наукове забезпечення протидії злочинності включає в себе розробку теоретичних і методологічних основ цієї діяльності, проведення науково-прикладних досліджень і вироблення на їх основі головних напрямків стратегії й тактики у вирішенні цього питання. І перш за все слід сказати про необхідність удосконалення законодавства з означених питань. У зв'язку з чим ефективним було б запровадження практики внесення пропозицій щодо вдосконалення й обговорення законопроектів із питань протидії злочинності за участю вчених кримінологів, попереднє проведення відповідних наукових досліджень, з урахуванням результатів яких мала б формуватися концепція й стратегія комплексного підходу до вирішення проблем протидії злочинності. Нажаль, сучасна законодавча практика має небезпечну тенденцію до ігнорування кримінологічних аспектів формування кримінальної політики, що призводить до негативних наслідків у правоохоронній діяльності.

У зв'язку із вищевказаним, на нашу думку, слід розглянути доцільність проведення наукової кримінологічної експертизи проектів нормативно-правових документів, цільових програм, відомих нормативно-правових актів і їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких їх положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів), що вживаються суспільством і державою [3, с. 197].

При цьому під кримінологічною експертизою нормативно-правових актів може розумітися спеціальне, здійснюване на основі науково обгрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких їх положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів), що вживаються суспільством і державою [3, с. 197].

Наступним напрямком удосконалення наукового забезпечення протидії злочинності вважаємо за доцільне розглянути необхідність інтенсифікації наукових досліджень у цьому напрямку з урахуванням регіональних особливостей.

Цінність саме регіональних досліджень злочинності, на нашу думку, полягає в тому, що їх результати в більш повній мірі відображають конкретні закономірності злочинності в окремих регіонах, враховуючи об'єктивні причини, що її породжують. Необхідність і актуальність наукових досліджень проблем протидії злочинності на регіональному рівні обумовлена специфікою економічних, соціальних, культурних процесів даної географічної території, і нерідко загальні наукові й методичні положення складно застосувати в конкретному регіоні через їх не адаптованість до місцевих особливостей.

Наступним, тісно пов'язаним із попереднім напрямком удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності ми вважаємо необхідність активніше використовувати досвід зарубіжних країн, що стосується протидії різного роду злочинним проявам.

Проте слід зауважити, що використання зарубіжного досвіду повинно бути науково інтерпретоване у відповідності до українського законодавства.

Ця система в Україні повинна базуватися на багатовікових традиціях розвитку державності й правотворчості, враховувати різноплановість проблеми протидії злочинності. Вона має бути повністю адаптована до національних потреб, із врахуванням особливостей соціально-економічного, політичного, морально-етичного, етнічного, релігійного, культурного, виховного аспектів. Все це буде запорукою й основою подальшого успішного становлення її в Україні.

Не можна не вказати на те, що вдосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності неможливе без матеріально-технічного забезпечення наукових досліджень із даної проблематики. Цільове фінансування цього напрямку наукової діяльності сприятиме підвищенню ефективності наукового забезпечення державної системи протидії злочинності.

Крім того, подальшого удосконалення потребують питання щодо підвищення рівня інформаційного забезпечення кримінологічних досліджень. Інформаційне забезпечення є обов'язковою умо-

вою ефективності діяльності будь-якої соціальної системи, в тому числі й системи протидії злочинності. Без наявності інформаційних зв'язків у системі не можна говорити про будь-яку взаємодію між її елементами й про існування самої цілісності [4, с. 76].

Також удосконалення потребує процес впровадження результатів наукових досліджень у практичну діяльність із протидії злочинності.

Так, ще в 1997 році А.В. Іщенко із цього приводу вказував, що результати наукових пошуків далеко не завжди стають відомими широкому колу практичних працівників і вчених у зв'язку із недосконалою системою розповсюдження наукових здобутків [5, с. 4].

За результатами особисто проведеного дослідження слід констатувати наявність наступних проблем в процесі впровадження наукових результатів у практичну діяльність:

- практична відсутність заявок від працівників правоохоронних органів на проведення конкретних кримінологічних досліджень;
- відсутність взаємодії між провідними науковими організаціями, навчальними закладами системи МВС України й представниками правоохоронних органів;
- відірваність тематики кримінологічних досліджень від потреб практики, в результаті чого основні їх положення не знаходять свого практичного відображення в діяльності працівників правоохоронних органів.

Питання стосовно впровадження результатів наукового дослідження в практику діяльності органів внутрішніх справ є вельми актуальним. Його вирішення носить комплексний характер і повинно здійснюватись в тісній взаємодії виконавця наукового дослідження й замовника, тобто вченого й практика.

Основні кроки на шляху до вдосконалення процесу впровадження науково-методичних розробок у практику протидії злочинності ми вбачаємо в наступному:

- точне дотримання форми й змісту запиту на проведення наукового дослідження із конкретизацією його цілей і задач і обґрунтуванням реальних потреб практичної діяльності органів внутрішніх справ;
- налагодження взаємодії між провідними науковими організаціями, навчально-науковими закладами системи МВС України й представниками правоохоронних органів (виконавець – замовник) з метою конкретизації цілей, задач і реальних проблем, які планує науково дослідити замовник;
- широке залучення найбільш досвідчених практичних працівників у авторський науковий колектив, що буде позитивно впливати на результати наукового дослідження й вірогідність його подальшого успішного впровадження;
- забезпечення більш активного, широкого впровадження наукових розробок у практику роботи правоохоронних органів із метою підвищення ефективності діяльності із протидії злочинності;
- інтенсифікація наукових досліджень у сфері протидії злочинності – миттєва реакція з боку наукової спільноти на суспільні процеси, що відбуваються в державі й потребують всебічного наукового дослідження;
- полегшення доступу практичних працівників до науково-методичних матеріалів, що слід забезпечувати шляхом створення єдиної електронної інформаційної бази.

**Висновки.** Удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності базується на реалізації законодавчих чинників, які гарантовані державою, і саме вони, чутливо реагуючи на зміни суспільного життя, стимулюють зміни в правовій сфері, закріплюючи їх в законах. Слід акцентувати увагу на тому, що вдосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності як дієвий процес передбачає участь у ньому як науковців, так і практичних працівників. І така взаємодія буде плідною й ефективною, якщо її учасники постійно будуть відчувати гостру потребу один в одному. А запорукою успішності цього тандему є загальна ціль – успішна протидія злочинності. Впровадження наукових розробок у практичну діяльність органів внутрішніх справ є основою підвищення її ефективності.

#### Список використаних джерел:

1. Нурутдинов А. Правоохранительная наука и практика – вместе в борьбе с преступностью / А. Нурутдинов // Професионал : Популярно-правовой альманах МВД России. – 2008. – № 2. – С. 11–14.
2. Василевич В., Джужа О. Боротьба зі злочинністю : теорія та практика / В. Василевич, О. Джужа // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 71–81.
3. Орлов Ю. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення. Монографія. – Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 266 с.
4. Садовский В. Основания общей теории систем : Логико-методологический анализ / В.Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 280 с.
5. Ищенко А. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью : Учебное пособие / Нац. акад. внутр. дел. – К., 1997. – 136 с.

УДК 341.23

ВАСИЛЕНКО К.І.

**ЗМІНА ЯКОСТІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

У статті здійснено аналіз стану соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі в сучасних умовах реалізації на практиці змісту кримінально-виконавчої політики України, а також визначені найбільш суттєві проблеми із цих питань і розроблені науково обґрунтовані заходи, спрямовані на їх вирішення по суті.

**Ключові слова:** засуджений, позбавлення волі, виконання покарання, основні засоби виправлення й ресоціалізації засуджених, виправна колонія середнього рівня безпеки, соціально-виховна робота, кримінально-виконавча політика.

В статье проведен анализ состояния социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы в современных условиях реализации на практике содержания уголовно-исполнительной политики Украины, а также определены наиболее существенные проблемы по этим вопросам и разработаны научно обоснованные меры, направленные на их решение по существу.

**Ключевые слова:** осужденный, лишение свободы, исполнение наказания, основные средства исправления и ресоциализации осужденных, исправительная колония среднего уровня безопасности, социально-воспитательная работа, уголовно-исполнительная политика.

This article provides analysis of the social and educational work with convicts to prison in modern conditions putting into practice the content of the penal policy of Ukraine, and also identified the most significant problems with these issues and scientifically justified measures to solve them on the merits.

**Key words:** condemned, imprisonment, achievement of punishment, main means of correction and resocialization, Penitentiary medium security level, social and educational work, Penal policy.

**Постановка проблеми.** Проведений аналіз наукових джерел показав, що зазначені питання в тому чи іншому аспекті були об'єктом дослідження як радянських, так і вітчизняних науковців [1]. Проте дотепер не повністю з'ясовано зміст поняття «кримінально-виконавчої політики», її завдання, принципи, джерела, типи, форми реалізації тощо [2, с. 11–12].

Виходячи із того, що реалізація кримінального покарання завжди є вторинною відносно кримінального закону, зміст кримінально-виконавчої політики завжди є наслідком (похідним) вираження природи кримінально-правової політики. Із цього випливає, що поняття першого явища тісно пов'язане зі змістом другого. Саме тому визначення поняття й змісту кримінально-виконавчої політики й кримінально-виконавчі засади діяльності з питань соціально-виховної роботи серед засуджених варто здійснити за допомогою застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість встановити її місце у внутрішній політиці держави й політиці боротьби зі злочинністю зокрема.

Численні наукові дослідження показують, що поняття кримінально-виконавчої політики тісно взаємопов'язане й взаємообумовлене із такими поняттями, як «політика», «політика у сфері боротьби зі злочинністю», «кримінально-правова політика», «кримінально-процесуальна політика», «кримінологічна (профілактична) політика».

Попри різноманіття визначень цього поняття, які існують у наукових джерелах (Ф. Ліст, М.П. Чубинський, М.Д. Шаргородський, Г.М. Міньковський, О.І. Коробєєв, В.С. Зеленецький, С.С. Босхолов та ін.), найбільш повно воно відображено у роботах П.Л. Фріса. Зокрема, під кримінально-правовою політикою він розуміє основні завдання, принципи, напрями й цілі кримінально-правової дії на злочинність, а також засоби їх досягнення, що виражаються в нормах кримінального права, практиці їх застосування, актах тлумачення кримінально-правових норм і постановках Пленуму Верховного Суду України [3, с. 11].

© ВАСИЛЕНКО К.І. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національна академія внутрішніх справ)

Зміст кримінально-правової політики в широкому розумінні переплітається зі змістом кримінально-виконавчої політики.

При цьому об'єднуючим елементом цих двох суспільно-правових явищ виступає політика у сфері боротьби зі злочинністю. З іншого боку, кримінально-правова й кримінально-виконавча політики є структурно-інтегрованими елементами більш широкого поняття – політики у сфері боротьби із злочинністю, яка в тому числі змістовно включає в себе кримінально-правові аспекти організаційно-управлінського характеру.

Проте, незважаючи на діалектичний зв'язок між злочином і покаранням, слід зазначити, що кожен із цих елементів має свій вузький зміст, який дає, з одного боку, можливість автономного їх існування, а з іншого – змогу виокремити відмінні й об'єднуючі ознаки.

**Стан дослідження.** Не досить продуктивно в зазначеному контексті, особливо з урахуванням останніх реформ Державної кримінально-виконавчої служби України, проводяться й наукові розробки з означеної тематики дослідження, хоча відповідне методологічне підґрунтя із цього питання в Україні й за кордоном створено. Серед вітчизняних учених, що в ті чи інші часи займались висвітленням питань соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, можна виокремити праці К.А. Автухова, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, А.П. Геля, Т.А. Денисової, О.М. Джузи, А.В. Кирилока, П.П. Козлова, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В.Я. Конопельського, В.А. Львовичкіна, О.В. Лисодеда, С.М. Лукашевича, В.О. Меркулової, О.І. Осауленка, Б.М. Панасюка, М.С. Пузирьова, Г.О. Радова, В. М. Синьова, О.П. Сєверова, А.Х. Степанюка, О.О. Стулова, О.В. Ткачова, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, С.І. Халимона, Ю.В. Шинкарьова, О.О. Шкути, І.С. Яковець та ін.

Серед зарубіжних фахівців проблеми соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі досліджували такі науковці, як: Г.А. Аванесов, І.С. Аліхаджисва, М.А. Беляєв, А.В. Бриліантов, В.В. Виноградов, В.Г. Дєєв, В.К. Дуюнов, С.І. Дементьєв, В.Я. Зирянов, С.М. Зубарєв, А.І. Зубков, В.Я. Квашиш, В.М. Калінін, О.І. Коробасєв, В.М. Кудрявцев, Р.С. Маковик, Т.Ф. Міняєва, А.С. Міхлін, М.П. Мелентьєв, І.С. Ной, В.Ф. Пірожков, М.Г. Прокопов, А.А. Рябінін, М.С. Рибак, М.А. Стручков, В.І. Селіверстов, Ф.Р. Сундуров, Є.Г. Самовічев, З.М. Сайфудінов, М.О. Трясоумов, Г.А. Туманов, Ю.М. Ткачевський, Ю.Б. Утевський, В.Г. Усс, Ф.Х. Хаткова, Г.Ф. Хохреков, І.В. Шмаров, Є.Г. Ширвіндт, О.М. Яковлев, ін.

Поряд із цим, ні в Україні, ні за її межами досі на монографічному рівні не вивчалися питання, які склали зміст предмета даного дослідження, що важливо із погляду вдосконалення правових засад кримінально-виконавчої діяльності й правового механізму боротьби із рецидивною злочинністю. Це й стало вирішальним при виборі об'єкта, мети й задач цієї наукової розробки.

**Виклад основних положень.** Вказані питання є об'єктом постійного наукового пошуку. Проте конкретні дослідження проблем щодо змісту завдань кримінально-виконавчої політики, на жаль, відсутні, а ті, що є, розглядають їх фрагментарно. Виходячи із того, що засобом реалізації всіх елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю виступають, передусім, чинне законодавство й правозастосувальна практика [4, с. 16], питання щодо завдань кримінально-виконавчої політики слід розглядати через її співвідношення з іншими видами політики (кримінально-правовою, кримінально-процесуальною й криминологічною), а в контексті завдань даного дослідження – і через зміст кримінально-виконавчої політики.

Серед вчених відносно даної проблематики немає єдності оцінок, що не тільки посилює дискусію й не дає змоги виробити загальні науково обґрунтовані пропозиції щодо предмету спору, але й суттєво впливає на законодавчий процес і правозастосувальну практику.

Так, А.Х. Степанюк переконаний у тому, що цілі й завдання кримінального й кримінально-виконавчого законодавства й правозастосувальної практики не співпадають. Такий висновок він обґрунтував тим, що механізм кримінальної відповідальності як сукупність станів утворюється зі взаємодії компонентів, що складають структуру діяльності правоохоронних органів на різних стадіях реалізації кримінальної відповідальності: об'єктів і суб'єктів діяльності, матеріального й ідеального, цілей, засобів, дій і результатів. Кожен стан кримінальної відповідальності має всі відзначені компоненти, але реалізація кримінальної відповідальності, вбраної у форму кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих правовідносин, утворюється не їхньою взаємодією на різних етапах, а зміною від одного етапу до іншого, в яких перехід від одного стану об'єкта до наступного зв'язаний із постановкою й досягненням мети, що дозволяє розглядати розвиток кримінальної відповідальності в діяльності правоохоронних органів як процес, в якому кожний попередній стан у всьому багатстві його змісту детермінує наступний [5, с. 47].

П.Л. Фріс вважає, що завдання кримінально-виконавчої політики є похідними від завдань кримінально-правової політики й політики боротьби зі злочинністю в цілому, тому що в кожній системі (а політика у сфері боротьби зі злочинністю є відповідною системою, яка характеризується всіма ознаками системи) щось має бути головним, визначальним, так би мовити, рушійною силою. У цій системі таку функцію виконує кримінально-правова політика. Саме виходячи із цього, завдання налагодження взаємозв'язку кримінально-правової політики з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби зі злочинністю набирає особливого значення [3, с. 34].

І.В. Шмаров та А.А. Міхлін дійшли висновку, що при здійсненні реформи законодавства варто виходити із того, що цілі покарання як один із основних інститутів повинні бути єдині для кримінального, кримінально-процесуального й кримінально-виконавчого права [6, с. 16].

Г.О. Радов займав позицію, згідно якої кримінально-виконавча (пенітенціарна) політика має взагалі автономний від інших видів діяльності держави характер, основним завданням якої є забезпечення каяття засуджених, що взагалі не входить у предмет кримінально-правової політики й визначеної в ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України) мети покарання [7, с. 12–13].

О. М. Джужа вважає, що кримінально-виконавча політика не є особливою політикою, а є частиною єдиної політики держави й безпосередньо впливає із кримінальної політики. Разом із тим вона впливає на кримінальну політику. У кінцевому підсумку політика в названій сфері впливає на правоохоронну політику в цілому й частково – на прийняття рішень щодо профілактики рецидивної злочинності, адаптації осіб, які відбували покарання, й надання їм допомоги [8, с. 28].

Не вироблені єдині підходи й законодавчою практикою. Зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК України) (ст.1) розмежовує цілі й завдання кримінально-виконавчого законодавства. Заради справедливості слід зазначити, що ця проблема має історичні корені: ще в 70-ті роки ХХ століття вчені висловлювали думки про те, що цілі покарання, завдання органів і установ виконання покарань і завдання виконання покарань не збігаються [9, с. 65].

Якщо застосувати системний метод пізнання кримінально-правових явищ, то можна прийти до висновку, що завдання кримінально-виконавчої політики мають повністю відображати завдання як політики у сфері боротьби зі злочинністю, так і ті, що визначені її структурними елементами (кримінально-правовою, кримінально-процесуальною й кримінологічною (профілактичною) політиками), з урахуванням змісту предмета даного дослідження. Однак аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що КВК України й інші джерела кримінально-виконавчої політики не повною мірою відповідають цьому завданню.

Зокрема, в чинному Кримінально-процесуальному кодексі (далі – КПК) (ст. 2) зазначено як завдання кримінального судочинства охорона прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь. Його зміст, за висновком Г.Й. Шнайдера, полягає в тому, щоб примирити жертву й злочинця шляхом відшкодування збитків, завданих першій [10, с. 319].

У той самий час, як показує практика, на стадіях кримінального процесу до винесення обвинувального вироку судом, а також після прийняття судового рішення відшкодовується добровільно лише 31,3% розміру шкоди, що була визначена судом [11, с. 47]. У подальшому, враховуючи постійну щорічну дотаційність Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) [12, с. 8] і те, що в КВК відсутні завдання, що є аналогічними до тих, які визначені в ст. 2 КПК, рівень відшкодованих збитків є ще меншим.

Незважаючи на те, що й кримінально-правова, й кримінологічна (профілактична) політики передбачають завдання із запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, в КВК ефективних механізмів для їх реалізації не створено, в тому числі – з урахуванням існуючих кримінально-виконавчих засад діяльності із питань соціально-виховної роботи серед засуджених і можливостей у цьому контексті. У КВК відсутні також норми, які б визначали об'єкти профілактичного впливу і його межі, правообмеження, що вводяться для особи, яка береться на профілактичний облік, і т. ін. У результаті такого «дисбалансу» завдань, які відображені в КК, КПК і КВК України, не зовсім чіткими є й завдання для органів і УВП (?). Як результат щорічно в ДКВС України реєструються нові злочини із боку засуджених (тобто не досягається одна із цілей політики у сфері боротьби зі злочинністю) [13, с. 2–3], а в Україні не зменшується рівень рецидивної злочинності [14, с. 20].

Із вищенаведеного можна зробити цілком очевидний висновок: без координації завдань усіх елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю, в т. ч. на законодавчому рівні й у правозастосувальній практиці, її зміст втрачає будь-який сенс, оскільки реалізація «корпоративних» завдань кожного окремо взятого елемента зазначеної політики без врахування загальних стратегічних цілей і мети діяльності – це своєрідний «броунівський рух» [2, с. 20].

Звичайно, будь-який елемент політики у сфері боротьби зі злочинністю об'єктивно приречений мати свої внутрішні завдання, проте, їх зміст має бути завжди обумовлений завданнями більш високого рівня й співвідноситись із іншими як одиничне й загальне явища. Як правильно зазначив у зв'язку із цим Ю.М. Ткачевський, цілі – завдання органів і УВП набувають значення тільки за наявності їхньої відповідності цілям покарання, що закріплені в кримінальному законодавстві [15, с. 19–27].

Проте слід погодитись і з іншими вченими, які переконані в тому, що сьогодні слід визнати, що кримінальний, кримінально-процесуальний і кримінально-виконавчий (пенітенціарний) закони становлять таку тріаду, де останній відіграє роль не тільки виконавця, але й впливає, і досить відчутно, на формування основних ідей двох перших [16, с. 6].

Отже, якщо при формуванні завдань кримінально-виконавчої політики керуватись законами формальної логіки й діалектичним методом пізнання кримінально-правових явищ, пов'язаних із діяльністю колоній середнього рівня безпеки, то їх можна поділити на дві взаємопов'язані й взаємообумовлені групи:



а) завдання, які визначаються іншими елементами політики у сфері боротьби зі злочинністю (завдання зовнішнього утворення, включаючи можливості адміністративно-правової політики. Так, у чинному КВК України (ч. 1 ст. 1) в повній мірі відображені вимоги ст. 50 КК України:

– кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання й відбування кримінальних покарань, які в кримінальному законодавстві ототожнюються з елементами кари, тобто тими правообмеженнями, що встановлюються законом і вироком суду до засудженої особи (ч. 1 ст. 50 КК);

– створює умови для виправлення засудженого й запобігання вчиненню нових злочинів як ним, так й іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК), а також запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ч. 3 ст. 50 КК). Крім цього, в цій самій нормі відтворені й вимоги ст. 2 КПК щодо захисту інтересів особи, суспільства й держави й завдань кримінологічної політики (у вигляді загальної й індивідуальної превенції злочинів);

б) завдання, які визначаються безпосередньо кримінально-виконавчою політикою (завдання внутрішнього утворення). Зміст цих завдань впливає із ч. 2 ст. 1 КВК. Крім цього, вони також визначаються принципами кримінально-виконавчого законодавства, виконання й відбування покарання (ст. 5 КВК) й іншими обставинами, що пов'язані з виконанням кримінальних покарань.

Зазначені завдання кримінально-виконавчої політики можна класифікувати й за іншими критеріями [17, с. 9]. При цьому об'єднуючим має залишатися той, який би відображав системний підхід до їх розробки, нормативного регулювання й реалізації й одночасно забезпечував відповідну автономність завдань кримінально-виконавчої політики, що обумовлена власним предметом і методом правового регулювання. Чинний КВК як один із засобів реалізації кримінально-виконавчої політики досить наближений до тих вимог, які пред'являються до системно-структурних процесів і складають зміст одиничних і загальних кримінально-правових явищ. Завдання наступне – привести в таку ж відповідність діяльність органів і УВП (глава 3 КВК).

Яким чином і в якій мірі доктринальні положення політики у сфері боротьби із злочинністю й кримінально-виконавчої політики реалізуються сьогодні на законодавчому й практичному рівнях в Україні, можна прослідкувати, здійснивши аналіз змісту деяких нормативно-правових актів і їх проектів, що стосуються предмета даного дисертаційного дослідження. Так, одним із головних пріоритетів національних інтересів, що визначені в ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України», є гарантування конституційних прав і свобод людини й громадянина [18], що є досить важливим із огляду на вирішення завдань, пов'язаних із вдосконаленням механізму кримінально-виконавчих засад діяльності з питань соціально-виховної роботи серед засуджених, право на яку закріплено в ст. 3 Конституції й ст. ст. 7, 10 КВК України [19].

Деякі елементи зазначеного правового механізму визначені й у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [19], положення якого в повній мірі відносяться й до засуджених, що відбувають покарання у виховних колоніях, відповідно до вимог ч. 4 ст. 10 КВК України (ст. 2, розділ II даного закону).

Певне підґрунтя в цьому контексті було створено й в Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 25 квітня 2008 року № 401/2008 [20], а саме – заходами в цьому напрямі було визначено вдосконалення організаційної структури кримінально-виконавчої служби, яка б забезпечувала додержання конституційних прав і свобод людини, дієві механізми громадського контролю за нею, створення належних матеріальних і санітарних умов тримання під вартою й відбування покарань, надання ефективної медичної допомоги особам, взятим під варту, й тим, які відбувають покарання (розділ 2 Концепції), що має пряме відношення до досліджуваної в цій дисертації проблематики, зокрема, до питань безпечної життєдіяльності засуджених у ході відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Важливі положення, виходячи із міжнародних зобов'язань України у сфері виконання покарань, викладені в п. Плану заходів із виконання обов'язків і зобов'язань України, що впливають із її членства в Раді Європи, який затверджений Указом Президента України від 12 січня 2011 р. № 24/2011, а саме: завершити реформування пенітенціарної системи й здійснити подальшу гуманізацію кримінального законодавства й системи виконання покарань [21].

Проте концептуальні, «революційні» й водночас суперечливі з точки зору «культури» закону кроки були здійснені в Україні в травні 2016 року шляхом прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби й утворення територіальних органів Міністерства юстиції» [22], в якій жодним чином не пояснено, з якою метою, на яких правових підставах і з яких міркувань (упорядкування системи управління, зниження затрат на утримання управлінських структур, підвищення ефективності діяльності ДКВС України тощо) здійснено таке адміністрування в зазначеній сфері діяльності.

Все це, звичайно, не може не відобразитись і на стані соціально-виховної роботи у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в тому числі з використанням кримінально-правових можливостей у цьому напрямі, а саме: стан правопорядку суттєво не змінився, особливо в частині запобігання злочинам і правопорушенням, що посягають на життя й здоров'я особи [23].

Такий «волонтаристський», ризикований і, як видається, не зовсім законний підхід Міністерство юстиції України розпочало ще в грудні 2010 р., коли указом Президента України «Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади» [24] на Міністерство юстиції України (а не на апарат і в цілому це відомство) було покладено обов'язок щодо координації (а не управління) дій Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС України) з іншими державними органами, включаючи правоохоронні.

У той самий час Міністерство юстиції України, розпочинаючи із 2010 року, всупереч вимогам Положення про Державну пенітенціарну службу України, яке затверджене у квітні 2011 р. й діє дотепер [25], узурпувало своє управління над ДКВС України, закон про яку є теж досі діючим [26].

**Висновки.** Суть цієї проблеми й одночасно одна з обставин, що суттєво знижує ефективність реалізації на практиці кримінально-виконавчих засад діяльності з питань соціально-виховної роботи серед засуджених, забезпечення особистої безпеки засуджених у виховних колоніях, висвітлена в попередніх підрозділах цієї дисертації, полягає в тому, що діяльність Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань не в повній мірі відповідає змісту принципу законності, який має своє відображення в ч. 2 ст. 19, ч. 3 ст. 63, п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до яких виключно законами (а не указами, постановами, наказами) визначається діяльність органів і установ виконання покарань.

#### Список використаних джерел:

1. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / П.Л. Фріс. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 36 с.
2. Сучасна кримінально-виконавча політика України : [моногр.]. – [2-ге вид. випр. і переробл.] / [Колб О.Г., Захаров В.П., Кондратішина В.В. та ін.]; за заг. ред. О.Г. Колба. – Луцьк: ПП В.П. Іванюк, 2008. – 210 с.
3. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-виконавчої політики України : [моногр.] / за заг. ред. М.В. Костицького. – К. : Атіка, 2005. – 124 с.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: Дис... докт. юрид. наук. – 12.00.08. – К., 2006. – 418 с.
5. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність і принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): Дис... докт. юрид. наук: / 12.00.08. – Харків, 2002. – 393 с.
6. Михлин А., Шмаров И. Реформа законодательства должна быть комплексной // Соц. законность. – 1990. – № 2. – С. 16–19.
7. Радов Г.О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ, 1996. – № 1. – С. 12–16.
8. Кримінально-виконавче право України (Загальна й Особлива частина): Навчальний посібник / За заг. ред. О.М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 446 с.
9. Артамонов В.П. Задачи исправительно-трудового законодательства и понятие наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием // Труды ВШ МВД СССР. – М., 1970. – Вып. 29. – С. 64–70.
10. Шнайдер Г.Й. Криминология: Пер. с нем. / Под общ. Ред. И с предисл. Л.О. Иванова. – М.: Издательская группа «Прогресс»-«Универсал», 1994. – 504 с.
11. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальною юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6 (70). – С. 33–47.
12. Демократизація пенітенціарної системи // Юридичний вісник України. – 2005. – № 1. – 1–14 січ. – С. 8–9.
13. Витяг з узагальнення стану прокурорського нагляду за додержанням законів щодо попередження рецидивної злочинності адміністрацією місць попереднього ув'язнення та позбавлення волі за підсудками 2001 року // Лист Генеральної прокуратури України. К., 2002. – № 16-38н/п. – 7 с.
14. Судимість осіб та призначення мір кримінального покарання у 2003 році // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 4 (44). – С. 28–33.
15. Ткачевский Ю.М. Новое в уголовно-исполнительном праве (Закон «Об учреждениях и органах исполняющих уголовное наказание в виде лишения свободы» об 21.07.1993 г.) // Вестник Моск. ун-та. – Серия 11. – Право. – 1995. – № 1. – С. 19–27.
16. Каложний Р.А., Сергеев І.С. Актуальні засади побудови пенітенціарної доктрини та пенітенціарної політики // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ, 2000. – №5. – С. 6–10.
17. Кутепов В.П. Человеческая деятельность как самовозрождающаяся система: Автореф... дис. канд. филос. наук: 09.00.01. – Фрунзе, 1976. – 22 с.
18. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.

19. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
20. Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: схвалена Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. № 401/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 18. – Ст. 589.
21. Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи: затверджено Указом Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>.
22. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 // офіційний вісник України. – 2016. – № 44.
23. Про загальну характеристику Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 1 вересня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.
24. Сийплові М.В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.В. Сийплові. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 20 с.
25. Положення про Державну пенітенціарну службу України: затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – №28. – Ст. 1161.
26. Алферов Ю. А. Международный пенитенциарный опыт и его реализация в современных условиях / Ю. А. Алферов // *Penal Reform International*. – 1996. – № 24. – С. 15–19.

УДК 343.3

ВОЛКОВСЬКА А.С.

#### ЖУРНАЛІСТ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 3451 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Досліджується потерпілий від злочину, передбаченого ст. 3451 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Дано авторське визначення, охарактеризовано його статус. Висвітлено авторське бачення поняття «журналіст» на основі уніфікації розуміння понять кримінально-процесуального законодавства.

**Ключові слова:** потерпілий від злочину, склад злочину, кримінальна відповідальність, засоби масової інформації, журналіст.

Исследуется пострадавший от преступления, предусмотренного ст. 3451 Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины). Дано авторское определение, охарактеризован его статус. Освещено авторское видение понятия «журналист» на основе унификации понимания понятий уголовно-процессуального законодательства.

**Ключевые слова:** потерпевший от преступления, состав преступления, уголовная ответственность, средства массовой информации, журналист.

Examines the victim of the crime under the article 3451 of the Criminal code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine). Given the definition, and describes its status. Shown the author's vision of the concept of "journalist" on the basis of the unification understanding of the concepts of criminal procedure law.

**Key words:** victim of the crime, corpus delicti, criminal responsibility, media, journalist.

**Вступ.** Верховною Радою України прийнятий Закон України № 421-VIII від 14 травня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», яким вносяться зміни до КК України та посилюються гарантії законної професійної діяльності журналістів. Із внесенням до КК України відповідних змін та передбаченням спеціальних кримінально-правових норм про відповідальність за посягання на професійну діяльність журналістів, виникли певні ускладнення щодо визначення кола можливих потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345<sup>1</sup>, ст. 347<sup>1</sup>, ст. 348<sup>1</sup>, 349<sup>1</sup> КК України, насамперед це стосується з'ясування змісту поняття «журналіст».

Питання кримінально-правової охорони захисту прав журналістів були предметом численних наукових досліджень. Загальні питання визначення такої категорії, як потерпілий, висвітлено у працях таких вітчизняних учених, як-от: П. Андрушко, А. Бабій, Я. Беспала, П. Берзін, А. Васильєв, Р. Вереша, Ю. Гродецький, І. Зінченко, Л. Ільковець, Д. Кондратов, М. Коржанський, С. Лихова, М. Мельник, В. Павликівський, А. Тарасенко, В. Тютюгін, А. Савченко, М. Хавронюк, В. Шакун. Однак варто констатувати відсутність комплексного науково-правового дослідження потерпілого від злочину, передбаченого ст. 345<sup>1</sup> КК України.

**Постановка завдання.** Метою статті є проведення аналізу наукових поглядів та законодавчих актів на визначення потерпілого, передбаченого ст. 345<sup>1</sup> КК України.

**Результати дослідження.** З точки зору А. Красикова, потерпілим є фізична особа, чий охоронюваний кримінальним законом блага (в інших частинах роботи – права, інтереси) були порушені або поставлені під загрозу порушення [3]. Дещо іншої думки П. Яні, потерпілим є фізична особа, на чій блага – життя, здоров'я, честь і гідність, а також політичні, трудові, майнові та інші права та свободи було спрямоване злочинне посягання [12].

На думку М. Сенаторова, потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство загалом), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої [11].

На нашу думку, більш вдалим є визначення В. Мінської та Г. Чечель, вони вважали, що потерпілий – це фізична або юридична особа, якій злочином безпосередньо заподіяні моральна, фізична або майнова шкода або створена реальна небезпека її заподіяння [5]. Їх позицію нині розвиває В. Батюкова, яка розглядає потерпілого як фізичну або юридичну особу, чий права й охоронювані законом інтереси порушені або поставлені під загрозу у результаті вчинення злочину [1].

У сучасній доктрині кримінального права не визначено єдиного розуміння щодо визначення «потерпілого від злочину». Натомість, у кримінально-процесуальному законодавстві визначено, хто є потерпілим, а також його правовий статус, відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [4].

Розглядаючи потерпілого від злочину, передбаченого ст. 345<sup>1</sup> КК України, варто звернути увагу, що ним є не тільки журналіст, а й його близькі родичі чи члени сім'ї.

Визначення «журналіст» та регулювання діяльності мас-медіа у різних галузях масової інформації передбачено в багатьох законодавчих актах, зокрема у законах України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про інформаційні агентства», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» тощо.

Так, відповідно до Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР у редакції Закону від 24.12.2015 р. № 917- VIII, ст. 1 визначено, що журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює та займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (у штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України [6, ст. 302].

Аналіз цієї правової норми дає підстави зробити кілька висновків. По-перше, деякі особи за правовим статусом також прирівнюються до журналістів. Зокрема, професійний статус журналіста поширюється: на штатних співробітників редакцій, які займаються редагуванням, створенням, збором або підготовкою повідомлень і матеріалів для засобів масової інформації, продукція яких поширюється виключно в межах одного підприємства (об'єднання), організації, установи та на авторів, не пов'язаних із редакцією засобу масової інформації трудовими чи іншими договірними відносинами, але визнаних нею своїми позаштатними авторами або кореспондентами, при виконанні ними доручень редакції. Таким чином, журналістом можуть бути не тільки особи, які працюють на посаді журналіста на професійній основі та відповідно до трудового законодавства, а й особи, пов'язані з редакцією договорами підяду, доручення, авторськими договорами тощо.

По-друге, визначення не пов'язує статусу журналіста з наявністю редакційного або службового посвідчення чи іншого документа, виданого засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів.

Отже, журналістом вважається особа, яка фактично виконує роботу зі збирання, оброблення і створення інформації для засобів масової інформації.

Відповідне визначення професії журналіста дає підстави стверджувати, що статус журналіста залежить не від формальних ознак або наявності певних документів, а від роду діяльності людини, що, в свою чергу, повністю узгоджується із правовою позицією Ради Європи. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів РЄ № (2000) 7 «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації» міститься наступне визначення терміну «журналіст»: це будь-яка фізична або юридична особа, яка регулярно або професійно задіяна у збиранні та публічному поширенні інформації через будь-які засоби масової інформації.

Суттєва відмінність полягає у відсутності важливої, на нашу думку, в національному законодавстві такої кваліфікуючої ознаки діяльності журналіста, як «регулярність/системність».

Крім цього, в Законі України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» у визначенні «журналіст» здійснюється прив'язка до класифікатора, що, в свою чергу, створює проблему визначення в контексті даного Закону. У зв'язку з оновленням держкласифікатора професій, визначення поняття «журналіст» зазнало деяких змін. Але ці зміни не були внесені до вище зазначеного закону. Варто зазначити, що в класифікаторі журналістську професію об'єднано з письменниками та редакторами, що свідчить про некоректне розуміння суті професії журналіста тими, хто створював і затверджував класифікатор [6, ст. 302].

У класифікаторі відсутній окремий поділ на журналістів, письменників і редакторів. Перелік починається з ведучого програми, потім слідує випусковий, драматург, журналіст, інокореспондент, коментатор, кореспондент, літературний співробітник, оглядач, письменник, кілька різновидів редакторів, члени редакції й редколегії [6, ст. 302]. Таким є приблизний перелік робіт, які виконують журналісти, письменники й редактори. Як бачимо, фотографів та операторів у ньому немає, хоча вони також є представниками ЗМІ. У разі погрози або насильства щодо них виявиться, що такі працівники не належать до журналістів згідно з класифікатором. Відповідно до викладеного, виникає багато спірних питань, які можна вирішити шляхом урегулювання та відображення у КК України поняття «журналіст».

Подібні визначення містяться у Законі України «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР в редакції Закону від 09.04.2015 р. № 317-VIII, в якому ст. 21 передбачено, що журналіст інформаційного агентства – це творчий працівник, який збирає, одержує, створює та готує інформацію для інформаційного агентства і діє від його імені на підставі трудових чи інших договірних відносин з ним або за його уповноваженням [8], та Законі України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII в редакції Закону від 17.05.2016 р. № 1364-VIII [10], в якому ст. 1 передбачено поняття «телерадіожурналіст», яким є штатний або позаштатний творчий працівник теле-радіоорганізації, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для розповсюдження.

На відміну від попередніх законів, Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII в редакції Закону від 24.12.2015р. № 917-VIII передбачена прив'язка статусу журналіста до наявності редакційного посвідчення. Так, ст. 25 Закону визначено, що журналістом редакції друкованого засобу масової інформації є творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для друкованого засобу масової інформації та діє на підставі трудових чи інших договірних відносин з його редакцією або займається такою діяльністю за її уповноваженням, що підтверджується редакційним посвідченням чи іншим документом, виданим йому редакцією цього друкованого засобу масової інформації. Професійна належність журналіста може підтверджуватися документом, виданим професійним об'єднанням журналістів [7].

Найбільш вдалим, на думку І. Зайця, є визначення, що подане у ст. 1 законопроекту України «Про захист професійної діяльності журналістів», відповідно до якого журналіст – творчий працівник, який на професійних засадах створює і опрацьовує твори (повідомлення, статті, програми, передачі, фотоілюстрації тощо), з метою поширення їх через засоби масової інформації на невизначене коло осіб і діяльність якого є основним джерелом його доходів [2, с. 26].

Продовжуючи аналіз, варто звернути увагу на Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII в редакції Закону від 02.06.2016 р. року № 1405-VIII, де взагалі вживаються два поняття – «журналіст» і «працівник засобу масової інформації». Варто зазначити, що вони суттєво відрізняються за обсягами прав щодо здійснення своєї професійної діяльності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 22 вказаного Закону, ЗМІ– засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. А ст. 25 Закону визначено правові засади гарантії діяльності ЗМІ та журналіста, зокрема: «Після пред'явлення документа, що засвідчує його професійну належність, працівник ЗМІ має право збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків, воєнних дій, крім випадків, передбачених законом» [9].

Також особливу увагу привертає категорія журналістів, які можуть працювати в зоні збройного конфлікту та знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права (МГП), а саме: військові кореспонденти; журналісти, які перебувають у небезпечних професійних відрядженнях до зон збройного конфлікту, та журналісти, відряджені до військової частини.

Журналісти, що перебувають у небезпечних професійних відрядженнях у районах збройного конфлікту, визначаються «І Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р.» як цивільні особи у значенні п. 1 ст. 50 згаданого документу. Також цим протоколом визначено документ, що посвідчує особу журналіста, – посвідчення журналіста, видане владою держави, громадянином якої є журналіст, або держави, на території якої він постійно проживає або де знаходиться засіб масової інформації, до якого належить журналіст.

Відповідно до ст. 4 А (4) «Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р.» військовими кореспондентами є представники засобів масової інформації, які мають акредитацію в збройних силах, супроводжують військові формування, але не є їх членами. Особливість правового статусу військових кореспондентів полягає в супроводженні ними військових формувань в офіційному статусі, про що свідчить акредитаційний документ, який видає уряд держави і тим самим бере на себе обов'язок забезпечувати безпеку журналіста, поки той дотримується правил акредитації. Наявність документа про акредитацію передбачає обов'язок військового командування співпрацювати з журналістом в межах його професії.

Що стосується осіб, які не пов'язані трудовими чи контрактними відносинами з редакціями ЗМІ і працюють як приватні особи (фріланс), хоча й не існує міжнародно-правової заборони таким журналістам займатися професійною діяльністю в зоні конфлікту, МГП такий вид журналістики не згадує.

Тут виникає два основних дискусійних моменти щодо визначень МГП. По-перше, відповідно до ст. 79 Додаткового протоколу, який, нагадаємо, є основним документом, що окреслює специфіку захисту журналістів, які працюють у зоні конфлікту, стверджує, що журналісти розглядаються «як цивільні особи», водночас вони є цивільними особами у конфлікті. Нюанси цього формулювання не надають журналістам жодних переваг, оскільки МГП виділяє дві категорії: комбатантів та не комбатантів (включно з цивільними). По-друге, стверджується, що за відсутності чіткого визначення, хто є журналістом, межі застосування Женевських конвенцій та Додаткових протоколів стають розмитими. І дійсно, враховуючи зростаючу кількість громадських журналістів, блогерів та беручи до уваги можливості, які надають соцмережі, не просто чітко визначити, хто є журналістом, а хто – медійно активним громадянином. Це не має вирішального значення для норм гуманітарного права, оскільки, крім військових журналістів, які мають спеціальний статус, решта співробітників засобів масової інформації потрапляють у категорію цивільного населення. Отже, ці дебати набудуть важливості лише за умови, якщо журналістам буде вирішено надати особливий статус порівняно з цивільними.

Викладене дає змогу виділити кілька ознак, які характеризують поняття «журналіст»:

1. Працівник, чия діяльність має творчий характер;
2. працівник, який професійно збирає, одержує, створює, готує інформацію для розповсюдження;
3. працівник не обов'язково штатний, він може бути позаштатним або взагалі діяти за іншим видом уповноваження;
4. статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним чи іншим документом, виданим йому редакцією цього засобу масової інформації.

Відповідно до примітки ст. 345<sup>1</sup> КК України, під професійною діяльністю журналіста у цій статті варто розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів.

Таким чином у ст. 345<sup>1</sup> КК України йдеться про журналістів як друкованих ЗМІ (газет, журналів, бюлетенів, разових видань із визначеним тиражем тощо), так і журналістів аудіовізуальних ЗМІ (радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо). Крім того, вказана норма не містить положень про те, що цей злочин може вчинюватися щодо журналістів лише ЗМІ.

**Висновки.** Пропонується внесення змін до КК України, зокрема примітку до ст. 345<sup>1</sup> КК України викласти у новій редакції: *«журналіст – це фізична особа, яка професійно, систематично та законно здійснює діяльність пов'язану зі збиранням, одержанням, створенням, підготовкою, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації на невизначене коло осіб через будь-які засоби масової інформації. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією (в т.ч. інтернет-видання), засновником ЗМІ або професійною чи творчою спільнотою журналістів».*

**Список використаних джерел:**

1. Батюкова В. Потерпевший в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Батюкова. – М.: Юридический институт МВД РФ, 1995. – 212 с.
2. Заєць І. Запобігання перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні: [монографія] / І. Заєць. – Київ: ПП «Дірект Лайн», 2014. – 214 с.
3. Красиков А. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А. Красиков. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1976. — 120 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
5. Минская В., Чечель Г. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В. Минская, Г. Чечель. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1988. – 151 с.
6. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 р. № 540/97–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50. – Ст. 302.
7. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782–ХП // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
8. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 р. № 74/95–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
9. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657–ХП в редакції Закону від 13 січня 2011 р. № 2938–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
10. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759–ХП в редакції Закону від 12 січня 2006 р. № 3317–IV // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
11. Сенаторов М. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально–виконавче право» / М. Сенаторов. – Х., 2005. – 15 с.
12. Яни П. Законодательное определение потерпевшего от преступления // Российская юстиция. – 1995. – № 4. – С. 40.

УДК 343.3

КОВАЛЕНКО А.В.

### СУЧАСНИЙ СТАН МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану міжнародного співробітництва за участі України щодо подолання організованої злочинності. Зазначено, що сучасний стан міжнародного співробітництва щодо подолання організованої злочинності являє собою сумісну роботу, участь у спільних справах, що належать до відносин між народами, державами, в будь-якій сфері.

**Ключові слова:** злочинність, міжнародне співробітництво, транснаціональна злочинність, поліція, організована злочинність.

Статья посвящена анализу современного состояния международного сотрудничества при участии Украины по преодолению организованной преступности. Указано, что современное состояние международного сотрудничества по преодолению организованной преступности представляет собой совместную работу, участие в общих делах, относящихся к отношениям между народами, государствами, в любой сфере.

**Ключевые слова:** преступность, международное сотрудничество, транснациональная преступность, полиция, организованная преступность.

The article is devoted to analysis of the current state of international cooperation involving Ukraine to overcome organized crime. In practice, to date, crime went beyond this or that state and acquired the status of transnational. So obvious is the fact that one country, regardless of the resources it uses to fight crime, not unable to completely overcome all the above manifestations of crime, and the more independently and effectively combat transnational organized crime, while using existing forms of international cooperation. The current state of international cooperation on tackling organized crime is a joint operation, participation in joint cases belonging to relations between nations, states, in any field. Regarding Ukraine's participation in international cooperation to combat organized crime, it should be noted that it has a structure that consists of bilateral, regional and universal cooperation. Overall, Ukraine's participation in international cooperation on tackling organized crime is mandatory, and its apparent consequences. Moreover, the recent events in Ukraine only emphasize the need to improve international cooperation in this regard. In addition, for our country participate in international cooperation on tackling organized crime is important also because it is one of the tasks of Ukraine's integration into the world community of civilized nations.

**Key words:** crime, international cooperation, transnational crime, police, organized crime.

Останні події, які відбуваються в різних країнах, незважаючи на рівень розвитку суспільства, економічний і політичний стан, говорять про те, що злочинність становить досить серйозну загрозу. У цьому плані, на жаль, і Україна не є винятком.

Як показує практика, натеper злочинність вийшла за межі тієї чи іншої держави й набула статусу транснаціональної. Із кожним днем зростає кількість різного роду угруповань і об'єднань, з'являються нові види злочинів, такі, наприклад, як незаконні дії у сфері трансплантології, злочини у сфері інформаційних технологій, міжнародний тероризм, міжнародна корупція, легалізація злочинно здобутого майна й багато інших. Тож стає очевидним, що одна країна, незалежно від тих ресурсів, які вона використовує в боротьбі зі злочинністю, не в змозі повністю подолати всі зазначені вище прояви злочинності, а тим більше – самостійно й ефективно боротися із транснаціональною організованою злочинністю, при цьому застосовуючи існуючі форми міжнародного співробітництва.

Взагалі останніми роками роль міжнародного права суттєво зросла, оскільки воно є потужним інструментом співпраці учасників світової спільноти із різних питань людського буття, із проблем протидії злочинності й кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності.

© КОВАЛЕНКО А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)



**Мета статті** полягає в ґрунтовному аналізі міжнародної співпраці України щодо боротьби зі злочинністю й висвітленні сучасного стану й перспектив у вказаній сфері.

Здійснення міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю є надзвичайно актуальною темою, яка висвітлюється як в загальних працях із міжнародного права, так і в навчальних підручниках і посібниках. Багато науковців досліджують різні аспекти міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, в тому числі за участю України. Серед них слід відмітити В.В. Бикова, В.Н. Каламкар'яна В.М. Волженкіна, В.А. Карташкіна, І.І. Лукашука, С.Г. Ляхова, С.В. Черніченка, О.І. Виноградова, П.Д. Біленчука, С.Є. Єрєнова й ін.

Усі країни світу повинні усвідомлювати, що жодна із них не захищена від транснаціональної злочинності. Саме тому в сучасному міжнародному праві боротьба зі злочинністю належить до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва всіх держав і зумовлена необхідністю взаємодії держав у цій важливій справі [1].

Для подолання зростаючих загроз організованої злочинності, тероризму, екстремізму, корупції, незаконного обігу наркотиків і зброї, торгівлі людьми, злочинності щодо неповнолітніх, інших викликів і загроз міжнародній і національній безпеці, а також для розвитку ділових і людських контактів особливо важливим стає ефективне використання можливостей міжнародного поліцейського співробітництва й прийняття на національному й міжнародному рівнях заходів щодо вдосконалення механізмів і правової бази цієї діяльності, а також пошук найбільш ефективних шляхів, засобів і методів протидії кримінальним проявам [2; с 36].

Як свідчить світовий досвід, держава має значні переваги в боротьбі з організованою злочинністю й завжди, при наявності політичної волі, виходила переможцем у подоланні криміналізації суспільних відносин. Так, суспільство завжди є принципово сильнішим за злочинне співтовариство, й лише недостатня його організація дозволяє кримінальним структурам вільно почуватися в ньому, безумовна підтримка основної частини населення завжди була й буде на боці тих, хто веде непримиренну боротьбу зі злочинністю, матеріальні й духовні ресурси держави незрівнянно вищі за можливості кримінального співтовариства. Тому протидія організованій злочинності повинна носити характер загальнодержавної політики й передбачати систему заходів політичного, економічного, правового, адміністративного, пропагандистського й спеціального спрямування, що мають одну стратегію й націлені на досягнення єдиних цілей і задач [3].

Поняття «міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю» завжди викликало інтерес і наукові суперечки щодо власного значення. Так, наприклад, О.Г. Волєводз стверджує, що міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю являє собою регульовану нормами міжнародного й внутрішньодержавного права погоджену діяльність різних країн із захисту інтересів особи, суспільства й держави від міжнародних і транснаціональних злочинів, а також із прийняття суб'єктами цієї діяльності обумовлених національним кримінальним законодавством заходів, спрямованих на забезпечення національного кримінального процесу й відправлення правосуддя їхніми судами в справах про злочини, що посягають на внутрішньодержавний порядок [4, с. 28].

О.І. Бастрікін пропонує розрізняти міжнародну допомогу й міжнародну співпрацю в боротьбі з організованою злочинністю. Він стверджує, що «... основна різниця між допомогою й співробітництвом полягає в характері тих дій, які здійснюються у випадку надання допомоги або співробітництва в кримінальних справах. Міжнародна правова допомога передбачає виконання окремих дій, покликаних сприяти вирішенню певних питань, пов'язаних із розслідуванням, судовим розглядом і виконанням покарання в окремих кримінальних справах. Співробітництво ж означає цілеспрямовану й постійну, спільну й узгоджену, широку за масштабами й різноманітну за формами й напрямками діяльність компетентних правоохоронних органів, яка стосується загальних інтересів держав, що співпрацюють, і спрямована на досягнення єдиних цілей у боротьбі зі злочинністю [5, с. 24–25].

Отже, можна зробити висновок, що міжнародна допомога є одним із напрямів сучасного міжнародного співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю.

Взагалі варто зазначити, що міжнародне співробітництво щодо подолання організованої злочинності не може й ніколи не існувало самостійно, оскільки є невід'ємною складовою міжнародних відносин.

Так, Л.А. Філяніна стверджує, що міжнародна боротьба зі злочинністю не є міжнародною в буквальному значенні цього слова. Особа, яка скоїла суспільно небезпечне діяння на території певної держави й підпадає під її юрисдикцію, виїжджає за її межі для уникнення будь-якої відповідальності. Також під юрисдикцію держави підпадають особи, які скоюють злочини по– за її територією, наприклад, у відкритому морі на морських суднах, що ходять під прапором цієї держави. З урахуванням того, що в усіх випадках стосовно злочинів діє принцип юрисдикції тієї чи іншої держави, під міжнародною боротьбою зі злочинністю розуміється комплекс ефективних методів і заходів, спрямованих на співробітництво держав у боротьбі з окремими видами злочинів, вчиненими індивідами, у сфері їх попередження, розкриття й видачі злочинців [6].

Взагалі міжнародне співробітництво щодо боротьби з організованою злочинністю має давню історію й не простий шлях становлення. Із розвитком зазначеної сфери відповідно розвивались і вдо-

сціоналювались певні форми співробітництва. Особливо яскраво це спостерігається на прикладі обміну інформацією. Якщо раніше між державами відбувалася проста передача інформації щодо особи злочинця чи групи осіб, то на сучасному етапі міжнародного співробітництва обсяг інформації значно збільшився й наповнився різними даними щодо злочинної сфери.

На сучасному етапі розвитку суспільства міжнародним співтовариством здійснюється процес відпрацювання загальної політичної домовленості у формуванні глобальних зусиль щодо боротьби із різноманітними проявами злочинності, а саме тієї злочинності, яка виходить за межі однієї держави або вчиняється організованими злочинними групами, до складу яких входять громадяни різних держав [6].

В цілому сучасний стан міжнародного співробітництва щодо подолання організованої злочинності є спільною роботою, участю в спільних справах, що належать до відносин між народами, державами, у будь-якій сфері.

Відповідно до Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права, Заключного акту Народи з безпеки й співробітництва держав у Європі, всі держави повинні підтримувати й розвивати співробітництво одна з одною відповідно до цілей і принципів Статуту ООН, інших міжнародно-правових документів і зобов'язань.

Нажаль, останні події, які відбуваються як в Україні, так і в різних зарубіжних країнах, свідчать про те, що організована злочинність не зменшується, а, навпаки, має всі ознаки зростання. Тому як Україна, так і інші держави повинні вживати відповідних заходів щодо протидії, в першу чергу, проявам організованої злочинності.

Для вирішення питань протидії міжнародній організованій злочинності світове співтовариство повинно в першу чергу: узгодити існуючі класифікації злочинів, які становлять небезпеку для декількох або всіх держав; здійснювати координацію заходів щодо попередження міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру; встановити юрисдикції над злочинцями й злочинцями; забезпечити принцип невідворотності покарання; організувати надання правової допомоги в кримінальних справах, в тому числі видачу злочинців [6].

Окрім цього, до сучасного міжнародного співробітництва щодо подолання організованої злочинності слід віднести міжнародне поліцейське співробітництво, яке являє собою досить складну систему правовідносин у сфері зовнішньої політики, міжнародного й кримінального права, правозастосовчої, організаційно-управлінської, інформаційної й наукової діяльності, здійснюваної державою за допомогою державних органів і посадових осіб, а також міжнародних організацій із протидії злочинності й поведження із правопорушниками [7].

У сфері міжнародних відносин поліцейське співробітництво є досить важливим, оскільки забезпечує внутрішньодержавний порядок, безпеку держави і її громадян.

Міжнародне поліцейське співробітництво є специфічною діяльністю держав і інших суб'єктів міжнародних відносин у сфері попередження злочинності, протидії й боротьби із нею, а також поведження із правопорушниками. При цьому обсяг, основні напрями й форми співробітництва визначаються значимістю й особливостями міжнародної й внутрішньодержавної злочинності, а також політикою різних держав у сфері протидії злочинності, розвитком правової системи цих держав, ступенем їх включеності в міжнародні відносини. Здійснюється воно, як правило, в таких формах: обмін інформацією про факти злочинів (про осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, розшукуваних, їхні зв'язки, адреси й т.п.); перевірка показань підозрюваних; проведення розшуку й арештів майна, допитів або опитувань громадян; обстеження об'єктів і місць; надання оригіналів або засвідчених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи банківські, фінансові, юридичні й ділові документи; передача органам іншої держави нагляду за умовно засудженими або умовно звільненими; передача засуджених до позбавлення волі для подальшого відбування покарання в держави їх громадянства або постійного місця проживання; захист прав і свобод громадян цієї держави при здійсненні правосуддя в іншій країні; отримання даних із іноземних організацій, установ, торгових і промислових фірм; виконання оперативно-розшукових заходів; профілактика й припинення злочинів, щодо яких укладено угоди між державами; сприяння в підготовці й підвищенні кваліфікації кадрів; надання матеріально-технічної й консультативної допомоги; обмін досвідом роботи; проведення спільних наукових досліджень із проблем, що становлять спільний інтерес; участь в офіційних заходах (конгресах, нарадах) і науково-практичних конференціях (семінарах, симпозіумах), на яких обговорюються проблеми міжнародного співробітництва в попередженні організованої злочинності, боротьби із нею й при поведженні із правопорушниками [7].

Отже, можна зробити висновок, що міжнародне співробітництво щодо подолання організованої злочинності є багатогранним явищем і має різні складові, за допомогою яких здійснюється ряд дій, спрямованих на подолання проявів злочинної діяльності на території тієї чи іншої держави.

Окрім цього, натеper на міжнародному рівні існує конвенційний механізм боротьби з організованою злочинністю, її фінансуванням і корупцією, що свідчить про якісно новий рівень розуміння й готовність світового співтовариства протидіяти небезпечним видам злочинів.

Варто погодитися із думкою В.Г. Жаровської, яка стверджує, що необхідність об'єднання зусиль держав у боротьбі проти злочинності вимагає інтернаціоналізації кримінального права й кримі-

нально-процесуальних систем різних держав, більшої взаємодії між собою й міжнародним правом. У результаті спільних зусиль держав і міжнародних організацій повинні вироблятися універсальні, єдині поняття міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, що включатимуться в національні законодавчі системи. Нині низка складів злочинів міжнародного характеру у внутрішніх законодавствах заснована на національних дефініціях. Але потрібні єдині нормативні визначення на міжнародному рівні, які обумовлені необхідністю створення єдиного правового простору, що дозволить більш ефективно боротися зі злочинністю в міжнародному масштабі [8].

Сучасний стан міжнародного співробітництва щодо подолання організованої злочинності все ж таки знаходиться на стадії розвитку й удосконалення. За останні роки міжнародна спільнота приклала чимало зусиль для здійснення ефективної роботи у боротьбі зі злочинністю, зокрема, проводяться спільні дослідження й здійснюється контроль за їх реалізацією, робляться спроби проводити єдину антикримінальну політику.

Стосовно участі України в міжнародній співпраці щодо боротьби з організованою злочинністю необхідно зазначити, що вона має свою структуру, яка складається із двостороннього, регіонального й універсального співробітництва [9; с. 184–189].

При цьому двостороннє міжнародне співробітництво забезпечується договорами між Україною й окремими іноземними державами про взаємну правову допомогу, видачу злочинців, передачу засуджених осіб для відбування покарання. На регіональному рівні міжнародне співробітництво дозволяє враховувати спільні інтереси держав конкретного регіону. На універсальному рівні міжнародне співробітництво України у сфері протидії злочинності здійснюється завдяки її участі у всесвітніх міжнародних організаціях.

В цілому участь України в міжнародному співробітництві щодо подолання організованої злочинності є обов'язковою, а наслідки її – очевидними. Тим більше, що останні події в Україні лише підкреслюють необхідність підвищення рівня міжнародної співпраці в цьому аспекті. Крім цього, для нашої держави участь у міжнародній співпраці щодо подолання організованої злочинності має велике значення ще й тому, що це є одним із завдань інтеграції України у світове співтовариство цивілізованих держав.

#### Список використаних джерел:

1. Войціховський А.В. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України / А.В. Войціховський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/14720-2011-01-18-23-51-56.html>.
2. Ляхов Є.Г., Троїцький С.В., Бадалин М.Б. Деякі питання міжнародного співробітництва держав із протидії злочинності (проблеми формування понятійного апарату) // Міжнародне право. – 2010. – № 4 (44). – С. 35–38.
3. Скулиш Є.Д. Загальнодержавна система протидії організованій злочинності: проблеми формування та функціонування / Є.Д. Скулиш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/509.pdf>.
4. Волеводз А.Г. Правовые и методические основы деятельности органов предварительного следствия России по розыску, аресту и обеспечению конфискации за рубежом денежных средств и имущества, полученных преступным путем : дисс. ... канд. юрид. наук / А.Г. Волеводз. – М., 1999. – 225 с.
5. Бастрыкин А.И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права / А.И. Бастрыкин. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1986. – 324 с.
6. Філяніна Л.А. Міжнародне співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю / Л.А. Філяніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file:///C:/Users/oleg/Downloads/Nvdduvs\\_2012\\_2\\_56.pdf](file:///C:/Users/oleg/Downloads/Nvdduvs_2012_2_56.pdf).
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://stud.com.ua/44976/pravo/pravovi\\_organizatsiyni\\_osnovi\\_mizhnarodnoyi\\_politseyskoyi\\_spirvrobotnitstva](http://stud.com.ua/44976/pravo/pravovi_organizatsiyni_osnovi_mizhnarodnoyi_politseyskoyi_spirvrobotnitstva).
8. Жаровська Г.П. Міжнародно-правові засади боротьби з транснаціональною злочинністю: проблеми й перспективи / Г.П. Жаровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intllegalmanac.net/v6/13.pdf>.
9. Лупу А.А. Международное уголовное право : учебное пособие / А.А. Лупу, И.Ю. Осыкина. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. – 312 с.

УДК 343.3+351.741

КОМАРНИЦЬКИЙ М.М.

**ПОНЯТТЯ Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОТЕРПІЛИМ ВІД ЗЛОЧИНУ СЛУЖБОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ**

У статті проведено аналіз і окреслено особливості поняття й кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку, розглянуто аспекти кримінально-правової охорони осіб і їх близьких родичів у зв'язку із виконанням ними службового обов'язку й запропоновані зміни й доповнення до чинного Кримінального кодексу України.

**Ключові слова:** кримінально-правова охорона, посягання, потерпілий, службовий обов'язок, виконання обов'язку, близькі родичі.

В статье проведен анализ и отмечены особенности понятия и уголовно-правового значения выполнения потерпевшим от преступления служебных обязанностей, рассмотрены аспекты уголовно-правовой охраны лиц и их близких родственников в связи с выполнением ими служебных обязанностей и предложены изменения и дополнения в действующий Уголовный кодекс Украины.

**Ключевые слова:** уголовно-правовая охрана, посягательства, потерпевший, служебные обязанности, выполнение обязанностей, близкие родственники.

The article analyzes and characterizes the notion and criminal-legal significance of the execution of the victims of the crime of duty, the aspects of criminal-legal protection of the persons and their close relatives in connection with the performance of their duty, and proposed changes and additions to the current Criminal code of Ukraine.

**Key words:** criminal legal protection, victim, service duties, performance of the duties, close relatives.

**Актуальність теми** зумовлена тим, що саме виконання особою свого службового обов'язку й наділення її у зв'язку із цим певними повноваженнями обумовлює особливий кримінально-правовий захист вказаної категорії осіб і їх близьких родичів як можливих потерпілих від злочинів, які вчиняються у зв'язку із виконанням особою свого службового обов'язку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання поняття й кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку окремо в юридичній літературі не досліджувалося. У контексті розгляду даного питання як окремої складової при характеристиці зв'язку між посяганням на потерпілих від різних злочинів, зокрема проти життя й здоров'я особи, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, проти правосуддя, із виконанням особою службового обов'язку частково здійснено у роботах М. Бажанова, В. Борисова, С. Бородіна, О. Донченко, М. Загороднікова, О. Мандро, І. Міщук, В. Навроцького, А. Наумова, В. Осадчого, В. Сташиса, С. Шапченко, С. Яценко й інших науковців. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань, поняття й кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку залишається не дослідженим, а в юридичній літературі вказані питання висвітлені недостатньо.

**Метою** даної статті є встановлення й аналіз поняття й кримінально-правового значення виконання потерпілим від злочину службового обов'язку.

**Виклад основного матеріалу.** Виконання потерпілим від злочину свого службового обов'язку є одним із кримінально-правових понять, які характеризують ознаки різних складів злочинів, що позначені, як правило, тотожними термінами. Вчинення злочину у зв'язку із виконанням потерпілим службового обов'язку в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) виступає як ознака основного складу злочину (наприклад, у ст.ст. 342–345, 347, 348, 350, 352 КК), кваліфікуюча ознака складу злочину (наприклад, п. 8 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 296 КК), а також як обставина, яка обтяжує покарання за будь-який злочин (п. 4 ч. 1 ст. 67 КК). Разом із тим про посягання у зв'язку із виконанням службового обов'язку йдеться й у деяких статтях Особливої частини КК, де відповідні терміни прямо

не використовуються, а встановлена відповідальність за посягання на державних чи громадських діячів у зв'язку із їх державною чи громадською діяльністю (ст.ст. 112, 346 КК), за посягання у зв'язку із діяльністю щодо виконання професійних функцій (ст.ст. 171, 180, 280, 397–400 КК).

Таким чином, поняття «виконання службового обов'язку» передбачається в ряді норм, що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб і їх близьких у зв'язку зі здійсненням ними своєї службової діяльності. Для кваліфікації злочинного діяння, вчиненого щодо особи у зв'язку із виконанням нею службових обов'язків, в одних випадках необхідно, щоб потерпілий був наділений ознаками, що випливають із закону, або ж набутими згідно із чинним законодавством, в інших – потерпілий повинен виконувати спеціально покладені на нього обов'язки по службі або роботі. У будь-якому випадку посягання спрямовані на потерпілих неодмінно у зв'язку або при виконанні ними такої діяльності.

Встановлення змісту використовуваного в законі терміну зумовило звернення до думки працівників правозастосовних органів. У проведеному опитуванні працівників слідчих підрозділів Національної поліції на питання про зміст досліджуваного поняття 2/3 респондентів (65%) зазначили, що стикалися із труднощами при кваліфікації такого роду діянь, посилаючись на занадто загальні формулювання закону, а також на недостатнє розкриття ознак цього поняття в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України; 1/4 (28%) опитаних в цілому дали вірну характеристику; 7% опитаних не змогли відповісти. Переважна більшість працівників слідчих підрозділів (79%) вбачають необхідність розкриття змісту цього поняття безпосередньо в законі. Такі дані, на нашу думку, відображають реальну картину й свідчать про необхідність уточнення законодавчого визначення цього поняття, оскільки невизначеність у тлумаченні здатна породжувати помилки в практичній діяльності.

Кримінально-правові норми чинного законодавства, які стосуються виконання потерпілим від злочину службового обов'язку, виходячи зі змісту й спрямованості, можна поділити на дві групи:

1) норми, що встановлюють відповідальність за посягання проти осіб у зв'язку із виконанням ними якої-небудь законної службової діяльності, точно не визначеної в законі;

2) норми, що встановлюють відповідальність за посягання проти зазначених у них осіб у зв'язку із виконанням визначеного законом обсягу й видів діяльності.

Перша група складається із норм, що регламентують відповідальність за діяння, передбачені п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку із виконанням цією особою службового або громадського обов'язку), ст. 350 КК (погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок), ст. 352 КК (умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок), ст. 353 КК (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи), а також злочини, вчинені при наявності такої обтяжуючої обставини, яка передбачена п. 4 ч. 1 ст. 67 КК.

Під здійсненням службової діяльності в такому випадку потрібно розуміти вчинення особою правомірних дій, що входять у коло її обов'язків, регламентованих законодавчими або нормативними актами, або випливають із трудового договору (контракту) із будь-якими підприємствами й організаціями всіх форм власності, а також приватними підприємствами, зареєстрованими в установленому законом порядку, діяльність яких не суперечить чинному законодавству.

Першою ознакою, яка вказує на наявність службових обов'язків, є те, що особа виконує обов'язки, які визначені конкретно посадою, і їх виконання корисне, необхідне для організації, установи, де працює особа. Конкретний характер таких обов'язків обумовлюється видом діяльності, якою займається особа, сферою компетенції організації чи установи, а коло обов'язків – безпосередньо займаною посадою.

Другою ознакою, яка свідчить про наявність в особі службового обов'язку, є те, що така особа перебуває на службі і є штатним працівником організації чи установи, отримує заробітну плату за виконувану роботу. Ця ознака є визначальною для відмежування виконання службових обов'язків від виконання громадських обов'язків, що здійснюються безоплатно.

Третя ознака вказує на те, що виконання службових обов'язків – це лише законна діяльність, так як службова особа може вчиняти лише ті дії, які щодо неї прямо вказані в нормативно-правових актах. Тобто, посягання, яке вчиняється у зв'язку із виконанням потерпілим службового обов'язку, може стосуватися лише правомірних дій потерпілого. Застосування насильства, погрози, знищення чи пошкодження майна як реакція на неправомірну поведінку потерпілого не може розцінюватися як злочин, вчинений у зв'язку із виконанням службових обов'язків.

Четверта ознака виконання особою службових обов'язків пов'язана із реалізацією нею своїх прав і повноважень. Звідси випливає, що всі посягання, які здійснюються у зв'язку із виконанням службових обов'язків, полягають у перешкодженні реалізації відповідних повноважень службовою особою або ж є помстою за її попередню діяльність чи спрямовані на те, щоб не допустити виконання відповідних дій в майбутньому.

Друга група складається із норм, що регламентують відповідальність за такі діяння, як: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); перешкодження здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії із референдуму чи

діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ч. 2 ст. 163 КК); перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ч. 2 ст. 180 КК); примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК); хуліганство, пов'язане з опором представникові влади (ч. 3 ст. 296 КК); опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК); втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК); втручання в діяльність державного діяча (ст. 344 КК); погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК); погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345-1 КК); погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК); умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347-1 КК); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК); посягання на життя журналіста (ст. 348-1 КК); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК); захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК); перешкоджання діяльності народного депутата України й депутата місцевої ради (ст. 351 КК); перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351-1 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку із їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379 КК); нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК); злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку із діяльністю, пов'язаною із наданням правової допомоги (ст. 400 КК); опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК); погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК). Ця група включає в себе значно більше складів злочинів порівняно із першою.

Дана група злочинів, які встановлюють відповідальність за злочини проти осіб у зв'язку із виконанням ними своєї службової діяльності, містить розглянуте нами поняття у вузькому сенсі. Як було сказано вище, в даних нормах коло можливих потерпілих і діяльність, виконувана ними, обмежені. У слідчій і судовій практиці при застосуванні норм щодо цієї групи злочинів виникають труднощі в питанні визначення виконуваної потерпілим діяльності, кола таких осіб, кваліфікації злочинів за даними складами і у сфері конкуренції кримінально-правових норм. Службова діяльність, у зв'язку із якою відбуваються посягання, як правило, регулюється Законами України, але це не говорить про однозначне вирішення багатьох питань.

Аналіз норм розглядуваної нами групи злочинів дозволяє виділити різні категорії службової діяльності, які сформовані й об'єднані в групи законодавцем залежно від видового об'єкта посягань. Такими видами службової діяльності є: державна діяльність особи, що має політичний характер; професійна діяльність журналістів; професійна діяльність священнослужителів; професійна діяльність працівників транспорту; діяльність працівників правоохоронних, контролюючих органів й інших представників влади; діяльність осіб, які беруть участь у відправленні правосуддя, здійсненні досудового розслідування, виконанні судового рішення чи іншого судового акта; діяльність осіб під час несення військової служби; діяльність осіб, які виконують дипломатичні функції.

Одним із найбільш дискусійних питань, яке стосується врахування виконання особою службового обов'язку при кваліфікації злочину, є встановлення того, чи охоплює воно виконання функцій і використання повноважень лише службової особи (владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських), чи й будь-яких інших трудових і професійних обов'язків.

Зрозуміло, що в злочинах, де потерпілим виступає представник влади, працівник правоохоронного органу, державний діяч, під виконанням службового обов'язку потрібно розуміти лише виконання владних функцій. Там, де потерпілим законодавцем визначена просто службова особа, під виконанням службових обов'язків потрібно розуміти виконання будь-яких обов'язків, у зв'язку із якими особа визнається службовою відповідно до положень ч. 3, 4 ст. 18 КК України.

Складніше здійснювати кваліфікацію у випадку, коли в кримінально-правовій нормі про потерпілого не говориться нічого, проте, передбачено, що посягання вчиняється у зв'язку із виконанням потерпілим свого службового обов'язку.

В доктрині кримінального права висловлюються різні думки із приводу поняття «виконання службового обов'язку»:

1) деякі науковці ухиляються від вирішення питання по суті. Вказуючи, що виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень, вони при цьому не конкретизують, чи це повноваження лише службової особи, чи й повноваження працівників, які не виступають службовими особами [1, с. 23; 2, с. 292; 3, с. 43]. Такої ж позиції дотримується Верховний Суд України в п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи»;

2) інша група науковців вважає, що виконання службового обов'язку – це виконання особою покладених на неї обов'язків у державній чи громадській установі, на підприємстві, в організації. Потерпілим при цьому може бути не тільки службова особа, а й інші працівники, які виконують службові функції [4, с. 15; 5, с. 42; 6, с. 28];

3) третя наукова позиція полягає в тому, що під виконанням службового обов'язку потрібно розуміти або виконання відповідних обов'язків лише особами, які згідно із ч. 3, 4 ст. 18 КК є службовими особами, або виконання відповідних обов'язків як цими службовими особами, так і особами, які відносяться до функціонального складу чи адміністративного персоналу відповідної організації [7, с. 10–11].

Вважаємо за доцільне підтримати думку професора В.О. Навроцького про те, що жодна із наведених позицій не може бути визнана прийнятною [8, с. 47]. По суті всі вони так чи інакше допускають, що виконувати службові обов'язки можуть, власне, як службові особи, так і інші працівники підприємства, установи, організації. По суті йдеться про ототожнення понять «виконання службових обов'язків» і «виконання трудових обов'язків». Можливо, такий підхід є доцільним щодо демонстрації наявності підвищеної суспільної небезпеки відповідних посягань. Проте він є результатом поширеного тлумачення закону про кримінальну відповідальність, становить відхід від правила про те, що злочинність і караність діяння визначається лише Кримінальним кодексом. По суті вказаний підхід спрямований на усунення недоліків закону – заповнення наявної в ньому прогалини, яка стосується відсутності спеціальної норми, що передбачає посилення кримінальної відповідальності за посягання у зв'язку із виконанням професійних обов'язків – шляхом тлумачення закону про кримінальну відповідальність, а не шляхом висунення пропозицій щодо його вдосконалення.

Оскільки, виходячи із семантичного значення відповідного терміну, виконання службового обов'язку може здійснюватися лише службовою особою, є підстави стверджувати, що посяганням на особу у зв'язку із виконанням нею службового обов'язку охоплюється лише посягання, вчинене у зв'язку із виконанням повноважень службової особи – владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських – за умови, що воно не охоплюється спеціальними нормами, які передбачають виконання окремих видів службових обов'язків. Виконання ж інших професійних, трудових функцій не повинно визнаватися виконанням службових обов'язків.

Аналіз вказаних вище кримінально-правових норм показує, що:

1) кримінально-правова охорона особи, яка виконує службовий обов'язок, більш широка, ніж тих, хто виконує громадський обов'язок. Тобто цілий ряд діянь, які є кримінально-караними при їх вчиненні щодо службових осіб, не є злочинами, якщо потерпілим виступає громадянин, який реалізує свої громадські права;

2) для вказівки на посягання, які вчинені у зв'язку із виконанням службових обов'язків (зі службовою діяльністю), чинний КК використовує різноманітні терміни, що актуалізує питання про те, чим відрізняються відповідні злочини. Видається, що поняття «службова діяльність» і «виконання службових обов'язків» є синонімічними [8, с. 45].

Як висновок хотілося б зазначити, що особи, посягання на яких відбуваються у зв'язку із виконанням ними своєї службової діяльності, охороняються законом про кримінальну відповідальність від різних видів посягань. Норми про відповідальність за такі злочини охоплюють такі види посягань, як: вбивство; нанесення шкоди здоров'ю різної тяжкості; знищення або пошкодження майна; погроза вбивством або заподіянням шкоди здоров'ю; погроза знищення або пошкодження майна; опір їх законній діяльності або примушування до виконання такої й т. д.

З огляду на суттєві відмінності в обсязі кримінальної відповідальності за злочини, де досліджувана ознака є елементом складу злочину і враховується при призначенні покарання, пропонується ввести кваліфікуючу ознаку «у зв'язку із виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку», що допоможе більш об'єктивно (точно) оцінити суспільну небезпечність подібних злочинних діянь в наступні статті КК: 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження); 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження); 125 (умисне легке тілесне ушкодження); 126 (побої й мордування); 127 (катування); 129 (погроза вбивством); 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); 147 (захоплення заручника); 152 (згвалтування); 189 (вимагання); 194 (умисне знищення або пошкодження майна).

Разом із тим потрібно зауважити, що на сьогодні наявність такої обтяжуючої обставини, як п. 4 ст. 67 КК, дозволяє охопити всі передбачені законом діяння як потенційно вчинені у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого.

**Список використаних джерел:**

1. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності / М.Й. Коржанський. – К. : Юрінком, 1996. – 143 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джузі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко й ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – [Вид. 3-те, переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2009. – 744 с.
4. Борисов В.И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В.И. Борисов, В.Н. Куц. – Х. : Консум, 1995. – 99 с.
5. Кримінальне право України: Особлива частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю.В. Баулін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., пере-робл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 605 с.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.
7. Мамчур В.М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи або її близького родича у зв'язку із виконанням цією особою службового або громадського обов'язку : автореф. дис. ... к. ю. н. / В.М. Мамчур. – К., 2002. – 20 с.
8. Навроцький В.О. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського або службового обов'язку / В.О. Навроцький // Держава та регіони. – Серія : Право. – 2009. – № 2. – С. 45–48.

УДК 343.3

КУЦ І.Г.

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖУ**

У статті досліджуються кримінологічні аспекти, структура, динаміка грабежу в сучасних соціально-економічних умовах. А також подається системний аналіз причин та умов вчинення грабежів, розроблений комплекс заходів, спрямованих на профілактику кримінальних діянь такого роду.

**Ключові слова:** профілактика грабежів, кримінологічний аналіз, ситуативні злочини, мотив, що спонукає до їх вчинення.

В статье исследуются криминологические аспекты, структура, динамика грабежа в современных социально-экономических условиях. А также подается системный анализ причин и условий совершения грабежей, разработанный комплекс мероприятий, направленных на профилактику уголовных деяний такого рода.

**Ключевые слова:** профилактика грабежей, криминологический анализ, ситуативные преступления, мотив побуждает к их совершению.

The article examines criminological aspects, structure, dynamics robbery in the current socio-economic conditions. And also filed a systematic analysis of the causes and conditions of committing robberies, developed a set of measures aimed at preventing criminal acts of this kind.

**Key words:** prevention of robberies, criminological analysis, situational crime, motive prompting them to commit.

---

© КУЦ І.Г. – кандидат юридичних наук, експерт відділу правового забезпечення проектів, міжнародних операцій та складних угод юридичного управління (ПАТ «Альфа-Банк»)



**Актуальність теми.** Корисливо-насильницькі злочини у зв'язку з їх суспільною небезпекою й поширеністю характеризують загальний вигляд усієї злочинності. Вони завдають шкоди державі та громадянам, дестабілізують соціальні відносини й негативно впливають на моральний стан суспільства.

Серед корисливо-насильницької злочинності, зокрема злочинів, спрямованих проти власності, грабіж є одним з небезпечних і найбільш поширених злочинів. Суспільна небезпека грабежу полягає, перш за все, у відкритому способі дії, грабіжник не приховує свого наміру протиправно заволодіти майном, діє відкрито для сторонніх осіб, ігноруючи волю потерпілого чи осіб, у володінні чи під охороною яких перебуває майно, нехтуючи думкою очевидців, а також у тому, що злочинці, з метою досягнення своїх корисливих цілей, найчастіше застосовують насильство, проявляючи при цьому особливу зухвалість, досить часто цинізм. Більш того, при насильницькому грабежі винний при вилученні майна не звертається до застосування насильства або погрози до потерпілого чи інших осіб (не здійснює цілеспрямованої дії на їх психіку чи тілесну недоторканість), а обмежується прикладанням певних зусиль лише безпосередньо для вилучення майна. Типовим проявом простого грабежу є так званий «ривок», коли грабіжник несподівано для потерпілого чи інших осіб захоплює майно (вихоплює з рук сумку, зриває з голови шапку тощо).

При насильницькому грабежі винний не тільки прикладає певні зусилля для того, щоб безпосередньо вилучити чуже майно, а ще й вдається до насильницького впливу на потерпілого чи інших осіб. При цьому насильство застосовується як засіб протиправного вилучення або утримання такого майна [1].

Особливу тривогу викликає значна поширеність грабежів. Масові пограбування населення стали повсякденною реальністю. Наочним свідченням зростання грабежів є дані офіційної статистики, що характеризують стан і динаміку грабежів. За даними Державного управління статистики України, за весь час незалежності нашої держави, найбільше зростання в динаміці грабежів було зареєстровано в 1995 р. (508 злочинів).

Протягом дев'яностих років кількість зареєстрованих грабежів зросла в півтора рази, а кількість засуджених – більш ніж удвічі [2].

Провівши періодичний криминологічний аналіз грабежу за часи незалежності України, ми виявили, що найкримінальнішим був 2000 р., а найменше всього грабежів було вчинено у 2008-му. У 2013 р. майже 50% від усієї кількості постраждалих осіб стали жертвами грабежів.

Цікаво, що в огляді за 2013 р. Держстат України вказує, що 33,8% осіб, які вчинили грабежі, раніше вже притягувалися до відповідальності, непогашену або не зняту судимість мав кожен другий злочинець [3].

Протягом 2014–2015 рр. (кількість засуджених без урахування окупованого Криму та зони АТО) кількість осіб, які були засуджені за злочини проти власності (грабіж, розбій, умисне знищення чи пошкодження майна) дорівнює більш ніж 12,5 тисячам. Водночас за грабіж у 2014–2015 рр. було засуджено більше 10 тисяч осіб.

У 2015 р. від усієї кількості зареєстрованих злочинів 34% були грабежі. Найчастіше жертвами злочинів стають особи внаслідок грабежів і крадіжок – 56,2%, понад 40% з них – жінки.

Третина осіб, які вчиняли грабежі в 2015 рр., уже притягувалися раніше до відповідальності, кожен другий з них мав незняту або непогашену судимість. 13,3% злочинців були скоєні у стані алкогольного сп'яніння, 61,3% злочинців на момент вчинення злочину не працювали та не навчалися, 14,3% – були безробітні.

У Києві, порівняно з минулим роком, кількість грабежів зросла на 61%. Про це повідомляється у прес-службі головного управління Національної поліції у столиці [4].

Разом зі зростанням злочинності у столиці знизилася розкриваність. Так, за даними ГУ НП Києва у 2016 р. було розкрито на 32% грабежів менше, ніж за аналогічний період 2015 р.

За інформацією прес-центра Національної поліції за «законом Савченка» на сьогодні підлягають звільненню майже 36,9 тисяч осіб, з яких 8,7 тисяч осіб уже звільнені з місць позбавлення волі. Із них 7,8 тисяч осіб стали на облік в органах поліції [5].

Заслуговує на увагу те, що під дію цього Закону підпадають «злодії в законі», «кримінальні авторитети», учасники організованих груп і злочинних організацій. Також можуть бути звільненні особи, які відбували покарання за вчинення замовних вбивств, убивств двох і більше осіб, інших тяжких та особливо тяжких злочинів.

Крім того, Національна поліція зазначає, що відповідна категорія правопорушників за своїм кримінальним статусом може впливати на оперативну обстановку у країні. Така інформація підтверджується статистикою фахівців Департаменту карного розшуку.

Так протягом 2016 р. за вчинення злочинів викрито 970 осіб, які звільнені з місць позбавлення волі згідно із «законом Савченка».

За даними криминологічних досліджень 32,3% осіб з тих, хто вчиняв грабежі, раніше притягувалися до відповідальності, а кожен другий злочинець мав незняту або непогашену судимість. 17% злочинців були під дією алкоголю. Серед підозрюваних майже 60% на момент вчинення грабежу не працювали та не навчалися, 16% були безробітні [6].

Переважає більшість грабежів вчиняється взимку (41,3%) та навесні (28,1%) у темний час доби (49,4%), проти своїх ровесників (44,6%) та осіб у віці 18–24 років, в яких, найчастіше, відбираються мобільні телефони (72,3%) і кошти (15,3%) [7].

Динаміку та структуру злочинності, на нашу думку, визначають не стільки традиційні причини та умови, хоча вони й зберігають свою значущість, скільки численні фактори, що впливають із сучасних кризових явищ у соціально-економічній сфері. За останні кілька років злочинність в Україні стала явищем загальнонаціонального значення. Якщо раніше боротьба зі злочинністю розглядалась як важлива, проте все ж таки обмежена функціями правоохоронних органів, то зараз вона на фоні не досить послідовних і виважених економічних реформ виходить на одне з перших місць серед проблем, що дуже непокоять суспільство. І це не дивно, оскільки тимчасова криміногенна ситуація в Україні являє собою нове явище як за чисельністю злочинних проявів, так і за ступенем руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, функціонування й безпеку держави, права та свободи її громадян. Тому, на нашу думку, необхідно вжити заходів щодо припинення зростання злочинності, а потім і її скорочення. Для виконання намічених цілей слід застосовувати політичні, економічні, організаційні, законодавчі та інші заходи. У першу чергу ці заходи відносяться до насильницьких злочинів.

Кримінальне насильство – найбільш небезпечна форма злочинної діяльності, а тому до попередження насильницьких злочинів слід ставитися особливо [8]. З огляду на зазначене, на перший план виходить проблема забезпечення безпеки громадян від відповідних кримінальних загроз і їх захист від насильства. Особливу тривогу викликають корисливі злочини, що посягають на власність громадян, такі як грабіж.

На нашу думку, концепція попередження грабежів в умовах реформування Національної поліції України повинна отримати необхідний розвиток тому, що вона інтерпретується в контексті загроз, що спрямовані проти інтересів людей, держави й суспільства. Ця концепція неодмінно буде розвиватися й у зв'язку з запитами практики, оскільки контроль за поведінкою осіб, які вчиняють грабежі та розбої, усе ще, на жаль, слабкий. Система заходів попередження цих корисливо-насильницьких злочинів усе ще неефективна.

Нами повністю розділяється думка про те, що зростаючі масштаби грабежів з кожним днем усе більше й більше стають реальною загрозою для суспільства. Постійно провалюються спроби взяти під контроль відповідну кримінальну ситуацію. Уже тільки цього досить, щоб стверджувати: у нас відсутня, перш за все, конкретна політика протидії грабежами та розбоями, а ті загальні підходи, що проповідують десятиліттями, трансформуються з традиційних у консервативні. На нашу думку, практичної користі від них немає.

Представляючи собою специфічну групу корисливо-насильницьких злочинів, грабежі можуть розглядатися в системі як корисливих, так і насильницьких діянь. Оскільки грабіж є різновидом викрадення, вирізняючись з-поміж інших видів викрадення тим, що грабіжник не приховує свого наміру протиправно вилучити майно в потерпілого, при цьому ігнорує волю потерпілого чи третіх осіб. Завдяки характеру ставлення злочинця до своїх дій грабіж є злочином підвищеної суспільної небезпеки.

Грабіж має дві відмінні ознаки, що виділяють його в розряд самостійних видів злочинної діяльності. По-перше, основним мотивом цього злочину є користь, користолюбство, егоїстичні, власні інтереси. Вони настільки сильні, настільки сконцентровані в осіб, які вчиняють подібні дії, що для їх досягнення використовуються зухвали, цинічні, суспільно небезпечні засоби. Другою відмінною ознакою слід вважати те, що діяння яке розглядається, відбувається агресивно, із грубістю, нерідко з фізичним насильством. Об'єднання цих ознак дає уявлення про сутність та основні детермінанти грабежу [9].

Дослідження стану, структури й динаміки розвитку грабежу показало: кількість грабежів, поєднаних із проникненням до житла або інших приміщень, зросла на 43%; грабіж – типово міський вид злочинності, тут відбувається 76% грабежів; третина проаналізованих злочинів (35%) вчиняється у стані алкогольного й наркотичного сп'яніння, 32% злочинців витратили гроші, отримані в результаті грабежів, на придбання спиртних і наркотичних засобів; дуже високий рівень групової злочинності у грабежах. Майже половина грабежів (49%) здійснена із застосуванням насильства.

Сучасні грабежі відрізняє особлива зухвалість і відкритість вчинення: 73% грабежів відбуваються в багатолюдних громадських місцях; 14% грабежів скоєно у квартирах і будинках потерпілих; 62% грабежів відбуваються в будні дні; 59% грабежів вчиняються в денні години.

Змінився кількісний склад учасників злочину – 54% грабежів відбуваються у групі.

Злочин, що аналізується, характеризується активною, домінуючою роллю злочинця, так 69% грабіжників формували й контролювали кримінальну ситуацію. Водночас слід виділити три основні типи кримінальної ситуації: 1) «планомірно-стійкий»; 2) «планомірно-спонтанний»; 3) «ситуативний» [10].

За останні п'ять років питома вага грабежів, вчинених особами, які раніше були засуджені, виросла на 34%. Повторні грабежі часто вчиняються неповнолітніми особами, їх питома вага в загальній кількості досліджуваних рецидивістів становить у середньому 8%.

Спостерігається посилення інтеграції злочинності дорослих і неповнолітніх. У середньому 19% грабежів вчиняються неповнолітніми за участі дорослих осіб і раніше засуджених.

Відзначається активне впровадження кримінальних «авторитетів» злочинного світу в середовище неповнолітніх.

Причинами вчинення грабежу є такі явища, як: 1) формування корисливо-паразитичної мотивації в сімейно-побутовому середовищі, за місцем роботи та навчання; 2) поширення й впровадження психології «речизму», накопичення та користолюбство; 3) деформація досугово-побутових інтересів, потреб, звичок, що виражається у прагненні до пияцтва, наркотиків, азартних ігор і на цій основі деградація особистості; 4) споживацьки-егоїстична атмосфера, як і атмосфера насильства в мікросфері; 5) низький рівень культури, свідомості, моральності осіб, які вчиняють корисливі злочини [11].

До умов, що сприяють вчиненню грабежу, відносяться: слабка технічна захищеність осель; недоліки боротьби зі збутом викраденого майна; безтурботне ставлення громадян до зберігання свого майна; віктимна поведінка потерпілих, які виявляють користь, жадібність, а також низьке розкриття грабежів [12].

На нашу думку: 1) дії грабіжників формуються під впливом деформацій у побуті та повсякденній свідомості, деформацій у способі життя певних верств населення, під впливом злочинних традицій і звичаїв, де головну роль відіграють індивідуалізм, егоїзм і корислива мотивація поведінки; 2) вчинення грабежу свідчить про асоціальну поведінку індивіда, його зіпсованих відносинах з людьми та суспільством, що виражається у грубості, зухвалості, цинізмі, що викликають дії, пов'язані з жорстокістю, застосуванням сили, і в застосуванні насильства з метою вирішення вузькоособистих проблем; 3) злочинні дії грабіжників є наслідком їх попередньої поведінки та свідомо спрямовані на порушення кримінально-правових заборон.

Залежно від ієрархії причин та умов можна виділити три основні заходи профілактики грабежів: загально-соціальний; спеціально-криминологічний; індивідуально-профілактичний [13].

**Загально-соціальні заходи.** За масштабами свого профілактичного впливу є початковим, оскільки спрямований на визначення ролі держави як регулятора економічних відносин щодо формування її економіко-правової політики, розподілу повноважень між центральними й місцевими органами влади, створення належних умов для правової поведінки громадян.

Загально-соціальний захід профілактики грабежу включає діяльність держави та суспільства, спрямовану на розв'язання суперечностей у політичній, економічній, соціальній, морально-духовній, організаційно-управлінській та інших сферах життєдіяльності. Загально-соціальною основою профілактики грабежу є подолання кризових явищ в економіці, політиці, суспільній ідеології, соціальній сфері, правоохоронній діяльності. Цей рівень профілактики злочинності пов'язаний з найбільш значимими та довготривалими видами соціальної діяльності, значними заходами щодо розвитку економіки, забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян, підтримки культури й моральності, зміцнення законності, соціального захисту населення.

**Спеціально-криминологічні заходи.** Суб'єктом цих заходів попередження злочинності є правоохоронні органи, об'єктом – кримінальні та криминогенні верстви суспільства, а метою – профілактика злочинів з їх боку. Особливістю цих заходів є їх спеціальний характер, що вимагає відповідної матеріально-технічної інфраструктури, професійних знань і умінь, постійного моніторингу злочинності та злочинців, прогнозування, проведення стратегічних ударів і оперативно-тактичних дій. До цих заходів відносяться: створення бази даних, збір і аналіз інформації про кримінальне минуле злочинців (як відкритий, так і за допомогою спецзасобів, спеціальних заходів і агентури), удосконалення матеріально-технічного забезпечення, підвищення правової та професійної кваліфікації співробітників правоохоронних органів, проведення ними превентивних заходів щодо знешкодження кримінальних і криминогенних структур тощо.

**Індивідуально-профілактичні заходи.** Специфікою заходів попередження злочинності, що проводяться на індивідуальному рівні, є їх психологічний і особистісний характер. Суб'єкт, що застосовує ці заходи, повинен володіти відповідними знаннями та вмінням знайти особистий контакт з людиною, якій вони адресовані. Потрібна в державному масштабі підготовка подібного роду працівників, які, безсумнівно, будуть затребувані у правоохоронних органах, інспекціях у справах неповнолітніх, кримінально-виконавчих установах, центрах соціальної адаптації й реабілітації та інших державних і громадських організаціях.

У комплексі загально-соціальних заходів профілактики грабежів поряд із традиційними заходами виділяються: введення безкоштовного примусового лікування від алкоголізму й наркоманії; створення молодіжного дитячого руху, що включає у свої ряди, у першу чергу, важких підлітків, дітей із неблагонадійних сімей; активізація діяльності засобів масової інформації в частині створення та нарощування соціальної реклами, що пропагує вигідність законотворчості й безперспективність протиправної поведінки; законодавче врегулювання права громадян на збройний самозахист у власному будинку.

Серед багатьох проблем, пов'язаних із профілактичним впливом на грабіжників, істотне значення, на наш погляд, має вивчення правового статусу як тих, хто здійснює профілактику грабежу, так і тих, відносно кого вона здійснюється. Ці суб'єкти можуть виступати тільки як носії конкретних прав і обов'язків. Неприпустимо порушувати права людини, щодо якої здійснюється профілактика.

Метою профілактики грабежу мають бути превентивні заходи, а не репресії. В основному, це мають бути заходи переконання.

Застосовуючи ж за необхідності заходи примусу, вплив має здійснюватися в рамках закону з дотриманням вимог Конституції України. Вважаємо, що давно вже назріла необхідність в ухваленні закону про профілактику правопорушень.

**Список використаних джерел:**

1. Кримінологія / [О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.]. – К. : Прецедент, 2006. – 286 с.
2. Офіційний веб-сайт Міністерства Внутрішніх Справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.mvs.gov.ua>.
3. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Офіційний веб-сайт Міністерства Внутрішніх Справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.mvs.gov.ua/>.
5. Офіційний веб-сайт Національної поліції Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <https://kyiv.npu.gov.ua/>
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : [підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед ; за ред. проф. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 2003.–352 с.
7. Кримінологія. Особлива частина : [навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман ; за ред. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 1999. – 232 с.
8. Державний вплив на злочинність : кримінологічно-правове дослідження / О.М. Литвак – К. : ЮрінкомІнтер, 2000. – 280 с.
9. Джужа О.М. Кримінологія: [підручник] / О.М. Джужа – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 275 с.
10. Кузнецова Н.Ф. Предупреждение и преступность / Н.Ф. Кузнецова – М. : Наука, 1966. – 326 с.
11. Зелинский А.Ф. Криминальная психология : научно-практическое издание / А.Ф. Зелинский – К. : ЮрінкомІнтер, 1999. – 240 с.
12. Спесивцева Г.П. Уголовно-правовые и криминалогические аспекты корыстно-насильственных преступлений против собственности : дис. ... канд. юрид. наук / Г.П. Спесивцева – Ростов н/Д – 2001. – 134 с.
13. Долгова А.И. Кримінологія : [учебник] / А.И. Долгова – М. : , 2001. – 146 с.

УДК 343.3

ЛИТВИН І.І.

**ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ**

Проаналізовано об'єктивні ознаки злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Автором розглядається проблема оціночних понять, які вживаються в диспозиції складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, обґрунтовано пропозицію щодо доцільності їх конкретизації.

**Ключові слова:** злісне невиконання обов'язків, догляд, виховання, дитина, особа, щодо якої встановлена опіка чи піклування, тяжкі наслідки.

Осуществлен анализ объективных признаков злостного неисполнения обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, в отношении которого установлена опека или попечительство. Автором рассматривается проблема оценочных понятий, которые содержатся в диспозиции состава преступления, предусмотренного ст. 166 УК Украины, аргументировано предложение по поводу целесообразности их конкретизации.

**Ключевые слова:** злостное неисполнение обязанностей, уход, воспитание, ребенок, лицо, в отношении которого установлена опека или попечительство, тяжкие последствия.

© ЛИТВИН І.І. – кандидат юридичних наук, доцент, директор (ПВНЗ «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету»)

The analysis of objective evidence of willful failure to perform the duties of child care or the person in respect of whom guardianship or trusteeship. The author considers the problem of evaluation of concepts contained in the disposition of a crime under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine, reasoned proposal on the appropriateness of their specificity.

**Key words:** *willful neglect, care, education, child, subject of the guardianship, grave consequences.*

**Вступ.** Охорона дитинства, забезпечення неповнолітнім належних та безпечних умов життя, навчання і виховання є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Процес формування кожної дитини як особистості починається з сім'ї, саме від цього найважливішого соціального осередку залежить благополуччя дитини.

Проте сім'я, як осередок суспільства, не завжди спроможна виконувати свої головні функції – забезпечувати належний добробут та виховання дітей. Крім того, значна кількість сімей не лише не забезпечує належне виховання та безпеку дитини, а й застосовує до неї насильство. Практика свідчить, що багато неповнолітніх страждають від знущання та жорстокого поводження з ними саме батьків, опікунів та інших осіб, на яких покладені функції щодо виховання та захисту дітей. Найбільш поширеними формами насильства над дітьми є зневажання потреб дитини, коли батьки не задовольняють найважливіших життєвих потреб неповнолітніх у харчуванні, одязі, житлі, навчанні, лікуванні.

З прийняттям нового Кримінального кодексу (далі – КК) 2001 р. у чинному законодавстві з'явилась нова кримінально-правова норма – ст. 166 Кримінального кодексу України «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», яка спрямована на захист права дитини на належне виховання, догляд та здоровий розвиток.

Притягнення до кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, на практиці викликає труднощі під час кваліфікації та винесення вироку в суді у зв'язку зі складністю тлумачення окремих понять та положень диспозиції ст. 166 КК України.

Різні аспекти кримінальної відповідальності за злочини проти сім'ї та неповнолітніх досліджувались у роботах вчених, як-от: Ф.Г. Бурчака, І.М. Даньшина, Л.В. Дорош, В.П. Ємельянова, О.М. Костенка, Л.М. Кривоченко, І.П. Лановенка, П.С. Магишевського, В.О. Навроцького, В.К. Негоденка, Ю.Є. Пудовочкина, І.Ю. Топольскової, Н.С. Юзікової, С.С. Яценка. Окремі питання кримінальної відповідальності за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною розглядали у своїх працях О.І. Белова, Д.П. Євгєєва, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, С.М. Морозюк. Їхні наукові праці мають надзвичайну цінність для вирішення проблеми кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, проте на сьогодні деякі питання, наприклад, щодо тлумачення оціночних категорій «злісність» та «тяжкі наслідки», які вживаються в диспозиції ст. 166 КК України залишаються нез'ясованими. А тому обрана тематика потребує подальшого вивчення та вдосконалення.

**Постановка завдання.** Мета роботи полягає в тому, щоб на основі сучасної правової доктрини у науці кримінального права, чинного законодавства, правозастосовної і судової практики проаналізувати склад злочину, передбачений ст. 166 КК України; на підставі здійсненого дослідження розробити окремі науково-обґрунтовані положення та рекомендації щодо правильного застосування законодавства під час здійснення кваліфікації злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою щодо якої встановлена опіка чи піклування.

**Результати дослідження.** Характеризуючи чинне кримінальне законодавство в сфері охорони права дитини на виховання, необхідно зазначити, що, порівняно зі старим, воно повніше регулює суспільні відносини у цій сфері. Доказом цього є наявність ст. 166 у кримінальному законодавстві України, яка передбачає відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Аналогічна стаття в Кримінальному кодексі 1961 р. взагалі була відсутня, а суспільно небезпечні діяння, які на сьогодні підпадають під ознаки ст. 166 КК України, підлягали кваліфікації за нормами цивільного та адміністративного законодавства. Це свідчить про те, що законодавець суттєво посилив захист права неповнолітніх на виховання, встановивши кримінальну відповідальність за порушення одного з найважливіших прав дитини – права на виховання та здоровий розвиток.

Однак для застосування цієї норми необхідна наявність двох складових елементів: «злісного невиконання обов'язків» та «тяжких наслідків», які належать до обов'язкових ознак об'єктивної сторони. А як свідчить практика, дуже складно довести злісний характер невиконання обов'язків батьками, опікунами чи піклувальниками. Тому здебільшого винні особи несуть лише адміністративну чи цивільно-правову відповідальність, а не кримінальну.

З метою з'ясування окремих проблем правозастосування цієї норми розглянемо більш детально об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України (об'єкт та об'єктивну сторону).

Об'єктом злісного ухилення від виконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є суспільні відносини, що забезпечують право дитини на виховання і турботу. Однак, крім основного безпосереднього об'єкту, для цього складу характерний і додатковий обов'язковий об'єкт – життя, здоров'я, нормальний фізичний, моральний, духовний та психічний розвиток дитини.

Відповідно до ст. 18 Конвенції «Про права дитини», батьки несуть основну відповідальність за виховання дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування. Ст. 19 встановлює обов'язок держави використовувати необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні і освітні заходи з метою захисту дитини від всіх форм фізичного або психологічного насильства, образ, недбалого та грубого поводження або експлуатації, включаючи сексуальне насильство, з боку батьків, законних опікунів або будь-якої іншої особи, що піклується про дитину [1].

Закон «Про охорону дитинства» визначає, що кожна дитина має право на охорону здоров'я, рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку, а батьки або особи, що їх заміняють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини. Батьки або особи, що їх заміняють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, за невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону, а також відповідальність за відмову від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю. Крім того, вони не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню, або спеціальній реєстрації, відмовлятися від майнових прав, які належать дитині, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання [2, ст.ст. 6, 8, 12, 17].

Право дитини на виховання, належний догляд та турботу закріплює й сімейне законодавство України. Відповідно до ст. 150 Сімейного кодексу України, батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечувати здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Сімейне законодавство покладає на батьків обов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття [3, ст. 180], передбачає участь батьків у додаткових витратах на дитину [3, ст. 185], що викликані особливими обставинами; утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дітей, які потребують матеріальної допомоги [3, ст. 198], зокрема повнолітніх дітей, які продовжують навчання [3, ст. 199].

Варто також відзначити, що, окрім дитини, потерпілими від злочину, передбаченого ст. 166 КК України, можуть бути й особи, щодо яких встановлена опіка та піклування. А тому до основного безпосереднього об'єкта складу злочину, що розглядається, необхідно виділити і суспільні відносини, які забезпечують право на виховання та турботу особи, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Відповідно до ст. 55 Цивільного кодексу, опіка і піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав і інтересів малолітніх фізичних осіб, а також повнолітніх осіб, що за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки [4].

Опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними. Тобто над особами до 14 років (малолітні), які мають неповну дієздатність та особами, які судом визнані недієздатними. Піклування встановлюється над неповнолітніми особами віком від 14 до 18 років, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена [4, ст.ст. 58, 59].

Враховуючи вищевикладене, щодо неповнолітніх дітей метою опіки і піклування є виховання неповнолітніх, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також захист особистих і майнових інтересів цих дітей. Обов'язок опікуна і піклувальника – виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток.

Стосовно повнолітніх фізичних осіб опіка і піклування встановлюються для захисту особистих і майнових прав повнолітніх осіб, що за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки, а також піклуватися про створення необхідних для них побутових умов, здійснювати за ними догляд і забезпечувати їхнє лікування [4].

Об'єктивна сторона аналізованого складу злочину характеризується бездіяльністю – невиконанням обов'язку по вихованню та догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Крім того, цей злочин визначається як злочин із матеріальним складом, оскільки обов'язковою ознакою є настання тяжких наслідків, спричинених злісним невиконанням обов'язків; між цими наслідками і бездіяльністю особи обов'язково повинен бути прямиий причинний зв'язок.

Як було зазначено вище, у диспозиції ст. 166 КК України законодавець вживає термін «злісне невиконання», який через свою законодавчу невизначеність на практиці викликає низку проблем під час здійснення кримінально-правової кваліфікації. Цей термін також не визначено і в науковій літературі. Тому варто уточнити, що саме лежить в основі визначення поняття «злісність».

Словник української мови дає тлумачення цього поняття таким чином: «Злісність – стан, що завдає шкоди; шкідливий, небезпечний; який виражає злість» [5]. Злісне невиконання обов'язків може проявлятися, наприклад, у залишенні батьками дітей, а опікунами чи піклувальниками – підопічних без нагляду і необхідної матеріальної допомоги, або у невиконанні окремих обов'язків по догляду за ними, які вони зобов'язані виконувати згідно з чинним законодавством.

Характеризуючи згадане поняття, варто зазначити, що «злісність» згадується не лише у диспозиції ст. 166 КК України. Ч. 1 ст. 164 КК України передбачає відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей, а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. У ст. 391 КК України йдеться про злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи. Пленум Верховного Суду України роз'яснює термін наступним чином: «Під злісною непокорю вимогам адміністрації виправної установи слід розуміти відкрити відмову засудженого від виконання конкретних законних вимог представника адміністрації установи, який за своїм службовим становищем мав право пред'явити таку вимогу, а засуджений був зобов'язаний і міг її виконати, але умисно не виконав» [6].

Таким чином, можна дійти висновку, що під злісним невиконанням батьками, опікунами чи піклувальниками обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, необхідно розуміти бездіяльність батьків, опікунів чи піклувальників щодо встановленого законом обов'язку дбати та піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, якщо ці особи могли, але не виконували покладених на них обов'язків і якщо це призвело до настання тяжких наслідків. Прикладом злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною може слугувати нижченаведений випадок. Мати М. зловживала спиртними напоями, злісно не виконувала обов'язків щодо виховання сина, що у подальшому призвело до тяжких наслідків – настання смерті дитини від запущеної форми двобічної пневмонії. У цій ситуації присутні всі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, а тому щодо особи М. було порушено кримінальне провадження [7, с. 92]. Невиконання обов'язків по вихованню дитини, що не призвело до тяжких наслідків, загрожує батькам максимум позбавленням батьківських прав.

Обов'язки по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, закріплені Законом України «Про охорону дитинства», а також нормами цивільного та сімейного законодавства України. Сімейне законодавство містить норми, які встановлюють обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. Найважливішим з обов'язків батьків є обов'язок по вихованню дитини. Сімейне законодавство України не визначає змісту права на виховання, адже законодавство не може детально регулювати процес виховання. Воно визначає лише загальне коло обов'язків батьків щодо дитини. Так, відповідно до ст. 150 Сімейного кодексу, батьки мають піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, забезпечувати здобуття нею повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Питання ж про те, як треба виконувати ці обов'язки, які форми і методи виховання застосовувати, мають вирішувати самі батьки.

Ч. 7 ст. 150 Сімейного кодексу закріплює заборону застосування батьками до своїх дітей фізичних покарань, а також інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Це формулювання, з погляду юридичної техніки, є не досить точним, адже будь-яке покарання, за своєю природою, незалежно від його виду, принижує гідність людини. Тому важко уявити, якими способами можна карати дитину, не принижуючи її гідність. Оскільки покарання є частиною виховного процесу, не можна повністю обмежувати можливості батьків карати свою дитину. Варто вести мову про неприпустимість застосування насильства в сім'ї, що відповідатиме чинному законодавству, а не про заборону застосування до дитини покарань взагалі [8, с. 228].

Одним з основних прав дитини є також і право на належне батьківське виховання, яке забезпечується системою державного контролю, встановленого законом (ст. 152 Сімейного кодексу України). Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, зокрема й обов'язків по догляду за дитиною, призводить до порушення її прав. У результаті винні особи підлягають цивільно-правовій, адміністративній чи кримінальній відповідальності відповідно до чинного законодавства.

З метою притягнення винних осіб за неналежне виконання обов'язків по догляду за дитиною до кримінальної відповідальності необхідно: по-перше, щоб батьки (опікуни, піклувальники) взагалі не виконували передбачених чинним законодавством обов'язків щодо дитини або особи, яка знаходиться під опікою чи піклуванням, чи виконували вказані обов'язки всупереч Закону; по-друге, таке невиконання обов'язків по догляду за дитиною має носити «злісний» характер. Так, за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, було порушено кримінальну справу Прокуратурою Гадяцького району Полтавської області проти матері малолітнього Л., яка зловживала спиртними напоями, злісно не виконувала обов'язків по догляду й утриманню сина. У січні наступного року вона взагалі вигнала дитину з дому, і хлопчик був змушений голодувати, не відвідував школу, жив у під'їздах [7, с. 95]. У цьому випадку чітко простежуються всі ознаки складу злочину, який нами досліджується. Проте, як свідчить практика, діти, які страждають від зловживань із боку батьків, часто не тільки не звертаються за захистом своїх прав, а й намагаються приховати такі зловживання через страх перед батьками, побоюючись, що їх заберуть у батьків і направлять до дитячої установи.

Чинне законодавство встановлює й обов'язки опікунів (піклувальників) по догляду за дитиною виконання. Так, ст. 67 Цивільного кодексу України передбачає, що опікун зобов'язаний піклуватися про підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням. Опікун малолітнього зобов'язаний піклуватися про його виховання, навчання та розвиток. Відповідно до ч. 1 ст. 249 Сімейного кодексу, опікун (піклувальник) зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний та духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти. Опікун малолітнього зобов'язаний піклуватися про його виховання, фізичний, духовний розвиток.

Невиконання опікунами (піклувальниками) вищевказаних обов'язків при наявності тяжких наслідків дає підставу для притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності за ст. 166 КК України. Так, наприклад, Т. була призначена опікуном над неповнолітніми братами і сестрою у зв'язку зі смертю їх матері. Сестра Н. виховувалась у школі-інтернаті. Опікун отримала пенсію в сумі 3 429 грн., призначену сестрі, використала її на свої потреби. Сестру в інтернаті не відвідувала, не вживала заходів до збереження житлового будинку, в якому неповнолітні проживали після смерті матері. За цим фактом була порушена кримінальна справа за ст. 166 та ст. 167 КК України [9, с. 67].

Настання тяжких наслідків, поза сумнівом, підвищує ступінь суспільної небезпеки згаданого злочину, що відбивається, зокрема, на покаранні, яке призначається судом. Проте, на наш погляд, із метою забезпечення захисту прав та інтересів неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних і реалізації ідеї диференціації кримінальної відповідальності можливе виключення тяжких наслідків з числа ознак основного складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України. За такого підходу виразніше виявлятиметься соціальна спрямованість норми, яка охороняє процес нормального виховання, що забезпечує фізичний, інтелектуальний, моральний, психічний, соціальний розвиток неповнолітнього, а також дбає про догляд підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його лікуванням, вжиття заходів щодо захисту його цивільних прав та інтересів.

Під тяжкими наслідками у такому разі варто розуміти істотну фізичну, матеріальну чи моральну шкоду, спричинену дитині чи особі, щодо якої встановлена опіка чи піклування, внаслідок невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками покладених на них законом обов'язків. Тяжкими наслідками можуть, зокрема, визнаватися істотне погіршення стану фізичного чи психічного здоров'я потерпілих, заподіяння їм значних матеріальних збитків, суттєве відставання у фізичному чи духовному розвитку, заняття потерпілими бродяжництвом, жебрацтвом, пияцтвом, вчиненням інших суспільно небезпечних, зокрема злочинних діянь, ухилення дітей від навчання. Питання про визнання спричинених наслідків тяжкими має вирішуватись у кожному конкретному випадку з огляду на всі обставини справи.

Завершуючи характеристику об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, варто вказати й на третю обов'язкову ознаку даного складу злочину – необхідний причинний зв'язок між злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною та вищевказаними тяжкими наслідками. Лише наявність усіх трьох ознак становить об'єктивну сторону складу злочину, який розглядається (цей злочин – злочин з матеріальним складом).

**Висновки.** У результаті здійсненого дослідження об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 166 Кримінального кодексу України, ми дійшли наступних висновків.

Об'єктом злісного ухилення від виконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування є суспільні відносини, що забезпечують право дитини на виховання і турботу. Однак аналіз норми свідчить, що ст. 166 КК України має ще й додатковий обов'язковий об'єкт – життя, здоров'я, нормальний фізичний, моральний, духовний та психічний розвиток дитини.

Об'єктивна сторона злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, характеризується трьома обов'язковими ознаками: діянням у формі бездіяльності, тяжкими наслідками, спричиненими злісним невиконанням обов'язків, та необхідним причинним зв'язком між цими наслідками і бездіяльністю особи.

Враховуючи здійснений нами аналіз, пропонуємо чітко прописати в законодавстві такі оціночні категорії, як «злісність» та «тяжкі наслідки», які вживаються в диспозиції ст. 166 КК України, з метою ефективного застосування даної норми на практиці. Це дасть можливість зменшити кількість суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на порушення прав дітей на виховання та догляд батьками або особами, що їх замінюють, адже санкції кримінальної відповідальності значно суворіші, ніж санкції цивільної чи адміністративної відповідальності.

#### Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. / Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей. – К., 1998. – 516с.
2. Про охорону дитинства : Закон України 26.04.2001 р. № 2402-III// Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 30. – Ст. 142.



3. Ромовська З. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З. Ромовська. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 532 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–44. – Ст. 356.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Про судову практику в справах про злочини, що пов'язані із порушенням режиму покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду № 2 від 26.03.1993 р. зі змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України № 3 від 13.01.1995 р., № 12 від 03.12.1997 р. : [зб. постанов Верховного Суду України у кримінальних справах 1973–2006 рр.]. – Х.: «Одіссей», 2007. – 552 с.
7. Волкова С. Прокурори опікуються правами дітей / С. Волкова // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – № 8 (38). – С. 92–98.
8. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. Червоного. – К.: Істина. – 2003. – 464 с.
9. Білобрицька Л. Захищати права дітей-сиріт прокурорський і громадський обов'язок / Л. Білобрицька // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – № 7 (37). – С. 65–68.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

УДК 343.57

МЕЛЬНИЧУК В.М.

#### ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

У статті автором проаналізовано диференціацію кримінальної відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів. Запропоновано внесення змін до законодавства України, яке передбачає відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів.

**Ключові слова:** диференціація кримінальної відповідальності, фальсифіковані лікарські засоби, неякісні (субстандартні) лікарські засоби, маркування, обіг фальсифікованих лікарських засобів, порядок обігу лікарських засобів.

В данной статье автором проанализирована дифференциация уголовной ответственности за фальсификацию лекарственных средств и оборот фальсифицированных лекарственных средств. Предложено внесение изменений в законодательство Украины, которое предусматривает ответственность за фальсификацию лекарственных средств и оборот фальсифицированных лекарственных средств.

**Ключевые слова:** дифференциация уголовной ответственности, фальсифицированные лекарственные средства, некачественные (субстандартные) лекарственные средства, маркировка, оборот фальсифицированных лекарственных средств, порядок обращения лекарственных средств.

Criminal offence concerning medicine adulteration and its trafficking is quite new one in the Ukrainian criminal legislation doctrine. At the same time the risk level of negative impact caused by such offences is rather high as it is connected to the health and lives of Ukrainian citizens. That is why the issue needs to be examined additionally.

**Key words:** criminal responsibility differentiation, adulterate medicine, substandard medicine, adulterate medicine trafficking order.

**Вступ.** Термін «диференціація», згідно з Академічним тлумачним словником української мови [1] та Практичним словником синонімів української мови [2], означає розподіл цілого на різні частини, форми чи ступені і має такі синоніми, як-от: «поділ», «розділення», «розходження», «різниця», «розшарування» тощо. На нашу думку, визначення диференціації у контексті кримінальної відповідальності за вчинення фальсифікації лікарських засобів та їх обігу може означати різну міру кримінальної відповідальності за вчинення зазначеного кримінального правопорушення з огляду на усі обставини у кожній конкретній ситуації.

Під кримінальною відповідальністю прийнято розуміти різновид юридичної відповідальності, змістом якої є реакція держави і суспільства на такий юридичний факт, як вчинення злочину, або інакше – правовий наслідок вчинення злочину, що полягає в осуді особи від імені держави, як правило, поєднаному із застосуванням до неї, за вироком суду, специфічного державного примусу у формі покарання, яке особа зобов'язана перетерпіти (відбути).

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не надає визначення поняттю «кримінальна відповідальність», хоча й відрізняє її від покарання. Наприклад, розділи 10, 11 і 12 Загальної частини КК України, відповідно, називаються «Покарання та його види», «Призначення покарання» та «Звільнення від покарання та його відбування».

У кримінально-правовій науці також немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності. Деякі автори говорять про рівнозначність кримінальної відповідальності та кримінального покарання, інші розкривають зміст кримінальної відповідальності як певного обов'язку особи, що вчинила кримінальне правопорушення, треті окреслюють її як конкретні кримінально-правові відносини, четверті укладають у її зміст реалізацію санкцій кримінально-правової норми, п'яті вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього.

Характеризуючи кримінальну відповідальність, необхідно виходити з того, що вона є різновидом юридичної відповідальності. І хоча юридична відповідальність у правовій науці розуміється по-різному, проте у вузькому, спеціальному правовому значенні вона тлумачиться як відповідна реакція держави на вчинене правопорушення (відповідальність ретроспективна).

З цього погляду відповідальність можна визначити як вид і міру відчуття особою, що вчинила правопорушення, певних обмежень прав і свобод, передбачених законом.

Проблематикою диференціації кримінальної відповідальності займалися такі науковці, як-от: Ю.В. Баулін, В.І. Осадчий, С.Г. Келіна, П.С. Дагель, Н.І. Загородніков, Я.М. Брайнін, П.С. Матишевський П.С.

Оскільки злочин щодо фальсифікації лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів є досить новим у доктрині кримінального законодавства України, а ступінь ризиків настання негативних наслідків, пов'язаних з учиненням зазначеного правопорушення у суспільстві високий, оскільки пов'язаний зі здоров'ям та життям громадян України, вважаємо, що зазначене питання потребує додаткового вивчення.

На підтвердження високого ступеня негативних наслідків згаданого кримінального правопорушення необхідно зазначити, що, за оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у розвинених країнах частина фальсифікату становить близько 10%, а в країнах третього світу – половину всіх лікарських засобів. В Україні, за різними версіями, продається до 50% підроблених ліків.

**Постановка завдання.** Питанням виявлення та характеристики фальсифікованих лікарських препаратів присвячено чимало наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, водночас питання диференціації кримінальної відповідальності згаданого виду злочину досі лишається без гідної уваги.

**Результати дослідження.** Надаючи характеристику кримінальній відповідальності Я.М. Брайнін [3, с. 37], П.С. Матишевський [4, с. 73], В.І. Осадчий [5, с. 17–22] визначають її як урегульований нормами права обов'язок особи, що вчинила злочин, підлягати певним заходам негативного впливу та терпіти передбачені законом обмеження.

С.Г. Келіна [6, с. 101] та П.С. Дагель [7, с. 64] у своїх працях дають визначають, що під кримінальною відповідальністю розуміють суспільні відносини, врегульовані кримінально-правовими нормами.

Н.І. Загородніков пропонує таке визначення кримінальної відповідальності: це реальне застосування кримінально-правової норми та реалізація санкції [8, с. 39–40].

Ю.В. Баулін окреслює кримінальну відповідальність як передбачені КК України вид і міра обмеження прав та свобод злочинця, що індивідуалізуються судом і здійснюються спеціальними органами держави [9, с. 17].

З огляду на вищевикладене, кримінальна відповідальність – це вимушене відчуття на собі особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави.

Ми вважаємо, що кримінальна відповідальність реалізується у разі засудження особи із призначенням покарання та з подальшим його реальним відбуванням, засудження без призначення покарання, різновидом якого є засудження без призначення покарання із застосуванням до особи, яка

після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність примусових заходів виховного характеру, засудження зі звільненням від покарання або його відбування (умовне засудження).

Однак іноді, з дозволу Закону, кримінальна відповідальність не реалізується у жодній формі (§ 2 Глави 24 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [10]. Йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності. Разом з тим ми вважаємо, було б неправильно визнавати звільнення від кримінальної відповідальності формою реалізації кримінальної відповідальності. У такому разі суд не виносить обвинувального вироку, яким особа офіційно визнається винною у вчиненні кримінального правопорушення і який виражає негативну оцінку з боку держави вчиненому діянню. У разі звільнення від кримінальної відповідальності держава з різних міркувань відмовляється від свого права піддати особу осуду і, тим більше, примусу, що передбачені кримінальним законодавством. Звільнення від кримінальної відповідальності – це форма реалізації кримінально-правових норм поза інститутом кримінальної відповідальності [11, с. 65].

У науці кримінального права І.М. Гальперін, П.С. Дагель, С.Г. Келіна, Л.Л. Кругліков, Т.А. Леснієвські-Костарева визначили, що диференціація кримінальної відповідальності являє собою зміну передбаченого кримінальним законом виду, розміру і характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила, а також з урахуванням принципу гуманізму та інших обставин. Така диференціація передбачає розмежування кримінальної відповідальності за усіма значимими кримінально-правовими інститутами [12, с. 5–7].

Дії суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-1 КК України, залежать від здатності особи усвідомлювати характер своєї поведінки та передбачати наслідки, до яких вона може призвести (рівень інтелекту), і здатності скеровувати свою поведінку відповідно до мети (воля).

Особа, яка займається фальсифікацією лікарських засобів, обирає відповідний цій меті варіант злочинної поведінки, тобто диференціює її. Диференціація особою своєї злочинної поведінки зумовлює й диференціацію кримінальної відповідальності.

Водночас підтримуємо позицію М.І. Хавронюка як щодо диференціації кримінальної відповідальності за вчинення протиправних дій, що підпадають під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-1 КК України, так і загалом про те, що сенс диференціації кримінальної відповідальності лише у тому, що «вона у дзеркалі покарання об'єктивно відбиває різновиди злочинної поведінки» [12, с. 5–7].

Йдеться про те, що у межах ст. 321-1 КК України протиправна діяльність може мати різний характер і ступінь тяжкості (категорії): від виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту завідомо фальсифікованих лікарських засобів вперше (ч. 1 ст. 321-1 КК України) до вчинення цих дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах, або якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я особи, а так само виробництво фальсифікованих лікарських засобів (ч. 2 ст. 321-1 КК України), або якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, або вчинені в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 321-1 КК України) [10].

Крім того, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 321-1 КК України, одного і того самого ступеня тяжкості може диференціюватись за характером співучасті, ступенем реалізації умислу (готування, замах, закінчений злочин) або обставинами, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

Усі наведені ситуації мають бути враховані під час реалізації кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України, суд призначає покарання: 1) у межах, установлених санкцією; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) з огляду на ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [13].

За таких умов кримінальний закон має (чи може) передбачати такі можливості покарань (засоби диференціації):

1) основні: а) призначення різних покарань (за ступенем і характером), розрахованих на різні категорії осіб, що вчинюють злочини; б) призначення того чи іншого покарання у певних межах;

2) додаткові: а) засудження без призначення покарання; б) засудження зі звільненням від покарання або його відбування, у т. ч. засудження із застосуванням до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру;

3) виняткові: а) з одного боку, повне складання призначених покарань за сукупності злочинів; б) з другого – безумовне звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання (у зв'язку із закінченням строку давності, а також стосовно окремих категорій осіб – за амністією) [12, с. 3–7].

КК України містить широкі можливості реалізації кримінальної відповідальності у різних формах. Наприклад, у КК України передбачено:

1) щодо основних засобів диференціації:

а) дванадцять видів покарань (ст.ст. 51 і 98 КК України) [13].

Разом з тим питання щодо визнання конфіскації майна і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю залишається дискусійним у кримінально-правовій науці.

Так, М.І. Хавронюк вважає: «Сумнівно, що видами покарання (а не заходів безпеки) мають визнаватися, зокрема, конфіскація майна і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» [12, с. 3–7].

Ця позиція автора є суперечливою з огляду на те, що ст. 131 КПК України серед дев'яти заходів забезпечення кримінального провадження передбачено накладення арешту на майно, змістом якого є заборона для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його (ст. 170 КПК України) [10], тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом передбачає тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування таким спеціальним правом (ст. 148 КПК України) [10] та відсторонення від посади (ст. 154 КПК України) [10]. А застосування конфіскації майна та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можливе лише після винесення судом вироку як у вигляді основного, так і додаткового покарання.

б) санкції статей Особливої частини КК України передбачають чималу кількість застосування зазначених дванадцяти видів покарань у різних поєднаннях та пропорціях, водночас передбачено кілька десятків варіантів застосування штрафу – з найрізноманітнішими нижніми та верхніми межами, а також виправні роботи (які фактично являють собою штраф у розстрочку, хоча закон забороняє застосовувати їх до багатьох категорій громадян) і службові обмеження для військовослужбовців (які також сильно нагадують штраф у розстрочку, поєднаний зі стягненнями дисциплінарного характеру, водночас розраховані виключно на одну нечисленну категорію громадян – військовослужбовців), шість варіантів громадських робіт, три варіанти виправних робіт, три варіанти арешту, сім варіантів обмеження волі, тридцять дев'ять варіантів позбавлення волі [14, с. 236–278].

2) щодо додаткових засобів диференціації:

а) дозволяється засудження особи без призначення покарання за умови призначення штрафу чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основних покарань з урахуванням попереднього ув'язнення; особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості), з урахуванням її бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці, у зв'язку із закінченням строків давності; особи, яка після вчинення злочину захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання;

б) значну кількість різновидів має засудження зі звільненням від покарання, а також засудження, поєднане зі звільненням від відбування покарання особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена, з випробуванням неповнолітніх, із випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, військовослужбовців у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я, у зв'язку з амністією, у зв'язку з помилуванням, неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

До усього вищезазначеного можна додати передбачену КК України можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, не поєднаним із засудженням звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, умовно-дострокового, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, особи, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, особи, яка під час відбування покарання захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, неповнолітніх у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку [15, с. 223–224].

Варто зазначити, що диференціація кримінальної відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів та їх обігу має важливе значення стосовно предмету цього дослідження. Ймовірно, істотною загрозою життю і здоров'ю населення, а також економічним інтересам суспільства і держави змушує дослідників, включаючи автора, звертатися до детального аналізу цього злочинного явища. Цей постулат зумовлений необхідністю з'ясування сутності та специфічних рис цих злочинів, встановлення правових меж кримінально караних діянь та адміністративних правопорушень і, врешті-решт, створення умов для максимального охоронного ефекту кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за згадані діяння.

Автор змушений констатувати, що правоохоронні органи здебільшого не вживають необхідних заходів реагування у зв'язку з надходженням повідомлень про фальсифікацію лікарського засобу, поверхнево підходять до проведення перевірок та обмежуються формальними відписками.

Так, вивчені автором 70 матеріалів про вчинення кримінального правопорушення недостатню ефективність підтверджують: фактично нічого не змінилось із моменту прийняття нового КПК України. Якщо раніше у строк не більше 10 днів відмовлялось у порушенні кримінальної справи, нині в ще більш скорочені строки у розпочатому кримінальному провадженні виноситься постанова про його закриття.

Через це залишається дуже низьким рівень судової практики з 51 кримінального провадження, розпочатого за ст. 321-1 КК України: лише 8 (або 15,7%) направлено до суду з обвинувальними актами (2) або з обвинувальними актами з підписаними угодами між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості (6), по 5 (або 9,8%), в яких вироки набрали законної сили, з них за ч. 1 ст. 321-1 КК України – 2 (або 40%) вироки, за ч. 2 ст. 321-1 КК України – 3 (або 60%) вироки.

Так, за вчинення кримінальних правопорушень, розпочатих за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 321-1 КК України, суди призначали покарання у вигляді позбавлення волі строком на чотири роки, з конфіскацією фальсифікованих лікарських засобів, сировини та обладнання для їхнього виготовлення із застосуванням ст. 75 КК України, тобто звільненням від відбування покарання, встановивши іспитовий строк у два роки.

Необхідно нагадати, що санкцією ч. 1 ст. 321-1 КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

За такої міри покарання ч. 1 ст. 321-1 КК України вважається злочином середньої тяжкості, за який, відповідно до ст. 75 КК України, суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, під час призначення покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, може дійти висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання та прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що визначення такої міри покарання за вчинення кримінального правопорушення, що підпадає під ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 321-1 КК України, є занадто гуманним, тобто таким, що не перевищує особу і не дає усвідомити та відчутти на собі можливості держави щодо створення для особи злочинця обмежень і незручностей за вчинене діяння. На наш погляд, призначення такого покарання не є об'єктивним та створює додаткові умови для зловживань суб'єктами правоохоронної діяльності.

Таким чином, вважаємо за доцільне підвищити санкцію за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 321-1 КК України, та визначити її як покарання позбавленням волі на строк від шести до восьми років.

Необхідно також розглянути судову практику розгляду кримінальних проваджень за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 321-1 КК України. Як ми вказали раніше, за цією категорією кримінальних правопорушень судами винесено обвинувальні вироки, по яких обвинувальні акти направлено з угодами між прокурором та підозрюваним відповідно до ст.ст. 468–470 та 472 КПК України.

Крім того, кваліфікуючою ознакою у цих провадженнях було «вчинення за попередньою змовою групою осіб».

Необхідно зазначити, що в усіх цих провадженнях суд призначав міру покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років із конфіскацією фальсифікованих лікарських засобів та майна із застосуванням ст. 75 КК України, тобто звільнення від відбування покарання з випробуванням із встановленням іспитового строку тривалістю два роки з конфіскацією фальсифікованих лікарських засобів. Лише в одному кримінальному провадженні накладався арешт на майно підозрюваного, який в обвинувальному вирокі суду скасовано та повернуто підозрюваному, а фактичні матеріальні збитки через вчинення таких протиправних дій понесли лише дві засуджені особи (в одному з трьох кримінальних проваджень за ч. 2 ст. 321-1 КК України), і ті на користь держави шляхом відшкодування вартості проведення експертиз Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру в розмірі 1 790,4 грн., тобто по 895,2 грн. з кожного засудженого.

Вважаємо за доцільне підвищити межу санкції за вчинення діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 321-1 КК України, до позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з конфіскацією майна.

Судової практики з розгляду кримінальних проваджень за ч. 3 ст. 321-1 КК України нині не існує [16], однак вважаємо логічним змінити інтерпретацію санкції за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 321-1 КК України покаранням позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

Внесення запропонованих вище змін стосовно санкцій за кваліфікованими видами злочину, передбаченого ст. 321-1 КК України, на нашу думку, створить судам певного роду перешкоду до, так би мовити, зловживань у застосуванні ст. 75 КК України під час винесення обвинувальних вироків у частині, що стосується визначення міри покарання, якої потребують підсудні за вчинення даного протиправного діяння.

Крім того, внесення відповідних змін не створить перешкоди можливості застосування інституту особливого порядку кримінального провадження на підставі угод у порядку, передбаченому Главою 35 КПК України [10].

Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України, угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним/обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо: 1) кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів; 2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним/обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності НАБУ, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам [10].

Тобто дії, що підпадають під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321-1 КК України, у будь-якій його кваліфікації охоплюються змістом ч. 4 ст. 469 КПК України, та суб'єкти кримінального провадження у такому разі не позбавляються можливості застосування даного інституту: у прокурора та підозрюваного/обвинуваченого залишається альтернатива в досягненні порозуміння щодо визначення відповідної міри покарання у разі укладання такої угоди.

Однак прийняття таких змін не є достатніми для вирішення проблеми притягнення до відповідальності та призначення справедливої міри покарання для суб'єктів кримінального правопорушення, що підпадає під ознаки вчинення злочину, передбаченого ст. 321-1 КК України, оскільки навіть за умови віднесення зазначеного кримінального правопорушення до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів (залежно від правової кваліфікації) у судової інстанції залишається, відповідно до ст. 69 КК України, можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено Особливою частиною КК України.

Так, за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання нижчим від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за цей злочин.

Виключенням є лише засудження особи за вчинення корупційного кримінального правопорушення. У цьому разі суд не має права призначити покарання нижче від найнижчої межі, встановленої для такої категорії злочинів.

**Висновки.** Враховуючи суспільну небезпечність під час настання можливих негативних наслідків у разі вчинення фальсифікації лікарських засобів та обігу таких медичних препаратів, вважаємо за необхідне підвищити рівень кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 321-1 КК України, а також внести відповідні зміни до ст. 69 КК України шляхом розширення кола правопорушень, за вчинення яких суду забороняється застосування покарання нижчого від найнижчої межі, додавши до переліку виключень згадане кримінальне правопорушення. Внесення відповідних змін покращить стан організації боротьби з фальсифікацією лікарських засобів та їх обігу на території держави, оскільки є важливим кроком до успішного досягнення цієї мети.

#### Список використаних джерел:

1. Тлумачний словник. Українська мова : Енциклопедія / [авт.-уклад. Русанівський В.М. Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
2. Караванський С.Й. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опрацьоване і доповн. / С.Й. Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 512 с.
3. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин – М. : «Юрид. лит.», 1963. – 275 с.
4. Андрусів Г.В. Кримінальне право України. Загал. Частина : Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенювський]; За ред. П.С. Матишевського. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
5. Осадчий В.І. Проблемні питання кримінальної відповідальності / В.І. Осадчий // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 17–22.
6. Келина С.Г. Меры ответственности, предусмотренные уголовным законом, и основания их применения / С.Г. Келина // Советское государство и право. – 1982. – № 5. – С. 101.
7. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж. – 1974. – 242 с.
8. Загородников Н.И. О пределах уголовной ответственности / Н.И. Загородников // Советское государство и право. – 1967. – № 7. – С. 39–40.
9. Баулін Ю.В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України / Ю.В. Баулін // Новий Кримінальний кодекс України : питання застосування і вивчення : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25–26 жовтня 2001 р. / Редкол. : Сташис В.В.(голов.ред.) та ін. – К–Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 17.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько. – К. : Юридична думка, 2004. – 408 с.
12. Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна безвідповідальність? / М.І. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 3–7.

13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

14. Хавронюк М.І. Категорії злочинів і санкції Особливої частини Кримінального кодексу України : наукові дослідження та деякі висновки // Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. – К., 2001. – С. 236–278.

15. Александров Ю.В. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько // За ред. М.І. Мельника. – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.

16. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

УДК 347.73

МУРАВЬОВ К.В.

### ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ Й УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів учених та норм чинного законодавства України, визначено проблеми та можливі шляхи вдосконалення матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів й установ виконання покарань. Серед основних шляхів удосконалення матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань було названо: необхідність розроблення єдиної державної програми, в якій було б визначено коректні напрями, етапи й очікувані результати реформи пенітенціарної системи.

**Ключові слова:** удосконалення, проблеми, матеріально-технічне забезпечення, фінансове забезпечення, виконання покарань.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, определены проблемы и возможные пути совершенствования материально-технического и финансового обеспечения органов и учреждений исполнения наказаний. Среди основных путей совершенствования материально-технического и финансового обеспечения органов и учреждений исполнения наказаний были названы: необходимость разработки единой государственной программы, в которой были бы определены корректные направления, этапы и ожидаемые результаты реформы пенитенциарной системы.

**Ключевые слова:** совершенствование, проблемы, материально-техническое обеспечение, финансовое обеспечение, исполнения наказаний.

The article, based on an analysis of scientific views of scholars and current legislation of Ukraine, identified problems and possible ways to improve the logistical and financial support agencies and penal institutions. Among the ways to improve the logistical and financial support enforcement and penitentiary was named the need to develop a single national program, which would have defined the correct areas, stages and awaiting the results of the reform of the penitentiary system.

**Key words:** improvement, problems, logistical support, financial support, SPD.

**Постановка проблеми.** Функціонування будь-якої державної інституції пов'язане з необхідністю її забезпечення відповідними матеріально-технічними засобами, а також здійснення належного фінансування. Зокрема, як зауважує В.Я. Малиновський у навчальному посібнику «Державне управ-

---

© МУРАВЬОВ К.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фінансового та банківського права (Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом)

ління», для нормальної діяльності держави серед її основних функцій слід виокремити фінансове та матеріально-технічне забезпечення [1, с. 153]. Зазначимо, що матеріально-технічне та фінансове забезпечення органів і установ виконання покарань на сьогодні знаходиться в жахливому стані. Як цілком слушно зауважує Н.А. Пелих, питання покращення фінансового становища, що склалося на сьогоднішній день, напевно є одним з найскладніших, оскільки його вирішення залежить від стабільної економічної ситуації в державі. А в Україні нині складні економічні умови, що негативно впливають і на фінансування майже всіх державних інституцій [2, с. 151]. А тому одним із провідних напрямів удосконалення реалізації державної політики у сфері виконання покарань повинно стати покращення матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів і установ виконання покарань.

**Стан дослідження.** Окремих аспектам матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів і установ виконання покарань присвячували увагу у своїх наукових працях такі вчені, як: О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, О.К. Безсмертний, Л.В. Борець, Л.К. Воронова, С.В. Венедіктов, М.С. Ільницький, О.Ю. Синявська тощо. Однак, ураховуючи зміни в законодавстві, особливого значення набуває визначення проблем і шляхів удосконалення матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань.

Саме тому **метою статті** є: визначити проблеми та шляхи вдосконалення матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів і установ виконання покарань.

**Виклад основного матеріалу.** Досліджуючи проблеми матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів і установ виконання покарань, слід навести окремі положення цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр., що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 345. При цьому слід відмітити те, що вищенаведена програма втратила свою чинність але не актуальність. Зокрема, як зазначено у вищенаведеній програмі, протягом останніх років фінансування Державної кримінально-виконавчої служби здійснювалося на рівні 40 відсотків потреби. Системне фінансування не в повному обсязі Державної кримінально-виконавчої служби зумовило необхідність залучення фінансових і матеріальних ресурсів підприємств установ виконання покарань для забезпечення харчування, підтримання мінімального рівня матеріально-побутового та медичного забезпечення засуджених, що, у свою чергу, унеможливило оновлення матеріально-технічної бази таких підприємств та призводить до їх збитковості. Вирішення зазначеної вище проблеми пропонувалося шляхом: залучення до реформування Державної кримінально-виконавчої служби додаткових не заборонених законом джерел фінансування; забезпечення розвитку матеріально-технічної та виробничої бази, оновлення інженерної інфраструктури установ виконання покарань і слідчих ізоляторів [3]. Разом з тим, вищенаведену програму було скасовано й замість неї не було прийнято жодного нормативно-правового акта, положення якого були б спрямовані на вирішення проблем матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів і установ виконання покарань.

Як ми вже зазначали вище, матеріально-технічне та фінансове забезпечення органів і установ виконання покарань на сьогодні знаходиться в жахливому стані. Разом з тим, відмітимо, що в нашій державі прослідковуються деякі спроби щодо вирішення проблем матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань. Так розпорядженням Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів» від 7 жовтня 2015 р. № 1066-р було ліквідовано Чернівецьку установу виконання покарань № 33 у зв'язку з аварійним станом будівель і споруд, в яких розміщена зазначена установа. При цьому основною метою такої ліквідації було приведення умов тримання осіб, узятих під варту, й осіб, які відбувають покарання, у відповідність до вимог Європейських пенітенціарних правил, урахування висновки та рекомендації Європейського комітету по запобіганню тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та необхідності дотримання вимог безпеки та дисципліни під час поводження з ув'язненими з одночасним забезпеченням створення умов їх тримання, що не порушують гідність людини та надають ув'язненим можливість займатися змістовною діяльністю [4]. Отже, з наведеного слідує, що належне матеріально-технічне й фінансове забезпечення органів та установ виконання покарань, у першу чергу, пов'язане із забезпеченням прав осіб, які відбувають покарання.

У контексті наведеного слід зазначити, що ліквідація органу чи установи виконання покарань не є вирішенням проблеми матеріально-технічного й фінансового забезпечення їх діяльності. Такі кроки можуть спровокувати ряд інших проблем. Зокрема, як зауважила Уповноважена Верховної Ради України з прав людини, зменшення кількості будівель органів і установ виконання покарань порушуватиме права ув'язнених на справедливий суд (слідчі будуть змушені їздити до інших регіонів, що означатиме затягування слідства), на захист (адвокати не матимуть змоги часто відвідувати своїх підзахисних), на сімейне життя (родичі не зможуть часто їздити в інші регіони) та створюватиме передумови для жорстокого поводження [5]. Зазначеним вище розпорядженням Кабінету Міністрів України передбачається також доручити Міністерству юстиції України внести пропозиції щодо доцільності перенесення за межі міст Київ, Львів, Одеса та Хмельницький слідчих ізоляторів і установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби [4]. Зазначимо, що на сьогодні однією з подій, що піддається огласці в усіх можливих засобах масової інформації є перенесення Лук'янівського слід-



чого ізолятору за межі Києва. Таке перенесення планується здійснити шляхом залучення інвесторів, які б на основі проведеного конкурсу побудували новий слідчий ізолятор, що повинен відповідати найвищим європейським стандартам. Після чого інвестору віддається земельна ділянка, на якій була розташована вищенаведена установа. Таким чином, реалізується ціла низька завдань реформування пенітенціарної системи: зменшення фінансових витрат на будову нових установ; підвищення стандартів тримання засуджених; підвищення якості матеріально-технічної бази органів і установ виконання покарань; покращення умов проходження служби персоналом органів і установ виконання покарань. При цьому зазначені завдання вирішуються, на перший погляд, у дуже ефективний спосіб – держава віддає лише земельну ділянку з аварійними будівлями, а замість цього отримує сучасну й таку, що відповідає найвищим європейським стандартам установу. Разом з тим, у цьому контексті виникає чимало запитань. По-перше, відсутні законодавчі механізми проведення такого продажу. По-друге, не враховано багато аспектів, пов'язаних із перенесенням слідчого ізолятору за межі міста. Так перенесення зазначеної установи за межі міста буде мати наслідком збільшення відстані між слідчим ізолятором і судами м. Київ та буде складати: до Печерського районного суду – понад 20 кілометрів; до Шевченківського районного суду (друге приміщення) – понад 10 км; до Шевченківського районного суду (друге приміщення) – понад 18 км; до Дарницького районного суду – понад 32 км; до Голосіївського районного суду – понад 22 км; до Подільського районного суду – понад 16 км; до Дніпровського районного суду – понад 32 км; до Деснянського районного суду – понад 22 км; до Оболонського районного суду – понад 14 км; до Святошинського районного суду – понад 11 км; до Солом'янського районного суду – понад 18 км. Як цілком слушно відмічають із цього приводу, що такі відстані в межах мегаполісу означатимуть, що час доставляння ув'язнених до суду та до слідчого ізолятора з суду буде подвоюватися (якщо не потроюватися). Відповідно, виникатимуть питання щодо: матеріальних затрат на пальне для автотранспорту, на якому буде здійснюватися конвоювання; марного витрачання пального та часу у випадку зриву або перенесення судових засідань; необхідності забезпечення кращих умов тримання ув'язнених під час транспортування до суду та з суду; більших часових та енергетичних затрат адвокатів і прокурорів під час відвідування останніми слідчого ізолятора, розташованого за межами Києва, так само як і матеріальних затрат на пальне [6, с. 179].

Окрім цього багато питань виникає у зв'язку з оцінкою вартості такого проекту. За деякою фрагментарною інформацією, представленою Міністерством юстиції України, ціна нового слідчого ізолятору у смт. Коцюбинське, що має бути збудований за сучасними європейськими стандартами, складатиме майже 14 мільйонів доларів США. Важливо наголосити, що цей новий слідчий ізолятор за планами розрахований більш ніж на 2300 ув'язнених. Як зауважує Д. Ягунов із приводу вищенаведеного, що ціна будівництва в середньому сучасної в'язниці у США, Австралії та Європі, що призначена для утримання не більше 1200 ув'язнених, може досягати 150 мільйонів доларів і вище. Учений наголошує на тому, що можна припустити, що великий слідчий ізолятор, який буде розрахований більш ніж на 2000 в'язнів, може коштувати понад 300 мільйонів доларів [7]. Ураховуючи те, що на основі досвіду перенесення Лук'янівського слідчого ізолятора буде здійснено перенесення чималої кількості органів та установ виконання покарань по всій Україні, такий проект потребує дуже детальних розрахунків. А тому вважаємо, що в рамках удосконалення фінансового й матеріально-технічного забезпечення органів та установ виконання покарань і всієї пенітенціарної системи, Міністерством юстиції України найближчим часом повинен бути представлений документ, що б ураховував усі економічні показники, пов'язані зі здійсненням перенесення відповідного органу або ж установи, із детальним описом етапів і результатів такого проекту.

Окрему увагу, у контексті досліджуваного питання, варто звернути на те, що на сьогодні матеріально-технічна база органів та установ виконання покарань знаходиться у вкрай незадовільному стані. Зокрема, як наголошується в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, недостатній рівень фінансування заходів медико-санітарного обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, не дає можливості проводити в необхідному обсязі протиепідемічні заходи. Понад 80 відсотків медичного обладнання вичерпало свій ресурс і морально застаріло, що унеможливорює своєчасні та на належному рівні діагностування й лікування хворих [8]. А тому, як окремий напрям удосконалення фінансового й матеріально-технічного забезпечення органів та установ виконання покарань слід вважати запровадження нових підходів до фінансування відомчої медицини. При цьому покращення матеріально-технічного й фінансового забезпечення відомчої медицини повинно позитивним чином вплинути не тільки на медично-санітарне обслуговування засуджених, але й на обслуговування персоналу органів та установ виконання покарань, оскільки одним із проявів соціального забезпечення останніх є їх медичне забезпечення, що здійснюється на безкоштовній основі в закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України.

Критичний стан матеріально-технічного й фінансового забезпечення існує в автотранспортних органах та установ виконання покарань. На сьогодні більшість із установ виконання покарань і слідчих ізоляторів не мають спеціалізованого автотранспорту для конвоювання засуджених. Також гостро стоїть

питання щодо забезпечення органів та установ виконання покарань засобами інженерно-технічної охорони. Більшість із таких засобів морально й технічно застарілі, не відповідають сучасним вимогам щодо забезпечення високого рівня охорони режимних об'єктів. Своєю оновлення (а в деяких випадках і створення) потребують – банно-пральні комплекси; спортивні майданчики зі спортивним інвентарем на них (як для засуджених, так і для персоналу органів та установ виконання покарань); кухонне й столове знаряддя (що, здебільшого, виготовлено в середині минулого століття); комп'ютерна техніка (більшість персоналу вимушена користуватися особистою технікою); засоби освітлення території та приміщень (за добу в окремо взятій установі може перегорати в середньому п'ять ламп освітлення) тощо. Перелік проблем функціонування органів та установ виконання покарань, пов'язаних з їх неналежним матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням, можна продовжувати дуже довго, а їх детальний аналіз, без сумніву, вимагає проведення окремого наукового дослідження. Вихід із даної ситуації лише один – перегляд існуючих у державі підходів щодо здійснення матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань. Водночас таке завдання може бути вирішено не тільки завдяки збільшенню бюджетних асигнувань, але й у деякому сенсі власними силами органів та установ виконання покарань. У даному випадку мова йде про збільшення ефективності діяльності підприємств установ виконання покарань.

Так критичний стан підприємств установ виконання покарань не дає змоги забезпечити залучення всіх засуджених до праці, що є одним із засобів виправлення та ресоціалізації. Принципи діяльності таких підприємств не відповідають сучасним умовам ринкової економіки, через що вони неспроможні ефективно функціонувати [8]. Здебільшого неефективність роботи вищенаведених підприємств пов'язана з їх застарілим обладнанням та відсутністю стимулу серед засуджених до праці. Міністерство юстиції планує здійснити підвищення операційної ефективності 100 державних підприємств у пенітенціарній системі за рахунок створення єдиного виробничого холдингу, проведення закупівель через систему Prozorro. Правовою основою функціонування вищенаведеної системи є Порядок функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 166, що визначає вимоги до функціонування електронної системи закупівель, процедуру проведення авторизації електронних майданчиків, умови підключення та випадки відключення електронних майданчиків від електронної системи закупівель, вимоги до електронних майданчиків і відповідальність операторів авторизованих електронних майданчиків [9]. Реформу у сфері публічних закупівель можна вважати прикладом успішних змін у країні. Основна мета реформи – суттєве зниження корупції під час закупівель за публічні кошти, досягнення максимальної ефективності та економії. Успішна реалізація проекту має повернути довіру бізнесу до держави та стимулювати його до участі в державних тендерах. Головний принцип системи Prozorro – «усі бачать усе». Тепер кожен бажаючий може дізнатися хто, що й як закуповує за кошти платників податків [10]. Отже, підвищення ефективності діяльності підприємств установ виконання покарань позитивним чином вплине й на їх матеріально-технічне й фінансове забезпечення. Разом з тим, як зауважують окремі вчені, у цьому аспекті існує й очевидний ризик, що досягнення в'язничних результатів та отримання прибутку буде так само домінувати над інтересами в'язничної праці як інструменту ресоціалізаційного впливу та засобу навчання засуджених корисним трудовим навичкам. Крім того, питання праці засуджених залишається одним з найменш урегульованих і корупціогенних сфер життя в установах виконання покарань [6, с. 180].

**Висновки.** Таким чином, аналіз вищенаведених позицій свідчить, що під матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням органів та установ виконання покарань можна розуміти сукупність правовідносин, що виникають між уповноваженими державою на таку діяльність суб'єктами й органами та установами виконання покарань, що спрямована на задоволення потреб останніх у матеріально-технічних і фінансових ресурсах задля їх належного функціонування. Серед основних шляхів удосконалення матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань слід назвати необхідність розроблення єдиної державної програми, в якій було б визначено коректні напрями, етапи й очікувані результати реформи пенітенціарної системи. Серед окремих напрямів удосконалення матеріально-технічного й фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань слід назвати перегляд існуючих підходів щодо необхідності перенесення установ виконання покарань і слідчих ізоляторів за межі міст з обґрунтуванням економічної доцільності таких заходів. На сьогодні, покращення матеріально-технічного та фінансового забезпечення потребують усі без винятку аспекти функціонування органів та установ виконання покарань. Така проблема може бути вирішена як шляхом підвищення рівня бюджетних асигнувань, так і шляхом налагодження та збільшення ефективності діяльності підприємств установ виконання покарань.

#### Список використаних джерел:

1. Малиновський В.Я. Державне управління : [навчальний посібник] / В.Я. Малиновський // Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Ред.-вид. вид. «Вежа», 2000. – 558 с.
2. Пелих Н.А. Конституційні засади діяльності міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Н.А. Пелих – К., 2002. – 189 с.

3. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України : від 29 квіт. 2013 р. № 345 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 38. – Ст. 1341.
4. Деякі питання реформування системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : Розпорядження Кабінету Міністрів України : від 7 жовтня 2015 р. № 1066-р // Офіційний вісник України. – 2015. – № 83. – Ст. 2759.
5. Омбудсмен закликала не закривати один з найкращих СІЗО / Центр інформації про права людини : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://humanrights.org.ua/material/ombudsman\\_zaklikala\\_premjera\\_vivchiti\\_umovi\\_zhittja\\_uvjaznenih](https://humanrights.org.ua/material/ombudsman_zaklikala_premjera_vivchiti_umovi_zhittja_uvjaznenih).
6. Yagunov D. Prison reforms in Ukraine: some analytical notes and recommendations / D. Yagunov // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2016. – № 3. – С. 167–184.
7. Ягунов Д. Будівництво нових сучасних в'язниць в Україні: міф чи реальність / Д. Ягунов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yagunov.in.ua/?p=660>.
8. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України : від 8 листопада 2012 р. № 631/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 87. – Ст. 3531.
9. Про затвердження Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків : Постанова Кабінету Міністрів України : від 24 лютого 2016 р. № 418-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 47. – Ст. 1709.
10. Про реформу / прозорого публічні закупівлі : офіційний сайт : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prozorro.gov.ua/ua/pro-reformu/>

УДК 347.73

ТОПЧІЙ В.В.

#### НЕГАТИВНІ ПРОЯВИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ В ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджуються негативні прояви банківської системи як фактори злочинності в економіці, що є неприпустимими та руйнівними для економіки України та її внутрішньої і зовнішньої безпеки.

**Ключові слова:** злочинність, фінанси, банківська система, грошово-кредитна політика, тіньова економіка.

В статье исследуются негативные проявления банковской системы как факторы преступности в экономике, которые являются недопустимыми и разрушительными для экономики Украины и ее внутренней и внешней безопасности.

**Ключевые слова:** преступность, финансы, банковская система, денежно-кредитной политики, теневая экономика.

This article examines the negative effects of the banking system as a crime factors in the economy that are unacceptable and damaging to the economic security of Ukraine and its internal and external security.

**Key words:** crime, finance, banking, monetary policy, shadow economy.

**Вступ.** У нашій державі захист і забезпечення стабільності грошової одиниці покладено Конституцією на Національний банк України. Він здійснює надані йому повноваження для захисту грошової одиниці, як і всієї грошової системи в Україні, узгоджуючи свої дії з іншими суб'єктами державної влади, виходячи із завдань грошово-кредитної політики держави, макроекономічного аналізу та платіжного балансу, вживає необхідних заходів, щоб ефективно впливати на загальну кредит-

© ТОПЧІЙ В.В. – доктор юридичних наук, професор, директор (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України), заслужений юрист України

но-грошову ситуацію в економіці. Сьогодні, як бачимо, наслідками цих процесів є суттєве підвищення цін та зубожіння населення.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження сучасних тенденцій, загроз і несприятливих соціально-економічних наслідків від злочинної діяльності у банківській системі.

**Результати дослідження.** Негативні явища, які відбулися на валютному ринку, набули катастрофічних форм, призвели до зубожіння українського народу вдвічі, тоді як розмір соціальних виплат не зріс анітрохи.

Проведена з березня по листопад 2014 ро. емісія в розмірі 240 млрд грн. стала неприпустимим та руйнівним фактором для економічної безпеки та економіки України [1].

Така діяльність Національного Банку України призводить до підриву економічного суверенітету та безпеки України, знецінення національної валюти, підриву довіри з боку населення до банківської системи України, відтоку капіталів та інвестицій і не може залишатися без належного реагування з боку Президента України та Верховної Ради України.

Окрім того, різка емісія, проведена тємно від населення, завдала відчутного удару по сімейному бюджету більшості громадян України, які зберігали свої скромні заощадження в готівковій національній валюті України. Після подібних дій Національного банку України надовго підрвана довіра населення до фінансової системи держави.

Внаслідок недовіри до діяльності банківської системи та до Національного Банку України близько 70 млрд доларів перебувають «на руках» у населення, не інвестовані в українську економіку. У разі залучення таких коштів можна було б уникнути кредитування та запозичення у міжнародних інституцій та держав [1].

Варто зазначити, що непрофесійність та некомпетентність, безсистемність, непослідовність Національного банку України підтверджується неодноразовими виступами по телебаченню та з трибуни Верховної Ради України.

Ще одне негативне явище, що підриває довіру до банківської системи у народу України, – це активна діяльність російських банків на ринку фінансових послуг. Так «Російський «Альфа-Банк» продовжує здійснювати економічну експансію в Україні і вже скоро закінчує реалізацію угоди про придбання українського «Укрсоцбанку», який належав італійській UniCredit Group. У разі успішного завершення операції утвориться об'єднання двох банків із сумарними активами у розмірі 85,6 млрд грн. Це виводить російську фінансову групу на четверте місце за розміром в Україні. Випереджати її за розмірами будуть тільки «Приватбанк» (240 млрд грн.) і державні «Ощадбанк» (148 млрд грн.) і «Укрексімбанк» (145 млрд грн.).

Незрозумілою в цій ситуації залишається поведінка топ-менеджменту «Укрсоцбанку», який фактично сприяє реалізації планів агресора. Незрозумілою також є позиція Національного банку України, оскільки підривна діяльність російських банків в Україні загрожує економічній безпеці нашої держави. Своєю відстороненістю НБУ фактично сприяє зміцненню позицій російської «Альфа-Груп» на фінансовому ринку України [2].

У таких діях працівників банківської системи вбачаються ознаки державної зради.

Однією з актуальних світових фінансових проблем є зростання участі банків у процесі відмивання брудних грошей. Це завдає моральних збитків кредитним установам, підриває довіру вкладників; обіг таких грошей шкодить економіці держави.

До легалізації (відмивання) доходів входять дії, спрямовані на приховування чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, а також самонабуття, володіння або використання коштів чи іншого майна за умови усвідомлення особою, що вони були доходами.

Стадіями процесу легалізації злочинних доходів є розміщення, розшарування, інтеграція.

На першій стадії відбувається попереднє відмивання брудних грошей. У банківському секторі воно виявляється у діях, спрямованих на уникнення ідентифікації клієнтів.

На другій стадії метою відмивання грошей є відокремлення злочинних грошей від джерела їх походження шляхом проведення низки фінансових операцій, внаслідок яких забезпечується анонімність майнових цінностей.

Третьою стадією є інтеграція. Гроші набувають легального джерела походження та інвестуються в легальну економіку.

У 1989 р. для протидії процесам відмивання брудних грошей було створено Групу з розробки фінансових заходів із боротьби з відмиванням грошей (Financial Action Task Force on Money Laundering FATF).

FATF створено як міжурядовий орган, метою якого є розробка та сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей. Подібна стратегія передбачає превентивні заходи, які б дали можливість запобігти використанню брудних грошей у можливій подальшій злочинній діяльності, а також їх впливу на легальну економічну діяльність. До групи FATF входять 29 членів – країн та міжнародних організацій. Члени FATF – це передусім західноєвропейські та північноамериканські країни, а також Єврокомісія як надурядова інституція [3].

Протягом останніх років причини криміналізації економіки, переходу її у «тінь» широко обговорюються юристами, соціологами, політиками, економістами. Вони є також об'єктом всебічного публічного розголосу, але спроби їх визначити мають переважно абстрактно-теоретичний або суто публіцистичний характер. Із зазначеної теми все ще бракує глибоких цільових наукових розробок. Бракує достовірних і достатньо показових емпіричних даних, які дали би змогу отримати більш повне наукове уявлення про такий феномен. Проте, незважаючи на істотні прогалини, вже сьогодні можна дійти об'єктивних висновків про те, що означає тіньова економіка, який її кримінальний зміст та ознаки. Якщо узагальнити різні погляди на цю проблему, то під цим феноменом більшість науковців розуміють не контрольовані суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг. Тобто це прихований від органів державного управління бізнес. У березні 2002 р. Президентом України видано Указ «Про заходи щодо детінізації економіки на 2002–2004 роки», в якому дається визначення тіньової економіки «як економічних процесів, які приховуються їх учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються у повному обсязі державною статистикою».

Спеціалісти тіньову економіку поділяють на формальну і підпільну економічну діяльність. Перша не приховується, але й не оподатковується і не враховується традиційною статистикою (виробництво на домашніх господарствах, надання послуг на непостійній основі, невеликі підробітки). Підпільна економічна діяльність містить як заборонену в державі економічну діяльність, так і діяльність, що повинна ліцензуватись і контролюватись державою, але приховується з метою ухилення від сплати податків або з іншою протиправною метою.

Від чого ж залежить рівень тіньової економіки? Як вважає Голова Національного банку Польщі, відомий економіст Лешек Бальцерович, її основна причина – державні служби (податкові, контрольні), які зосереджуються на обдиранні підприємців. За таких умов багато підприємців уникає контакту з державою, не реєструється і в результаті не платить податки, не дає хабарів урядовцям. Грабіжницький характер державного апарату породжує два явища – тіньову економіку (ті підприємці, які сховалися від держави) і корупцію (ті, які з різних причин не сховалися і змушені давати хабарі) [4].

В Україні процес формування тіньової економіки має свої особливості. Спочатку «царювали» вульгарні рекетири, котрі, випробувавши силу закону у зв'язку з іншими злочинами, побачили, що є більш безпечний шлях збагачення, адже держава не контролює величезну частину тіньового бізнесу, що розвивається. Такі злочинні угруповання «сідали» на тіньових бізнесменів, що бояться однаковою мірою як їх, так і закону, і одержували свою частку прибутку.

Невдовзі «авторитети» зрозуміли, що для нормальної роботи необхідна повна легалізація капіталів, здобутих злочинним шляхом, але для цього необхідна підтримка місцевої влади. З її допомогою на базі цього капіталу були створені легальні фірми, банки, транснаціональні корпорації, котрі мають міжнародні зв'язки, адвокатуру. Іншим напрямом злочинної діяльності стало виведення частини або всього бізнесу в латентну сферу, тобто створення та організація діяльності виробничих та інших структур у «тіні» офіційної економіки, поза її правовим полем.

Ще одна причина – відсутність впевненості у гарантуванні захисту правоохоронними органами, що підштовхує навіть законослухняних підприємців до рук злочинних угруповань з подальшим укладанням «довгострокової угоди», яка стає звичайним інструментом здійснення платежів і усунення конкурентів. Розповсюджуються шахрайства, нав'язуються силові методи вирішення економічних питань, конкуренції аж до фізичної розправи з небажаними партнерами, посилюється консолідація злочинних угруповань, зокрема тих, що діють в економічній сфері, йде жорстка боротьба за переділ сфер впливу. Для досягнення своєї мети криміналітет нічим не хещує. Понад 90% вбивств на замовлення мають саме тіньовий економічний підтекст [4].

Аналізуючи причини криміналізації економіки України, треба мати на увазі й об'єктивні причини. До них варто віднести насамперед непростий вихід України з радянської рубльової зони і становлення української незалежної грошової системи, створення пов'язаних із цим процесом відповідних фінансових і банківських установ і комерційних структур, механізмів ціноутворення, а також складність самого процесу переходу від соціалістичної планової економіки до економіки, яка базується на ринкових відносинах. Проте більшість факторів носять суб'єктивний характер, вони пов'язані з низьким рівнем управління економікою, переоцінкою керівництвом держави ринкових відносин, які мов самі себе відрегулюють, неефективною нормотворчою та правозастосовною практикою, слабкістю державного контролю, а також невідповідністю кадрів до роботи за ринкових умов. Але кожна з галузей економіки і фінансів має свої, тільки їй притаманні причини і умови криміналізації. Розглянемо насамперед банківську сферу, яка є кровоносною системою економіки. На початок 2005 р. у державному реєстрі банків зазначалося 182 банки, з яких 180 – комерційні банки. Тут щорічно правоохоронні органи виявляють близько 4 тис. злочинів, але це тільки те, що виявлено, з урахуванням високої латентності цих злочинів підводна частина цього айсбергу значно більша. Фахівці вказують, що з використанням банківської системи тільки за кордон незаконно перераховано десятки мільярдів доларів. Велику роль відіграють банки в операціях із відмивання коштів, переведення їх у тіньову економіку.

Основні механізми одержання тінювих доходів за допомогою банківської системи – використання фальшивих платіжних документів; підробка банківських гарантій; нецільове використання банківських кредитів; розкрадання коштів; хабарництво, пов'язане з наданням кредитів, зменшенням процентних ставок; приховування доходів від оподаткування; відмивання кримінальних грошей; валютні спекуляції на біржі; незаконне одержання, в тому числі державними службовцями і депутатами, пільгових кредитів; фіктивні трастові операції; різні види шахрайства з бюджетними коштами і грошима населення тощо. За оцінками фахівців, у тіньовому секторі економіки сьогодні обертається від 40% до 50% фінансових ресурсів держави. Продовжуються тінюві операції і на фондовому ринку. За оцінками фахівців, близько 95% операцій із цінними паперами здійснюються непрозоро, а майже 75% – за кордоном за допомогою офшорних компаній [4].

Що ж, без підтексту просто наводжу цитату з інавгураційної промови 1932 р. Франкліна Делано Рузвельта: «Нечесні дії банкірів і фінансистів вже засуджено судом громадської думки. Вони бридкі для серця та розуму народу. Настав час вигнати мініяйл із храму нашої цивілізації, як це зробив Христос». І це не були пусті слова, позаяк першим кроком Рузвельта на новому посту президента США стало вжиття заходів, спрямованих на оздоровлення банківської системи країни. Протягом перших ста днів після вступу на посаду президент представив конгресу на затвердження безліч законопроектів [5].

Першими заходами адміністрації було тимчасове закриття банків для впорядкування їхньої діяльності та відновлення довіри до банківської системи США. Водночас мільйони американців зневірилися отримати назад свої вклади. І в перший же президентський ранок Рузвельт закрав усі банки у Сполучених Штатах. Було заборонено вивозити з країни золото, срібло, гроші. Через чотири дні знову дозволили працювати, але тільки найбільш надійним банкам. Їм було обіцяно державну підтримку і страхування вкладів позичальників. Після цього майже 2000 банків вже ніколи не відкрилися. Однак американці повірили своєму президенту і знову понесли гроші в банківську систему [5].

Говорячи про наявні серйозні спотворення у нашій банківській системі, яка паразитує на виробництві, душить його, грабує народ, треба, нарешті, задуматись, в ім'я кого і чого це робиться. Чи треба в ім'я задоволення безмежної жадоби до збагачення декількох сотень лихварів-олігархів, які палець об палець не вдарили для поліпшення життя народу, нехтувати національними інтересами і ставити під загрозу національну безпеку?

**Висновки.** Для зменшення впливу злочинних груп на банківську систему необхідно наблизити її до виробництва і потреб народу, зробити корисною для країни, з чітким функціональним навантаженням, перетворити її в активний, гнучкий інструмент економічного піднесення.

Національному банку доведеться працювати над своєю автономністю і політичною незалежністю, удосконалювати систему внутрішнього контролю. Зокрема, НБУ повинен проводити щоквартальний аудит і погоджувати його результати з МВФ та іншими міжнародними фінансовими інституціями.

#### Список використаних джерел:

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://karmazin.org.ua/2014/11/27/zayava-parti%D1%97-zaxisnikiv-vitchizni-shhodo-realnix-zagroz-ekonomichnomu-suverenitetu-ta-bezpeci-ukra%D1%97ni-znecinennya-groshovo%D1%97-odinici-pidrivu-doviri-z-boku-naselennya-do-bankivsko/>
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ar.volyn.ua/20160909-ukrsotsbank-mozhut-kupyty-rosiyany-lapin/>
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://pidruchniki.com/12810419/bankivska\\_sprava/povnovazhennya\\_natsionalnogo\\_banku\\_ukrayini\\_pitan\\_finsanovogo\\_monitoringu\\_diyalnosti\\_bankiv](http://pidruchniki.com/12810419/bankivska_sprava/povnovazhennya_natsionalnogo_banku_ukrayini_pitan_finsanovogo_monitoringu_diyalnosti_bankiv)
4. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiu/458-nevmersh/7571-3-----html>
5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/v-ukraini-doidaiut-krykhty-doviry-do-bankivskoi-systemy-337379.html>

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС  
ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті досліджено питання механізму державного примусу у розслідуванні злочинів, узагальнено норми міжнародного права та національного законодавства щодо законності застосування сили відповідними посадовими особами, які забезпечують підтримання правопорядку.

**Ключові слова:** *затримання, кримінально-процесуальний примус, кримінальне провадження, права людини.*

В статье исследованы вопросы механизма государственного принуждения при расследовании преступлений, обобщены нормы международного права и национального законодательства относительно законности применения силы соответствующими должностными лицами, обеспечивающими поддержание правопорядка.

**Ключевые слова:** *задержание, уголовно-процессуальное принуждение, уголовное производство, права человека.*

In the article the question of the mechanism of state coercion in the investigation of crimes, generally of international law and national legislation on the legality of the use of force by relevant officials to ensure the maintenance of law and order.

**Key words:** *detention, criminal coercion, criminal procedure, human rights.*

**Вступ.** У суспільстві діяльність державних органів не є повноцінною, якщо вона не має у своєму арсеналі різноманітних засобів впливу на поведінку кожного громадянина. Держава змушена вдаватися до примусу у разі, коли громадянин на певні правові обмеження не згоден, а без такого обмеження неможливо розкрити злочин, відшкодувати завдану ним шкоду, покарати винного, припинити злочинну діяльність.

У стадії досудового розслідування крім заходів кримінально-процесуального примусу, які забезпечують належну поведінку суб'єктів, що беруть участь у розслідуванні, застосовують і примусові заходи, метою яких є збирання та перевірка доказів під час провадження слідчих (розшукових) дій. У юридичній літературі питання провадження слідчих (розшукових) дій з ознаками процесуального примусу досліджується як один з елементів примусу. Окремо ж питання процесуальних особливостей провадження певних слідчих дій саме як заходів кримінально-процесуального примусу наукою кримінального процесу досі не розглядалося. Під час провадження таких слідчих дій, як обшук, виїмка, одержання зразків для експертного дослідження можуть бути суттєво порушені конституційні права особи на особисту недоторканність, невтручання в особисте життя.

**Постановка завдання.** Проблеми допустимості та законності застосування кримінально-процесуального примусу не досліджувались, тому актуальними залишаються питання розробки кримінально-процесуальної процедури застосування заходів кримінально-процесуального примусу під час провадження певних слідчих дій і розробки рекомендацій щодо процесуальних і етичних засад їх провадження. Із цього випливають актуальні питання у сфері застосування заходів кримінально-процесуального примусу щодо того, які саме слідчі дії треба вважати заходами примусу і яким чином повинен застосовувати їх слідчий, щоб не вийти за межі встановлених кримінально-процесуальним законом обмежень прав людини та не принизити честь і гідність учасників кримінально-процесуальних правовідносин. Проблеми допустимості та законності застосування примусу досліджували В.Т. Маляренко, З.З. Зінатулін, І.Л. Петрухін, А.Я. Дубинський, В.М. Махов, Л.М. Лобойко, Але, незважаючи на це, нові завдання, що висуваються перед органами розслідування під час розкриття та розслідування злочинів, змушують нас повертатися до цієї проблеми.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, і досі вчені не дійшли єдиної думки щодо визначення поняття кримінально-процесуального примусу та його заходів, визначення вичерпного пе-

реліку і поняття слідчих дій як заходів кримінально-процесуального примусу та їхньої класифікації, процесуальних особливостей їх провадження та низки інших питань, які мають суттєве значення для розслідування проваджень.

**Результати дослідження.** Свобода керувати своїми діями, за власним бажанням вибирати ту чи іншу діяльність є одним із благ особистості, основним напрямом охорони якого є захист громадян від протиправного примушування давати покази.

Під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях трапляється чимало порушень, таких як недотримання законності, неповага до гідності особи, неповнота й однобічність розслідування та ін. Усе це в сукупності сприяє виникненню і поширенню багатьох негативних явищ; це стосується і злочинів проти правосуддя.

Так, одним із найбільш небезпечних злочинів є примушування давати показання, під час вчинення якого службові особи правоохоронних органів, наділені державою певними процесуальними повноваженнями, опиняються перед вибором між доцільністю й законністю, усвідомлюючи, що остання може порушуватися в інтересах розкриття злочину і викриття особи, яка його вчинила.

Сьогодні термін «примус» у національному кримінальному законодавстві вживається безсистемно. В окремих статтях Кримінального Кодексу України можна бачити описання примусу як елемента об'єктивної сторони деяких складів злочинів. Також зазначене поняття використовується як обставина, що виключає злочинність діяння (ст. 40 КК України), як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України), як спосіб схиляння особи до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 КК України) [1, 2].

Термін «примус» використовується в нормах Загальної та Особливої частини КК України, проте його легальне тлумачення відсутнє. У зв'язку з цим під час кваліфікації діяння особи щодо злочинів, вчинених із застосуванням незаконного примусу, слідчий, прокурор, детектив змушені використовувати в основному доктринальне тлумачення норм закону про кримінальну відповідальність, що міститься у працях вітчизняних вчених.

У науковій літературі практично відсутні комплексні монографічні дослідження, присвячені кримінальній відповідальності за незаконний примус у сфері кримінального провадження. Зокрема, досі залишається чимало невирішених дискусійних питань, пов'язаних із реалізацією кримінальної відповідальності за примушування давати покази, незаконне поміщення у психіатричний заклад, порушення недоторканності житла, незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою тощо. Немає єдиних підходів до кваліфікації зазначених злочинів, що потребує детального наукового дослідження.

Виходячи із критерію дотримання вимог закону під час застосування примусу, останній можна класифікувати на правомірний (законний) та неправомірний (незаконний) примус. Правомірним є примус, що здійснюється у ситуаціях, межах та порядку, встановленому нормою права. Неправомірним є примус, що здійснюється неналежним суб'єктом або з порушенням умов чи порядку застосування. Так, неправомірним, зокрема, є примушення особи до вчинення правочину шляхом застосування до неї насильства (ст. 231 ЦК України).

Різновидом державного примусу є кримінально-процесуальний примус, що застосовується компетентними органами і посадовими особами держави у формі спеціальних актів і в межах правових норм як психічний, фізичний або матеріальний вплив на осіб із метою підпорядкування їхньої волі та поведінки інтересам громадськості та держави. Серед усіх видів державної діяльності кримінальне судочинство більш за все втручається у сферу приватного життя, обмежує права і свободи громадян, до того ж такі обмеження у порівнянні з іншими видами державного примусу є найбільш суворими (позбавлення волі під час обрання запобіжного заходу, примусовий обшук, виймка та ін.). Сучасний публічно-змагальний процес базується на обмеженому поєднанні суспільних та особистих інтересів. Захист прав особи обмежує примус, який з загальним правилом повинен застосовуватися лише тоді, коли іншими засобами публічних цілей досягти неможливо. Закон докладно регламентує підстави, умови і порядок застосування заходів примусу. Застосовується дозвільний тип правового регулювання, коли посадовим особам дозволено лише те, що прямо передбачено законом.

У науковій літературі не склалося єдиної позиції щодо розуміння поняття кримінально-процесуального примусу та його заходів. Зазначене питання ґрунтовно дослідив З.З. Загулін. На думку вченого, державний примус є не основним, а лише додатковим засобом забезпечення виконання вимог закону. Він може мати місце лише у сфері кримінального судочинства, що підкреслює його державно-владний характер. Коло суб'єктів, наділених повноваженнями на застосування заходів кримінально-процесуального примусу, чітко встановлено в законі – це особа, яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор, суддя і суд. Таким чином, кримінально-процесуальний примус за своєю природою виявляється у фізичному, матеріальному, психологічному або моральному впливі; завжди пов'язаний із визначеними правовими обмеженнями у вигляді позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру. Саме правообмежувальний критерій і є, як правило, основним у віднесенні того чи іншого процесуального заходу до примусових [3, с. 6–7].

А.Я. Дубинський під заходами процесуального примусу розуміє передбачені кримінально-процесуальним законом рішення уповноважених правоохоронних органів або посадових осіб і дії з їх



виконання, що тягнуть за собою обмеження особистих і майнових прав конкретних учасників судочинства, оскільки це необхідно для забезпечення нормального перебігу процесу й усунення наявних або можливих перешкод для цього [4, с. 7].

Заходи кримінально-процесуального примусу – це передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, які застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами. До заходів кримінально-процесуального примусу автор відносить передбачені законом запобіжні заходи, які застосовуються слідчим, прокурором у межах власних повноважень або судом за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений буде переховуватися від досудового слідства або суду чи перешкоджати об'єктивному розслідуванню та судовому розгляду справи, або буде продовжувати займатися злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку [5, с. 6].

З.Ф. Коврига визначає сутність поняття кримінально-процесуального примусу, аргументовано посилаючись на його ознаки, із чого доходить висновку, що кримінально-процесуальний примус – це державний примус, спрямований на виконання завдань кримінального судочинства через процесуально-примусові засоби; має специфічні властивості, зумовлені особливостями кримінально-процесуального права; його мають право застосовувати лише уповноважені на це органи і посадові особи. Отже, кримінально-процесуальний примус як засіб правового регулювання поведінки учасників кримінального процесу досягає результату через цілі, які впливають із загальних завдань кримінального судочинства і виявляються в результаті діяльності учасників кримінального судочинства [6, с. 17, 19, 80].

Варто погодитись із висловленням згаданого нами автора про те, що цілі кримінально-процесуального примусу передбачають і потребують відповідних засобів їх реалізації. Для того, щоб співвідноситися зі своєю метою, засоби повинні відповідати таким вимогам, як а) зафіксованість у законодавстві у вигляді відповідних правил поведінки суб'єктів, наданих їм процесуальним законом прав і обов'язків; б) здатність служити меті; в) зв'язок із цілями і застосування тільки згідно з їх призначенням; г) специфічність цілей кримінально-процесуального примусу визначає специфічність засобів примусового впливу, але під час реалізації у своїх засобах цілі самі перетворюються на засоби досягнення подальших цілей. Таким чином, кримінально-процесуальний примус характеризується єдністю цілей і засобів їх досягнення. Виходячи із вищезазначених вимог, З.Ф. Коврига поділяє цілі кримінально-процесуального примусу на такі групи, як а) перешкодження ухиленню від слідства, суду і відбування покарання – можливості перешкодження об'єктивному, всебічному і повному розкриттю злочину і встановленню істини; можливості в подальшому займатися злочинною діяльністю (запобіжні заходи, затримання, розшук, етапування, усунення від займаної посади); б) попередження злочинів, які готуються, і припинення тих, що вчиняються (затримання); в) виявлення і отримання доказів (обшук, виїмка, примусові заходи медичного характеру); г) виховання громадян у дусі неухильного виконання законів [6, с. 91].

У процесуальній літературі запропоновано характерні ознаки заходів кримінально-процесуального примусу – а) використовуються лише у сфері кримінального судочинства; б) застосовуються незалежно від волі та бажання осіб, щодо яких допустиме їх застосування; в) застосування цих заходів пов'язане з обмеженням прав особи, в тому числі права особистої свободи, тілесної недоторканності, права вільного пересування і вибору занять, права на недоторканність житла і таємність листування; г) особи, до яких можуть бути застосовані зазначені заходи, підстави, умови, межі і порядок їх застосування суворо регламентовані кримінально-процесуальним законом; д) законність і обґрунтованість їх застосування забезпечуються системою політичних, правових (у тому числі кримінально-процесуальних) гарантій [7, с. 19].

Повнішу характеристику заходів кримінально-процесуального примусу запропонував В.В. Вандишев, який зазначив, що заходи кримінально-процесуального примусу а) застосовуються у сфері кримінального судочинства, тобто в період провадження у кримінальній справі; б) застосовуються уповноваженими державними органами і посадовими особами, які здійснюють кримінальний процес, у межах наданих їм кримінально-процесуальним законом повноважень; в) мають загальною метою забезпечення нормального здійснення кримінального судочинства в інтересах досягнення його цілей і вирішення завдань; г) застосовуються за наявності певних, встановлених кримінально-процесуальним законом, умов, підстав та в порядку, що гарантує законність, обґрунтованість, вмотивованість та справедливість їх застосування [8, с. 236].

Наведені ознаки, які характеризують заходи кримінально-процесуального примусу, досить повно розкривають значення поняття кримінально-процесуального примусу та напрями, за якими він застосовується в державі. На підставі викладеного можна дійти висновку, що обов'язковою умовою застосування кримінально-процесуального примусу є законність, яка повинна виражатися у закріпленні в кримінально-процесуальному законі детальної процедури застосування заходів примусу; у чіткому нормативному визначенні переліку заходів кримінально-процесуального примусу; у визначенні суб'єктів, спеціально уповноважених і наділених правом застосування примусу; у визначенні кола осіб, щодо яких можна застосовувати конкретні види примусу.

**Висновки.** Проаналізувавши різні позиції щодо визначення поняття «кримінально-процесуальний примус», вважаємо, що кримінально-процесуальний примус – засіб впливу у сфері кримінального судочинства посадових осіб (детектив, слідчий, прокурор, суддя) на суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, пов'язаний із правовими обмеженнями особистого, майнового або організаційного характеру, шляхом застосування до них за наявності встановлених законом достатніх підстав процесуально-правових засобів запобігання діям, що становлять загрозу інтересам правосуддя, з метою забезпечення умов ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. А заходи кримінально-процесуального примусу – це заходи, пов'язані з обмеженням особистої недоторканності особи, які застосовуються у сфері кримінального судочинства посадовою особою до суб'єкта кримінально-процесуальних відносин незалежно від його волі і бажання за наявності достатніх підстав і умов, регламентованих кримінально-процесуальним законом.

Визначення понять кримінально-процесуального примусу та його заходів є необхідною передумовою для подальшого визначення слідчих дій як заходів кримінально-процесуального примусу та надання їх повного переліку.

Тому обмеження прав і свобод особи у результаті процесуального примусу має бути мінімальним і дійсно необхідним. Застосовуючи заходи кримінально-процесуального примусу, уповноважена особа повинна враховувати не лише те, що таке право їй надане і що реалізація цього права полегшує її діяльність, а й дійсну необхідність у таких заходах, доцільність і справедливність їх використання.

#### Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [Гончаренко В.Г., Нор В.Т., Шумило М.Є. та ін.]; за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) / З.З. Зинатуллин. – Казань : Изд-во Казан, ун-та, 1981. – 136 с.
4. Дубинский А.Я. Понятие эффективности применения мер процессуального принуждения / А.Я. Дубинский // Эффективность применения мер уголовно-процессуального принуждения органами предварительного расследования в системе МВД СССР : учеб. пособ. / отв. ред. А.Я. Дубинский. – К. : НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1985. – С. 6–16.
5. Дубинский А.Я. Меры пресечения в советском уголовном процессе : учеб. пособ. / А.Я. Дубинский, А.М. Сербулов. – К. : НИИРИО КВШ МВД СРСР им. Ф. Э. Дзержинского, 1980. – 52 с.
6. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З.Ф. Коврига. – Воронеж : Изд-во Воронеж, ун-та, 1975. – 175 с.
7. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В.М. Корнуков. – Саратов : Изд-во Саратов, ун-та, 1978. – 137 с.
8. Вандышев В.В. Уголовный процесс : курс лекций / В.В. Вандышев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 997 с.

**ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ,  
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 159-1 КК УКРАЇНИ**

У статті висвітлено питання особливостей об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 159-1 КК України; проаналізовано кваліфікуючі ознаки порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборчої агітації, агітації зі всеукраїнського або місцевого референдуму; сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України.

**Ключові слова:** вибори, об'єктивна сторона злочину, кримінальна відповідальність, політична партія.

В статье освещены вопросы особенностей объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 159-1 УК Украины; проанализированы квалифицирующие признаки нарушения порядка финансирования политической партии, предвыборной агитации, агитации по всеукраинскому или местному референдуму; сформулированы предложения по совершенствованию действующего уголовного законодательства Украины.

**Ключевые слова:** выборы, объективная сторона преступления, уголовная ответственность, политическая партия.

In the article the question on the specifics of the objective side of the offense provided st. 159-1 Criminal Code of Ukraine; analyzed the aggravating circumstances of breach of the financing of political parties, campaigning, campaigning Ukrainian or local referendum; Suggestions for improving the current criminal law in Ukraine.

**Key words:** elections actus reus, criminal responsibility, political party.

**Вступ.** Перебіг політичних та управлінських процесів в Україні за роки незалежності наочно демонструє дві крайності – стагнацію або революцію (помаранчева революція 2004 р., революція гідності 2014 р.). Сьогодні органи державної влади та громадянське суспільство зобов'язані забезпечити розбудову України як демократичної, соціально орієнтованої держави.

Однак проведений аналіз статистичних даних Генеральної прокуратури України свідчить, що за 2015 р. до Єдиного реєстру досудового розслідування було внесено тільки три кримінальних правопорушення за ст. 159-1 КК України, а в 2016 р. таких правопорушень було лише два [1]. Однак за ці два роки у жодному із зареєстрованих кримінальних проваджень не повідомлялось про підозру та не спрямовувався до суду обвинувальний акт. Це зобов'язує відповідні правоохоронні органи вжити адекватних заходів щодо охорони виборчих прав громадян від злочинних посягань та притягнення винних осіб до відповідальності.

**Постановка завдання.** Мета статті – визначити основні складники об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 159-1 КК України, а також сформулювати на цій підставі пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень цієї статті.

Проблема регулювання діяльності політичних партій не нова для вітчизняної та зарубіжної юридичної науки і через свою складність та багатоаспектність знайшла висвітлення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених – В.С. Журавського, В.І. Кафарського, О.Б. Ковальчук, В.В. Лапасвої, М.В. Примуша, М.І. Хавронюка, В.М. Шаповала, Ю.Р. Шведа, О.П. Шумельди, Ю.А. Юдіна та ін.

**Результати дослідження.** Варто відзначити, що дотримання норм законодавства у сфері порядку фінансування політичної партії, передвиборчої агітації, агітації зі всеукраїнського або місцевого референдуму є важливим з огляду на міжнародні стандарти, правила, а тому соціально зумовленим. Зокрема, відповідно до Рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001) зазначено, що, оскільки приватне фінансування політичних партій, зокрема пожертви, створює можливості для впливу та корупції, повинні застосовуватися такі правила, як а) заборона пожертв від державних підприємств, підприємств, що знаходяться під державним контролем, фірм, що виробляють товари чи надають послуги для публічного адміністративного сектору; б) заборона пожертв від компаній, розмі-

щених в офшорних зонах; в) суворі обмеження на пожертви від юридичних осіб; г) законодавча межа максимальної суми пожертв; г) заборона пожертв від релігійних інституцій [2].

Згідно з п. 13 Правил щодо фінансування політичних партій будь-які порушення у фінансуванні політичних партій мають тягнути за собою санкції, пропорційні серйозності порушення, зокрема у вигляді втрати всього або частини державного фінансування. Крім того, відповідно до п. 14 Правил щодо фінансування політичних партій будь-які порушення у фінансуванні виборчих кампаній мають тягнути за собою для партії або кандидата санкції, пропорційні серйозності порушення, зокрема у вигляді втрати або повного чи часткового відшкодування державного фінансування, сплати штрафу чи іншої фінансової санкції або скасування результатів виборів [3]. Крім того, українській владі вже давно було рекомендовано, щоби всі порушення чинних і будь-яких майбутніх правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній були чітко визначеними і карались ефективними, пропорційними та запобіжними санкціями, а представники і кандидати несли персональну відповідальність за порушення правил фінансування партій та виборчих кампаній [4].

У зв'язку з цим законодавчим актом для протидії політичній корупції було внесено зміни до КК України шляхом викладення ст. 159-1 у новій редакції, що й зумовило необхідність аналізу об'єктивної сторони цього злочину [5]. Проте перед тим як охарактеризувати об'єктивну сторону злочину щодо порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації зі всеукраїнського або місцевого референдуму, варто спочатку навести визначення поняття цієї категорії.

Під поняттям об'єктивної сторони складу злочину треба розуміти процес суспільно небезпечного та протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, який розглядається з його зовнішнього боку, з позиції послідовного розвитку тих подій, які починаються зі злочинної дії суб'єкта та закінчуються настанням злочинного результату [6, с. 9]. Розглядаючи питання об'єктивної сторони злочину, доцільно було би розглянути думку вчених-криміналістів, переважна більшість яких відносила до об'єктивної сторони складу злочину такі ознаки, як діяння (дія чи бездіяльність), спосіб, засоби, місце і час, обстановка вчинення злочину, злочинний наслідок і причинний зв'язок. А.А. Піонтковський відносить до об'єктивної сторони також і суспільну небезпеку та протиправність діяння [7, с. 24].

Деякі автори обмежували зміст об'єктивної сторони складу злочину, відносячи до неї тільки дію або бездіяльність, злочинний наслідок і причинний зв'язок. Так, В.М. Кудрявцев вважав, що спосіб, місце, час і обстановка вчинення злочину не є самостійними елементами об'єктивної сторони складу злочину, тому що вони лише характеризують діяння (дію або бездіяльність злочинця) [8, с. 28].

У сучасній літературі одним із найбільш розгорнутих та деталізованих є визначення, запропоноване Л. Гаухманом, – це сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціально значимих, таких, що виражають суспільну небезпечність та її ступінь, суттєвих, типових для цього виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом і за бланкетності диспозиції статті Особливої частини КК – в інших законах та (або) інших нормативних правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем (виконавцями) [9, с. 90].

На основі вищевказаного, на нашу думку, логічним визначенням поняття об'єктивної сторони складу злочину, яке у повному обсязі відображатиме її реальний зміст, буде таке: об'єктивна сторона злочину – це система передбачених кримінальним законом зовнішніх ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також зовнішню сторону посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки [10, с. 5].

Таким чином, з об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 159-1 КК України, може виражатись у вчиненні таких активних дій особи, як 1) подання наперед недостовірних відомостей у звіті партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру або у фінансовому звіті про надходження та використання коштів виборчого фонду партії, місцевої організації партії, кандидата на виборах; 2) умисне здійснення внеску на підтримку політичної партії особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права; 3) умисне здійснення внеску на користь політичної партії фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі; 4) умисне надання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації, агітації зі всеукраїнського або місцевого референдуму фізичною особою або від імені юридичної особи у великому розмірі чи особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права; 5) умисне отримання внеску на користь партії від особи, яка не має права здійснювати такий внесок, або у великому розмірі, умисне отримання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації, агітації зі всеукраїнського або місцевого референдуму; 6) умисне отримання такої фінансової (матеріальної) підтримки від особи, яка не має права надавати таку фінансову (матеріальну) підтримку [11].

Варто зазначити, що фактично законодавчо не досить чітко врегульовано процедуру подання наперед недостовірних відомостей у звіті партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, що використано в диспозиції ст. 159-1 КК України, є не досить коректним із позиції юридичної техніки [12, с. 72]. Зокрема, відповідно до ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні» звіт політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру повинен містити інформацію про 1) майно політичної партії, її кожної місцевої організації, яка в уста-

новленому порядку набула статусу юридичної особи, вартість такого майна станом на кінець відповідного звітного кварталу; 2) дату здійснення кожного внеску на користь політичної партії, її місцевої організації, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, а також до виборчого фонду політичної партії, її місцевої організації чи кандидата від політичної партії (місцевої організації партії); 3) суму отриманих протягом звітного періоду коштів із державного бюджету, виділених на фінансування статутної діяльності політичної партії та окремо на відшкодування витрат, пов'язаних із фінансуванням передвиборчої агітації (у разі отримання політичною партією таких коштів); 4) дату здійснення кожного платежу з рахунків політичної партії, її місцевої організації, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, рахунку (рахунків) виборчого фонду політичної партії, її місцевої організації, кандидата від політичної партії (місцевої організації партії); 5) дату виникнення, припинення, суму (вартість) кожного фінансового зобов'язання (станом на кінець звітного періоду) політичної партії, її місцевої організації, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, та особу, на користь якої фінансове зобов'язання підлягає виконанню [13].

За злочини, передбачені частинами 2–4 ст. 159-1 КК, зокрема за незаконне здійснення внеску (підтримки), відповідальність можуть понести будь-які осудні фізичні особи, що досягли 16-річного віку. Йдеться про умисне і вчинене у великому розмірі 1) здійснення внеску на користь політичної партії а) фізичною особою або б) від імені юридичної особи; 2) надання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборчої агітації, агітації з референдуму а) фізичною особою або б) від імені юридичної особи чи в) особою, яка не має на те права, або г) від імені юридичної особи, яка не має на те права. Звернемо увагу на те, що розмір (сума) внеску у формі робіт, товарів або послуг визначається на основі ринкової вартості ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку за методологією, розробленою та затвердженою НАЗК за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики (ч. 5 ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні»). Проте станом на 1 січня 2017 р. такої методології не існує, а тому кримінальне переслідування особи за здійснення внеску на підтримку політичної партії у великому розмірі, який полягав у роботах, товарах чи послугах, є неможливим [14].

При цьому відповідно до ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні» не допускається здійснення внесків на підтримку політичних партій 1) органами державної влади та органами місцевого самоврядування; 2) державними та комунальними підприємствами, установами та організаціями, а також юридичними особами, в яких не менше десяти відсотків статутного капіталу або прав голосу прямо або опосередковано належать державі, органам місцевого самоврядування чи нерезидентам або кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»; 3) іноземними державами, іноземними юридичними особами, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є іноземці чи особи без громадянства; 4) незареєстрованими громадськими об'єднаннями, благодійними та релігійними об'єднаннями (організаціями); 5) громадянами України, які не досягли 18-річного віку, громадянами України, яких судом визнано недієздатними, а також анонімними особами або під псевдонімом; 6) іншими політичними партіями; 7) фізичними та юридичними особами, з якими укладено договір про закупівлю робіт, товарів чи послуг для забезпечення потреб держави або територіальної громади згідно із Законом України «Про здійснення державних закупівель»; 8) фізичними та юридичними особами, які мають непогашений податковий борг [13].

**Висновки.** Специфіка умисного здійснення внеску на підтримку політичної партії, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або у поєднанні з вимоганням внеску чи фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборчої агітації, дає змогу дійти висновку, що вона може мати місце тоді, коли 1) умисне здійснення внеску на підтримку політичної партії у великому розмірі вчиняється двома або більше виконавцями, кожен з яких виконує всі дії, що утворюють об'єктивну сторону цього складу (наприклад, декілька осіб, які об'єднані спільною метою, надають певні матеріальні цінності з порушенням встановленого законом порядку надання підтримки на виборах); 2) надання фінансової (матеріальної) підтримки у великому розмірі вчиняється двома або більше виконавцями, кожен з яких виконує частину дій, що характеризують об'єктивну сторону; 3) порушення порядку фінансування на виборах вчиняється двома або більше особами, при цьому лише одна з них виконує роль виконавця, а інші є підбурювачами, пособниками або організаторами.

#### Список використаних джерел:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх судового розслідування за 2015–2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001). Фінансування політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC474D147FA17?art\\_id=48947&cat\\_id=46352](http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC474D147FA17?art_id=48947&cat_id=46352).

3. Правила щодо фінансування політичних партій. Прийняті Венеціанською Комісією на своєму 46-му пленарному засіданні у Венеції 9–10 березня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC474D147FA17?art\\_id=48947&cat\\_id=46352](http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC474D147FA17?art_id=48947&cat_id=46352).

4. Оціночний звіт по Україні. Прозорість фінансування партій. Для затвердження GRECO на 52-му Пленарному засіданні (Страсбург, 17–21 жовтня 2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.pl.ua/uploads/kor/greco-eval-iii-rep-2011-1e-theme-ii-ukr-0.pdf>.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції : Закон України від 8 жовтня 2015 р. № 731-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 49–50. – Ст. 449.

6. Кучер Ю.А. Объект преступления как системообразующий элемент основания уголовной ответственности / Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – Спец. вип. у двох частинах. – Ч. 1. – С. 5–9.

7. Основні питання загального вчення про склад злочину / М-во вищ. і серед. спец. освіти УСРС; КДУ. К. : Вид-во Київ. ун-ту. – 1964. – 188 с.

8. Кудрявцев В.М. Общая теория квалификации преступлений / 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ. – 1999. – 471 с.

9. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л.Д. Гаухман. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.

10. Дорохіна Ю.А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи / Ю.А. Дорохіна // Юридична наука. – 2013. – № 8. – С. 49–55.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

12. Стурова Т.С. Проблеми юридичної техніки на прикладі ст. 159-1 КК України / Законодавство кримінально-правового напрямку : стратегія, тактика, техніка. Шості юридичні читання: матеріали наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (ОНУ ім. І.І. Мечникова, кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики, 24 квітня 2009 р.) / М-во освіти і науки України; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; уклад.: Є.Л. Стрельцов, І.С. Доброход. – О. : Астропринт. – 2009. – С. 72.

13. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.

14. Щодо відповідальності за порушення правил фінансування політичних партій і виборчих кампаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.org.ua/ua/news/20871786-schodovidpovidalnosti-za-porushennya-pravil-finansuvannya-politichnih-partiy-i-viborchih-kampaniy>.

УДК 343.373

ШИЯН О.Ю.

### ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ, ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ЧИ НАДАННЯ КРЕДИТІВ ІЗ БЮДЖЕТУ БЕЗ ВСТАНОВЛЕНИХ БЮДЖЕТНИХ ПРИЗНАЧЕНЬ АБО З ЇХ ПЕРЕВИЩЕННЯМ

Статтю присвячено проблемі генези як складника соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Цю генезу поділено на чотири основних її етапи – 1) етап виникнення кримінальної відповідальності за казнокрадство у вітчизняному кримінальному законодавстві (середина XVIII – перша половина XIX ст.); 2) етап розвитку кримінальної відповідальності за розкрадання у сфері державної та громадської служби (середина XIX – початок XX ст.); 3) етап кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів як розкрадання та/або службових (посадових) злочинів (XX ст.); 4) етап встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про бюджетну систему (кінець XX – початок XXI ст.).

**Ключові слова:** генеза, соціальна зумовленість, кримінальна відповідальність, казнокрадство, порушення законодавства, бюджетна система, нецільове використання, бюджетні кошти.

© ШИЯН О.Ю. – аспірант кафедри кримінального права (Класичний приватний університет), старший викладач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права (Запорізький національний технічний університет)

Стаття посвячена проблемі генезису як складової соціальної обумовленості уголовної відповідальності за нецелеве використання бюджетних средств, осуществление расходов бюджета или предоставление кредитов из бюджета без установленных бюджетных назначений или с их превышением. Этот генезис разделен на четыре основных его этапа – 1) этап возникновения уголовной ответственности за казнокрадство в отечественном уголовном законодательстве (середина XVIII – первая половина XIX в.) 2) этап развития уголовной ответственности за хищение в сфере государственной и общественной службы (середина XIX – начало XX в.); 3) этап квалификации нецелевого использования бюджетных средств как хищения и/или служебных (должностных) преступлений (XX в.); 4) этап установления уголовной ответственности за нарушение законодательства о бюджетной системе (конец XX – начало XXI в.).

**Ключевые слова:** генезис, социальная обусловленность, уголовная ответственность, казнокрадство, нарушение законодательства, бюджетная система, нецелевое использование, бюджетные средства.

The article is devoted to the genesis of social conditioning as part of criminal liability for misuse of budgetary funds expenditure budget or loans from the budget without a set budget allocations or their excess. This genesis is divided into four main stages of: 1) the emergence stage of criminal liability for theft in domestic criminal law (the middle of the 18th – early 19th centuries); 2) the stage of criminal liability for theft in the civil and public service (mid 19th – early 20th centuries); 3) qualification stage misuse of budget funds as theft and/or officials crimes (20th centuries); 4) the stage of establishing criminal liability for violations of the law on the budget system (end of 20th – beginning of 21st centuries).

**Key words:** genesis, social conditioning, criminal liability, theft, violation of laws, budget system, misuse, budgetary funds.

**Вступ.** Соціальна зумовленість кримінально-правових норм полягає в історичних, організаційних, політичних, економічних, психологічних, моральних та інших чинниках, що зумовлюють необхідність внесення норм до кримінального законодавства та прогнозування їх розвитку [1, с. 112–121].

На нашу думку, доцільно дослідити історичний чинник соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (далі для скорочення викладення – «нецільове використання бюджетних коштів...»). Це дослідження базується на вивченні праць, присвячених розвитку кримінального права, А.А. Герцензона, Ш.С. Грінгауза, Н.Д. Дурманова, М.М. Ісаєва [2], В.Г. Кундеуса [3], П.П. Михайленка [4], І.Я. Терлюка [5], О.В., Тихонової [6], І.О. Трубіна [7] та інших вчених, а також на аналізі нормативних документів відповідного історичного проміжку часу.

**Постановка завдання.** Метою статті є здійснення правового аналізу генезису як складової соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за «нецільове використання бюджетних коштів...».

**Результати дослідження.** Аналізуючи джерела кримінального права за часів Києво-руської держави, Литово-руської держави, у складі якої перебувала більша частина українських земель, а також Запорізького козацтва, можна стверджувати, що в цей період не існувало норм, що прямо передбачали покарання за злочини проти системи бюджетного регулювання.

Генезис кримінальної відповідальності за «нецільове використання бюджетних коштів...».

Перший етап – виникнення кримінальної відповідальності за казнокрадство у вітчизняному кримінальному законодавстві (середина XVIII – перша половина XIX ст.). Найвідомішою з кодифікацій українського права першої половини XVIII ст. були «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Цей акт вважають визначною пам'яткою кодифікації законів, а також основним джерелом кримінального права того часу. О.В. Тихонова зазначає, що перші згадки про злочинні діяння, що загрожували цілісності бюджетної системи на теренах нашої держави, містилися в статті 11 «Про страту злодіїв у Государевому дворі та про викрадачів казни» цього нормативного акта [6, с. 6]. Але вважаємо доцільним погодитись із В.Г. Кундеусом, який відносить ці норми, передбачені в статті 11 «Про страту злодіїв у Государевому дворі та про викрадачів казни» глави 24 «Про злодіїв і покаранні і кари їх, а також про інше у справах статейних» цього акта, до тих, що встановлюють відповідальність за викрадання [3, с. 93].

Другий етап – розвиток кримінальної відповідальності за розкрадання у сфері державної та громадської служби (середина XIX – початок XX ст.). Одним із джерел кримінального права другої половини XIX ст., що діяло в Україні, було «Уложення про покарання кримінальні й виправні» (далі для скорочення викладення – «Уложення...»), затверджене у 1845 р., нові редакції 1866 р. і 1885 р.

[8, с. 348–349]. В «Уложенні...» зазначалися злочини, що опосередковано частково походили на суспільно небезпечні діяння проти бюджетної системи.

Відповідно до ст. 354 «Уложення...» встановлювалась кримінальна відповідальність чиновників та осіб, які перебували на службі та яким були ввірені по службі казенні або приватні речі, грошові суми, банківські білети, облігації тощо, за користування або вживання ввіреного їм майна чи доходів з нього на свої власні видатки або зменшення ними інших без дозволу керівництва чи присвоєння собі або розтрату цього майна чи доходів. Умовами пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання за цей злочин було повне або часткове повернення взятого, привласненого чи розтраченого майна до або після викриття зловживання особи.

Згідно зі ст. 358 цього акта передбачалась кримінальна відповідальність осіб, в управлінні яких перебували доходи, за умисний запис у прибуткову книгу меншої суми, ніж надійшла, нездійснення запису щодо прибутку або запис у видатковій книзі більшої суми, ніж витрачено.

У ст. 477 «Уложення...» містилося покарання за видачу грошей раніше встановлених законами строків без особливого на це дозволу, а також кваліфікуюча ознака – вчинення таких дій з корисливих мотивів.

В «Уложенні...» (ст. 481) визнавалися також винними у підлогах у справах служби 1) особи, які у прибуткових або видаткових книгах виражають аркуші або підмінюють їх чи роблять в них підчистки або поправки без дотримання встановлених для цього прав; 2) особи, які умисно знищили або приховали видані їм шнурові книги чи прийняли від приватних осіб квитанції про отримання грошей.

Також у цьому законі у ст. 483 містилась норма про відповідальність прибутково-витрачальників, яким ввірено зберігання сум, спрямованих для видачі платні чиновникам та на канцелярські витрати, за недбалість у їх зберіганні та за протизаконне використання їх на особисті потреби. Крім того, і канцелярські чиновники, які обрали винних на цю посаду, зобов'язувались нести відповідальність за розмір недостачі, що неможливо стягнути із прибутково-витрачальників.

У ст. 484 «Уложення...» закріплювалась відповідальність за ситуації, не визначені саме в цьому відділенні або в інших постановках про обов'язки та відповідальність скарбників та інших чиновників, яким ввірялося збирання грошових сум, за будь-яке упушення або зловживання у здійсненні своєї посади [9, с. 92–93, 124–125].

Проведене історико-правове дослідження дає змогу дійти висновків, що у нормах «Уложення...» сформувалися задатки ознак злочинів у сфері державної та громадської служби, деякі з яких розвинулися, зокрема, у сучасний склад злочину про «нецільове використання бюджетних коштів...». Це такі ознаки, як

1) родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері державної та громадської служби; предмети злочинів (залежно від конкретного злочину) – казенні або приватні речі, грошові суми, банківські білети, облігації; ввірене майно чи доходи з казенного чи приватного маєтку;

2) об'єктивна сторона – різні ознаки залежно від злочину, що характеризуються нецільовим використанням грошових коштів (незалежно від того, з яких мотивів вони були витрачені не за призначенням), а також використання коштів у більших розмірах, ніж затверджені уповноваженими органами;

3) суб'єкт злочину – спеціальний; це службова особа (чиновник, скарбник, прибутково-витрачальник; особи, які перебували на службі та яким були ввірені по службі казенні або приватні речі, грошові суми, банківські білети, облігації; інші особи, на яких покладені певні обов'язки з державної чи громадської служби);

4) суб'єктивна сторона – для певних злочинів, зокрема, у п. 2 абз. 1 ст. 481 «Уложення...» – вина у формі умислу; у ч. 2 ст. 477 «Уложення...» – корисливі мотиви як кваліфікуюча ознака цього злочину.

Кримінальне право України XVIII – середини XIX ст. характеризується імплементацією кримінально-правових норм Російської Імперії та їх майже повною асиміляцією. На протязі цього проміжку часу злочинні посягання на державний бюджет країни існували лише як казнокрадство, тобто зазіхання уповноважених на управління коштами осіб та використання їх за власним розсудом на невизначені цілі.

І.О. Трубін зазначає про спільні риси між казнокрадством та порушенням законодавства про бюджетну систему. Серед них він виділяє такі схожі ознаки злочинів, як

а) об'єктивна сторона – нецільовий характер використання грошових коштів (незалежно від того з яких мотивів вони були витрачені не за призначенням), а також використання коштів у розмірах більших, ніж затверджені уповноваженими органами;

б) суб'єкт злочину – службова особа (відповідно в періоді, що досліджується – урядовець), що наділена правом здійснювати діяльність, пов'язану з виконанням бюджету або казни та розпорядженням цими коштами [7, с. 18].

Таке судження потребує доповнення стосовно того, що з об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 210 КК, є лише однією із форм казнокрадства. Останнє містить у собі, крім цієї форми, також



і інші, зокрема, викрадення, привласнення, розтрату казни або заволодіння нею шляхом зловживання службовим становищем тощо. Сучасне «нецільове використання бюджетних коштів...» охоплює, крім коштів, що включаються до державного бюджету, також кошти місцевих бюджетів. Тобто злочин, передбачений ст. 210 КК, не є абсолютно тотожним казнокрадству. У них є як спільні ознаки, так і суттєві відмінні риси.

Третій етап – кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів як розкрадання та/або службових (посадових) злочинів (XX ст.). У буремні роки революційних потрясінь 1917–1920 рр. Україна отримала незалежність і сформувала Державний бюджет. Він був затверджений Радою Народних Міністрів УНР 24 січня 1919 р., але для його виконання часу вже не залишалось, адже вже 2 лютого 1919 р. уряд Директорії евакуювався у Вінницю, а потім перебрався у Тернопіль. Розпочався період роздроблення України. На більшій частині України встановилася радянська влада, і країна ввійшла до складу Російської Федерації. На заході України на той час відбувалося возз'єднання ЗУНР та УНР. Виникли проблеми, серед яких – коригування Державного бюджету, курсів обміну валют у взаєморозрахунках, приведення у відповідність податкової системи та інші. На жаль, незалежна, демократична держава Україна протрималась недовго – країна ввійшла до складу СРСР [10, с. 57].

Розглядаючи цей історичний етап розвитку кримінального права, варто зазначити, що основними кодифікованими джерелами були Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. та Кримінальний кодекс УСРР (пізніше УРСР) 1927 р.

Ці нормативні акти були прийняті в період особливих історичних подій, тому їхній зміст повністю відображав необхідність у встановленні кримінальної відповідальності за ті діяння, що були актуальними на той час. Кримінальний Кодекс УСРР 1922 р. містив глави, що передбачали і посадові (службові) злочини та господарські злочини, але норм, які прямо би передбачали відповідальність за «нецільове використання бюджетних коштів...», не мав. Можна припустити, що такі дії за наявності інших ознак таких складів злочинів кваліфікувалися за статтями, що були у КК УСРР 1922 р. Наприклад, такі дії за наявності підстав кваліфікувалися за ст. 186 КК УСРР 1922 р. як привласнення або розтрата посадовою особою майна, ввіреного їй за посадою [4, с. 487]. Об'єктом цього злочину були майнові відносини. Предметом злочину визначалося майно, ввірене посадовій особі за посадою. Проте інших ознак цього майна, зокрема його вартості, не визначалося. Об'єктивна сторона цього злочину полягала у суспільно небезпечному діянні у формі 1) привласнення, або 2) розтрати майна. Інших ознак об'єктивної сторони у диспозиції цієї норми визначено не було. Суб'єкт злочину – спеціальний, ним була посадова особа, якій було ввірене майно за посадою. Із суб'єктивної сторони злочину форма вини у диспозиції ст. 186 КК УСРР 1922 р. не визначалася. Проте можна припустити, що форма вини в цьому складі злочину умисна. Отже, цей злочин частково охоплював дії, передбачені ст. 210 чинного КК.

Дії з нецільового використання бюджетних коштів за КК УРСР 1927 р. кваліфікувалися за наявності інших ознак цього злочину за ст. \*104 цього кодексу як привласнення або розтрата службовою особою грошей, цінностей або іншого майна, якими вона відала через своє службове становище [11].

О.В. Тихонова зазначає, що до кінця XX ст. не існувало окремих норм, що передбачали кримінально-правовий захист бюджетної системи держави. Однак протиправні діяння, що порушували законодавство про бюджетну систему України, підпадали під ознаки діянь, передбачених ст. 165 та ст. 166 КК УРСР 1960 р. Ці статті передбачали кримінальну відповідальність за привласнення ввіреного майна або за перевищення особою влади [6, с. 6]. Проте таке судження потребує уточнення, оскільки ст. 165 та ст. 166 КК УРСР 1960 р. передбачали кримінальну відповідальність за зловживання владою або службовим становищем та за перевищення влади або службових повноважень відповідно; а з 1 вересня 1995 р. у зв'язку зі внесенням змін до КК УРСР 1960 р. – за зловживання владою або посадовим становищем та за перевищення влади або посадових повноважень відповідно [12]. Протиправні діяння, що порушували законодавство про бюджетну систему України, підпадали також під ознаки злочинів, передбачених ст. 84 або ст. 86-1 КК УРСР 1960 р., тобто розкрадання державного або громадського майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання службовим (посадовим) становищем або розкрадання державного або колективного майна в особливо великих розмірах.

Тому, на нашу думку, протиправні діяння, що порушували законодавство про бюджетну систему України, за наявності інших ознак підпадали під ознаки злочинів, передбачених ст. 84 або ст. 86-1 та/або ст. 165 або ст. 166 КК УРСР 1960 р., як розкрадання державного або громадського майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання службовим (посадовим) становищем або розкрадання державного або колективного майна в особливо великих розмірах та/або зловживання владою або службовим (посадовим) становищем, або перевищення влади або службових (посадових) повноважень відповідно.

Четвертий етап – встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про бюджетну систему (кінець XX – початок XXI ст.). На початку 90-х рр. XX ст., ставши на новий історичний етап, Україна розпочала бюджетну реформу, що забезпечувалась системою заходів, спрямованих на перетворення та удосконалення бюджетної політики. Був прийнятий 5 грудня 1990 р. Закон УРСР «Про бюджетну систему України». У ст. ст. 18, 39 цього нормативно-правового акта зазнача-

лось, що кошти державного бюджету України витрачаються лише на цілі і в межах, затверджених Законом України про Державний бюджет України, а за порушення законодавства про бюджетну систему посадові органи державної виконавчої влади несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність [13]. Прийняття Конституції України 1996 р. стало одним із основних заходів удосконалення відносин у сфері формування, розподілу та виконання бюджету України. А ст. 95 Основного Закону зазначає цільовий характер державних видатків із бюджету [14].

Тому, надаючи значущості самій бюджетній системі, а також її охороні, законодавець 7 жовтня 1997 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо посилення боротьби з порушеннями бюджетного законодавства» вніс зміни до чинного КК і вперше в історії кримінального законодавства України у ст. 80-3 пункту 2 «Інші злочини проти держави» глави 1 «Злочини проти держави» КК 1960 р. встановив відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України.

Кримінальне законодавство того часу потребувало глобальних змін, оскільки не відповідало ані потребам суспільства, ані потребам держави. Тому 5 квітня 2001 р. був прийнятий новий КК, що набув чинності 1 вересня 2001 р., який діє донині [15]. Цей нормативно-правовий акт у ст. 210 передбачав кримінальну відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему.

Але нормотворча діяльність держави не зупинялась, і Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Бюджетного кодексу України» від 8 липня 2010 р. були внесені зміни до ст. 210 КК. Цей закон змінив назву та абз. 1 ч. 1 ст. 210 КК і тим самим передбачив кримінальну відповідальність за «нецільове використання бюджетних коштів...».

**Висновки.** Виходячи з вищевказаного, можна сказати, що історія встановлення та розвитку норм, що передбачають кримінальну відповідальність за «нецільове використання бюджетних коштів...», охопила дуже тривалий проміжок часу. Бюджет як невід'ємний складник держави передбачає наявність певних відносин та їх охорону. Перебуваючи на певних етапах історичного розвитку, Україна, починаючи з середини XVIII ст., мала у кримінальному законодавстві норми, які передбачали відповідальність за злочини про розтрату бюджетних коштів. І тільки у 2010 р. у КК України відбулося остаточне закріплення у ст. 210 кримінальної відповідальності за «нецільове використання бюджетних коштів...».

Генезу кримінальної відповідальності за «нецільове використання бюджетних коштів...» можна поділити на чотири основних її етапи – 1) етап виникнення кримінальної відповідальності за казнокрадство у вітчизняному кримінальному законодавстві (середина XVIII – перша половина XIX ст.); 2) етап розвитку кримінальної відповідальності за розкрадання у сфері державної та громадської служби (середина XIX – початок XX ст.); 3) етап кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів як розкрадання та/або службових (посадових) злочинів (XX ст.); 4) етап встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про бюджетну систему (кінець XX – початок XXI ст.).

#### Список використаних джерел:

1. Сташис В.В. Шляхи оновлення кримінального законодавства України / В.В. Сташис, М.І. Бажанов // Вісник Академії правових наук України. – 1993. – Вип. 1. – С. 112–121.
2. История советского уголовного права / Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М. и др. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 466 с.
3. Кундеус В.Г. Становлення та історичний розвиток кримінальної відповідальності за викрадення (середина XVIII – початок XX ст.) / В.Г. Кундеус // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. – 2007. № 37. – С. 92–97.
4. Борьба с преступностью в Украинской ССР / автор очерка и составитель документов профессор П.П. Михайленко. – Т. 1 (1917–1925 гг.). – К. : КВШ МООН СССР, 1966. – 831 с.
5. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України : навчальний посібник. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
6. Тихонова О.В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Тихонова. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 20 с.
7. Трубін І. Загальна характеристика норм кримінально-правової охорони бюджетних відносин в Україні в XVIII-XIX ст. / І. Трубін // Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2007. – № 7. – С. 15–18.
8. Іванов В.М. Історія держави і права України : підручник / В.М. Іванов. – К. : КУП НАНУ, 2013. – 892 с.
9. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных и Устав о наказаниях мировыми судьями налагаемых. – [4-е изд.]. – М. : Типография В. Готье, на Кузнецк. мосту, А. Торлецкого, 1872. – 113 с.
10. Єпіфанов А.О. Бюджет України : монографія : у 2 кн. / А.О. Єпіфанов, І.І. Д'яконова, І.В. Сало. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. Книга перша : Бюджет – головна ланка фінансів держави. – 2010. – 201 с.

11. Кримінальний Кодекс УРСР : затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р. / З. У. УРСР. 1927. – № 26–27. – Ст. 131 (Офіціальний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками). – К. : Держ. видав. політ. літер. УРСР, 1950. – 172 с.

12. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб : Закон України від 11 липня 1995 р. № 282/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 29. – Ст. 216.

13. Про бюджетну систему України : Закон України від 5 грудня 1990 р. № 512-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної ради УРСР. – 1991. – № 1. – Ст. 42. – втратив чинність.

14. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

15. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

УДК 343.3

ШМЕРЕЦЬКИЙ Є.Є.

### ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОЇ ВІД ЗІВАЛТУВАННЯ

У статті розглядаються особливості психологічно насиченої слідчо-розшукової дії – допиту потерпілої від звалтування. Характеризуючи процес установлення й підтримання психологічного контакту в ході проведення допиту потерпілої, автор обґрунтовує необхідність уведення в предметне поле дослідження поняття «комунікативний контакт». Зазначене поняття повністю охоплює психологічну сутність перцептивної, когнітивної й інтерактивної функцій професійного спілкування в ситуаціях прямого чи опосередкованого протистояння сторін. Розглядаються три ймовірні моделі ставлення потерпілої до кримінального провадження, що зумовлюють стратегію й тактику здійснення допиту в ході розслідування звалтувань.

**Ключові слова:** звалтування, допит потерпілої, комунікативний контакт, психологічний вплив.

В статье рассматриваются особенности психологически насыщенного следственно-розыскного действия – допроса потерпевшей от изнасилования. Характеризуя процесс установления и поддержания психологического контакта в ходе допроса потерпевшей, автор обосновывает необходимость введения в предметное поле исследования понятия «коммуникативный контакт». Это понятие полностью охватывает психологическую сущность перцептивной, когнитивной и интерактивной функций профессионального общения в ситуациях прямого или косвенного противостояния сторон. Рассматриваются три возможные модели отношения потерпевшей к уголовному производству, обуславливающие стратегию и тактику осуществления допроса в ходе расследования изнасилований.

**Ключевые слова:** изнасилование, допрос потерпевшей, коммуникативный контакт, психологическое воздействие.

In the article the features of psychologically rich investigative and search actions – questioning the victim of rape. Describing the process of establishing and maintaining psychological contact during the questioning of the victim, the author substantiates the need for research in the subject field the term “communicative contact”. The above concept fully embraces a psychological essence of perceptual, cognitive and interactive features for professional communication in situations of direct or indirect opposition parties. There are three possible models victim’s attitude to the criminal proceedings that determine strategy and tactics of implementation questioning in the investigation of rape.

**Key words:** rape examination of the victim, communicative contact psychological impact.

---

© ШМЕРЕЦЬКИЙ Є.Є. – здобувач кафедри юридичної психології (Національна академія внутрішніх справ)

**Вступ.** Згвалтування належать до найбільш тяжких і суспільно небезпечних злочинних діянь. Суто інтимний характер переживань потерпілих, глибокі психічні травми, заподіяні їм, поряд з іншими чинниками надають виключно латентного характеру цим злочинам і, відповідно, ускладнюють їх розкриття й розслідування. Окрім того, складність і специфічність розслідування згвалтувань полягає в необхідності детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, як це має місце в інших випадках, а й різноманітних обставин її особистого життя, у тому числі інтимного.

Процес розслідування ускладнюється також тим, що потерпіла особа не бажає обговорювати зі сторонніми особами подробиці події, тобто багаторазово відтворювати психотравмувальну ситуацію, брати участь у судовому розгляді злочинного діяння й узагалі розголошувати факт згвалтування у своєму соціальному оточенні (серед подруг, знайомих, колег по роботі, родичів). Окрім негативних емоцій, на її поведінку впливають відносини залежності (родинної, матеріальної, службової тощо) та механізми психологічного захисту, що перешкоджає встановленню взаємин співробітництва між нею і слідчим.

**Постановка завдання.** Метою статті є розгляд особливостей психологічно насиченої слідчо-розшукової дії – допиту потерпілої від згвалтування

**Результати дослідження.** Зазначене вимагає не лише високого рівня юридичної підготовленості працівників правоохоронних органів, а й адекватного ситуації застосування психологічних знань у процесі взаємодії з процесуальними та непроцесуальними особами – професійно-психологічної майстерності.

Ефективність розслідування згвалтувань залежить від того, наскільки глибоко, об'єктивно й повно будуть установлені та досліджені оперативними працівниками і слідчими обставини типових слідчих ситуацій і їх психологічний складник:

- а) наявні дані про час, місце, подію злочину й винну особу (групу осіб);
- б) наявні дані про час, місце, подію злочину, але відсутня інформація про винного (винних).

У першому випадку виокремлюються два основні напрями розслідування: перевірка правильності заяви (повідомлення) про згвалтування та доказування винуватості підозрюваного (або ж невинуватості, якщо мав місце наклеп) [1, с. 458–460].

Стосовно останнього варіанта варто зважати на ймовірність звертання до правоохоронних органів із приводів, ніяк не пов'язаних із сексуальною недоторканністю [2, с. 29]. Як правило, вони є спробами вирішення власних соціальних проблем. Наприклад, зустрічаються факти, коли жінка обвинувачує в згвалтуванні колишнього чоловіка з метою позбавити його права на володіння частиною квартири, одержати пенсію по інвалідності чи інші матеріальні блага від державних органів, а також уникнути адміністративної висилки. Іншими мотивами може стати примушування чоловіка до укладення шлюбу чи помста на ґрунті образи й ревнощів, міркування матеріального характеру. Дівчата можуть заявляти про згвалтування з метою пояснення батькам чи нареченому причин втрати невинності, жінки – факту позашлюбних відносин чи небажаної вагітності. Безумовно, спричиняються такі випадки насамперед правовою необізнаністю громадян, але в будь-якому разі під час розгляду конкретних справ про згвалтування слідчий повинен ретельно проаналізувати особистісну ситуацію потерпілої, аби уникнути необґрунтованих обвинувачень у вчиненні тяжких злочинів.

У кожному разі з'ясовується, які обставини сприяли вчиненню злочину; в яких формах чинилося фізичне та психічне насильство; чи мав місце опір потерпілої та в чому він виявлявся. Під час перевірки версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину в процесі розслідування потрібно передбачити вивчення й установлення таких обставин [3]:

- 1) як стало відомо про згвалтування: ким і з чиєї ініціативи, коли, чи добровільно подана заява, за яких обставин стало відомо про факт згвалтування (іноді з'ясування цих обставин дає змогу дійти висновку про добровільні статеві зносини);
- 2) чи давали можливість об'єктивні умови вчинити згвалтування (обстановка вчинення злочину, погодні умови й інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);
- 3) чи є на тілі потерпілої та її одязі сліди насильства: синці, садна й інші ушкодження;
- 4) у яких стосунках перебувала заявниця з підозрюваним до події злочину (чи іншої події) (особисті, службові, сімейні, майнові або інші стосунки, що могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

Важлива й надзвичайно психологічно насичена процесуальна дія – допит потерпілої. Варто зазначити недоречність використання поняття «психологічний контакт» стосовно допиту в ситуаціях професійного спілкування в межах розкриття й розслідування злочинів. Наведене міркування базується на таких аргументах:

– по-перше, в сучасному психологічному обігу цей термін є дискусійним, авторами наводяться такі його визначення та характеристики.

Психологічний контакт – це процес установлення й підтримання взаємного тяжіння осіб, які спілкуються, наявність у них інтересу чи довіри один до одного [4]. Психологічний контакт – це відносини, що характеризуються бажанням і готовністю співбесідників брати участь у спілкуванні один із одним [5]. Психологічний контакт – це система взаємодії людей у процесі спілкування, заснована на

довірі [6]. Психологічний контакт – це цілеспрямована, планована діяльність щодо створення умов, які забезпечують розвиток спілкування в потрібному напрямі [6]. Психологічний контакт – це пристосування, за допомогою якого люди «приміряються» один до одного під час спілкування [6].

Наявність психологічного контакту означає: на перцептивному рівні – емоційне прийняття контактерами один одного; на комунікативному рівні – згоду контактерів один із одним; на інтерактивному рівні – знаходження загальних і збіжних інтересів контактерів.

Характеризуючи психологічний контакт між слідчим і допитуваним, О.А. Воробйова пропонує розглядати професійно-психологічний контакт як «фон допиту, що дає слідчому можливість користуватися широким репертуаром тактичних прийомів; основою для створення такого фону є сприятлива атмосфера і сприятливі відносини між контактуючими. ... На основі створеного фону слідчий має можливість ефективно здійснювати професійно-психологічний вплив (тактичні прийоми) на допитуваного» [7]. У більш широкому контексті професійно-психологічний контакт розглядається як фон здійснення ділового спілкування, що дає можливість досягти оптимального результату ділових переговорів.

Узагальнюючи зазначене, можна виділити такі характеристики психологічного контакту: він завжди має двосторонній характер; його встановлення й підтримання залежить від обох сторін, але ініціатива керуючого впливу належить лише одній; він становить динамічний процес, учасники якого, сприймаючи один одного, обмінюючись інформацією і здійснюючи психологічний вплив, постійно коректують свою поведінку; процес узгодження відносин контактуючих відбувається поступово та поетапно;

– по-друге, потрібно зважати на те, що навіть у безконфліктних ситуаціях спілкування (взаємодія «слідчий – потерпіла») їхні інтереси й цілі не збігаються; у конфліктних ситуаціях (взаємодія «слідчий – підозрюваний/обвинувачений») конфронтація є основною та невід’ємною характеристикою взаємодії;

– по-третє, встановлення психологічного контакту (взаємного тяжіння) сторін, безперечно, має свої психологічні наслідки у вигляді феноменів емпатії й рефлексії, тобто співпереживання, яке не може бути відреаговане, що з часом призводить до накопичення психологічної втоми та формування симптомів психологічного вигорання, а в перспективі – до професійної деформації (лікар розуміє страждання хворого, але не повинен хворіти разом із ним, навпаки, має зберігати певну відстороненість).

Тому для позначення особливостей професійної взаємодії більш доречно, на нашу думку, користуватися поняттям «комунікативний контакт», який повністю охоплює психологічну сутність перцептивної, когнітивної та інтерактивної функцій професійного спілкування в ситуаціях прямого чи опосередкованого протистояння сторін. Ми не виключаємо, що в процесі розкриття й розслідування згвалтувань можливе встановлення й психологічного контакту, але це – окремий випадок.

Установлення комунікативного контакту – насамперед уникнення всього того, що здатне йому перешкодити. Цей процес обумовлюється взаємною адаптацією сторін на основі актуалізації емоційно значимого предмета спілкування. Складність такого психологічного завдання визначається наявністю негативних установок як слідчого (негативне ставлення до антисоціальної поведінки громадян і пов’язана із цим зарозумілість, пихатість, почуття вищості тощо), так й іншої сторони (негативне ставлення до правоохоронних органів загалом, агресивність, підозрілість тощо).

Безумовно, після згвалтування потерпіла психологічно не готова до проведення допиту й інших важливих слідчих дій (пред’явлення для впізнання, одночасний допит двох чи більше осіб тощо); окрім того, її перебування в стресовому стані взагалі ставить під сумнів ефективність їх проведення. Розслідування ускладнюється також за умови, що потерпіла особа своєчасно не звернулася із заявою до правоохоронних органів. Унаслідок цього матеріальні сліди злочину невідворотно втрачаються, а ідеальні – втрачають свою предметність через емоційні нашарування.

Необхідно також урахувати й те, що винний прагне уникнути покарання, тому особисто або за допомогою родичів чинить на потерпілу вплив у різноманітних формах (залякування, шантаж, погрози, умовляння, підкуп, обіцянка одружитися, матеріальне відшкодування збитку тощо). Сприятливим тлом для цього можуть стати переживання потерпілої через небажання розголосу, острах розриву подружніх відносин тощо.

Тому непоодинокими є випадки, коли потерпілі на стадії досудового слідства дають викривальні свідчення про факт згвалтування, але в судовому засіданні відмовляються від поданих раніше показань. Відповідно, розслідування злочину потребує прискіпливої уваги до пошуку доказів і документування матеріальних його слідів.

Особливо складно з’ясувати поведінку потерпілої особи, яка містила в собі ознаки віктимності. У таких випадках до психотравмувальних чинників злочинного діяння додається ще і її небажання повідомляти компрометуючу інформацію, що призводить до викривленого відтворення обставин.

Під час підготовки допиту й безпосередньо в процесі його проведення слідчий повинен зважати на той факт, що ставлення потерпілої до кримінального провадження й, відповідно, мотиви свідчень можуть ґрунтуватися на одній із трьох імовірнісних моделей [1, с. 460].

1. Потерпіла зацікавлена в установленні істини у справі та викритті насильника. Під час оцінювання її свідчень варто враховувати, що форми її опору можуть бути різними, оскільки залежать від

багатьох чинників (психічний стан потерпілої, її вік і життєвий досвід, співвідношення фізичних сил і можливостей жертви й насильника, агресивність і озброєність останнього тощо).

2. Потерпіла подає неправдиву скаргу, прагнучи засудження невинного з мотивів, указаних вище.

3. Потерпіла заперечує факт її зґвалтування чи навіть здійснення статевого акту. Найчастіше це відбувається в тих випадках, коли провадження порушується за ініціативою правоохоронних органів, особливо якщо потерпіла – заміжня жінка.

У процесі допиту потерпілої необхідно встановити всі суттєві обставини її взаємодії з підозрюваним (обвинуваченим) до, під час і після вчинення злочину. Це – не лише первісна криміналістично значуща інформація, а й матеріал для розуміння мотивів поведінки злочинця та механізмів учинення злочину.

Неодмінними складниками допиту потерпілої щодо відомого їй злочинця є з'ясування таких психологічних аспектів:

– обставин їх знайомства та попередніх стосунків, частоти зустрічей, наявності спроб схилити майбутню жертву до добровільного статевого акту;

– де зустрілась потерпіла з підозрюваним, як вони провели час до вчинення зґвалтування, хто був разом із ними чи бачив їх разом, як і чому потерпіла опинилася на місці вчинення злочину;

– чи чинила потерпіла опір і в чому він виявлявся, чи могли залишитися на місці події, тілі й одягу підозрюваного сліди такого опору;

– які психологічні наслідки мало зґвалтування для потерпілої, як воно вплинуло на її подальше життя.

Якщо насильник невідомий, то додатково з'ясовуються така, окрім перерахованої вище, інформація про злочинця:

– його особливі прикмети, зовнішність і поведінка; особливості мовлення й невербальної комунікації, одяг, прикраси та інші предмети; спосіб нападу й використання зброї та допоміжних засобів; якщо злочинців було декілька, встановлюється роль у групі кожного з них; ушкодження, одержані гвалтівником унаслідок опору потерпілої; транспорт, який він використовував;

– як саме він познайомився з потерпілою і що повідомив про себе; в якій формі був установлений комунікативний контакт; чи не передувало нападу вистежування потерпілої;

– яким шляхом гвалтівник і потерпіла йшли до місця нападу; хто міг його бачити; в якому напрямі він зник тощо.

Безумовно, готуючись до допиту, слідчому бажано мати у своєму розпорядженні інформацію про особистість допитуваної особи, її ставлення до злочину й інші обставини. Але в реаліях практичної діяльності під час проведення першого допиту це навряд чи можливо. Тому вивчення індивідуально-психологічних особливостей потерпілої відбувається вже в процесі контакту з нею і продовжується надалі. У таких ситуаціях виключної ролі набуває попередня бесіда та спостереження за поведінкою і психофізіологічними реакціями.

Процедуру і зміст допиту варто побудувати так, щоб потерпіла виразно розуміла: з'ясування названих та інших обставин спричинене не цікавістю слідчого, вони не будуть розголошені поза межами судового розгляду. Це потребує особливої тактовності й стриманості в словах і поведінці загалом. Уся взаємодія слідчого з потерпілою повинна будуватися з урахуванням її стану як особи, яка постраждала, перенесла психічну травму, шукає захисту у правосуддя. Найменша неувважність чи некоректність слідчого гостро переживається потерпілою, підсилює її негативний емоційний стан. Завдання слідчого – максимально заспокоїти людину, запевнити, що розслідування злочину буде проводитися ретельно та об'єктивно.

Варто зазначити, що допит потерпілої особи від зґвалтування в більшості випадків становить безконфліктну комунікативну ситуацію, оскільки вона зацікавлена надавати допомогу правоохоронним органам, особливо коли бачить, що працівники активно захищають її права та законні інтереси. Але при цьому не можна забувати, що наслідком нападу завжди є стан психічної напруженості, який спотворює процеси сприйняття, пам'яті, мислення, відповідно, негативно впливає на повноту й достовірність свідчень. Спотворювальний вплив на свідчення потерпілої чинить також небезпека, яка їй загрожувала. Це може виявлятися в описі нею зовнішнього вигляду злочинця, в наділенні його ознаками, якими він насправді не володіє. Цьому сприяє й підсвідоме прагнення виправдатися перед самою собою, перед близькими, знайомими, перед слідчим, а іноді й просто бажання приховати свої неблаговидні дії.

Сама ситуація допиту, що актуалізує у свідомості потерпілої обставини вчиненого злочину, значною мірою загострює її й без того сильні переживання, робить її психіку ще більш вразливою. Це, безумовно, необхідно враховувати слідчому під час вибору форм спілкування, формулювання запитань, особливо запитань інтимного характеру. Тональність мови повинна відповідати комунікативній ситуації, недопустимим є недоречні посмішки, іронія, тим більше жартівливий тон.

Спілкування з потерпілими особами ставить перед слідчим завдання мінімізувати в них стан надлишкової психічної напруженості, спробувати заспокоїти, переключити увагу на особистісно більш важливі обставини. У встановленні комунікативного контакту особливо велику роль відіграє емпатійне слухання, якому повинна відповідати поведінка слідчого (стриманий та уважний вираз обличчя, зацікавленість під час постановки запитань тощо).

Під час допиту потерпілих доцільно брати до уваги ті життєві обставини, в яких вони опиняються після події злочину. Застосовуються спеціальні заходи запобігання впливу на потерпілих осіб, які протидіють слідству (втаємничення місця проживання й роботи, попередження про необхідність повідомляти про всі контакти із зацікавленими особами). За наявності даних, що на потерпілого чиниться психологічний вплив з боку зацікавлених осіб, слідчому належить застосувати запобіжні заходи, котрі б убезпечили потерпілого та переконали його, що єдино правильною є позиція сприяння слідству, оскільки інтереси підозрюваного й потерпілого в жодному разі не можуть збігатися, всі зусилля першого спрямовані на уникнення відповідальності. Завданням слідства, навпаки, є пошук істини та захист прав потерпілого [8, с. 26–30].

У безконфліктній ситуації спілкування в процесі допиту потерпілі прагнуть до максимальної точної реконструкції минулих подій. Але варто враховувати, що в процесі злочинного діяння поле їхньої свідомості різко звужується, логічне мислення деформується. За жорстких/жорстоких фізичних впливів узагалі можливе виникнення станів оглушення, потьмарення, шоку. Інтенсивні конфліктні емоційні стани призводять, як правило, до гіперболізації емоційних переживань і їх генералізації. Тому під час наступної реконструкції ймовірно виникнення явища дифузного узагальнення («всі гвалтували», «всі били»). Особливо часто дифузують уявлення про послідовність подій, ознаки одного об'єкта переносяться на інший. Поряд із цим окремі деталі події можуть сприйматися й відтворюватися особливо чітко, загострено.

Дифузне узагальнення під час учинення зґвалтувань групою може бути подолане за рахунок диференціації учасників за ступенем активності: спочатку з'ясовуються особливості зовнішності й поведінки найбільш активного учасника групи, далі – найпасивнішого, далі – всіх інших. При цьому важливо зафіксувати, як вони зверталися один до одного, які імена чи клички вживали, про що говорили. Така тактика дає потерпілій змогу краще відновити в пам'яті подію злочину, окремі її етапи.

Особливістю свідчень потерпілих від зґвалтувань є також те, що вони відрізняються підвищеною емоційністю, причому в емоційній пам'яті довго зберігається те, що вони пережили під час взаємодії зі злочинцем, – біль, фізичні страждання, страх, жах, відчай, колізії боротьби, тобто комплекс стресового перенапруження. Як наслідок, можливе виникнення так званого «слідового» афекту, психогенних реактивних станів, невротичних і психотичних розладів.

У таких випадках варто спробувати нейтралізувати гіперактивність потерпілого, його метушливість, багатослівність, «скачку думок», акцентуацію на несуттєвих деталях. Гіперзбудження може бути певною мірою зняте тимчасовим відволіканням уваги на інші, менш значущі обставини. З іншого боку, ймовірним є стан «охоронного гальмування», коли вкрай психологічно напружені події злочину витісняються за межі свідомості.

Це зумовлює необхідність повторних ретельних перевірок показань потерпілого. Під час першого допиту його мнемічні можливості обмежені стресогенним станом, під час повторних – завдяки явищу ремінісценції подія може бути відтворена більш повно. З урахуванням цієї обставини слідчий повинен аргументувати таку ситуацію та належним чином мотивувати потерпілого щодо подальшого спілкування.

**Висновки.** Вищезазначене дає нам змогу резюмувати таке:

1) процес розслідування зґвалтувань ускладнюється необхідністю детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, як це має місце в інших випадках, а й різноманітних обставин її особистого життя, у тому числі інтимного. При цьому потерпіла не бажає обговорювати зі сторонніми особами подробиці події, тобто багаторазово відтворювати психотравмувальну ситуацію, брати участь у судовому розгляді злочинного діяння й узагалі розголошувати факт зґвалтування у своєму соціальному оточенні. Окрім негативних емоцій, на її поведінку впливають відносини залежності (родинної, матеріальної, службової тощо) та механізми психологічного захисту, що перешкоджає встановленню взаємин співробітництва між нею і слідчим;

2) установлення комунікативного контакту – насамперед уникнення всього того, що здатне йому перешкоджати. Цей процес обумовлюється взаємною адаптацією сторін на основі актуалізації емоційно значимого предмета спілкування. Складність такого психологічного завдання визначається наявністю негативних установок як слідчого, так й іншої сторони, оскільки потерпіла психологічно не готова до проведення процесуальних дій і перебуває в стресовому стані. Особливо складно з'ясувати поведінку потерпілої особи, яка містила в собі ознаки віктимності. У таких випадках до психотравмувальних чинників злочинного діяння додається ще і її небажання повідомляти компрометуючу інформацію, що призводить до викривленого відтворення обставин;

3) під час підготовки до допиту потерпілої й безпосередньо в процесі його проведення варто враховувати, що мотивація її поведінки ґрунтується на одній із трьох імовірнісних моделей: а) потерпіла зацікавлена в установленні істини у справі й викритті насильника; б) потерпіла подає неправдиву скаргу, прагнучи засудження невинного з обставин, що перебувають поза межами правового поля; в) потерпіла заперечує факт її зґвалтування, не бажаючи розголосу інтимних подробиць її життя. Відповідно, це потребує застосування різних тактик установлення психологічного контакту та з'ясування процесуально значущих фактів і обставин.

**Список використаних джерел:**

1. Криміналістика : [учебник для вузов] / [И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.] ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
2. Антонян Ю.М. Психология преступника и расследование преступлений / Ю.М. Антонян, М.И. Еникеев, В.Е. Эминов. – М. : Юристъ, 1996. – 335 с.
3. Шепитько В. Криміналістика : [курс лекцій] / В. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [do.gendocs.ru/docs/index-198282](http://do.gendocs.ru/docs/index-198282).
4. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной деятельности / Ю.В. Чуфаровский [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://ci-razvedka.ru/html>.
5. Бабаева В.К. Налоговая полиция / В.К. Бабаева [Электронный ресурс]. – Режим доступу : [http://www.i-u.ru/biblio/archive/babaev\\_nalogovaja](http://www.i-u.ru/biblio/archive/babaev_nalogovaja).
6. Флоровский М.Ю. Тактика допроса: особенности установления психологического контакта / М.Ю. Флоровский, А.А. Синюгин [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.znat.ru/data/news/127-taktika-doprosa-sobennosti-uhtml>.
7. Воробьева Е.А. Профессионально-психологические особенности контактности следователей в условиях допроса : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Е.А. Воробьева [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.childpsy.ru/dissertations/id/18201.php>.
8. Котов Д.П. Психология следователя / Д.П. Котов, Г.Г. Шиханцов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1976. – 119 с.



**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА**

УДК 343.1

**АНТОНЮК О.В.**

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ  
У РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ  
ВОГНЕПАЛЬНОЇ АБО ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ ЧИ ІНШОГО ПРЕДМЕТА,  
СПЕЦІАЛЬНО ПРИСТОСОВАНОГО АБО ЗАЗДАЛЕГІДЬ  
ЗАГОТОВЛЕНОГО З МЕТОЮ НАНЕСЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ**

Наукова стаття присвячена висвітленню особливостей розслідування хуліганства, вчиненого з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. Розглядаються особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у розслідуванні хуліганства, вчиненого з використанням вогнепальної або холодної зброї для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

*Ключові слова:* хуліганство, взаємодія, слідчі (розшукові) дії, тактика.

Научная статья посвящена освещению особенностей расследования хулиганства, совершенного с использованием огнестрельного или холодного оружия, а также иных предметов, специально приспособленных для нанесения телесных повреждений. Рассматриваются особенности взаимодействия следственных и оперативных подразделений для более быстрого и эффективного расследования преступления.

*Ключевые слова:* хулиганство, взаимодействие, следственные (розыскные) действия, тактика.

The scientific article is devoted to the coverage of the characteristics of the investigation of hooliganism committed by using firearms or knives, as well as other items, specially adapted for inflicting bodily injuries. The features of the interaction of the investigative and operational units for faster and effective investigation of the crime are devoted too.

*Key words:* hooliganism, interaction, investigation (investigative) actions, organization, tactic.

**Вступ.** Працівники Національної поліції під час розслідування окремих суспільно-небезпечних діянь мають швидко та ефективно реагувати на обставини, які характеризують кожний конкретний момент цього процесу. Їх реакція може полягати в проведенні певних слідчих (розшукових) дій, розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас зрозуміло, що одна особа не має можливості виконувати безліч функціональних обов'язків. Тому важливе місце в будь-якому кримінальному провадженні посідає взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів. Однією з важливих умов розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, також є взаємодія органів, які беруть у цьому участь.

Дослідженню питань взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у розслідуванні приділяли свою увагу чимало вчених-криміналістів, як-от: Ю.П. Аленін, К.В. Антонов, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.І. Возгрін, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько. Дослідженню хуліганства присвятили свої праці М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.П. Власов, М.М. Єфімов, В.І. Захаревський, Н.О. Кононенко, А.О. Крикунов, М.А. Очеретяний. Але наше дослідження конкретизувало особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або

холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень, на відміну від тих, що були вказані в дослідженнях зазначених авторів.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження особливостей взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень.

**Результати дослідження.** Говорячи про поняття взаємодії, варто звернутися до загальних принципів її визначення. Так, у військовому розумінні взаємодія характеризується як певний процес, що організується за певним завданнями, у відповідному місці й у певний час із метою найбільш ефективного використання наявних сил і засобів для досягнення необхідного результату під час виконання службового (бойового) завдання [11, с. 67]. З іншого боку, як відзначає О.М. Бандурка, взаємодія – це комплекс спільних або узгоджених за часом і місцем дій кількох оперативних підрозділів із вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [1, с. 139–140].

Якщо ж звернутися до думок вчених-криміналістів, взаємодію слідчих і оперативних підрозділів вони розглядають як погоджену діяльність із забезпечення успішного розкриття і розслідування злочинів, здійснювану кожною зі сторін у рамках своєї компетенції властивими їй силами і методами [5, с. 252]. Доречно звернутися до позицій І.П. Козаченка і В.Л. Регульського, які визначають наведену категорію як концентрацію сил, засобів і методів заради досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, за умови найменших витрат і безумовного дотримання чинного законодавства [4, с. 179].

Доречна думка А.Я. Хитрої, яка визначає взаємодію як засновану на законі і спільності завдань у кримінальному судочинстві погоджену колективну діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів і сил слідчих, зумовлену їхньою компетенцією і формами діяльності, спрямовану на розслідування і попередження злочинів [12, с. 6].

І.В. Усанов, на свій розсуд звужуючи визначення цього поняття, характеризує його як погоджену діяльність зазначених суб'єктів, засновану на законних та підзаконних нормативних актах, направлену на реалізацію певної тактики з метою встановлення та подальшого викриття особи, що вчинила злочин [10, с. 70]. Тобто вчений розглядає лише одну з можливих цілей взаємодії слідчого та оперативних підрозділів Національної поліції України – встановлення та подальшого викриття особи, що вчинила злочин, що, на наше переконання, є недоречним.

Адже налагоджена і доцільна взаємодія зазначених суб'єктів посідає місце в сукупності умов, що забезпечують вдале розслідування кримінальних правопорушень. Слідчі та оперативно-розшукові підрозділи виконують свої спеціальні функції, які, в своїй сукупності, дають змогу досягти мети кожного кримінального провадження.

З огляду на зазначене, ми можемо визначити взаємодію слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень, як засноване на нормативно-правових актах узгоджене та спільне функціонування цих підрозділів, за керівної ролі слідчого, планомірно направлене на вирішення окремих завдань кримінального провадження шляхом реалізації слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Загалом, підставами взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень, є:

– спільність мети і завдань оперативних працівників та слідчого (лише за умови об'єднання зусиль органи досудового розслідування й оперативні підрозділи зможуть ефективно виконати свої завдання);

– однакова юридична сила процесуальних актів оперативних підрозділів та слідчого;

– необхідність використання можливостей оперативного підрозділу і слідчого (слідчий має право провадити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 40 КПК України), оперативний підрозділ може здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні виключно за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України)).

На наш погляд, вірним є думка А.Я. Дубинського, який визначає дві форми взаємодії – процесуальну й непроцесуальну [2, с. 76]. Підтримуючи його точку зору, М.А. Погорецький основними формами взаємодії визначає:

– процесуальні: передавання прокуророві протоколу про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 252 КПК України); доручення слідчого щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст.ст. 40, 246 КПК України); надання допомоги слідчому під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);

– організаційні: планування; обмін інформацією; координація; консультації; реалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності; аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину [7, с. 180].

Відповідно до КПК, до процесуальних форм взаємодії належать:

- надання допомоги слідчому під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);
- доручення і вказівки слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 40, 246 КПК України);
- фіксація та надання слідчому (прокурору) результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 252 КПК України).

Крім того, серед процесуальних форм, що можуть використовуватися під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень, можна виділити:

- надання слідчому матеріалів, зібраних у процесі оперативно-розшукової діяльності, з метою вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР;
- виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав з метою внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами;
- проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого.

Взаємодія в зазначених випадках може бути разовою, епізодичною [3, с. 12–13] (пов'язаною лише з виконанням доручень слідчого по окремих епізодах справи) і постійною (здійснюваною протягом усього розслідування по конкретному кримінальному провадженню).

Аналіз опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів поліції дав змогу виділити серед процесуальних форм їх взаємодії найбільш поширені під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень:

- виконання доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення осіб, що вчинили групове хуліганство, та інформування слідчого про їх результати;
- сприяння слідчому у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Обов'язковою ознакою названих форм взаємодії підрозділів поліції є те, що вони ґрунтуються на нормах КПК. З іншого боку, непроцесуальні (організаційні) форми є способами зв'язку слідчих та оперативних працівників. Так, М.С. Тюрін зазначає: «Якщо процесуальні форми можна назвати способами співпраці, то організаційні форми будуть характеризуватися як способи зв'язку. Організаційні форми зв'язку існують поза межами процесуальної діяльності слідчого» [9, с. 67–68].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що основними організаційними формами взаємодії слідчих і оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів є:

- узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи;
- спільне використання криміналістичних та оперативно-технічних засобів тощо;
- обмін оперативно значущою інформацією (зокрема, з використанням можливостей криміналістичних та оперативних обліків);
- погоджене планування спільних негласних слідчих (розшукових) дій;
- координація проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

На основі позиції В.Д. Пчолкіна, до основних непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчих й оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів [8, с. 117], на нашу думку, належать:

- ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами;
- спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для внесення відомостей до ЄРДР;
- спільне планування слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, спрямованих на виявлення доказової інформації;
- спільна діяльність слідчих і оперативно-розшукових підрозділів на початковому та наступних етапах розслідування;
- створення слідчо-оперативної групи за конкретним кримінальним провадженням;
- взаємний обмін усною та письмовою інформацією оперативних працівників і слідчих і питань, що стосуються їхньої діяльності;
- спільні виїзди слідчого й оперативних працівників з метою проведення слідчих (розшукових) дій;

Аналіз опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів поліції дав змогу виділити серед непроцесуальних форм їх взаємодії найбільш поширені у розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень:

- спільне чергування у складі слідчо-оперативної групи;
- колективне планування початкового етапу розслідування хуліганства;

– взаємний обмін інформацією між слідчим і співробітниками оперативних підрозділів під час розслідування злочину;

– спільні виїзди слідчого та оперативних працівників для проведення слідчих (розшукових) дій.

Загалом, найбільш поширеними формами взаємодії працівників різних підрозділів Національної поліції України під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, є:

- обмін інформацією (69%);
- виконання письмових доручень (67%);
- спільне планування оперативно-розшукових заходів (36%);
- спільне використання наявних сил та засобів (23%).

Визначивши недоліки в організації та здійсненні взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції, не можна забути і про об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на слідчі ситуації в конкретному випадку. Адже саме вони впливають як на реалізацію конкретних завдань, так і на кримінальне провадження загалом. Аналіз опитування працівників слідчих підрозділів щодо факторів, які впливали на розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень, визначив наступні чинники.

1. Чинники об'єктивного характеру:

– злочин вчинено за відсутності очевидців в умовах певного місця та часу (23% відповідей від загальної кількості опитаних працівників);

– знищення окремих слідів та доказів зацікавленими особами (16%)

2. Суб'єктивного характеру:

– несвоєчасний виїзд на місце події (27%);

– невикористання науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій (67%);

– невикористання (недостатнє використання) спеціальних знань у процесі слідства (62%);

– незадовільне проведення оперативно-розшукових заходів у встановленні злочинця «по гарячих слідах» (28%).

Зі свого боку, працівники оперативних підрозділів визначили іншу кількість факторів:

1. Об'єктивного характеру:

– злочин вчинено за відсутності очевидців в умовах певного місця та часу (14% від загальної кількості опитаних працівників);

– знищення окремих слідів та доказів заінтересованими особами (27%).

2. Суб'єктивного характеру:

– несвоєчасний виїзд на місце події (15%);

– поверхневий огляд місця події (62%);

– невикористання науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій (64%);

– невикористання (недостатнє використання) спеціальних знань (71%);

– незадовільне проведення оперативно-розшукових заходів у встановленні злочинця «по гарячих слідах» (27%);

– відсутність планування та системи в організації розслідування на початковому етапі (33%);

– помилки в оцінці наявної інформації та доказів, через що були висунуті та перевірялись хибні версії (39%).

Зазначені чинники пояснюють недоліки в організації взаємодії працівників поліції.

**Висновки.** Констатуючи вищевикладене, зазначимо, що взаємодія під час розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого з метою нанесення тілесних ушкоджень, – це засноване на нормативно-правових актах, узгоджене та спільне функціонування цих підрозділів, за керівної ролі слідчого, планомірно націлене на вирішення окремих завдань кримінального провадження шляхом реалізації слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Взаємодія у розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень – це тісна співпраця усіх учасників процесу, їх узгоджені дії під єдиним керівництвом слідчого. Серед форм цієї взаємодії доречно виділити непроцесуальні та процесуальні.

#### Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч. I / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

2. Дубинский А.Я. Взаимодействие следователя с органом дознания / А.Я. Дубинский. – К. : КВШ МВД СССР, 1970. – 134 с.

3. Гоблиб Р.М. Взаимодействие органов следствия и дознания в раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений / Р.М. Гоблиб // Следственная практика. – 1983. – № 141. – С. 80–82.

4. Козаченко І.П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І.П. Козаченко., В.Л. Регульський. – Л. : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – С. 178–203.

5. Криминалистика: Учебник для вузов МВД России. Т. 2. Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений / [под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, А.Г. Филиппова]. – Волгоград, ВСШ МВД России, 1994. – 330 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / відп. за вип. В.А. Прудников. – Х. : Право, 2016. – 392 с.
7. Погорецький М.А. Форми взаємодії слідчого й органу дізнання / М.А. Погорецький // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства : [темат. зб. наук. пр.]. – Х. : НЮАУ, 1997. – С. 177–182.
8. Пчолкін В.Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В.Д. Пчолкін, В.М. Ечченко // Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України : спецвипуск. – 2004. – Вип. 3, ч. I. – С. 109–121.
9. Тюрин Н.С. Формы оперативно-розыскной и следственной деятельности / Н.С. Тюрин // Правовые проблемы укрепления российской государственности. – Ч. 10 : Проблемы уголовного процесса в свете нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации : [сб. ст.] / под ред. Ю.К. Якимовича. – Томск : Изд-во Томс. ун-та, 2002.
10. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве / И.В. Усанов. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005. – 168 с.
11. Устав боевой службы внутренних войск. – М. : Акад. МВД СССР, 1987. – 240 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [www.twirpx.com/file/1575334/](http://www.twirpx.com/file/1575334/).
12. Хитра А.Я. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ: курс лекцій / А.Я. Хитра, В.О. Кучер. – Львів: Держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – 100 с.

УДК 343.711

ВИСОТЕНКО Ю.В.

#### ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК, ВЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

Стаття присвячена дослідженню етапів становлення криміналістичної методики та її сучасного стану. Проаналізовано сутність, зміст та основні критерії, яким має відповідати методика розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами, а також підстави, які зумовлюють її використання у практичній діяльності.

**Ключові слова:** криміналістична методика розслідування, методика розслідування окремих видів злочинів, крадіжка, злочинна група.

Статья посвящена исследованию этапов становления криминалистической методики и ее современного состояния. Проанализированы сущность, содержание и основные критерии, которым должна отвечать методика расследования краж, совершенных преступными группами, а также основания, обуславливающие ее использование в практической деятельности.

**Ключевые слова:** криминалистическая методика расследования, методика расследования отдельных видов преступлений, кража, преступная группа.

The article investigates stages of forensic techniques and its current status. The essence, content and basic criteria to be met by method of investigation of thefts committed by criminal groups, as well as the reasons which lead to its use in practice.

**Key words:** forensic methods of investigation, methods of investigation of certain crimes, theft, criminal group.

**Вступ.** Розвиток демократичної України передбачає зміцнення правових засад держави, вирішення багатьох складних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із необхідністю забезпечення гарантій прав та інтересів громадян, належного правопорядку. Однією з головних умов зростання добробуту народу, поступового розвитку незалежної держави є підвищення результативності боротьби зі злочинністю.

Упродовж останніх років кількість виявлених злочинних груп і вчинених ними злочинів не дає підстав для оптимістичної оцінки перспектив поліпшення криміногенної ситуації загалом, а також зумовлює необхідність вирішення низки актуальних проблем, які насамперед пов'язані із необхідністю забезпечення належного правопорядку та підвищення результативності боротьби зі злочинністю.

Проблема боротьби з організованою злочинністю, зокрема криміналістичними методами та засобами, залишається актуальною і у сучасних умовах розвитку української держави. Це зумовлюється тим, що діяльність організованих злочинних груп із кримінальної перетворилася на масштабну загрозу соціальної, економічної і політичної стабільності в Україні. Останнім часом зростання кількості виявлених злочинних груп і вчинених ними злочинів не дає підстав для оптимістичної оцінки перспектив поліпшення криміногенної ситуації загалом.

Одним із небезпечних проявів сучасної організованої злочинності є її корислива складова частина. Вона порушує конституційні права людини, зокрема, невід'ємне право на соціальне і матеріальне благо – право власності. Причиною неефективності боротьби з корисливою організованою злочинною діяльністю є недостатність ефективних методів розслідування, відсутність типових сучасних моделей такої злочинної діяльності, недовірність рекомендацій із проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів, недосконалість криміналістичних програм із вирішення проблемних слідчих ситуацій тощо.

Водночас наявний рівень крадіжок, вчинених злочинними групами, вказує на недостатньо ефективні засоби і методи, які використовуються в боротьбі з цим видом злочинів.

Успішне розслідування кримінальних проваджень за фактами крадіжок, вчинених злочинними групами, перш за все, зумовлене тим, наскільки вчасно, законно й обґрунтовано приймається рішення про початок досудового розслідування, наскільки повно й точно виявлені та зафіксовані сліди злочину, яка інформація наявна про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, які заходи вжито щодо розшуку викраденого майна, а також наявністю певних теоретичних знань слідчих та їх практичного досвіду з розслідування досліджуваних злочинів.

Аналізуючи співвідношення кількості зареєстрованих крадіжок, вчинених злочинними групами, та кількості кримінальних проваджень, в яких особі повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, спостерігаємо суттєве погіршення становища.

Теоретико-методологічне підґрунтя для виконання дослідження будуть складати загальнотеоретичні наукові праці фахівців у галузі криміналістики, кримінології, психології, кримінального процесу і права України та інших держав: Ю. Аленіна, В. Басая, В. Бахіна, В. Берназа, Т. Варфоломєєвої, А. Волобуєва, В. Галагана, В. Гончаренка, В. Журавля, А. Іщенко, О. Кириченка, Н. Клименко, В. Колмакова, В. Коновалової, М. Костицького, В. Кузьмичова, В. Лисиченка, В. Лукашевича, В. Маляренка, Г. Матусовського, М. Салтєвського, М. Сегає, О. Снігерьова, В. Тіщенко, Л. Удалової, М. Хавронюка, В. Хахановського, П. Цимбала, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Черноус, І. Фрідмана, В. Шепітька, М. Шумила.

**Постановка завдання.** Метою статті є проаналізувати сутність, зміст та основні критерії, яким має відповідати методика розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами, а також підстави, які зумовлюють її використання у практичній діяльності.

**Результати дослідження.** Актуальність розроблення теми дослідження зумовлена потребами практики протидії злочинності та криміналістичної науки у комплексному вивченні та розв'язанні проблем методики розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами. Важливість наукової розробки цієї теми викликана тим, що комплексне її дослідження на підставі вивчення даних судово-слідчої практики у поєднанні з досягненнями вітчизняних та зарубіжних наук правового циклу дасть змогу запропонувати практиці нові прийоми боротьби з цією категорією злочинів, що відповідатимуть сучасному рівню розвитку науки та мають стати практичним інструментарієм для слідчих та оперативних працівників.

Методика розслідування злочинів може розглядатися у двох аспектах: як безпосередній процес розслідування злочинів, який являє собою специфічну діяльність уповноважених законом органів та осіб, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки та прийомів криміналістичної тактики, з одного боку, та як розділ криміналістики, який містить систему комплексних рекомендацій щодо виявлення, розслідування та попередження окремих видів злочинів.

Сутність зазначеної наукової категорії може бути розкрито лише за наявності наукового обумовленого та апробованого взаємозв'язку цих напрямів, де процес розслідування являє собою практичну складову частину, яка будується на підставі суб'єктивного досвіду, а методичні рекомендації визначають її теоретичний зміст. Узагальнення таких підходів дає змогу у повному обсязі визначити

призначення криміналістичної методики розслідування злочинів, яке полягає у сприянні розробленню наукових рекомендацій і запровадженню їх у практику розслідування злочинів [5, с. 369].

Безпосередньо виникнення криміналістичної методики зумовлено результатом інтеграції та диференціації наукових знань та об'єднанням передових досягнень криміналістичної техніки й тактики, з метою забезпечення оптимальної організації розслідування злочинів і судового розгляду певних категорій кримінальних проваджень [3, с. 9].

На сучасному етапі розвитку криміналістики висловлюється думка про тривалий процес розвитку криміналістичної методики, в якому виокремлюють кілька етапів. Так, окремі вчені-криміналісти розглядають п'ять етапів: 1) докриміналістичний – зародження методики розслідування злочинів; 2) становлення методики розслідування злочинів у період ранньої криміналістики (праці Г. Гросса, Р. Гейндла, А. Гельвіга, Р. Рейса, А. Нічефоро, Б. Бразоля, С. Трегубова); 3) зміцнення методики розслідування злочинів як самостійного розділу криміналістики (з середини 20-х до середини 30-х рр. ХХ ст.), що пов'язують із поглядами І. Якимова, В. Громова, С. Голунського; 4) подальша розробка нових окремих методик розслідування злочинів і початок створення власних загальнотеоретичних положень (друга половина 30-х – середина 60-х рр. ХХ ст.); 5) розвиток методики розслідування злочинів, пов'язаний із глибоким перетворенням загальної теорії криміналістики наприкінці ХХ ст. (розпочався в 70-ті рр. ХХ ст. і триває донині) [2, с. 11–23].

Значення методики розслідування у криміналістичній науці та у процесі боротьби зі злочинністю загалом важко переоцінити. Саме у криміналістичній методиці розроблюється стратегія всієї криміналістичної діяльності з розслідування злочинів, тому вона є не лише окремим розділом криміналістики, без використання наукових і практичних положень якого фактично не можна професійно вести розслідування злочинів, але й найважливішим кінцевим продуктом криміналістичної науки [8, с. 141].

Методика розслідування окремих видів злочинів – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій із розслідування та попередження окремих видів і груп злочинів [7, с. 6]. Одним із важливих завдань методики розслідування є розробка найбільш ефективних методів і засобів розкриття та розслідування злочинів, побудова їх криміналістичної характеристики, оптимізація процесу розслідування окремих видів злочинів на основі використання даних про типові слідчі ситуації, системи типових версій, комплекси слідчих (розшукових) дій, організаційних й оперативно-розшукових заходів [4, с. 352].

Враховуючи викладене, з метою ефективного вирішення завдань кримінального процесу криміналістична методика обов'язково має відповідати сучасним вимогам теорії і практики.

Досліджуючи стан розвитку криміналістичної методики на сучасному етапі, слід відмітити позитивні зміни у підходах до формування її змісту, тобто перехід від описового способу викладення програм розслідування до формалізованих моделей у вигляді алгоритмів послідовності слідчих (розшукових) дій, розшукових і профілактичних заходів.

Ми підтримуємо позицію, що методики розслідування окремих видів злочинів мають формуватися поетапно і послідовно містити детальні специфічні рекомендації з проведення окремих слідчих (розшукових) дій на всіх етапах розслідування окремих видів злочинів, починаючи з моменту отримання інформації про подію злочину і завершуючи профілактичними заходами, з огляду на зміст типових слідчих ситуацій, а також висунуті за кожною з них загальні й окремі версії [1, с. 310].

Ефективність таких методик забезпечується безпосередньо врахуванням таких особливостей, забезпечує швидку та успішну організацію розслідування і надає слідчому можливість віднайти відповіді на актуальні питання, які можуть виникати у процесі розслідування того чи іншого виду злочину.

Нині вченими-криміналістами розроблена численна кількість методик розслідування окремих видів найпоширеніших злочинів, а саме: вбивств, зґвалтувань, крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вимагань, хабарництва, контрабанди, податкових злочинів, злочинів у сфері комп'ютерних технологій, екологічних злочинів тощо. Разом із тим необхідно відзначити, що стрімкий розвиток організованої злочинності, зміна її якісних форм, а також поява нових видів злочинів потребує постійного оновлення положень стосовно алгоритмів, які складають систему таких рекомендацій.

Класична структура методики розслідування злочинів обумовлена закономірностями організації та планування розслідування; криміналістичними особливостями перевірки інформації про злочин і початку кримінального провадження; слідчими версіями; обставинами, що підлягають встановленню; профілактичною діяльністю слідчого, а також використанням спеціальних знань. Запропонований перелік елементів, по-перше, не є вичерпним і, по-друге, залежно від виду злочину, механізму його вчинення та інших обставин, той чи інший елемент методики розслідування окремих видів злочинів матиме більше або менше практичне значення.

У рамках дослідження, з урахуванням наукових позицій щодо структури окремих криміналістичних методик та практики їх застосування, автор пропонує наступну сукупність складових елементів, які формують методику розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами:

- криміналістична характеристика крадіжок, вчинених злочинними групами;
- обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні крадіжок, вчинених злочинними групами;

- особливості початку кримінального провадження;
- типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами;
- планування розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами та висунення криміналістичних версій;
- особливості початкового етапу розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами;
- тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами;
- особливості наступного етапу розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами;
- взаємодія слідчого із працівниками оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних проваджень за фактом вчинення крадіжок злочинними групами
- використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами
- заходи усунення протидії розслідуванню злочинів;
- профілактична діяльність слідчого.

Також важливою передумовою повноти та ефективності криміналістичної методики є розробка таких рекомендацій із розслідування, які б забезпечували застосування всіх передбачуваних законом заходів із метою розкриття злочину та встановлення осіб, що їх вчинили. Тобто, криміналістична методика має забезпечувати реалізацію відповідних кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм [6, с. 341].

Особливого значення набувають методики розслідування окремих видів злочинів на сучасному етапі створення та реформування Національної поліції, оскільки останнім часом спостерігається оновлення кадрового апарату особового складу слідчих підрозділів, що супроводжується відчутним зменшенням їх практичного стажу роботи у слідчих підрозділах та відсутністю відповідного досвіду. Такі методичні рекомендації щодо розслідування конкретного злочину для молодих спеціалістів, які приступили до виконання своїх службових обов'язків відразу після отримання юридичної освіти та не мають досвіду практичної роботи, будуть слугувати своєрідною підказкою стосовно правильної організації та планування розслідування. Крім того, використання зазначених матеріалів дасть змогу молодим фахівцям проводити розслідування максимально ефективно та результативно, послідовно виконуючи запропоновані алгоритми дій.

Аналізуючи практику розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами, можемо виокремити ряд підстав, за яких виникає потреба у використанні методичних рекомендацій:

- у слідчого бракує практичного досвіду та навичок;
- слідчий вперше розслідує такий вид злочину;
- за умови виникнення складної слідчої ситуації, в якій задіяна значна кількість учасників кримінального провадження (кілька підозрюваних, кілька потерпілих, кілька фактів вчинення протиправних дій, кілька місць події);
- з метою економії часу слідчий звертається до визначеного алгоритму дій та положень щодо планування та організації розслідування.

Разом із тим необхідно відзначити, що передбачити абсолютно всі проблемні питання, які можуть виникати під час розслідування окремого злочину та відобразити шляхи їх вирішення у методичних рекомендаціях, заперечувати факти удосконалення та появи нових форм та методів вчинення злочинів, зокрема й крадіжок, вчинених злочинними групами, на жаль, не можна. Саме тому створити ідеальну методику розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами, яка б охоплювала всі ситуації, задовольняла всі потреби практичної роботи та слугувала тривалий час, також не можливо, а її зміст потребує постійного переосмислення та удосконалення.

На нашу думку, сучасна криміналістична методика розслідування крадіжок, вчинених злочинними групами, має відповідати таким основним вимогам:

- бути доступною, тобто викладеною просто та зрозуміло;
- реальною, тобто можливою у застосуванні при розслідуванні та попередженні злочинів;
- зміст методики має відповідати конкретному злочину, що розслідується, його специфіці;
- мати чітко визначені рекомендації з організації розслідування;
- усі рекомендовані дії мають бути ефективними та безпомилковими, щоб під час їх застосування досягти максимального результату за мінімальної затрати часу й зусиль;
- методичні рекомендації мають відповідати сучасним потребам сьогодення, тобто сучасному законодавству, новим досягненням науки і техніки, новим способам учинення злочинів.

**Висновки.** Таким чином, під час обрання напрямку для розроблення методик розслідування, у першу чергу, з метою забезпечення їх ефективності, значну увагу варто приділяти актуальним та проблемним питанням, які виникають під час розслідування злочинів тієї чи іншої категорії, а також апробації цих положень у практичній діяльності.

#### Список використаних джерел:

1. Возгрин І.А. Введение в криминалистику: история основы теории, библиография / И.А. Возгрин. – Санкт-Петербург : Пресс, 2003. – 473 с.



2. Возгрин И.А. Понятие и содержание криминалистической методики расследования преступлений / И.А. Возгрин // Курс криминалистики: в 3 т. Криминалистическая методика: методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О.Н. Коршуновой и А.А. Степанова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 11–52.
3. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: [монографія] / В.А. Журавель. – Х.: Видавнича агенція «Апостиль», 2012. – 304 с.
4. Криміналістика : підручник / за ред. П.Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
5. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
6. Криминалистика : учеб. для вузов / [И.Ф. Герасимов, Я.Л. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.] ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
7. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Спарк, 2000. – 687 с.
8. Яблоков Н.П. Криминалистика: природа и система / Н.П. Яблоков. – М.: Юрист, 2005. – 174 с.
9. Слободян Я.І. Криміналістична методика на сучасному етапі та її роль у розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями / Я.І. Слободян // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2. – С. 64–70.
10. Чаплинский К.О. Тактика проведения окремих слідчих дій: [моногр.] / Чаплинский К.О. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 306 с.
11. Шепітько В.Ю. Криминалистика : [учеб.] / В. Ю. Шепітько. – Х. : Одиссей, 2003. – 352 с.

УДК 343.2

ГРИЗА О.В.

#### ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТАЄМНИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто сучасний стан та перспективи збереження таємниці досудового розслідування. Досліджено думку слідчих щодо збереження таємниці досудового розслідування. Запропоновано критерії віднесення відомостей до таємниці досудового розслідування шляхом внесення змін до ст. 222 Кримінального процесуального кодексу України.

**Ключові слова:** таємниця, досудове розслідування, способи і заходи збереження.

В статье рассмотрены современное состояние и перспективы сохранения тайны досудебного расследования. Исследованы мнения следователей о сохранении тайны досудебного расследования. Предложены критерии отнесения сведений к тайне досудебного расследования путем внесения изменений в ст. 222 Уголовного процессуального кодекса Украины.

**Ключевые слова:** тайна, досудебное расследование, способы и меры сохранения.

In the article the current state and prospects of the secrecy of pre-trial investigation. According to investigators studied on secrecy of pre-trial investigation. Criteria of information for his preliminary investigation by amending art. 222 of the Criminal Code of Ukraine.

**Key words:** mystery, pre-trial investigation, methods and conservation measures.

**Вступ.** Збереження таємниці досудового розслідування є не тільки вимогою закону стосовно офіційно закріплених та виокремлених видів таємниці, а й об'єктивною необхідністю під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій досудового розслідування та на різних етапах провадження. У зв'язку з великим навантаженням у роботі слідчий не приділяє уваги поглибленому вивченню поло-

жень кримінального процесуального законодавства, окрім тих, які найчастіше ним використовуються. І, як не дивно, можна стверджувати, що до таких положень належить ст. 222 КПК України.

Питання збереження таємниці досудового розслідування впродовж років тією чи іншою мірою були предметом дослідження у працях вітчизняних та зарубіжних правників. До них належать К.Н. Апраксін, М.Ю. Барщевський, Т.В. Варфоломєєва, С.В. Васьковський, В.Г. Гончаренко, Д.П. Ватман, І.В. Гессен, Г.О. Гінзбург, Ю.М. Грошевий, В.В. Медведчук, О.Р. Михайленко, М.М. Михєєнко, В.В. Молдован, С.М. Логінова, В.С. Натрускін, Н.М. Обрізан, І.Л. Петрухін, М.А. Погорєцький, П.М. Рабінович, С.Л. Савицька, В.І. Сліпченко, О.Д. Святоцький, Ю.І. Стецовський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, П.В. Хотенець, А.Л. Ципкін, О.Г. Яновська тощо.

**Постановка завдання.** Метою статті є висвітлення проблемних питань збереження таємниці досудового розслідування.

**Результати дослідження.** Перш за все, хочемо наголосити на тому, що у 2000-х рр. слідчі більше замислювались над питанням необхідності збереження таємниці досудового слідства. Підтвердженням цього є анкетування, проведене В.Г. Лісогором у своєму дослідженні, яке засвідчило, що у 2003 р. слідчі, які вживали заходів щодо збереження таємниці досудового слідства, становили 99,2% опитаних. 66,1% респондентів назвали найбільш дієвим та часто застосовуваним заходом попередження про недопустимість розголошення даних, 58,9% – повідомлення іншим особам лише тієї інформації, яка необхідна для виконання слідчих дій, 60,5% – обмеження кола осіб, які можуть отримати інформацію про результати розслідування, 45,2% – збереження у таємниці підготовки слідчих дій, 2,4% – інші заходи [1, с. 189–196].

Нині ситуація дещо інша. Більшість працівників органу досудового розслідування, хоч і знають про наявність у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві норм щодо заборони розголошення таємниці досудового розслідування, все одно рідко використовують надані законодавцем правові можливості. Серед опитаних слідчих 30% зазначили систематичне невиконання заходів щодо попередження протокольних учасників кримінального провадження про заборону розголошення даних досудового розслідування. 70% слідчих наголосили на поодиноких випадках роз'яснення необхідності додержання таємниці досудового розслідування, визнавши, що ці випадки стосуються усного роз'яснення обов'язку нерозголошення даних досудового розслідування, що аж ніяк не пов'язано із письмовим попередженням про кримінальну відповідальність за ст. 387 Кримінального кодексу України [3].

За такої статистики можна цілком сміливо стверджувати про те, що робота слідчих стосовно забезпечення збереження таємниці досудового розслідування взагалі не ведеться і потребує удосконалення, а засоби і заходи її реалізації – оптимізації.

Перш за все, на наш погляд, варто удосконалити законодавчу базу, яка регламентує право слідчого вимагати нерозголошення даних досудового розслідування під страхом настання кримінальної відповідальності. Однак КПК України чітко не визначає критеріїв, які дають слідчому право вважати одні дані досудового розслідування професійною таємницею, а з іншими давати можливість учасникам кримінального провадження знайомитись у випадку подання відповідного клопотання в порядку ст. 221 КПК України [4].

Пропонуємо одним із критеріїв віднесення відомостей до таємниці досудового розслідування вважати здатність інформації після її розголошення ганьбити людину, принижуючи її честь та гідність. З огляду на закріплення в Конституції України права на повагу до честі і гідності кожної людини та громадянина на території нашої держави, у слідчого, як представника органу державної влади, автоматично виникає обов'язок додержання приписів Конституції у кримінальному провадженні. Так, наприклад, якщо аналізувати склад злочину, передбачений ст. 152 КК України «Згвалтування», логічно видається, на наш погляд, думка про заборону розголошення випадку наружи над особою, яка може зазнати негативного психічного впливу від сторонніх осіб: це однозначно зашкодить стосункам із друзями, романтичним стосункам із протилежною статтю тощо. Невипадково судові справи про згвалтування розглядаються здебільшого у закритому режимі. Виникає цілком природне науково-пізнавальне питання: чому український законодавець так непослідовно захищає право особи на втручання в особисте життя? Адже, з одного боку, на судовій стадії вказане питання врегульовано, а під час досудового розслідування відсутня будь-яка заборона стосовно можливості оприлюднення інформації про вчинений злочин.

Крім цього, важливим, із точки зору аналізу слідчої ситуації, є стан очевидності вчиненого кримінального правопорушення. За умов очевидності, важливим є якісне збирання доказової інформації, ретельне та уважне, без будь-якого прояву недбалості у ставленні до роботи. В умовах неочевидності й годі доводити важливість збереження у таємниці не тільки відомостей про сам факт вчинення кримінального правопорушення, а й форми і методи оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування та під час проведення невідкладних процесуальних дій.

Наступним критерієм належності даних до таємниці досудового розслідування є наявність об'єктивних підстав вважати, що розголошення відомостей може зашкодити повноті та неупередженості розслідування. Вказані принципи кримінального провадження починають реалізовуватись, перш за все, під час складання плану спільних слідчих (розшукових) заходів. У подальшому виконан-

ня всіх передбачених планом заходів якраз і націлено на забезпечення повноти досудового розслідування, а послідовність їх проведення у чітко передбаченій кримінальній процесуальній формі сприяє неупередженості досудового розслідування.

Безумовно, на думку автора, правильним буде виокремлення як критерію віднесення інформації до таємниці досудового розслідування відомостей про застосування заходів безпеки. Ця процедура рідко застосовується на практиці, однак вона передбачена чинним кримінальним процесуальним законодавством і поодинокі випадки звернення учасників кримінального провадження до органу досудового розслідування з метою забезпечення захисту мають місце у кримінальному провадженні. Важливість окремих заходів підкреслюється тим, що вказане питання врегульовано окремим нормативно-правовим актом – Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні України».

Логічним та законодавчо обґрунтованим є віднесення охоронюваних таємниць до критеріїв таємниці досудового розслідування.

Узагальнюючи сформовані нами вище критерії віднесення інформації слідчим до таємниці досудового розслідування, варто наголосити на необхідності внесення доповнень до ст. 222 КПК України. Пропонуємо ч. 2 ст. 222 викласти у новій редакції: «У необхідних випадках слідчий, прокурор виносить мотивовану постанову та попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування у зв'язку з участю в ньому, про їхній обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом».

Також пропонуємо закріпити у КПК України критерії віднесення відомостей до таємниці досудового розслідування, доповнивши ст. 222 частиною 3, текст якої викласти у наступній редакції: «Критеріями для віднесення відомостей до таємниці досудового розслідування є:

- 1) очевидність або неочевидність вчинення кримінального правопорушення;
- 2) наявність процесуального права особи в доступі до таких відомостей;
- 3) здатність інформації (даних) досудового розслідування після їх розголошення ганьбити людину, принижувати її честь і гідність;
- 4) здатність відомостей після їх розголошення зашкодити повноті та неупередженості досудового розслідування;
- 5) всі дані про застосування заходів безпеки;
- 6) належність інформації до іншого виду охоронюваної законом таємниці».

З метою попередження розголошення відомостей досудового провадження важливе значення має поняття і структура механізму нерозголошення. Так, науковець І.В. Кутазова вважає, що механізм недопустимості розголошення даних кримінального судочинства – це законодавчо санкціонований порядок організації фактично і юридично значимих дій уповноважених суб'єктів обирати й застосувати правові засоби механізму кримінального процесуального забезпечення недопустимості розголошення даних кримінального судочинства з метою захисту інтересів особистості, суспільства і держави, що зумовлюють успішне розслідування у досудовому і судовому провадженні [2, с. 8].

Важливість структури механізму нерозголошення відомостей досудового розслідування розкривається через окремі елементи. Слушною є думка І.В. Кутазової, що структуру механізму кримінального процесуального забезпечення недопустимості розголошення даних кримінального судочинства становлять такі елементи:

- 1) кримінальні процесуальні норми, які регулюють відкритість і закритість кримінального судочинства з метою забезпечення недопустимості розголошення даних у кримінальному провадженні;
- 2) правовідносини, що забезпечують реалізацію процесуальних норм у сфері захисту конфіденційної інформації;
- 3) правосвідомість, що міститься у внутрішній потребі в законслухняній поведінці у сфері забезпечення недопустимості розголошення даних у кримінальному провадженні;
- 4) рішення, що визначають зміст документів, які забезпечують нерозголошення даних у кримінальному провадженні. [2, с. 9, 13–15].

Варто також, на нашу думку, звернути увагу на процес підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів. Під час буденних трудових днів, у зв'язку із великим навантаженням в роботі, не вистачає часу приділяти увагу поглибленому вивченню положень кримінального процесуального законодавства, окрім тих, які найбільш часто використовуються у слідчій та прокурорській діяльності. І, як не дивно, можна стверджувати, що до таких положень належить і ст. 222 КПК України. Адже рідкість її застосування переводить її у розряд тих, що не перебувають щоденно у полі зору слідчого, прокурора.

З огляду на це, на курсах підвищення кваліфікації та перепідготовки в обов'язковому порядку потрібно передбачати практичні заняття, спрямовані на удосконалення навичок слідчого, прокурора оперативно та процесуально грамотно встановлювати наявність критеріїв належності даних до таємниці досудового розслідування та необхідності вчинення таких дій. Важливо, щоб слідчий, прокурор

по закінченню курсів перепідготовки чи підвищення кваліфікації мав практичні навички у винесенні постанов про відмову в ознайомленні з матеріалами досудового розслідування або ж частковому задоволенні клопотання сторони кримінального провадження в аспекті встановлення даних, віднесених до охоронюваних законом таємниць, наявності критеріїв для відмови у доступі до матеріалів досудового розслідування.

Удосконаленню слідчої та прокурорської діяльності підлягають також і тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій. Систематичне проведення того самого допиту свідка створює у думках та діях слідчого, прокурора елементи автоматизму, що не завжди може сприяти повноті здійснення досудового розслідування. Так само як кожне кримінальне правопорушення індивідуальне за своєю сутністю, процес його розслідування має свої тонкощі та особливості. Не можна шаблонно допитувати людей по різних провадженнях. Перш за все, всі люди різні, інформація, якою володіють свідки, також відмінна, у зв'язку з чим і характер та необхідність тих самих уточнюючих запитань мають визначатись індивідуально, з урахуванням особистості допитуваного, характеру кримінального правопорушення, предмету досудового розслідування тощо.

Не менш важливу роль відіграє й організація праці, облаштування робочого місця слідчого, прокурора, що прямо впливає на можливість збереження таємниці досудового розслідування. Розміщення удвох, втрьох, а подекуди і вчотирьох слідчих у службовому кабінеті може сприяти ситуації, коли слідчий буде допитувати осіб в одному приміщенні, а інші матимуть можливість слухати інформацію, дані про інші кримінальні провадження.

Звісно, можна розподілити між слідчими час проведення допитів таким чином, щоб одночасно в кабінеті не перебувало 5–8 осіб. Але, якщо у провадженні одного слідчого 120–300 кримінальних проваджень, важкувато спланувати дати та час проведення допитів, не кажучи вже про їх безпосереднє проведення. А якщо врахувати ще і випадки, коли допит проводиться з перервами у 3–4 години, це взагалі нереально.

Один зі способів вирішення проблем автор вбачає у зниженні кількості кримінальних проваджень, які може розслідувати один слідчий. Достатньо на технічному рівні створити фільтр в Єдиному реєстрі досудових розслідувань з обмеженням начальника органу досудового розслідування у розподілі кримінальних проваджень на конкретного слідчого понад, наприклад, 30 проваджень. З одного боку, нині про це важко вести мову, тому що система Національної поліції, в т. ч. і слідчі підрозділи, перебуває у стані реформування (переатестація кадрів, проходження курсів підвищення кваліфікації тощо), а отже, кадрового потенціалу для розподілу наявних у провадженні певного слідчого підрозділу кримінальних проваджень не вистачає. Як варіант, для його поповнення можна використати курси перепідготовки працівників Національної поліції. Однак у цьому разі постає інша проблема – професійність «нових» слідчих, якість та кваліфікованість їх праці. Адже добір слідчих необхідно робити не для того, щоб було на кого розписати кримінальне провадження, а для того щоб за умов більшої кількості часу можна було використати всі наявні у КПК України можливості з метою встановлення істини, збору й оцінки доказів та притягнення винних до відповідальності через процедуру проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Ще одним способом вирішення вказаної проблеми є обмеження доступу осіб, у т. ч. із числа співробітників Національної поліції, до матеріалів кримінальних проваджень. Можна згадати механізм здійснення досудового розслідування за КПК України 1960 р., коли до матеріалів кримінального провадження до моменту виконання вимог ст. 225 мали право знайомитись лише слідчий та начальник слідчого відділу. Нині ж зі зростанням ролі прокурора та слідчого-судді у кримінальному судочинстві момент «оприлюднення» матеріалів кримінального провадження перенесено на ранішу стадію – повідомлення про підозру. За такої умови на стадії збирання доказів збільшується коло осіб, які мають доступ до матеріалів кримінального провадження. Це, за законами математики, обернено пропорційно впливає на ступінь збереження таємниці досудового розслідування.

Крім прокурора, процесуального керівника прокуратури, до процесу розслідування кримінального правопорушення залучаються також і працівники оперативного підрозділу, технічних служб, експерти та, й навіть, представники громадськості. Слідчий за таких умов має не тільки вжити заходів до збереження таємниці досудового розслідування, а й визначити роль та участь кожного з учасників у розслідуванні та межі їх ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, з огляду на принципи доцільності, ефективності, оперативності, кримінально-правової характеристики правопорушення тощо.

Також під час залучення осіб до процесу досудового розслідування кримінального провадження слідчий має враховувати той факт, що особа, будь-то працівник правоохоронного органу чи громадський активіст, може мати власний інтерес, що аж ніяк не сприятиме реалізації завдань кримінального судочинства, передбачених у ст. 2 КПК України.

У цьому аспекті слушною, на наш погляд, є пропозиція В.І. Гузя розробити інформацію на окремі елементи. За таких умов повною інформацією володіє суворо окреслене коло осіб, що формує в учасників досудового розслідування відчуття інформаційного вакууму, відсутність цілісного уявлення про стан розкриття та розслідування злочину. Головне – створити систему запобіжних заходів забезпечення безпеки, які передбачають охорону інформації [5].

У процесі опитування працівників практичних підрозділів вони зазначили: якби на загальних зборах особового складу їм постійно повторювали вимоги чинного законодавства щодо додержання таємниці досудового розслідування, наголошували на негативних випадках розголошення інформації, наводили приклади порушення закону та притягнення осіб за це до відповідальності, ефективність роботи із забезпечення збереження таємниці досудового розслідування значно підвищилась би.

Крім цього, 85% опитаних слідчих твердили про необхідність та бажання відвідати курси навчання заходів зі збереження таємниці досудового розслідування.

Під час спілкування зі слідчими встановлено, що одні додержуються думки про необхідність збереження від розголошення процес підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад обшуку чи виїмки, інші, міркуючи дещо глибше, наголошують на «тотальній конспірації», тобто необхідності вжиття заходів до збереження таємниці досудового розслідування в частині й одержаних результатів проведених слідчих (розшукових) дій.

Анкетування слідчих дозволило автору встановити найбільш важливі та ключові слідчі (розшукові) дії, з точки зору залежності їх ефективного проведення від можливого розголошення інформації про час та дату її проведення. Це затримання особи (26%), обшук або виїмка (25%), одночасний допит кількох осіб (18%), пред'явлення для впізнання (15%), освідування (11%), слідчий експеримент (5%).

У такому разі ефективність проведення вказаних слідчих (розшукових) дій безпосередньо залежить від стану поінформованості учасників кримінального провадження та й взагалі сторонніх зацікавлених осіб. Вважаємо, що причиною цього є використання елементів раптовості проведення слідчої (розшукової) дії, оперативної появи в певному місці, у визначений час, одночасне проведення тих самих обшуків тощо.

За таких умов варто враховувати не тільки вимоги чинного законодавства щодо збереження таємниці досудового розслідування, а й передбачати вжиття заходів організаційного, управлінського характеру, враховувати особливості проведення певних слідчих (розшукових) дій, виявляти причини, які можуть вплинути на ефективність та й взагалі на одержаний результат досудового розслідування (спотворення, знищення доказів, залякування свідків та очевидців, втрата слідів, приховування знаряддя вчинення злочину тощо).

**Висновки.** Автор пропонує в частині удосконалення нормотворчої діяльності щодо врегулювання на законодавчому рівні питання збереження таємниці досудового розслідування звести до наступного:

1) доповнити протокол допиту свідка, потерпілого ознайомленням учасника кримінального провадження з кримінальною відповідальністю за розголошення даних досудового розслідування;

2) ч. 2 ст. 222 КПК України викласти у новій редакції: «У необхідних випадках слідчий, прокурор виносить мотивовану постанову та попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом»;

3) доповнити ст. 222 КПК України частиною 3, текст якої викласти у наступній редакції: «Критеріями для віднесення відомостей до таємниці досудового розслідування є: 1) очевидність або неочевидність вчинення кримінального правопорушення; 2) наявність процесуального права особи у доступі до таких відомостей; 3) здатність інформації (даних) досудового розслідування після їх розголошення ганьбити людину, принижувати її честь і гідність; 4) здатність відомостей після їх розголошення зашкодити повноті та неупередженості досудового розслідування; 5) всі дані про застосування заходів безпеки; 6) належність інформації до іншого виду охоронюваної законом таємниці».

Удосконаленню слідчої та прокурорської діяльності в частині забезпечення збереження таємниці досудового розслідування підлягають також і тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій. Систематичність дій породжує явище автоматизму, що не завжди може сприяти повноті здійснення досудового розслідування. Кримінальне правопорушення, за своє суттю, індивідуальне, тому і процес його розслідування має бути позбавлений елементів шаблонності.

Збереження таємниці досудового розслідування вимагає від слідчого, прокурора виваженої роботи стосовно визначення кола осіб, залучених до процесу досудового розслідування, з уникненням випадків необгрунтованого залучення співробітників Національної поліції або ж задоволення їх інтересу станом розслідування кримінального провадження. Слідчий має враховувати той факт, що особа, будь-то працівник правоохоронного органу чи громадський активіст, може мати власний інтерес, що аж ніяк не сприятиме реалізації завдань кримінального судочинства, передбачених у ст. 2 КПК України.

#### Список використаних джерел:

1. Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.Г. Лісогор ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 196 с.

2. Кутазова И.В. Механизм уголовно-процессуального обеспечения недопустимости разглашения данных уголовного судопроизводства /: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / И.В. Кутазова. – Тюмень, 2011. – 24 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
5. Гузь В.І. Організація та тактика діяльності підрозділів внутрішньої безпеки по протидії розвідницьким заходам злочинних формувань // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Зб. наук. праць. – Х., 1997. – Вип. 3–4. – С. 144–148.

УДК 343.2

Д'ЯКОВСЬКИЙ Г.Л.

### ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ ОСІБ

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою осіб. Розглядаються особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів з метою більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

**Ключові слова:** незаконне позбавлення волі, викрадення людини, взаємодія, слідчі (розшукові) дії, тактика.

Научная статья посвящена освещению некоторых аспектов расследования незаконного лишения свободы и похищения человека, совершенного группой лиц. Рассматриваются особенности взаимодействия следственных и оперативных подразделений для более быстрого и эффективного расследования преступления.

**Ключевые слова:** незаконное лишение свободы, похищение человека, взаимодействие, следственные (розыскные) действия, тактика.

The scientific article is devoted of some aspects of unlawful imprisonment and kidnapping committed by group of persons. The features of the interaction of the investigative and operational units for faster and effective investigation of the crime are devoted too.

**Key words:** unlawful imprisonment, kidnapping, interaction, investigation (investigative) actions, organization, tactic.

**Вступ.** Розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою осіб, зазвичай характеризується складністю в отриманні доказової інформації з різних джерел. Адже, по-перше, злочинці залишають небагато матеріальної доказової інформації на місці події, по-друге, свідків та очевидців вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень буває досить мало. Тому на початковому етапі розслідування важливим моментом є взаємодія слідчих та оперативних підрозділів. Адже злагоджена взаємодія усіх працівників Національної поліції України, а також вміння слідчого організувати та провести відповідні слідчі (розшукові) дії дає змогу по крихтах зібрати всю можливу інформацію. Тому особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою, вимагають ґрунтовного висвітлення.

Дослідженням взаємодії слідчих та оперативних підрозділів займалися відомі вчені, як-от: Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, А.В. Іщенко,

© Д'ЯКОВСЬКИЙ Г.Л. – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Н.С. Карпов, О.Н. Колесніченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Г. Лукашевич, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков. Та в їх роботах не було приділено достатньої уваги особливостям взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження особливостей взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою осіб.

**Результати дослідження.** За даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. вчинено 283 факти незаконного позбавлення волі та викрадення людини, за якими в 126 випадках було складено обвинувальні акти, у 2014 р. – 1974, за якими обвинувальний акт було складено лише у 103 кримінальних провадженнях, а у 2015 р. – 873, водночас обвинувальний акт було складено лише у 139 кримінальних провадженнях, а у 2016 р. – 576, водночас обвинувальний акт було складено лише у 118 кримінальних провадженнях.

Крім того, необхідно зазначити, що у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду, близько 50% вчинювались групами осіб. Розглядаючи взаємодію слідчих та оперативних підрозділів, одразу варто вказати на те, що вона є найбільш необхідною для ефективного та швидкого розслідування в будь-яких кримінальних провадженнях.

Так, 10.02.2011 р. близько 20:00 гр. Б. та гр. К. знаходилися в автомобілі «Фольксваген», біля будинку С. Поблизу під'їзду № 3 випадково зустріли раніше знайомого гр. Ц., з яким виник конфлікт, під час якого гр. К. наніс гр. Ц. удари руками та ногами по різних частинах тіла, силоміць заштовхав його до автомобіля, чим фактично позбавив останнього свободи пересування. Після цього в автомобілі надів на голову гр. Ц. матерчатий мішок, горловину якого зв'язав мотузкою на шиї останнього та поклав гр. Ц. в автомобілі на підлогу. Продовжуючи злочинні дії, спрямовані на викрадення та незаконне позбавлення волі гр. Ц., гр. Б. та гр. К. на вищевказаному автомобілі вивезли потерпілого у невстановлене слідством місце, лісосмугу, де зняли з голови гр. Ц. мішок, та гр. К. продовжував наносити гр. Ц. численні удари по голові, тулубу та вимагав повідомити, де знаходиться викрадене у гр. Б. майно. У подальшому близько 23:00 10.02.2011 р. гр. К. із гр. Б. на вищевказаному автомобілі привезли гр. Ц. до будинку С, де і залишили [7]. Лише завдяки взаємодії слідчих та оперативних підрозділів працівники правоохоронних органів змогли зібрати інформацію на початковому етапі розслідування.

А.Я. Хитра визначає взаємодію слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів під час здійснення кримінального провадження як засновану на законі і спільності завдань у кримінальному судочинстві погоджену колективну діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів і сил слідчих, зумовлена їх компетенцією, формами діяльності і спрямована на розслідування і попередження злочинів [11, с. 6].

П.Т. Скороченко вважає, що суть взаємодії слідчого та оперативних підрозділів полягає в їх спільній діяльності [6, с. 82–83]. Під взаємодією слідчого та оперативних підрозділів І.В. Усанов розуміє погоджену діяльність зазначених суб'єктів, засновану на законних та підзаконних нормативних актах, що націлена на реалізацію певної тактики з метою встановлення та подальшого викриття особи, що вчинила злочин [10, с. 70].

У свою чергу В.В. Топчій зазначає, що сутність взаємодії слідчого й оперативного працівника при виявленні та розкритті злочинів полягає у комплексі узгоджених процесуальних й оперативно-розшукових дій, що спрямовані на розкриття, розслідування і запобігання злочинів [8, с. 168].

Також важливим питанням в аспекті взаємодії правоохоронних органів є розшукова робота. Вона проводиться слідчим у процесі розслідування і тільки процесуальними чи організаційно-технічними засобами. Оскільки розшукові заходи і слідчі (розшукові) дії, що проводяться з метою розшуку, здійснюються в процесі розслідування кримінального правопорушення, вони є елементами цього процесу.

Як зазначають науковці, суб'єктами розшукової роботи під час провадження досудового розслідування є слідчий та орган дізнання, в особі начальника органу дізнання чи особи, яка провадить дізнання. Суб'єктами взаємодії та координації у процесі розшукової роботи також можуть бути прокурор, експерти, спеціалісти, представники громадськості та засобів масової інформації [2, с. 223].

Важливим питанням є визначення об'єктів розшукової роботи. Ми підтримуємо позицію вчених, які виділяють людей (підозрюваних, обвинувачених, засуджених, потерпілих, свідків), трупи та їхні частини, тварин (як предмет злочинного посягання) та їхні трупи, речові докази та інші предмети (документи, транспортні засоби), майно, на яке може бути накладено арешт.

Серед характерних закономірностей розшукової роботи слідчого, що мають важливе значення з криміналістичного погляду, необхідно назвати такі:

- відбиття об'єктів у матеріальному світі, що дає змогу їх індивідуалізувати та ототожнювати;
- залежність поведінки розшукуваних осіб від місця та умов, де вони перебувають;
- зумовленість вибору та способу приховування розшукуваних об'єктів від професійних здібностей, психологічних якостей, досвіду особи;

- взаємозв'язок способів приховування розшукуваних об'єктів та їх застосуванням [2, с. 223]. Ми підтримуємо позицію О.В. Грибовського, який виділив наступні принципи взаємодії:
- взаємна відповідальність;
- активне застосування сучасних методик;
- оптимальне використання наявних можливостей;
- дотримання загальних засад оперативно-розшукового та кримінального провадження;
- забезпечення нерозголошення цих оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій;
- відповідальність [1, с. 252].

Інакше кажучи, взаємодія під час незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, – це тісна співпраця усіх учасників процесу, їх узгоджені дії під єдиним керівництвом слідчого. Водночас необхідне чітке розмежування функцій зазначених осіб відповідно до їхнього процесуального статусу, адже взаємодія – це раціональне поєднання можливостей, методів і засобів незалежних суб'єктів.

Підставами взаємодії оперативних підрозділів та слідчих під час виявлення, припинення та розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, є наступні:

- спільність мети і завдань оперативних працівників та слідчого (адже лише за умови об'єднання зусиль органи досудового розслідування й оперативні підрозділи зможуть ефективно виконати свої завдання);

- однакова юридична сила процесуальних актів оперативних підрозділів та слідчого;
- необхідність використання можливостей оперативного підрозділу і слідчого (слідчий має право провадити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 40 КПК України), оперативний підрозділ може здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні виключно за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України)).

Досліджуючи організацію взаємодії слідчих та оперативних працівників під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, потрібно зважати на факт двох її управлінських рівнів:

- рівень діяльності служб та підрозділів;
  - рівень розслідування конкретного кримінального правопорушення.
- Відповідно до КПК, до процесуальних форм взаємодії належать наступні:
- надання допомоги слідчому під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);
  - доручення і вказівки слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40, 246 КПК України);
  - фіксація та надання слідчому (прокурору) результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 252 КПК України).

До цієї групи взаємодії, на думку В.Ю. Шепітько, належать такі питання:

- передача слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознаки злочину з метою вирішення питання про порушення кримінальної справи;
- проведення слідчим процесуальних дій одночасно зі здійсненням органом дізнання узгоджених оперативних заходів;
- проведення оперативно-розшукових заходів у справі, в якій не встановлена особа, яка вчинила злочин, після передачі цієї справи слідчому;
- виконання доручень слідчого щодо проведення розшукових дій;
- здійснення заходів щодо встановлення особи, яка підлягає притягненню як обвинувачена після припинення досудового слідства;
- отримання інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб [3, с. 311].

З огляду на зміни у процесуальному законодавстві до процесуальних форм, що можуть використовуватися під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, належать наступні:

- надання слідчому матеріалів, зібраних під час оперативно-розшукової діяльності, з метою вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР;
- виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав з метою внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами;
- проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого;
- проведення разом із невідкладними слідчими (розшуковими) діями необхідних оперативно-розшукових заходів;
- проведення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення місця перебування особи, яка ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності.



Аналіз опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів поліції дав змогу виділити серед процесуальних форм їх взаємодії найбільш розповсюджені під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб:

- виконання доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення осіб, що вчинили групове хуліганство, та інформування слідчого про їх результати;
- сприяння слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Обов'язковою ознакою названих форм взаємодії підрозділів поліції є те, що вони ґрунтуються на нормах КПК. З іншого боку, непроцесуальні (організаційні) форми є способами зв'язку слідчого та оперативних працівників.

М.С. Тюрін зазначає: «Якщо процесуальні форми можна назвати способами співпраці, то організаційні форми будуть характеризуватися як способи зв'язку. Організаційні форми зв'язку існують поза межами процесуальної діяльності слідчого» [9, с. 67–68]. На основі позиції В.Д. Пчолкіна, до основних непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчих і оперативних підрозділів під час розслідування злочинів [5, с. 117], на нашу думку, належать наступні:

- ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами;
- спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для внесення відомостей до ЄРДР;
- спільне планування слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, спрямованих на виявлення доказової інформації;
- спільна діяльність слідчих і оперативно-розшукових підрозділів на початковому та наступних етапах розслідування;
- створення слідчо-оперативної групи за конкретним кримінальним провадженням;
- взаємний обмін усною та письмовою інформацією оперативних працівників і слідчих з питань, що стосуються їхньої діяльності;
- спільні виїзди слідчого й оперативних працівників для проведення слідчих (розшукових) дій;

З огляду на зазначене необхідно вказати, що непроцесуальна форма взаємодії полягає в безпосередній реалізації функціональних обов'язків слідчих та оперативних працівників у процесі розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб. Це пояснюється тим, що вона не має процесуального характеру і зазвичай регулюється відомчими нормативними актами. Саме в них передбачена більшість організаційних заходів, що спрямовані на забезпечення узгодженої та цілеспрямованої діяльності працівників Національної поліції в кримінальному судочинстві.

До найбільш поширених форм взаємодії працівників різних підрозділів Національної поліції України під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, належать:

- обмін інформацією – 81%;
- спільне планування оперативно-розшукових заходів – 29%;
- виконання письмових доручень – 78%;
- спільне використання наявних сил та засобів – 41%.

**Висновки.** Відзначимо, що взаємодія у розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, є його важливим аспектом. Загалом це складова частина організації розслідування, заснована на законі і спільності завдань у кримінальному судочинстві погоджена колективна діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів і сил слідчих, зумовлена їхньою компетенцією і формами діяльності, спрямована на розслідування і попередження злочинів. Взаємодія під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого групою осіб, – це тісна співпраця усіх учасників процесу, їх узгоджені дії під єдиним керівництвом слідчого.

#### Список використаних джерел:

1. Грибовський О.В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди / О.В. Грибовський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 1. – 2015. – С. 246–254.
2. Криміналістика : [навч. посіб.] / [Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.] ; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.
3. Криміналістика: Підручник для студ. юрид. ВНЗ / [Кол. авт. Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. – Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Закон і бізнес, 2016. – 320 с.
5. Пчолкін В.Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В.Д. Пчолкін, В.М. Ечченко // Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України : спецвипуск. – 2004. – Вип. 3, ч. 1. – С. 109–121.

6. Скорченко П.Т. Взаимодействие следователя, оперативно-розыскных органов и экспертно-криминалистических подразделений в процессе раскрытия преступлений // Криминалистика : учебник / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 592 с.
7. Справа № 1-153/12 : Архів Богунського районного суду м. Житомира, 2014 р.
8. Топчій В.В. Взаємодія та координація в діяльності органів внутрішніх справ з виявлення та розкриття злочинів / В.В. Топчій // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. – Серія ПРАВО. – Випуск 30 (Том 2). – С. 165–169.
9. Тюрин Н.С. Формы оперативно-розыскной и следственной деятельности / Н.С. Тюрин // Правовые проблемы укрепления российской государственности. – Ч. 10 : Проблемы уголовного процесса в свете нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации : [сб. ст.] / под ред. Ю.К. Якимовича. – Томск : Изд-во Томс. ун-та, 2002.
10. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве / И.В. Усанов. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005. – 168 с.
11. Хитра А.Я. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ : курс лекцій / А.Я. Хитра, В.О. Кучер. – Львів: Держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – 100 с.

УДК 343.123.1

ІВАНЦОВА О.В.

#### ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ Й ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У ГАЛУЗІ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті розглянуто питання призначення й проведення судових експертиз у ході розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва. Проаналізовано особливості виробництва, постачання й зберігання цукру.

**Ключові слова:** цукор, цукрове виробництво, судова експертиза, судово-технологічна експертиза, судово-хімічна експертиза, судово-товарознавча експертиза, судово-економічна експертиза, призначення судової експертизи, проведення судової експертизи.

В статье рассмотрен вопрос назначения и проведения судебных экспертиз в ходе расследования преступлений в сфере сахарного производства. Проанализированы особенности производства, поставки и хранения сахара.

**Ключевые слова:** сахар, сахарное производство, судебная экспертиза, судебно-технологическая экспертиза, судебно-химическая экспертиза, судебно-товароведческая экспертиза, судебно-экономическая экспертиза, назначение судебной экспертизы, проведение судебной экспертизы.

The appointment and conduction of forensic examinations during the investigation of crimes in the area of sugar production are reviewed in the article. Peculiarities of the production, delivery and storage of sugar are analyzed.

**Key words:** sugar, sugar production, forensic examination, technological examination, chemical examination, merchandising examination, economic examination, to order forensic examination, execution of an examination.

**Вступ.** Національна система контролю харчових продуктів і продовольча безпека неможливі без вжиття ефективних заходів щодо перевірки харчової продукції й дотримання виробниками нормативно-технічних документів у сфері безпечності й якості продовольчих товарів. У зв'язку із розвитком ринкових відносин в Україні значно розширився асортимент продовольчих товарів, а тому в судово-

---

© ІВАНЦОВА О.В. – здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (Харківський національний університет внутрішніх справ), провідний спеціаліст-юрисконсульт юридичного відділу (Північно-східний офіс Державна аудиторська служба)

слідчій практиці формуються категорії справ щодо правопорушень і злочинів у сфері харчового виробництва.

Як свідчить практика, ефективність розслідування й судового розгляду кримінальних проваджень багато в чому залежить від своєчасного призначення й якісного проведення судових експертиз. Потреба в їх призначенні постає кожного разу, коли під час досудового розслідування для вирішення чи роз'яснення певних питань, з'ясування обставин, що мають значення в кримінальному провадженні, виникає необхідність застосування спеціальних знань.

Порядок призначення судових експертиз, обов'язки, права й відповідальність експертів, суб'єкти експертної діяльності, організація проведення експертиз і оформлення їх результатів визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України, законом України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р., Інструкцією про призначення й проведення судових експертиз і експертних досліджень, Науково-методичними рекомендаціями із питань підготовки й призначення судових експертиз і експертних досліджень, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 й іншими нормативно-правовими актами [1, 2, 3, 4].

Стаття 1 Закону України «Про судову експертизу» визначає судову експертизу як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів досудового розслідування чи суду [2]. Судова експертиза, аналізуючи певну інформацію, надає відповідь у такій формі, яка є зрозумілою й більш прийнятною для сторін кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) в ряді норм визначає підстави проведення експертизи, порядок залучення експерта й спеціаліста, отримання зразків для проведення експертизи, порядок вирішення питання про відвід експерта й ін. [1].

Вирішенням проблеми використання судових експертиз у боротьбі зі злочинністю в харчовій промисловості, зокрема і в галузі цукрового виробництва, займалися багато вітчизняних науковців. Дослідженням судових експертиз у різнобічних аспектах займалися Т.В. Авер'янова, В.Д. Арсен'єв, Р.С. Белкін, Ф.М. Джавадов, О.О. Ейсман, Я.В. Комісарова, О.М. Моїсєєв, С.В. Євдокименко. Великий внесок у вивченні методології проведення експертиз, зокрема ідентифікації й фальсифікації споживчих товарів, зробили В.В. Архипов, А.І. Лозовий, Л.О. Сергєєв, С.С. Толмачова. У роботах О.М. Бандурки, В.Д. Пчолкіна, І.А. Петрової вивчені питання технологічних процесів, умов виробництва, зберігання й реалізації продукції, внаслідок чого недоброякісні споживчі товари надходять на споживчий ринок, що становить загрозу життю й здоров'ю населення й завдає державі значних економічних збитків [6, с. 11 ; 8, с. 16; 13, с. 120; 15, с. 602; 16, с.149].

**Постановка завдання.** Мета статті обумовлена необхідністю розгляду сучасного стану правового регулювання застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, а також визначенням особливостей призначення й проведення судових експертиз у ході розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва.

**Результати дослідження.** У 2016 році в Україні 42 цукрових заводи здійснювали виробництво цукру. Станом на 11 січня 2017 року всі цукрові заводи завершили виробничий сезон. Усього від початку виробництва виготовлено 2,008 млн. т цукру із 13,66 млн. т цукрового буряку, що на 40,5% більше за показник 2015 року.

Основним завданням підприємств цукрової галузі є переробка сировини, виробництво й постачання споживачу якісного й безпечно цукру за доступною ціною. Цукор використовується в якості сировини в багатьох галузях харчової промисловості, а тому його якість відіграє важливу роль. Останнім часом на споживчому ринку України спостерігається поширення випуску неякісної харчової продукції, а на підприємствах цукрового виробництва мають місце привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди й інші корисливі злочини. Розслідування таких злочинів не є можливим без проведення судових експертиз, що мають певну специфіку з огляду на особливості виробництва цукру.

Відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 03.11.2015 № 1343, одним із основних завдань Експертної служби МВС є забезпечення залучення працівників служби до досудового розслідування й судового розгляду. Крім того, Експертна служба МВС, відповідно до покладених на неї завдань, проводить судову експертизу в кримінальному провадженні, а також забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів Експертної служби МВС у слідчих (розшукових) діях [4].

Стаття 242 КПК України не вказує на форму звернення слідчого про проведення експертизи, однак аналіз статті 110 Кодексу свідчить, що формою звернення слідчого про проведення експертизи є винесення відповідної постанови.

Перелік типових питань, які ставляться перед експертом, а також завдання й порядок подачі зразків необхідних матеріалів для дослідження визначено в Науково-методичних рекомендаціях із пи-

тань підготовки й призначення судових експертиз і експертних досліджень, які затвердженні наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5.

Результати експертного дослідження оформлюються висновком експерта. Науковці, які на-полягають на тому, що висновок експерта завжди повинен бути викладений у категоричній формі, відстоюють думку про те, що в іншому випадку експерт зобов'язаний повідомити про неможливість надати відповідь на поставлене перед ним запитання чи неможливість надання висновку [9, с. 34].

Висновок експерта складається із трьох частин: вступної, дослідницької й висновків. У вступній частині висновку вказуються: експертна установа; орган, що призначив експертизу; дати подання матеріалів і дачі висновку; питання; перелік отриманих матеріалів і стан упакування; дані про експерта; хто був присутній при проведенні експертизи. Дослідницька частина відбиває послідовно етапи експертизи, починаючи із детального огляду. У висновку вказуються застосовані методики, а також використане устаткування, перераховуються матеріали, що підлягають вивченню. Якщо проводились експерименти, у висновку вказується їхня кількість, умови проведення кожної групи експериментів і результати. У висновках комплексних експертиз перераховуються дослідження, проведені кожним експертом, і його висновки, які є проміжними стосовно загального висновку. Висновки експерта повинні бути обґрунтованими, зрозумілими для всіх учасників процесу й містити прямі відповіді на поставлені питання. За змістом висновки експерта можуть стосуватися властивостей, стану об'єктів, обставин і механізму події, а також свідчити про існування фактів, об'єктів, про включення їх до якогось-небудь класу або групи, щодо відповідності яких-небудь дій спеціальним правилам.

В залежності від мети, етапу розслідування й слідчої ситуації в ході розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва можуть бути призначені ті або інші види експертиз. До числа таких експертиз належать: судово-технологічна, судово-хімічна, судово-товарознавча, судово-бухгалтерська, а також деякі інші види криміналістичних експертиз – почеркознавча, трасологічна, речовин і матеріалів та ін. [16, с. 149].

Судово-технологічна експертиза має на меті дослідження технологічного процесу виробництва цукру в цілому або його окремих етапів щодо визначення відповідності встановленим нормам і стандартам; виявлення відхилень на тих чи інших етапах, а також з'ясування причин останніх і умов, що їм сприяють.

Через великий обсяг і складність дослідження під час проведення судово-технологічної експертизи можуть бути запрошені декілька експертів, у тому числі й з різного профілю знань. Для проведення експертизи може утворюватися комісія експертів. Як вважають Я.В. Комісарова й О.М. Моїсєєв, комісійна експертиза передбачає залучення спеціалістів із однієї галузі знання для розв'язання єдиного переліку завдань із метою забезпечення об'єктивності й повноти експертного дослідження [11, с. 131; 12, с. 220].

В Україні така можливість передбачена нормами Кримінального процесуального кодексу. При цьому законом не врегульовано статус кожного експерта й межі його окремих повноважень, порядок організації проведення таких експертиз і випадки складання ними одного чи окремих висновків. Це також стосується й випадків, коли для вирішення завдання необхідне залучення експертів із різних галузей знань, тобто проведення комплексної експертизи. Однак в КПК України взагалі відсутні норми щодо можливості проведення таких експертиз.

Судово-технологічна експертиза дає відповіді на наступні питання: чи мали місце відхилення від технологічного режиму й у чому вони проявлялися; як порушення технологічного режиму відобразились на якості продукції й витратах сировини; які фактичні витрати сировини, напівфабрикатів і інших матеріалів при виготовленні одиниці й партії продукції; чи відповідає обсяг сировини, що списується на виробництво, фактичним його витратам; чи відповідає готова продукція нормативам; чи відповідають використані в процесі випуску продукції компоненти тим, що передбачені діючими стандартами; яка залежність наднормативних втрат від стану устаткування в умовах роботи на даному підприємстві. Висновок судово-технологічної експертизи може дати уявлення про обсяг неврахованої продукції, що випускається, про найменування сировини й напівфабрикатів, що могли бути зекономленими в результаті порушення технологічного режиму, що дозволить визначити збиток, який був нанесений підприємству.

Завдяки судово-хімічній експертизі встановлюється наявність і відсотковий склад компонентів, з'ясовуються факти недовкладення й заміни сировини, що дозволяє виявити джерела розкрадання. Судово-хімічна експертиза дає відповідь на питання: яка наявність у виробках компонентів, передбачених рецептурою; яка кількість того чи іншого компонента у ваговій одиниці випущеної продукції; який хімічний склад і якість компонентів випущеної продукції; яка якість і стан сировини, призначеної для випуску продукції; чи має місце наявність токсичних речовин у випущеній продукції або сировині; який зміст вологи й сухих речовин у випущених виробках.

Відповідно до Переліку видів експертиз, які виконуються в науково-дослідних інститутах судових експертиз, і Переліку експертних спеціальностей, за якими проводяться судові експертизи, до товарознавчої експертизи віднесено експертизу машин, обладнання, сировини й товарів народного споживання, зокрема й харчових продуктів.

Серед завдань товарознавчої експертизи виділяють наступні: визначення якісних змін товарної продукції, а також причин цих змін (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, в процесі експлуатації); під впливом яких причин змінилась якість товару й виникли різного роду дефекти; чи правильно виконані маркування й пакування товару; чи відповідає маркування й пакування товару вимогам нормативно-технічної документації або зразкам; яким підприємством і коли виготовлено товар (при умові наявності маркувальної інформації або відповідних супроводжувальних документів).

Аналіз експертної практики проведення судово-товарознавчих експертиз харчових продуктів у науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України за останні п'ять років показує, що саме вони становлять переважну кількість всіх товарознавчих експертиз, призначених у кримінальних провадженнях [7].

Предметом дослідження судово-економічної (бухгалтерської) експертизи є бухгалтерські операції з обліку товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, що знайшли відображення в документах бухгалтерського обліку, контролю й звітності. Судово-бухгалтерська експертиза відповідає на наступні питання: встановлення наявності чи відсутності нестач або надлишків товарно-матеріальних цінностей, періоду й місця їх утворення, а також розміру заподіяного збитку; визначення кола осіб, за якими за документальними даними значилися товарно-матеріальні цінності в період утворення нестач або надлишків; визначення документально обгрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції; встановлення недоліків у організації бухгалтерського обліку й контролю, що могли сприяти утворенню матеріального збитку й перешкождали його своєчасному виявленню; визначення службових осіб, зобов'язаних забезпечити виконання вимог бухгалтерського обліку й контролю.

Проведення будь-якої із перелічених вище експертиз у ході розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва повинно здійснюватись із врахуванням особливостей виробництва, постачання, зберігання цукру, що регулюються особливими нормативно-правовими документами – державними стандартами України.

Виробництво цукру повинно відповідати вимогам ДСТУ 4623-2006 «Цукор білий. Технічні умови» й технологічній інструкції, затвердженій у встановленому порядку, із додержанням санітарних правил і норм. Залежно від способу виготовлення, цукор поділяють на кристалічний, сахарозу для шампанського, цукрову пудру й пресований. Кристалічний цукор, залежно від якості, поділяють на першу, другу, третю й четверту категорії, пресований цукор – на першу, другу й третю. Сахарозу для шампанського виробляють другої категорії, а цукрову пудру – другої й третьої категорії.

Якість цукру білого характеризується такими органолептичними показниками, як сипучість, смак, колір, запах, чистота розчину й визначається за ДСТУ 4624:2006. За зовнішнім виглядом цукор повинен бути білий, чистий, без плям і сторонніх домішок, для цукру третьої й четвертої категорії допускають жовтуватий відтінок. Кристалічний цукор повинен бути сипким, без грудочок, однак для третьої й четвертої категорії допускають грудочки, що розсипаються у разі легкого натискання. Запах і смак – солодкий, без сторонніх запахів і присмаків, як в сухому цукрі, так і в його водному розчині, хоча для четвертої категорії допускають слабкий запах меляси. Розчин цукру повинен бути прозорим або таким, що має слабку опалесценцію без нерозчинного осаду, механічних та інших домішок [5].

Для контролю органолептичних і фізико-хімічних показників цукру-піску, упакованого в мішки, відбирають певну кількість мішків. Із кожного мішка відбирають із двох різних місць точкові проби. Відібрані точкові проби цукру старанно перемішують для складання об'єднаної проби масою не менше 2 кілограмів. Для рафінованого цукру-піску в пакетиках масою нетто від 0,005 до 0,02 кг допускається маса об'єднаної проби 1,0 кг. Об'єднану пробу розділяють на дві частини, одну з яких направляють для аналізу, а другу опечатують і зберігають в темному місці на випадок арбітражного аналізу.

На особливу увагу заслуговує й проблема контролю ризиків за мікробіологічними показниками [10, с. 111]. Наявність бактеріальної мікрофлори в цукрі становить значну небезпеку для якості харчової продукції, до складу якої входить цукор як сировина. Мікробіологічний аналіз цукру включає визначення загальної кількості мезофільних аеробних і факультативно анаеробних мікроорганізмів, кількості дріжджів і пліснявих грибів, бактерій групи кишкових паличок і інших патогенних організмів, в тому числі сальмонели.

Окрім зазначених вище вимог до якості цукру, обмежується масова частка вологи, золи, дріб'язку (осколків пресованого цукру масою менше ніж 25 % від маси кусочка, кристалів і пудри), чистота розчину цукру, вміст важких металів, токсичних елементів (ртуті, миш'яку, свинцю й кадмію), пестицидів і радіонуклідів у цукрі, що не повинен перевищувати допустимі рівні, встановлені відповідно до медико-біологічних вимог і санітарних норм якості продовольчої сировини й харчових продуктів.

При фасуванні, зберіганні й транспортуванні цукор може набувати певних дефектів. Втрата сипучості, наявність липкості й грудочок, що не розсипаються, підвищений вміст вологи виникають внаслідок неправильного зберігання й підвищеної вологості повітря. Наявність жовтих не пробілених кристалів і грудочок цукру, невідповідний вміст сахарози, жовтий або сірий колір, наявність вкраплень, сторонні домішки й відсутність блиску кристалів цукру є результатом порушення технології

виробництва. Присутність запаху нафтопродуктів або інших запахів є наслідком пакування в тару, що має запах нафтопродуктів, і неправильного зберігання [14, с.143].

Пакують кристалічний цукор масою від 0,25 до 2 кг в паперові, поліетиленові й поліпропіленові пакети або пакети із комбінованого матеріалу, пресований цукор масою нетто від 0,25 до 1 кг фасують у коробки, фасований цукор масою нетто до 20 кг пакують в ящики із гофрованого картону. Кристалічний цукор масою нетто 50 кг, пресований – насипом нетто 40 кг в нові тканинні або поліпропіленові мішки, горловину яких загортають, зав'язують або термозварюють. Відповідно до встановлених норм, тара не повинна забруднювати цукор і мати стороннього запаху.

Для транспортування цукру використовуються всі види транспорту (криті, сухі, без щілин, із дахом, який не протікає, із люками й дверима, що добре закриваються). Не дозволено перевозити цукор в брудних вагонах, контейнерах і трюмах зі слідами забруднювальних (вугілля, цемент, вапно, тощо), отруйних і з сильним запахом вантажів. Перед завантаженням готової продукції вагон, контейнер і трюм необхідно ретельно очистити, помити й продезинфікувати. Продукцію слід складати на дерев'яні піддони або застилати підлогу брезентом, папером або чистими паперовими обрізками, а зверху накрити брезентом.

Упакований цукор зберігають у складах, без упаковки – в силосах при температурі зберігання не вище 40°C й не нижче мінус 15°C із відносною вологістю повітря не вище 70 % для упакованого цукру і 60% – під час зберігання в силосах. Зберігають цукор шляхом складання штабелем горловиною в середину із граничною висотою кристалічного цукру, упакованого в тканинні або поліпропіленові мішки, – 36 рядів, цукру, упакованого в мішки із поліетиленовими укладками – 24 ряди, цукру в мішках і транспортних пакетах – 4 м, пресований цукор у картонних ящиках – 2 м. На кожен штабель заводять штабельний ярлик.

**Висновки.** Процес виробництва цукру є складним технологічним багатоступінчастим процесом. Знання працівниками правоохоронних органів особливостей технології виробництва цукру й іншої продукції, обліку й звітності дозволить вчасно проводити заходи щодо попередження, припинення й розкриття привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди й інших корисливих злочинів. Під час призначення й проведення судових експертиз у ході розслідування злочинів велике значення має залучення спеціалістів-товарознавців цукрової галузі. Враховуючи вищевикладене, призначення й проведення судових експертиз у ході розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва неможливе без використання спеціальних знань, що мають спеціалісти даної галузі.

#### Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII : редакція від 01.01.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
4. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.
5. ДСТУ 4623-2006 Цукор білий. Технічні умови. Наказ Держспоживстандарту України від 29.06.2006 № 177 // Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/document/view/id/5691>.
6. Архіпов В.В. Зміст предмету судово-товарознавчої експертизи / В.В. Архіпов, А.В. Архіпова // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 9–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07/avvcte.pdf>.
7. Архіпов В.В. Судово-товарознавча експертиза харчових продуктів: сучасний стан / В.В. Архіпов // Веб-портал часопису «Незалежний аудитор» [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://n-auditor.com.ua/uk/component/na\\_archive/976?view=material](http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/976?view=material).
8. Бандурка О.М. Становлення і напрями розвитку судової експертної служби в Україні / О.М. Бандурка // Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М.С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; М-во юстиції України, Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 16–18 [Електронний ресурс] – Режим доступу :

[http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1614/Suchasni%20napriamy%20rozvytku%20sudovoi%20ekspertyzy%20ta%20kryminalistyky\\_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1614/Suchasni%20napriamy%20rozvytku%20sudovoi%20ekspertyzy%20ta%20kryminalistyky_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

9. Булыга А.З. Анализ и оценка экспертных выводов в криминальных делах / А.З. Булыга // Тези виступів учасників конференції прокурорів-криміналістів, начальників управлінь карного розшуку, НДЕКЦ УМВС областей та обласних бюро судово-медичної експертизи МОЗ України (14–15 березня 2005 р.). – К. : Український центр духовної культури, 2005. – С. 27–36.

10. Гавриляк М.Я. Проблеми безпечності цукру білого за мікробіологічними показниками / М.Я. Гавриляк, Т. Годзюр // Товарознавчий вісник. – 2014. – Вип. 7. – С. 111–115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvis\\_2014\\_7\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvis_2014_7_19).

11. Комиссарова Я.В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве [Текст] : монография / Я.В. Комиссарова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 328 с.

12. Моїсєєв О.М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування [Текст] : монографія / О.М. Моїсєєв. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2011. – 424 с.

13. Моїсєєв О.М. Процесуальне значення допиту експерта / О.М. Моїсєєв // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики – 2009. – Вип. 9. – С. 120–143.

14. Назаренко Л.О. Експертиза товарів: слайд-курс (Розділ «Експертиза продовольчих товарів») [текст] навч. посіб. / Л.О. Назаренко – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 312 с.

15. Петрова І.А. Деякі аспекти призначення слідчим судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів / І.А. Петрова // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 602–606 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11piaect.pdf>.

16. Пчолкін В.Д. Особливості розслідування розкрадань, що вчинюються у сфері харчового виробництва / В.Д. Пчолкін // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 143–152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs\\_2011\\_4\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2011_4_22).

УДК 343.2

КОВТУН Я.О.

#### ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВРУЧЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ СТОРОНИ ЗАХИСТУ ПО ЗАКІНЧЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто процесуальні особливості вручення копії обвинувального акту й додатків до нього підозрюваному й захиснику, визначено законодавчі колізії, які дозволяють підозрюваному й обвинуваченому уникати можливості отримання обвинувального акту, тим самим затягуючи проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень. На основі визначених недоліків у зазначеному предметі дослідження запропоновано законодавчі зміни, спрямовані на впровадження механізму дій у разі відмови підозрюваного, захисника отримувати обвинувальний акт і додатки до нього чи з'являться для їх отримання.

**Ключові слова:** закінчення досудового розслідування, обвинувальний акт, реєстр матеріалів досудового розслідування, цивільний позов, підозрюваний, захисник підозрюваного.

В статье рассмотрены процессуальные особенности вручения копии обвинительного акта и приложений к нему подозреваемому и защитнику, определены законодательные коллизии, которые позволяют подозреваемому и обвиняемому избегать возможности получения обвинительного акта, тем самым затягивая проведение досудебного расследования уголовных преступлений. На основе определенных недостатков в данном предмете исследования предложены законодательные изменения, направленные на внедрение механизма действий в случае отказа подозреваемого, защитника получать обвинительный акт и приложения к нему или являться для их получения.

**Ключевые слова:** окончание предварительного расследования, обвинительный акт, реестр материалов досудебного расследования, гражданский иск, подозреваемый, защитник подозреваемого.

© КОВТУН Я.О. – магістрант (Національна академія внутрішніх справ)

The article deals the procedural peculiarities of delivery of a copy of the indictment act and its annexes to the suspect and the defense, determined the legal conflicts that allow the suspect and the accused to avoid the possibility of obtaining a guilty act thus delaying the pre-trial investigation of criminal offenses. Based on the shortcomings identified in that research the subject of legislative changes aimed at degeneration mechanism of action in the event of suspect defender to get a guilty act and its annexes or systematically fails to appear for their production.

**Key words:** *end of pre-indictment, registry of materials of pre-trial investigation, civil suit, suspect, suspect defender.*

**Постановка проблеми.** Закінчення досудового розслідування є квінтесенцією всієї діяльності правоохоронних органів щодо виявлення й розслідування кримінальних проваджень, забезпечення принципу невідворотності покарання в разі наявності в діях осіб ознак злочину. Однією із форм закінчення кримінального провадження є звернення до суду з обвинувальним актом. Саме вказана форма закінчення досудового розслідування є найбільш бажаною й очікуваною дією слідчої роботи й слугує одиницею виміру ефективності його роботи.

Проте необхідно наголосити, що натеper норми кримінального процесуального кодексу, які визначають порядок закінчення досудового розслідування шляхом звернення до суду з обвинувальним актом, далекі від свого ідеалу й мають низку процесуальних проблем, які поодиначі й в сукупності негативно впливають на сучасний стан досудового розслідування кримінальних правопорушень.

**Ступінь наукової розробки проблеми.** Важливі аспекти щодо визначення й сутності закінчення досудового розслідування шляхом звернення до суду з обвинувальним актом, вироблення нових наукових підходів були предметом наукових досліджень таких науковців, як Н.Б. Боржецька, Ю.М. Грошевий, М.О. Майгур, О.І. Марочкін, О.Р. Михайленко, О.Б. Муравін, Н.Г. Муратова, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, О.О. Торбас, Л.Д. Удалова й ін.

Визначаючи значний внесок вище вказаних авторів у дослідження процесуальних особливостей закінчення досудового розслідування кримінального провадження шляхом звернення до суду з обвинувальним актом, зазначимо, що натеper вченими й практичними працівниками не в повній мірі розглянуто сучасні процесуальні особливості вручення обвинувального акту й додатків до нього підозрюваному і його захиснику, а також є проблеми, які дозволяють стороні захисту маніпулювати цим правом у кримінальному процесі.

Таким чином, на основі існуючих практичних проблем, які пов'язані із маніпулюванням своїми правами стороною захисту в кримінальному процесі, вироблення нових теоретичних і практичних підходів для розв'язання цього складного із точки зору практичної діяльності питання означає вироблення нових конструктивних рішень, які в своїй сукупності сприятимуть підвищенню ефективної діяльності в досудовому розслідуванні й кримінальному провадженні України в цілому.

**Метою статті** є проведення наукового аналізу теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із процесуальними особливостями вручення копії обвинувального акту із додатками стороні захисту, на основі яких мають бути вироблені новітні підходи й шляхи розв'язання таких проблем.

**Виклад основного матеріалу.** Як відомо, складання обвинувального акта завершується діяльність слідчого щодо формування обвинувачення. У цьому процесуальному рішенні обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, мають бути встановлені всебічно й повно (тобто слідчий і прокурор мають досягти кінцевої мети доказування обставин кримінального правопорушення) [1, с. 152]. Крім того, як доцільно вважає М.О. Майгур, закінчення досудового слідства є етапом провадження в кримінальному провадженні, на якому слідчий закінчує свою роботу щодо дослідження доказів, які викривають особу у вчиненні злочину, й приймає остаточне рішення щодо подальшого руху кримінального провадження [3, с. 113]. У той же час слідчий як сторона обвинувачення має право лише надати матеріали кримінального провадження стороні захисту для ознайомлення й вивчення.

Складання обвинувального акта як одна із центральних дій на етапі закінчення досудового слідства можлива лише за наявності фактичних і юридичних (правових) підстав і умов у їх сукупності, які свідчать про можливість і своєчасність цієї дії. Якщо наявність підстав для складання обвинувального акта свідчить про можливість і своєчасність переходу до етапу закінчення досудового слідства на стадії досудового розслідування, здійснюваній у формі досудового слідства, то виконання умов свідчить про можливість і своєчасність, власне, складання обвинувального акта в межах етапу закінчення досудового слідства. При цьому виконання процесуальних дій (заходів забезпечення кримінального провадження, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій), що є умовою для складання обвинувального акта, може вплинути на розуміння прокурором, слідчим наявності підстав для складання обвинувального акта (наприклад, задоволення заявленого стороною захисту клопотання про проведення експертизи), що й свідчить про можливість складання обвинувального акта лише при встановленні до цього аналізованих вище підстав і умов у їх сукупності [2, с. 82].



Проте варто вказати, що після складання обвинувального акта й затвердження його прокурором виникає декілька процесуальних проблем, які в деяких випадках сторона захисту використовує для затягування процесуальних строків. Однією із таких процесуальних проблем є відсутність у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) чітких, нормативно закріплених обов'язків підозрюваного (особа, яка має такий статус після повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину чи яку затримано за підозрою у вчиненні злочину до моменту вручення їй обвинувального акту) й захисника підозрюваного з'явитися до прокурора для отримання обвинувального акта. У Кримінальному процесуальному кодексі щодо цього міститься лише загальний обов'язок, визначений в п. 1 ч. 7 ст. 42 КПК України, де зазначено, що підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб [4].

Відсутність чітко передбаченого обов'язку й механізму дій в описаній вище ситуації породжує велику плутанину під час вручення обвинувального акта із додатками й отримання розписки від підозрюваного і його захисника про їх отримання. Прикладом вказаного можуть бути ситуації, коли підозрюваного і його захисника було заздалегідь повідомлено про необхідність з'явитися до прокурора для отримання обвинувального акта, але вони не з'явилися і всіляко ігнорують цю процесуальну дію, посилаючись на незрозумілі, надумані причини із метою затягування кримінального процесу й здійснення спроб уникнути кримінальної відповідальності. У даному випадку мова йде про дві найбільш типові ситуації, коли підозрюваний чи його захисник відмовляються отримувати обвинувальний акт. Одна із них має місце, коли підозрюваний перебуває під вартою або цілодобовим домашнім арештом і з метою закінчення строку запобіжного заходу після відкриття матеріалів кримінального провадження здійснює спроби якомога довше знайомитись із матеріалами кримінального провадження. Однак у даному випадку ці процесуальні повноваження сторони захисту цілком можливо обмежити в правовому полі, але неможливо обмежити й зобов'язати таку особу отримати обвинувальний акт, реєстр матеріалів кримінального провадження й цивільний позов у разі його заявлення – на даний час такий порядок відсутній і не передбачений ніяким нормативним документом.

У такому випадку підозрюваний із метою отримання бажаного результату, а саме закінчення запобіжного заходу, пов'язаного із обмеженням волі, свідомо вчиняє дії, направлені на неможливість отримання обвинувального акта, як от: відмова прокурору писати розписку після фактичного отримання або не отримання обвинувального акта; в разі перебування підозрюваного в місцях попереднього ув'язнення – небажання його виходити із камери на виклик до прокурора, який перебуває в слідчий кімнаті, посилаючись на поганий стан здоров'я.

Інша ситуація, яка прямо пов'язана із небажанням отримувати обвинувальний акт і додатки до нього, має місце, коли підозрюваний перебуває на волі й до нього не застосовано запобіжного заходу, пов'язаного із обмеженням волі, а застосовано інший вид заходу забезпечення кримінального провадження, наприклад, відсторонення від посади на певний строк. У зв'язку із цим підозрюваний і його захисник із метою затягування й відмови від отримання обвинувального акту здійснюють дії, направлені на припинення заходу забезпечення кримінального провадження у своїх особистих цілях, а саме – для відновлення трудової діяльності й можливості за допомогою владних повноважень вчиняти дії, спрямовані на здійснення тиску на сторони процесу для затягування кримінального провадження або уникнення кримінальної відповідальності.

Процесуальна особливість вищезазначених ситуацій і прогалини в КПК України, на нашу думку, полягають у тому, що після відкриття матеріалів кримінального провадження не передбачено проведення будь-яких процесуальних дій (заходів забезпечення кримінального провадження, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій), крім надання доступу до матеріалів кримінального провадження, зокрема щодо обмеження строку ознайомлення із матеріалами кримінального провадження й вручення обвинувального акта. Відповідно, сторона захисту вживає заходів щодо затягування стадії ознайомлення із матеріалами кримінального провадження, тим самим будуючи стратегію судового розгляду кримінального провадження, а в певних ситуаціях здійснює заходи щодо протидії розслідуванню (підкуп свідків, потерпілого, працівників правоохоронного органу й суду).

У зв'язку із вищерозглянутими процесуальними проблемами, пов'язаними із врученням обвинувального акту підозрюваному і його захиснику, на нашу думку, із метою вдосконалення кримінального процесуального законодавства в даному напрямку необхідно внести законодавчі зміни до КПК України й додати до ст. 293 частину 2, яку викласти в такій редакції: «У разі відмови підозрюваного та/або захисника отримувати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру й копію реєстру матеріалів досудового розслідування, копії цивільного позову (в разі його подання) прокурор здійснює фіксацію такої відмови в протоколі проведення процесуальної дії, а у випадку неможливості такої фіксації – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень».

Разом із тим для приведення у відповідність норм КПК із вище вказаними змінами нами пропонується внести зміни до п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК України й викласти її в такій редакції: «Розпис-

ка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування, крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу, або, в разі відмови в отриманні – протокол проведення процесуальної дії чи інший документ, що підтверджує факт надання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, й реєстру матеріалів досудового розслідування, крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу».

Отже, нормативне закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України вищезазначених положень дасть змогу процесуально реагувати на свідоме небажання сторони захисту ознайомлюватися з обвинувальним актом, отримувати його копії й додатків до нього. Також вказані пропозиції усунуть правові помилки розробників КПК України й побудують ефективний механізм дій, направлених на забезпечення принципу невідворотності покарання.

#### Список використаних джерел:

1. Марочкін О.І. Особливості мотивування слідчим обвинувального акта / О.І. Марочкін // Питання боротьби зі злочинністю. – 2015. – Вип. 29. – С. 151–162.
2. Боржецька Н.Л. Підстави та умови складання обвинувального акта / Н. Боржецька // Юридична Україна. – 2014. – № 8. – С. 77–83 [Електронний ресурс].
3. Майгур М.О. Обвинувальний висновок: теоретичні та практичні питання / М.О. Майгур // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Число 1. – С. 113–119.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року // Голос України. – 2012. – № 90–91 від 19.05.2012.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.

УДК 343.977

МОРОЗОВ Д.А.

### РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ: СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ

У статті здійснено комплексний аналіз статистичних даних щодо сучасного стану розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель у період 2013–2016 років. Виявлено тенденцію до збільшення в державі фактів незаконного культивування нарковмісних рослин. Констатується значний обсяг закритих кримінальних проваджень і зволікання досудового розслідування. Установлено негативний вплив реорганізації органів Національної поліції України на стан розслідування злочинів за статтею 310 Кримінального кодексу України. Доводиться, що скорочення кількості кадрів призвело до збільшення завантаженості слідчих та оперативних працівників. Із позиції організації розслідування найвагомішою причиною зазначається недостатність вироблених наукових рекомендацій щодо процесу збирання, перевірки й оцінювання доказів. Визначається доцільність використання методу статистичного аналізу під час дослідження криміналістичної характеристики. У зв'язку з цим розглянуто її теоретичне і практичне значення як невід'ємного складника криміналістичної методики. Для пошуку кореляційних зв'язків пропонується така структура криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель: дані про особу злочинця; предмет злочинного посягання; обстановка злочину; спосіб злочину; слідова картина.

**Ключові слова:** статистичний аналіз, незаконний обіг наркотиків, психотропні речовини, прекурсори, нарковмісні рослини, посів або вирощування снотворного маку чи конопель.

В статті здійснений комплексний аналіз статистических даних слідственої практики относительно расследования незаконного посева и выращивания снотворного мака или конопли в период 2013–2016 годов. Выявлена тенденция к увеличению в государстве фактов незаконного культивирования наркотикосодержащих растений. Констатируется значительный объем закрытых уголовных производств и затягивание досудебного расследования. Установлено негативное влияние реорганизации органов Национальной полиции Украины на последующий процесс расследования преступлений по статье 310 Уголовного кодекса Украины. Указывается, что сокращение количества кадров привело к увеличению загруженности следователей и оперативных работников. С позиции организации расследования наиболее весомой причиной является недостаточная эффективность научных рекомендаций по собиранию, проверке и оценке доказательств. Отмечается необходимость усовершенствования существующих методических рекомендаций, касающихся расследования незаконного посева или выращивания снотворного мака либо конопли, и обеспечения на этой основе повышения квалификации работников органов досудебного расследования и уголовной полиции. Определяется целесообразность использования метода статистического анализа при исследовании криминалистической характеристики. В связи с этим рассмотрены ее теоретическое и практическое значение как неотъемлемой составляющей криминалистической методики. Для поиска корреляционных связей предлагается следующая структура криминалистической характеристики: данные о личности преступника; предмет преступного посягательства; обстановка преступления; способ преступления; следовая картина.

**Ключевые слова:** статистический анализ, незаконный оборот наркотиков, психотропные вещества, прекурсоры, наркотикосодержащие растения, посев или выращивание снотворного мака или конопли.

It was carried out a comprehensive analysis of statistics of the investigative practice in this scientific article concerning the investigation of illegal sowing and the cultivation of the sleepy poppy or hemp in the period 2013–2016. There is a tendency of increasing the facts of illegal cultivation of narcotic plants in the state. It is stated that there is a significant amount of closed criminal production and a delaying the pre-trial investigation. It was determined the negative influence of the reorganization of the bodies of the National Police of Ukraine on the subsequent process of investigation of crimes under Article 310 of the Criminal Code of Ukraine. This indicates that that the reduction in the number of cadres led to an increase in the workload of investigators and operatives. In the view of the organization of the investigation, the most significant reason is the insufficient effectiveness of scientific recommendations in the gathering, verification and evaluation of the evidences. The author notes the necessity to improve existing methodological recommendations concerning the investigation of illegal sowing or the cultivation of sleepy poppy and to guarantee on this basis, the raising the level of the professional employees' skills of pre-trial investigation bodies and the criminal police. It was carried out the expediency of using the method of statistical analysis in the inquiring into a criminalistic characteristic. As a result, the author considers its theoretical and practical significance as an integral part of the criminal methodology. To search the correlation links, the following structure of the criminalistic characteristic is proposed: data of the offender's personality; the subject of criminal assault; the situation of the crime; the method of crime; the place of crime.

**Key words:** statistical analysis, drug trafficking, psychotropic substances, precursors, narcotic plants, sowing or growing of sleepy poppy or hemp.

**Вступ.** Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року передбачає посилення заходів стосовно протидії протиправному вирощуванню нарковмісних рослин та отримання з них психоактивних речовин, що є одним із основних напрямів діяльності правоохоронних органів у боротьбі із цим негативним явищем [1]. Вирішення зазначеної проблеми неможливе без належного виявлення, розслідування незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів і запобігання йому, а особливо протиправному посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель. Натомість в Україні спостерігається збільшення виявлених кримінальних правопорушень, передбачених статтею 310 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель). Так, згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України, із січня по грудень 2013 року обліковано 1 782 кримінальні правопорушення, а у 2014 році ці показники зросли до 2 013 злочинів, що на 13% більше [3]. Варто зауважити, що ми не можемо зіставляти кількісно-якісні показники роботи правоохоронних органів за 2013–2014 роки з показниками 2015–2016 років, оскільки внас-

лідок окупації Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької й Луганської областей суттєво зменшився обсяг зареєстрованих кримінальних правопорушень за статтею 310 КК України. З об'єктивних причин правоохоронні органи України неспроможні достеменно встановити точну кількість цих злочинів на невідконтрольованих нашої державі територіях.

Продовжуючи розглядати динаміку злочинності у сфері незаконного культивування наркомістких рослин, зазначимо, що з 2015 року також спостерігається тенденція до їх збільшення. Так, із січня по грудень зазначеного року обліковано 1 637 проваджень, а у 2016 році – 1 766, що на 8% більше [3]. Наведене свідчить про недосконалість боротьби правоохоронних органів у цьому напрямі. Як наслідок, неприягнення до кримінальної відповідальності винних осіб прямо впливає на вчинення ними нових злочинів.

Значний внесок у дослідження питання розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів зробили такі вчені, як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, Л.Г. Бордогов, Т.В. Варфоломєєва, В.К. Весельський, В.О. Волинський, О.Ю. Головін, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, А.В. Гусєв, О.О. Ейсман, В.А. Журавель, З.М. Соколовський, А.В. Іщенко, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.Я. Колдін, В.П. Колмаков, М.В. Костицький, І.І. Котюк, В.В. Коваленко, В.О. Коновалова, М.В. Кривонос, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'яничков, В.М. Махов, Р.П. Марчук, Е.Б. Мельникова, Г.М. Меретуков, В.С. Мітрічев, Г.М. Надгорний, О.В. Одерій, М.А. Погорецький, О.Р. Росинська, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов, В.В. Семенов, Д.Б. Сергєєва, П.Т. Скорченко, В.О. Снетков, В.В. Тіщенко, Л.Є. Чистова, Ю.М. Чорноус, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, М.С. Шумило, І.Я. Фрідман, В.М. Хрустальов, П.В. Цимбал, М.П. Яблоков і багато інших. Проте питання щодо розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель за допомогою комплексного статистичного аналізу слідчої практики за останні роки ніким не досліджувалися.

**Постановка завдання.** Метою статті є аналіз статистичних даних і слідчої практики щодо сучасного стану розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель і можливості використання цього методу під час розробки криміналістичної методики.

**Результати дослідження.** Статистичний аналіз – це процес вивчення й зіставлення отриманих цифрових даних між собою та з іншими даними, їх узагальнення. В аспекті, який ми розглядаємо, аналіз – це єдність пізнання й оцінювання. Через систему ознак і характеристик у процесі пізнання отримуються фактичні дані про правопорушення та державні заходи протидії їм. Оцінювання ж вимагає зіставлення розрахованих статистичних показників із низкою інших даних для вирішення тактичних завдань під час досудового розслідування й розробки відповідних методичних рекомендацій.

Кінцева мета аналізу правопорушень полягає в удосконаленні державних заходів соціального контролю на підставі виявлених їх тенденцій і закономірностей, взаємозв'язків і взаємозалежностей, що кількісно вимірюються [3].

Одним із основних показників якості роботи правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю є встановлення особи підозрюваного. У зв'язку з цим ми з'ясували, що у 2013 році в Україні за вчинення злочинів, передбачених статтею 310 КК України, вручено повідомлення про підозру 1 684 особам, а у 2014 році – 1 923 особам, що на 14,2% більше, ніж у попередньому році. Відповідно, у 2015 році вручено повідомлень про підозру 1 516 особам, тоді як у 2016 році – 1 527, що також майже на 2% більше [3].

Кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, у 2013 році становила 1 639 проваджень, а у 2014 році – 1 754, що більше на 7%. Проте з 2015 року обвинувальних актів помітно поменшало – 1 405, а у 2016 році – 1 367. Отже, різниця між цими показниками становить близько 3% [3].

Водночас змушені констатувати значний обсяг закритих кримінальних проваджень на стадії досудового розслідування. Зокрема, у 2013 році всього закрито 2 093 кримінальні провадження за статтею 310 КК України, у 2014 році – 1 686, у 2015 – 1 408, у 2016 році – 1 806, що на 28% більше, ніж торік [3].

Негативна тенденція спостерігається щодо збільшення обсягу кримінальних проваджень, у яких на кінець звітного періоду не прийнято рішення про їх закінчення або закриття. Попри те що у 2013 році облікованих проваджень за статтею 310 КК України було значно більше, ніж у 2015–2016 роках, таких проваджень налічувалося лише 87 (4,8%), а у 2014 – 95 (4,7%). Проте у 2015 році їх кількість значно збільшилася і становила вже 126 (7,6%), а у 2016 році сягала 256 (14,5%) [3], що свідчить про стрімке зростання обсягу наведених проваджень майже втричі лише за кілька останніх років. Так пояснюється тенденція зменшення закінчених кримінальних проваджень зі складанням обвинувального акта.

Певною мірою ці негативні процеси викликані реорганізацією та реформуванням органів Національної поліції України, внаслідок чого скорочено велику кількість кадрів і значно збільшена завантаженість слідчих та оперативних працівників. Однак із позиції організації розслідування найвагомішою причиною все ж таки є недостатність вироблених наукових рекомендацій у процесі збирання, перевірки й оцінювання доказів, зокрема йдеться про розробку методики розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Використовуючи метод статистичного аналізу, насамперед варто дослідити таку категорію, як криміналістична характеристика, і спробувати розглянути її теоретичне і практичне значення як невід'ємного складника криміналістичної методики. На нашу думку, для пошуку кореляційних зв'язків між її елементами найоптимальнішою є така структура криміналістичної характеристики:

- дані про особу злочинця;
- предмет злочинного посягання;
- обстановка злочину;
- спосіб злочину;
- слідова картина.

Теоретична важливість криміналістичної характеристики полягає насамперед у системному описі криміналістично-значущих елементів, у визначенні зв'язків і залежностей між ними. Це значно розкриває нові можливості в дослідженні слідової картини, джерел і характеру доказової інформації або криміналістично-вагомих ознак. Викладені в ній положення істотно впливають на розробку наукових рекомендацій щодо застосування методів, прийомів і засобів, спрямованих на встановлення особи злочинця та розслідування всіх обставин кримінального правопорушення. Усе це надає можливість побудувати типові моделі й розробити на їх основі рекомендації щодо виявлення та використання нових джерел інформації про злочин.

Практичне значення криміналістичної характеристики незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель полягає передусім у зіставленні наявних даних про конкретний злочин із системою узагальнених відомостей про раніше встановлені факти, що дає змогу виділити аналогічні злочини за криміналістично значимими схожими ознаками. На цій основі висуваються найвірогідніші версії щодо особи злочинця, виявляються нові джерела доказів, планується подальше розслідування й установлюються інші важливі обставини кримінального правопорушення.

*Дані про особу злочинця.* Будь-яка подія злочину містить сліди про особу, яка його вчинила, а також деякі відомості щодо її особистості (соціально-психологічні властивості, злочинний досвід, професія, майновий стан, спеціальні знання, місце проживання, вік, стать тощо). Виявлення всіх можливих форм вираження особистості зовні сприяє викриттю злочинця та допомагає розробити оптимальний комплекс заходів щодо розслідування фактів, пов'язаних із незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель.

З усіх вищенаведених ознак особи злочинця найбільший інтерес становлять соціально-демографічні дані (стать, вік, освіта, рід занять), відомості соціально-правового характеру (факт судимості й учинення адміністративних правопорушень), інформація виробничо-побутового характеру (характеристики за місцем проживання, роботи та навчання).

За допомогою статистичного аналізу за єдиними звітами про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України 2013–2016 років нами встановлено, що незаконні посіви або вирощування снотворного маку чи конопель здійснювалися злочинцями здебільшого самотужки. Групою осіб у 2013 році вчинено лише 15 злочинів (0,9% від загальної кількості осіб, яким вручено повідомлення про підозру), у 2014 році – лише 6 злочинів (0,3%), а у 2015 році взагалі задокументовано лише один такий факт. Зрештою, у 2016 році групою осіб учинено 6 злочинів, тобто 0,4% [3]. Такий стан пояснюється тим, що підозрювані не зацікавлені визнавати факт групового вчинення злочину, оскільки це є кваліфікованою ознакою, передбаченою частиною 2 статті 310 КК України. Водночас правоохоронні органи не в змозі провести ретроактивне дослідження фактів, за якими можливо було б здійснити перевірку на причетність інших співучасників незаконного культивування наркомістких рослин.

Стосовно вчинення злочинів особами, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності: у 2013 році цей вид злочину інкримінувався 273 особам (16,2%), у 2014 році – 286 (15%), у 2015 році – 254 (17%), у 2016 році – 222 (14%). Отже, майже кожний шостий злочин учинявся особою, яка мала судимість.

За результатами вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за статтею 310 КК України, встановлено, що більшість цих злочинів вчинялися чоловіками у віці від 25 до 40 років, жінками – від 35 до 50 років. Цікавим є те, що практично 95% чоловіків та жінок мають середню освіту (загальну, спеціальну, технічну). Винятками є вчинення злочину особами з вищою освітою. Водночас у 90% чоловіків і 85% жінок на момент учинення злочину ніде не працювали або задовольнялись тимчасовими заробітками. 43% чоловіків мали судимість або були не судимими в порядку статті 89 КК України. При цьому 86% чоловіків, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, судимі за вчинення злочинів, передбачених статтями 307, 309 КК України. Жінок, які б притягувалися до кримінальної відповідальності, не виявлено. Заслугує на увагу й такий факт: 89% чоловіків вирощували конопелі, а жінки, навпаки, – вирощували мак (92%). Пояснюється це тим, що чоловіки культивували наркомісткі рослини для особистого вживання або збуту, а жінки – для приготування продуктів харчування (насіння маку як кулінарний інгредієнт). Жінки вчиняли злочин одноосібно, а чоловіки лише у 2% випадках вирощували мак або конопелі за попередньою змовою.

Незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель майже не вчиняється неповнолітніми особами. Підтвердженням цьому є офіційна статистика Генеральної прокуратури України,

а саме: у 2013 році неповнолітніми вчинено 5 таких злочинів, тобто 0,3%; у 2014 році – жодного; у 2015 році – лише по одному, а у 2016 році – 2 (0,1%) [3].

Щодо вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння, то за статистичними даними встановлено майже повну відсутність таких випадків. Зокрема, у 2013 році в стані сп'яніння вчинялося 4 злочини; у 2014 та 2015 роках – лише 1, а у 2016 році – взагалі жодного. Очевидно, що під час судового розслідування неможливо достеменно встановити факт уживання алкоголю та наркотиків під час учинення злочину, оскільки це кримінальне правопорушення здебільшого вчиняється як продовжений злочин, а для констатації такого стану потрібно проводити щонайменше медичний огляд або освідчення. Сам підозрюваний украй незацікавлений визнавати факт свого сп'яніння на момент учинення злочину, оскільки це є обтяжуючою обставиною, яка несприятливо впливає на обрання заходу покарання.

*Предметом злочинного посягання досліджуваного виду злочину можуть бути будь-які види снотворного маку чи конопель (опійний або олійний мак, індійська чи іншого сорту конопля тощо). Характерною особливістю незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель є те, що, окрім гранично допустимого вмісту наркотичних засобів у цих рослинах, визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2013 року № 770, для кваліфікації за частиною 2 статті 310 КК України необхідно встановити вирощування п'ятисот і більше рослин. Під час підрахунку кількості рослин окремою вважається та, яка має самостійний корінь, а кількість її стебел у розрахунок не береться. Якщо культивуються рослини різних видів (тобто й маку, і конопель), то слідчий під час установлення їх кількості та вирішення питання про кваліфікацію дій винного повинен керуватися Постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4, відповідно до якої допускається їх складання.*

*Обстановка злочину.* У криміналістиці під цією категорією в широкому значенні розуміють середовище, тобто сукупність умов, зв'язків, відносин, що склалися на певній території в період часу події; у вузькому значенні – частину обставин злочину, що характеризують місце й час його вчинення. Щодо місця й часу злочину, передбаченого статтею 310 КК України, то, як свідчить аналіз вивчених нами кримінальних проваджень, вони взаємопов'язані та залежать один від одного. Якщо місцем учинення незаконного посіву й вирощування є або присадибні ділянки, або ділянки місцевості, розташовані за межами населеного пункту, то часом скоєння злочину буде літній період, коли наявні природні умови для культивування маку й конопель. Зазвичай цвітіння маку відбувається в серпні, а період його дозрівання становить два місяці. Якщо засіяти мак ранньою весною, то можна отримати його постійне цвітіння з травня до кінця літа. Вегетаційний період конопель – від 65–70 (у північній) до 140–160 (у південній) діб. Швидкі сходи її з'являються при температурі ґрунту не менш ніж 8–10°C. Якщо ж рослини культивуються в приміщенні (приватних помешканнях, присадибних будівлях господарського призначення), то час злочину не має прив'язки до конкретного сезону й за умов дотримання технології розведення рослин (температура, світло, полив, удобрення ґрунту тощо) незаконний посів і вирощування може відбуватися протягом усього року.

*Спосіб злочину.* Зазначений елемент криміналістичної характеристики злочинів є одним із найбільш важливих. Саме в ньому частіше за все міститься найбільший обсяг криміналістичної інформації, який дає змогу зорієнтуватися в суті того, що відбулось, окремих обставинах події, колі осіб, серед яких необхідно викривати злочинця, намітити оптимальні шляхи розслідування.

Зміст діяльності незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель передує діяльності полягає в їх культивуванні. *Посів* характеризується внесенням у відкритий (тимчасовий – закритий) ґрунт насіння цих рослин, висаджуванням придбаної або вирощеної розсади таких рослин. Доказове значення мають виявлені місця зосередження розсади, плантацій із посівами цих рослин, їх місцезнаходження, розміри, вид і кількість рослин, що вирощуються. *Вирощування* – охоплює дії з догляду за посівами (обробка міжрядь, розпушування землі, боротьба зі шкідниками і хворобами, знищення бур'янів, підживлення добривами, поливання, догляд за розсадою тощо) в домашніх умовах (у горщиках, спеціальних конструкціях, гідробоксах), теплицях, на земельних ділянках тощо. Характерними способами приховування є висівання таких рослин у місцях вирощування сільськогосподарських культур (між насадженнями соняшника, кукурудзи, рапсу тощо); за межами населених пунктів, на важкодоступних ділянках лісових масивів, садівничих товариств тощо [4, с. 914; 5, с. 26].

Стосовно *способу підготовки* до вчинення незаконного посіву та вирощування маку або конопель, то він може полягати в діях, спрямованих на пошук насіння (розсади) маку чи конопель, місця, де вони будуть вирощуватись, у підготовці умов для культивування (освітлення, полив, удобрення ґрунту тощо), підборі та ознайомленні зі спеціальною літературою, підборі сільгоспінвентарю й технічних засобів. Не виключено, що злочин буде вчинено не самостійно, тому підготовка може містити й дії з підшукування співучасників.

Щодо підготовки посівного матеріалу існує досить багато фактів купівлі та продажу насіння маку й конопелі через мережу Інтернет із використанням при цьому соціальних мереж і різного роду сайтів. Переселення відбувається здебільшого через кур'єрські служби доставки й пошту. З матеріалів

кримінальних проваджень нами встановлені випадки передавання насіннєвого матеріалу через водіїв автобусного транспорту і провідниками пасажирських залізничних вагонів.

*Спосіб приховування.* Як свідчить аналіз слідчої практики, приховування злочину може відбуватися шляхом: 1) укривання інформації або її носіїв; 2) знищення інформації та (або) її носіїв; 3) маскуванню інформації та (або) її носіїв; 4) фальсифікація інформації та (або) її носіїв; 5) змішані способи, представлені різними видами інсценування. Щодо досліджуваної категорії злочинів дії з його приховування можуть реалізовуватись шляхом маскуванню ділянок, на яких засіяно мак чи коноплі, від сторонніх осіб і представників правоохоронних органів чи вибору території, що забезпечує приховане вирощування вказаних рослин. Це досягається шляхом культивування маку або конопель за межами нанесених пунктів, у лісосмузі, в місцях вирощування сільськогосподарських рослин (між насадженнями) тощо. Так, останнім часом нерідкими є випадки, коли мак або коноплі вирощують між рядками кукурудзи та соняшника. До приховування також можна зарахувати таємний збір «урожаю», обладнання місць для зберігання вирощених рослин тощо.

*Слідова картина злочину.* У криміналістиці є загальновизнаним поділ слідів злочинів на матеріальні, що виникають як результат взаємодії різних об'єктів (сліди-відображення, сліди-предмети, сліди-речовини), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені у свідомості людини). Для незаконного посіву й вирощування маку та конопель є характерним виявлення всіх перелічених видів слідів. Так, до матеріальних слідів, що можуть залишатися внаслідок учинення злочину, можна зарахувати:

– сліди-відображення: сліди ніг на ґрунті, де вирощувались рослини; транспортних засобів, що використовувались злочинцем; сліди пальців рук на предметах, що застосовувались для культивування рослин, на упаковці, в якій зберігалось насіння, чи в місцях зберігання нарковмісного матеріалу тощо;

– сліди-предмети: залишені злочинцем недопалки цигарок; сірники; пакувальний матеріал; сільськогосподарське знаряддя; записи, які можуть свідчити про протиправну діяльність особи; спеціальна література; засоби виготовлення наркотиків тощо;

– сліди-речовини: виготовлені наркотичні засоби; речовини, що використовуються для виготовлення наркотиків; речовини, що застосовувались як добрива.

**Висновки.** Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що нині виникла необхідність удосконалення наявних методичних рекомендацій щодо розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель і забезпечення на цій основі підвищення професійної майстерності працівників органів досудового розслідування та кримінальної поліції. Статистичний метод дає змогу узагальнити відповідні закономірності для оптимальної побудови криміналістичної моделі. Адже розслідування будь-яких злочинів буде ефективним лише за умови врахування результатів узагальнення слідчої практики й використання апробованих криміналістичних рекомендацій і наукових знань.

Статистичний аналіз використовується для дослідження окремих елементів криміналістичної характеристики й встановлення кореляційних зв'язків між ними. Це дасть змогу здійснити насамперед належний ретроактивний аналіз події злочину і сформулювати найоптимальніші напрями його розслідування. Особливого значення для встановлення криміналістично-вагомої інформації набувають такі зв'язки, як «особа злочинця» – «місце й час учинення злочину»; «способи незаконного культивування нарковмісних рослин» – «обстановка вчинення злочину»; «місце й час учинення злочину» – «особа злочинця»; «предмет злочинного посягання» – «особа злочинця»; «предмет злочинного посягання» – «способи незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель»; «предмет злочинного посягання» – «типові сліди злочину» тощо.

#### Список використаних джерел:

1. Про затвердження Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 735-р // Верховна Рада України: офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>.

2. Поняття статистичного аналізу та його основні завдання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/126/>.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення // Генеральна прокуратура України: офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

4. Наукова-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-е вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

5. Чистова Л.Е. Расследование незаконного культивирования наркотикосодержащих растений : [монография] / Л.Е. Чистова. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 184 с.

**СПІВВІДНОШЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ**

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів визначено співвідношення понять «судова експертиза» та «експертне дослідження» в залежності від підстав для їх проведення. Вказано, що, говорячи про експертне дослідження, яке проводиться у кримінальному провадженні за зверненням органу досудового розслідування, необхідно мати на увазі судову експертизу. Проаналізовано процесуальний порядок призначення та проведення судових експертиз. Констатовано необхідність удосконалення відомчих нормативно-правових актів щодо діяльності підрозділів Експертної служби МВС України з проведення судових експертиз та експертних досліджень.

**Ключові слова:** *судова експертиза, експертне дослідження, експертна служба, підстави проведення судової експертизи та експертного дослідження.*

В статье на основе анализа нормативно-правовых актов определена разница между понятиями «судебная экспертиза» и «экспертное исследование», которая заключается в основаниях для их проведения. Указано, что, говоря об экспертном исследовании, которое проводится в уголовном производстве по ходатайству органа досудебного расследования, необходимо иметь в виду судебную экспертизу. Проанализирован процессуальный порядок назначения и проведения судебных экспертиз. Констатирована необходимость совершенствования ведомственных нормативно-правовых актов, которые касаются деятельности подразделений Экспертной службы МВД Украины по проведению судебных экспертиз и экспертных исследований.

**Ключевые слова:** *судебная экспертиза, экспертное исследование, экспертная служба, основания проведения судебной экспертизы и экспертного исследования.*

In the article on the basis of analysis of normative-legal acts the difference between the concepts of “forensic investigation” and “expert research”, which is the reason for their conduct was determined. It is indicated that speaking about expert research, that is conducted in criminal proceedings at the request of pre-trial investigation body, one must have in mind a forensic expertise. There were analyzed procedural order of appointment and carrying of out forensic expertise. The author stated the necessity for improvement of departmental regulatory acts concerning the activities of the Expert Service of the MIA of Ukraine to conduct forensic expertise and expert researches.

**Key words:** *forensic expertise, expert research, expert service, grounds of forensic examination and expert research.*

**Постановка проблеми.** Важливу роль у протидії злочинності відіграють техніко-криміналістичні засоби, що можуть використовуватися як на стадії виявлення ознак злочину (під час огляду місця події), так і під час досудового розслідування та судового розгляду. Такі засоби дозволяють виявити сліди злочину, зафіксувати їх, вилучити й дослідити. Особливе значення у процесі розслідування злочинів і забезпечення притягнення винних до кримінальної відповідальності має дослідження слідів злочину, що дозволяє залучити їх до кримінального провадження, надавши їм статус доказів. Одним із видів досліджень, що проводяться під час досудового розслідування, є експертні дослідження, які здійснюються підрозділами Експертної служби МВС України. Тому, зважаючи на важливість результатів таких експертних досліджень, виникає необхідність вивчення їх співвідношення та особливостей проведення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми проведення судових експертиз та експертних досліджень були предметом дослідження значної кількості вчених, таких як: Т.В. Авер'янова, О.В. Батюк, В.Ф. Берзін, М.Б. Вандер, В.А. Волинський, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, О.О. Закатов, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, В.В. Коваленко, З.А. Ковальчук, Ю.Г. Корухов, З.С. Меленевська, В.С. Мітричев, Ю.Н. Оропай, М. Романов, І.В. Піріг, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, М.Н. Таран, О.П. Удовенко, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський тощо.



Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження розглядуваної проблематики. Проте, переважно досліджувались особливості проведення окремих видів експертиз.

Невирішені раніше проблеми. Водночас реформування кримінального процесуального законодавства й системи правоохоронних органів зумовлюють необхідність у детальному аналізі нормативно-правових актів і дослідженні особливостей проведення судових експертиз та експертних досліджень підрозділами Експертної служби МВС України.

**Метою** даної статті є визначення співвідношення й особливостей проведення судових експертиз та експертних досліджень підрозділами Експертної служби МВС України.

**Виклад основного матеріалу.** У науковій літературі та нормативно-правових актах досить часто використовуються два терміни – «судова експертиза» та «експертне дослідження». Нерідко вони вживаються як синоніми, іноді як ціле й частина, а в інших випадках – як самостійні відокремлені поняття.

Так, ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що «судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [1]. У вказаному Законі в переважній більшості випадків мова йде про судову експертизу як дослідження, що проводиться експертом. Лише у п. 6 ч. 1 ст. 13 згадується серед інших прав судового експерта право проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом [1].

У Положенні про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженому наказом МВС України від 03 листопада 2015 р. № 1343, серед основних завдань Експертної служби передбачено: 1) здійснення судово-експертної діяльності; 2) забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду; 3) у межах компетенції проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу» [2].

Отже, у наведеному Положенні досить розпливчато вказується різниця між судовою експертизою та експертним дослідженням. Однак очевидно, що це різні поняття, адже законодавець розмежує діяльність судових експертів на досудовому розслідуванні та експертних досліджень на договірних засадах.

Така невизначеність у діяльності Експертної служби МВС України існує через відсутність постійно діючого нормативного документа, який би регулював експертну діяльність. Так свого часу діяльність підрозділів Експертної служби регулювалася Настановою про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, що на даний час втратила чинність. У вказаній Наставі розмежування судових експертиз та експертних досліджень здійснювалося в залежності від виду діяльності, у процесі якої вони проводилися, та підстав їх проведення. Зокрема, судові експертизи проводилися у слідчій діяльності, а експертні дослідження – за завданнями оперативних підрозділів на підставі письмового завдання їх керівників. Крім того, Настава чітко регулювала види експертиз та експертних досліджень, а також порядок й особливості їх проведення.

У 2012 р. після набрання чинності КПК України деякі положення вказаного нормативного акта втратили свою актуальність, тому у 2013 р. було прийнято Інструкцію про порядок проведення та оформлення експертних досліджень, що на деякий час у певній мірі допомогла вирішити вказані питання, хоча вона була досить недосконалою. Після реорганізації Експертної служби МВС України вказаний нормативний акт не відповідав вимогам практики. Для усунення зазначеної прогалини наказом Експертної служби МВС України від 11 листопада 2016 р. № 64н було затверджено Тимчасову інструкцію з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС (далі – Тимчасова інструкція). Таким чином, на сьогодні відомство у своїй діяльності керується лише тимчасовим внутрішнім актом. Крім того, аналіз положень даного документа дозволяє зробити висновок, що він потребує доповнення та уточнення. Тому вказана проблема вимагає негайного вирішення шляхом розробки й прийняття відповідного наказу МВС України.

Положення Тимчасової інструкції з приводу предмета нашого дослідження встановлюють лише поняття «експертне дослідження», під яким розуміється дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, що не перебуває в досудовому розслідуванні чи судовому провадженні, за зверненням юридичних або фізичних осіб. Однак, у тексті Тимчасової інструкції прослідковується, що законодавець розрізняє поняття «експертне дослідження» та «судова експертиза». Так п. 5 розд. 1 встановлює, що «працівники ДНДЕКЦ, НДЕКЦ можуть залучатися для вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань, шляхом проведення судових експертиз та експертних досліджень матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події:

1) на стадіях досудового розслідування та судового розгляду справ у кримінальному, виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення.

Підставою для проведення судових експертиз є процесуальний документ про призначення судової експертизи (постанова або ухвала), складений уповноваженою на те особою (органом), або

письмове звернення сторони захисту у кримінальному провадженні на договірних засадах, у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік поставлених експерту питань, об'єкти, що підлягають дослідженню, та надані зразки;

2) за матеріалами, що не перебувають у досудовому розслідуванні чи судовому провадженні, за зверненням юридичних або фізичних осіб.

Підставою для проведення експертного дослідження є письмова заява ініціатора з обов'язковим зазначенням його реквізитів, переліку питань, що підлягають вирішенню, та об'єктів дослідження й зразків, що надаються» [3].

Отже, очевидно, що законодавець розрізняє судову експертизу та експертне дослідження залежно від їх відношення до кримінального процесу (досудового розслідування й судового провадження) та підстав для проведення.

Поряд із цим в експертних установах Міністерства юстиції України діє Інструкція про призначення й проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція), яка передбачає правові положення призначення й проведення судових експертиз судовими експертами державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, і розрізняє поняття «судова експертиза» та «експертне дослідження», визначаючи кожне з них самостійними процесами. Зокрема, Інструкція визначає основні види й підвиди судових експертиз за об'єктами дослідження та, відповідно, до процесуального законодавства. Крім того, у ч. 1.3 вказується, що за дорученням правоохоронних органів, на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, та їх представників, нотаріусів банківських установ, страхових компаній, а також інших юридичних і фізичних осіб виконуються експертні дослідження, що потребують спеціальних знань і використання методів криміналістики й судової експертизи [5]. Однак, із цієї норми не зовсім зрозуміло, що вважається експертним дослідженням.

Отже, з метою розрізнення двох вищевказаних понять необхідно звернути увагу на підстави для проведення досліджень. Так ч. 1.8 Інструкції визначає, що підставою для проведення експертиз, відповідно до чинного законодавства, є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження, в якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню. Підставою ж для проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) замовника (юридичної або фізичної особи) з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, що підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються [4].

Отже, бачимо, що у п. 1.3 Інструкції про призначення й проведення судових експертиз та експертних досліджень, п. 2 розд. 1 Тимчасової інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС, під експертними дослідженнями розуміється як судова експертиза, так і безпосередньо експертне дослідження. Адже по суті судова експертиза й є експертним дослідженням. Однією з її відмінностей від експертного дослідження у вужькому розумінні є те, що вона проводиться у кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту. А безпосередньо експертне дослідження проводиться у всіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством.

Експертиза у кримінальному провадженні має відмінні ознаки: 1) призначається, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання; 2) проводиться експертом – особою, досвідченою в певній спеціальній галузі (галузях) знань; 3) таке дослідження має самостійний характер; 4) законом встановлена особлива процесуальна форма залучення експерта й експертного дослідження; 5) результати експертизи оформлюються висновком експерта [5, с. 620].

Підстави проведення експертизи визначено у ст. 242 КПК України. Відповідно до цієї статті, експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Водночас ст. 243 КПК України вказує, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках, передбачених ст. 244 КПК України, а саме: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний і належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправиль-

ний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин [6].

Призначення й проведення експертизи включає в себе: 1) збирання необхідних матеріалів (отримання зразків для експертизи); 2) залучення експерта (вибір експертної установи або експерта, винесення постанови слідчим чи прокурором про залучення експерта й проведення експертизи або ухвали суду чи слідчого судді про доручення проведення експертизи; формулювання питань експерту; 3) проведення експертних досліджень; 4) дачу висновку експертом з питань, що поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом [7, с. 411].

Залежно від наявності підстав, слідчий, прокурор, як правило, на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин справи й тих питань, на які має відповісти тільки фахівець із певної галузі знань, визначають, чи потрібно в кримінальному провадженні залучати експерта, проводити експертизу та яку саме [5, с. 621].

**Висновки.** Отже, слід розрізняти поняття «судова експертиза» та «експертне дослідження». Судова експертиза проводиться у кримінальному провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта (слідчого, прокурора, судді чи суду) або сторони захисту. А безпосереднє експертне дослідження проводиться у всіх інших випадках, не пов'язаних із кримінальним судочинством. Тому, говорячи про експертне дослідження, що проводиться у кримінальному провадженні за зверненням органу досудового розслідування, необхідно мати на увазі судову експертизу. Водночас потребують нормативно-правового врегулювання основні засади діяльності Експертної служби МВС України щодо проведення як судових експертиз, так й інших експертних досліджень шляхом прийняття по-стійно діючих нормативно-правових актів.

Вирішення вказаної проблеми є можливим шляхом удосконалення положень Тимчасової інструкції та впровадження її на постійній основі в діяльність Експертної служби МВС України й підрозділів досудового розслідування Національної поліції України. У цій інструкції, крім іншого, слід чітко визначити, виходячи з типової структури й завдань науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, види судових експертиз та експертних досліджень, що проводяться цими установами, навести основні завдання й можливості відповідних судових експертиз і досліджень. Зважаючи на сучасну ситуацію, пов'язану з реформуванням органів правопорядку, зниженням загального рівня досвідченості працівників органів досудового розслідування та експертної служби, реалізація цих пропозицій сприятиме підвищенню якості практичної діяльності в галузі експертного забезпечення досудового розслідування підрозділами Експертної служби МВС України.

#### Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 03 листопада 2015 р. № 1343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.
3. Про затвердження Тимчасової інструкції з організації, проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС : Наказ Експертної служби МВС України від 11 листопада 2016 р. № 64н.
4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за загл. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1 – 768 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Кримінальний процес : [підручник] / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

УДК 343.2

РОМАНОВ В.О.

**ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ «УСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РАДІОЕЛЕКТРОННОГО ЗАСОБУ» В РОЗРІЗІ НЕТЯЖКИХ ТА СЕРЕДНЬОЇ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ**

Досліджено проблемні питання проведення негласної слідчої (розшукової) дії «установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» в розрізі нетяжких та середньої тяжкості злочинів. Надано пропозиції з удосконалення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України щодо проведення негласних слідчих розшукових дій «установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» у розрізі злочинів невеликої та середньої тяжкості.

**Ключові слова:** негласні слідчі (розшукові) дії, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, ухвала слідчого судді.

Исследованы проблемные вопросы проведения негласного следственного (розыскного) действия «установление местонахождения радиоэлектронного средства» в разрезе нетяжелых и средней тяжести преступлений. Представлены предложения по совершенствованию изменений и дополнений в Уголовный процессуальный кодекс Украины относительно проведения негласных следственных розыскных действий «установление местонахождения радиоэлектронного средства» в разрезе преступлений небольшой и средней тяжести.

**Ключевые слова:** негласные следственные (розыскные) действия, установление местонахождения радиоэлектронного средства, постановление следственного судьи.

The problem of carrying out covert investigative (investigative) action to locate electronic means in the context of non-serious and severe crimes. Presents proposals to improve the Criminal Procedure Code with respect to offenses under tyazhkosti, which held “locating electronic means”.

**Key words:** unspoken investigating (investigative) actions, locate electronic means, decision of the investigating judge.

**Вступ.** У новому Кримінальному процесуальному кодексі України передбачені нові види слідчих дій – негласні слідчі (розшукові) дії. По суті ці дії є дублюванням оперативно-технічних заходів, які представлені для вирішення питань, що постають перед слідчим в процесі розслідування. Як і в оперативно-розшуковій діяльності, проведення негласних слідчих (розшукових) дій допускається винятково та за умови, що іншим способом отримати інформацію неможливо [1].

**Результати дослідження.** Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, в тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються засобами зв'язку, чи інша інформація, якою обмінюються особи, що перебувають у приміщенні, де знаходиться радіоелектронний засіб. Тому відповідно до вимог цієї статті проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії не є винятковим і допускається у розслідуванні злочинів будь-якого ступеня тяжкості [2].

Організація та проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії безпосередньо не обмежує конституційні права та свободи людини і громадянина, оскільки її об'єктом є технічний засіб, а не фізична особа. Крім того, під час установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу не контролюється будь-яка інформація, що передається засобами зв'язку, чи інша інформація, якою обмінюються особи, що перебувають у приміщенні, де знаходиться радіоелектронний засіб. Тому відповідно до вимог цієї статті проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії не є винятковим і допускається у розслідуванні злочинів будь-якого ступеня тяжкості [2].

Отже, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу може здійснюватись за кримінальними провадженнями, де предметом посягання є мобільний термінал. Думка законодавця, що розкриття злочинів, де предметом посягання є мобільний термінал, буде напряму пов'язана з уста-

© РОМАНОВ В.О. – ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності (Національна академія внутрішніх справ)

новленням місцезнаходження радіоелектронного засобу, є хибною. Під час проведення такої дії, де предметом посягання є мобільний термінал, лише 10–15% осіб повідомлено про підозру, що свідчить про відсутність ефективності проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії у провадженнях. Також варто звернути увагу на колосальні фінансові затрати на проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії. Для ширшого вивчення наведеної проблеми звернемося до рекомендацій Комітету міністрів ради Європи та світового досвіду.

У рекомендаціях «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів» комітет вказує, що особливі методи розслідування передбачають методи, які застосовуються компетентними органами в галузі кримінальних розслідувань з метою розкриття і розслідування тяжких злочинів та встановлення підозрюваних, і спрямовані на збір інформації таким чином, щоб не викликати підозру у об'єкта розслідування. [3]

Тому є підстави вважати, що особливі методи розслідування повинні використовуватися тільки, тоді, коли тяжкий злочин вчинено, підготовлено чи готується однією або декількома конкретними особами, а також ще не встановленою особою (групою).

На нашу думку, необхідно забезпечити домірність між наслідками використання особливих методів розслідування і поставленою метою. Під час ухвалення рішення про їх використання необхідно оцінити серйозність правопорушення і врахувати, що особливі методи розслідування мають характер втручання.

Відповідно до рекомендацій держави-члени повинні забезпечити менше сполучених із втручанням методів розслідування, ніж особливих методів розслідування, оскільки перші дають змогу ефективно розкрити злочин у судовому порядку [3].

Отже, Комітет міністрів ради Європи пропонує всі негласні слідчі (розшукові) дії без винятку проводити лише у разі тяжких злочинів, що не враховано під час прийняття Кримінального процесуального кодексу України, оскільки законодавець не звернув увагу на зазначені рекомендації.

Також у нормах Кримінального процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) в §100i (Заходи щодо мобільних апаратів) передбачено, що за допомогою технічних засобів встановлення номерів апаратів і карток, а також місцезнаходження мобільного телефону передбачено лише у разі:

- якщо існує підозра, заснована на конкретних фактах, що певна особа як виконавець або учасник вчинила злочинне діяння, яке є тяжким
- коли злочинне діяння, вказане в §100a (абз. 2) КПК ФРН, або замах на таке злочинне діяння є кримінально караним
- коли особа підготувала таке злочинне діяння.

За таких обставин за допомогою технічних засобів можуть бути встановлені:

- номер приладу мобільного телефону і номер його карти;
- місцезнаходження мобільного телефону, якщо це необхідно для дослідження обставин справи або встановлення місцезнаходження обвинуваченого [4].

Отже, законодавство ФРН передбачає, що саме дії на стадії підготовки повинні бути кримінально караними діяннями. Карність приготування до злочинного діяння може наставати, по-перше, відповідно до положень Кримінального кодексу ФРН, які прирівнюють його до замаху та підшукування співучасників кримінального злочину, а по-друге, за втілення самостійних (так званих «підготовчих») складів, закріплених в Особливій частині КК ФРН, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення певних дій.

Таким чином, у законодавстві ФРН встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу можливе лише у розслідуванні тяжкого злочину та розшуку злочинця.

Проаналізувавши вищевикладене, ми пропонуємо відкинути можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії з встановлення радіоелектронного засобу у нетяжких та середньої тяжкості злочинах. Так, ми пропонуємо п. 2 ст. 246 у частині щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій по тяжких та особливо тяжких злочинах доповнити ст. 268. Така зміна в законодавстві України врегулює невраховані законодавцем прогалини. Також позитивним показником такої зміни буде зменшення кількості негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з встановленням місцезнаходження радіоелектронного заходу, що, своєю чергою, приведе до зменшення державних затрат.

Щоб не залишити категорію злочинів, де предметом посягання є мобільний телефон, поза увагою, ми пропонуємо акцентувати увагу на можливості розслідування таких злочинів за допомогою інституту тимчасового доступу до речей і документів, передбаченого ст. ст. 159-166 КПК України. Це дасть можливість встановлювати всіх осіб, які користувалися радіоелектронним засобом з моменту крадіжки до моменту вилучення мобільного терміналу, на відміну від зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії, результатом якої буде встановлення особи, яка користується таким радіоелектронним засобом лише в момент встановлення місцезнаходження.

Така зміна приведе до збільшення відсотку злочинів де предметом посягання є мобільний термінал, у яких буде встановлено особу злочинця.

**Висновок.** Отже, запровадивши запропоновані нами шляхи вдосконалення нормативно-правової бази щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, можна збільшити ефективність розслідування злочинів, де предметом посягання є мобільний телефон, зменшити навантаження на спеціальні підрозділи, які займаються проведенням таких заходів, і відповідно зменшити державні затрати.

**Список використаних джерел:**

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88 в редакції від 16.08.2015 р., № 4651-VI.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012.
3. Об «особых методах расследования» тяжких преступлений, в том числе террористических актов : Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 20.04.2005 р. N Rec (2005) 10.
4. Strafprozeßordnung (StPO): Ausfertigungsdatum 12.09.1950 “Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. IS. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 14 Nummer 7 des Gesetzes vom 20. Oktober 2015 (BGBl. I S. 1722) geändert worden ist”.
5. Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина: Науково-практичний коментар: Потсдам / Берлін, 2012.

УДК 343.131

СИЗА Н.П.

**ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Статтю присвячено визначенню поняття правосуддя та його сутнісних ознак у кримінальному процесі. На основі аналізу наукових досліджень зроблено висновок, що правосуддям у кримінальному процесі є правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у встановленій законом процесуальній формі з дотриманням засад кримінального провадження, спрямована на вирішення обвинувачення по суті й ухвалення законного, обгрунтованого і справедливого судового рішення.

**Ключові слова:** поняття правосуддя, сутнісні ознаки правосуддя, кримінальний процес, правозастосовна діяльність суду, процесуальна форма, засади кримінального провадження.

Статья посвящена определению понятия правосудия и его существенных признаков в уголовном процессе. На основании анализа научных исследований сделан вывод, что правосудием в уголовном процессе является правоприменительная деятельность суда, осуществляемая в установленной законом процессуальной форме с соблюдением принципов уголовного судопроизводства, направленная на решение обвинения по сути и вынесение законного, обоснованного и справедливого судебного решения.

**Ключевые слова:** понятие правосудия, существенные признаки правосудия, уголовный процесс, правоприменительная деятельность суда, процессуальная форма, принципы уголовного судопроизводства.

The article is devoted to the definition of the concept of justice and its essential features in criminal procedure. Based on a review of scientific studies concluded, that justice in the criminal procedure is Court enforcement activities, carried in the statutory procedural form in compliance with principles of criminal justice, aimed at addressing the accusations in effect and the imposition of legitimate, reasonable and fair judicial decision.

**Key words:** concept of justice, essential features of justice, criminal procedure, Court enforcement activities, procedural form, principles of criminal justice.

---

© СИЗА Н.П. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

**Вступ.** Конституцією України проголошено здійснення правосуддя в Україні винятково судами (ч. 1 ст. 124). Зазначене положення конкретизується стосовно сфери кримінального процесу в статті 30 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), яка передбачає здійснення правосуддя у кримінальному провадженні лише судом згідно із правилами, передбаченими КПК, та містить заборону відмови у здійсненні правосуддя. Зважаючи на фундаментальність цих положень для кримінально-процесуальної діяльності та відсутність нормативного визначення поняття правосуддя, існує необхідність його доктринального дослідження.

Варто відзначити, що вагомий внесок у розробку питань поняття правосуддя зроблений такими вченими, як А.С. Альперт, А.М. Бернюков, В.С. Бігун, В.Д. Бринцев, І.В. Глов'юк, Ю.М. Грошевий, Х.А. Джавадов, В.М. Коваль, В.О. Лазарева, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, В.Т. Маляренко, Л.П. Нестерчук, М.А. Погорецький, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, М.Є. Савенко, В.С. Смородинський, О.В. Стовба, Є.А. Таликін, О.С. Ткачук, С.М. Тимченко, О.Г. Шило, М.І. Шевчук та інші.

**Постановка завдання.** Мета статті – на основі аналізу наукових досліджень сформулювати визначення поняття правосуддя та його сутнісних ознак у кримінальному процесі.

**Результати дослідження.** Термін «правосуддя» має міжгалузевий характер і застосовується для всіх видів судочинства. Так, у Юридичній енциклопедії правосуддя визначається як «правозастосовна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [1, с. 50].

На правозастосовному характері діяльності суду акцентують увагу також і інші вчені, зазначаючи у визначенні поняття правосуддя про «застосування судом норм відповідного матеріального закону» [2, с. 25], «застосування на підставі закону і відповідно до правосвідомості покарання» [3, с. 4], «реалізацію норм права» [4, с. 4], у зв'язку з чим необхідно з'ясувати зміст правозастосування як однієї з форм реалізації права.

У теорії права процес правозастосування визначається як діяльність, що реалізується у певній послідовності дій, які отримали назву «стадії правозастосування», таких як 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) підбір та аналіз правових норм як юридичної основи справи; 3) вирішення юридичної справи та оформлення прийнятого рішення [5, с. 454]. Зазначені елементи присутні в діяльності суду зі здійснення правосуддя, що дає підстави для ототожнення змісту правозастосовної функції (у вузькому значенні) із правосуддям [6, с. 399].

Окрім того, у юридичній літературі стверджується і про виконання судом правотворчої (нормотворчої) функції, оскільки, «здійснюючи правосуддя, суди загальної юрисдикції реалізують норми права і своєю діяльністю сприяють створенню норм права» [6, с. 400].

Проте більш прийнятною є позиція вчених, які заперечують здійснення судом правотворчої (нормотворчої) функції. Так, О.С. Ткачук зазначає, що «суди, розглядаючи справи, лише аналізують конкретні життєві обставини, відшуковуючи норму права, яка може бути до них застосована, та, вживаючи її, вказують, яким чином необхідно діяти в конкретній ситуації персоніфікованим особам» [7, с. 94]. Є.А. Таликін вказує, що «функцію правотворчості суду важко вкласти в поняття «правосуддя», адже безпосередньо на захист прав, свобод та законних інтересів вона не спрямована» [8, с. 167].

Погоджуючись із зазначеною аргументацією, варто також взяти до уваги теоретичні положення про те, що «метою правотворчості є створення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, яка регулює різноманітні за змістом суспільні відносини» [5, с. 355], а за допомогою правозастосовної діяльності «здійснюються завдання щодо організації виконання приписів правових норм та забезпечення реакції з боку державних органів за порушення приписів норм права» [5, с. 453]. У зв'язку із цим можна дійти висновку, що правосуддя є правозастосовною, але не правотворчою діяльністю суду.

Предметно зміст діяльності суду зі здійснення правосуддя розкриває С.М. Тимченко, зазначаючи, що вона «проходить у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу і полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясування істини у розглянутій справі шляхом дослідження доказів, що закінчується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону» [2, с. 25]. Можна відзначити, що загалом в цьому визначенні мова йде про правозастосування, здійснюване судом у визначеній законом процесуальній формі. При цьому вказується предмет, зміст, мета та засоби діяльності суду.

Враховуючи предмет кримінально-правового регулювання, завдання та призначення кримінально-процесуальної діяльності, можна визначити такі етапи правозастосування, що здійснюється судом у кримінальному провадженні, як встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження; кримінально-правова кваліфікація діяння; ухвалення та оформлення судового рішення.

У характеристиці діяльності зі здійснення правосуддя зазначають також, що це – найвища юрисдикційна діяльність компетентних державних органів, які розглядають спори [9, с. 50].

Конституційний Суд України висловив позицію, що «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом роз-

гляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [10].

Багатьма науковцями у визначенні поняття правосуддя також наголошується, що ця діяльність здійснюється судом «в особливій правовій формі» [3, с. 4], «в особливій, встановленій законом, процесуальній формі» [11, с. 9], «у строго визначеній процесуальній формі» [12, с. 281; 13, с. 373].

Водночас процесуальна форма повинна бути гарантією прав особи і правосуддя, на що слушно звертали увагу окремі вчені під час формулювання поняття правосуддя.

Так, Ю.М. Грошевий зазначав, що «правосуддя передбачає законодавче регулювання всього порядку діяльності суду шляхом встановлення процесуальної процедури, що гарантує права і свободи особи, законність і справедливість рішень суду» [14, с. 688].

М.Є. Савенко висловив думку, що «правосуддям у кримінальному судочинстві є лише така діяльність суду, процесуальна форма якої забезпечує обов'язкову участь зацікавлених учасників процесу у судових засіданнях, наділених необхідними процесуальними гарантіями, що дають можливість правильного вирішення справи по суті...» [12, с. 281].

Конституційний Суд України у Рішенні № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) сформулював визначальне положення щодо характеристики правосуддя: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах» (абзац 6 пункту 9) [15].

Така позиція поділяється і розвивається науковцями під час дослідження поняття правосуддя.

Так, В.С. Бігун стверджує, що «зазначені правові положення дають підстави стверджувати про наявність формальних і змістовних сутнісних ознак правосуддя. Формальною ознакою правосуддя є його здійснення у формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості та забезпечення ефективного поновлення у правах. Якщо перше акцентує увагу на правосудді як процесі, здійснюваному судами, то друге – на результаті, яким воно може виначитися як мета» [16, с. 38–39].

Б.В. Малишев також зазначає, що «правосуддям є лише та діяльність суду з вирішення спору, яка відповідає не тільки вимогам закону, а й вимогам справедливості, рівності, свободи та гуманізму» [17, с. 28].

На змістовних характеристиках правосуддя акцентує увагу Є.А. Таликін: «Правосуддя невід'ємно пов'язане з утвердженням права, покликане визначати не просто діяльність суду, але й діяльність «правого» суду, поєднуючи ознаки, що вказують на необхідний рівень судової діяльності, такі як справедливість, ефективність, своєчасність, доступність та інші риси, що пов'язуються у суспільстві з уявленнями про ідеальний суд» [8, с. 166].

У юридичній літературі у характеристиці діяльності зі здійснення правосуддя також зазначається, що правосуддя здійснюється судом на демократичних засадах [3, с. 4], «з дотриманням принципу змагальності та інших принципів кримінального судочинства» [12, с. 281; 13, с. 373], «на підставі закону та принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму» [17, с. 304].

З огляду на основоположну роль принципів (засад) судочинства варто погодитись, що дотримання судом у своїй діяльності засад кримінального провадження є суттєвою ознакою під час визначення поняття правосуддя у кримінальному процесі.

У наукових джерелах поняття правосуддя пов'язують також із діяльністю щодо вирішення спорів (конфліктів) у суспільстві [8, с. 168], справедливим і неупередженим вирішенням судами конфліктів [4, с. 4]; розглядають як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту [18, с. 52].

М.А. Погорецький обґрунтовано визначає «вирішення соціально-правового конфлікту, що виник у зв'язку із завданням злочинном шкоди особі, суспільству та державі» метою кримінального процесу [19, с. 167]. Оскільки здійснення правосуддя у кримінальному провадженні спрямоване на досягнення мети кримінального процесу, то можна погодитися, що правосуддя є засобом вирішення кримінально-правового конфлікту.

Особливістю терміну правосуддя є взаємопов'язаність його формальних і змістовних сутнісних ознак, які дають підстави розглядати його водночас і як діяльність, і як мету.

Так, О.С. Ткачук вважає, що «правосуддя може розглядатися і як мета (у цьому разі зміст правосуддя пов'язується з поняттям справедливості), і як сама діяльність для досягнення цієї мети» [7, с. 83].

Х.А. Джавадов також стверджує, що «правосуддя – це належна діяльність і необхідний її результат, який відповідає цінностям, що існують у суспільстві» [20, с. 180]. Розділення процесу і результату здійснення правосуддя, на його думку, має штучний характер, а понятійне виокремлення статичних моментів (судових рішень) із загального контексту процесуальної діяльності є невинуватим [20, с. 179].

Погоджуючись загалом із зазначеною позицією вчених, необхідно зауважити, що правосуддя у формальному розумінні, як і будь-яка інша діяльність, має свою мету.

У наукових джерелах висловлені різні погляди щодо мети правосуддя та мети судової діяльності загалом. Так, метою правосуддя як правозастосовної діяльності визначають «охорону прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави»



[1, с. 50]. Проте таке трактування мети правосуддя є досить широким, оскільки охорона прав та свобод здійснюється не тільки судом, а й іншими державними органами, тому потребує конкретизації відповідно до предмета діяльності суду.

Метою судової діяльності у суспільстві та державі цілком обґрунтовано вважають судовий захист [21, с. 239]. Водночас судовий захист визначають і як діяльність, і як результат діяльності [21, с. 239; 22, с. 19], а правосуддя розглядають як форму його реалізації [22, с. 21–22].

Беззаперечно, правосуддя як судова діяльність спрямоване на захист прав, свобод та законних інтересів осіб. Проте мета правосуддя у кримінальному процесі має особливий зміст, враховуючи специфіку галузевого предмету регулювання.

У науці кримінального процесу зміст діяльності суду зі здійснення правосуддя традиційно пов'язує із розглядом та вирішенням кримінальних справ [3, с. 4; 11, с. 9; 12, с. 281].

З огляду на ідеологію та термінологію нового КПК І.В. Гловюк вважає за необхідне відмовитися від термінологічного звороту «вирішення кримінальної справи» [21, с. 480–482]. На основі аналізу наявних позицій та положень чинного КПК вчена робить висновок, що «правосуддя є така процесуальна діяльність, кінцевим рішенням якої є вирішення питання по суті висунутого обвинувачення/підозри, твердження про вчинення особою іншого суспільно-небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [21, с. 483–485].

На нашу думку, вирішення обвинувачення по суті можна розглядати як мету правосуддя у кримінальному процесі в матеріальному значенні. У процесуальному (формальному) значенні метою правосуддя є ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення.

На основі викладеного можна дійти таких висновків: правосуддя у кримінальному процесі – це правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у встановленій законом процесуальній формі з дотриманням засад кримінального провадження, спрямована на вирішення обвинувачення по суті й ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення.

Сутнісними ознаками правосуддя у кримінальному процесі є 1) здійснення правосуддя лише судом; 2) правозастосовний характер діяльності суду, яка передбачає встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження; кримінально-правово кваліфікацію діяння; ухвалення та оформлення судового рішення; 3) здійснення правосуддя у встановленій законом процесуальній формі, яка передбачає проведення судового засідання з дотриманням засад кримінального провадження; 4) правосуддя є засобом вирішення кримінально-правового конфлікту; 5) правосуддя є формою реалізації судового захисту в кримінальному процесі; 6) метою правосуддя є ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення, що вирішує обвинувачення по суті.

#### Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.] – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998– . – Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с.
2. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / С.М. Тимченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
3. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса / С.А. Альперт. – Х. : Нац. юрид. акад. им. Ярослава Мудрого. – 1997. – 60 с.
4. Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В.М. Коваль. – Одеса, 2004. – 20 с.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
6. Нестерчук Л.П. Система функцій, що здійснюють суди загальної юрисдикції України / Л.П. Нестерчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 396–402.
7. Ткачук О.С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства / О.С. Ткачук // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 3(30). – С. 77–96.
8. Таликін Є.А. Зміст поняття «правосуддя» у контексті функцій господарського суду / Є.А. Таликін // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4 (40). – С. 164–169.
9. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
10. Ухвала Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/44-z.pdf>
11. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевий // Право України. – 2009. – № 2. – С. 4–10.
12. Савенко М.Є. Процесуальні функції суду у кримінальному судочинстві на стадіях досудового слідства та судового розгляду / М.Є. Савенко // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2(18). – С. 279–284.

13. Шевчук М.І. Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України / М.І. Шевчук // Вісник Львівського університету. – 2014. – № 59. – С. 370–378.
14. Грошевий Ю.М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність / Ю.М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2/3 (33/34). – С. 686–698.
15. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>
16. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стовба / (Відп. ред. В.С. Бігун). – К., 2009. – 316 с.
17. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б.В. Малишев. – К. : Праксіс, 2008. – 344 с.
18. Лазарева В.А. Право на судебную защиту и проблемы его реализации в досудебном производстве по уголовному делу : монография / В.А. Лазарева. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 168 с.
19. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
20. Джавадов Х.А. Некоторые вопросы определения содержания понятия «правосудие» в контексте характеристики судебной деятельности / Х.А. Джавадов // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 178–182.
21. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія / І.В. Гловюк. – Одеса : Юридична література, 2015. – 712 с.
22. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захисту досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О.Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

УДК 343.98

ТОМИН С.В.

### ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розкриваються основні підходи до розуміння поняття та класифікації науково-технічних пристроїв, тактичних прийомів та методичних рекомендацій профілактичного характеру, які розробляються криміналістичною наукою. Автор вказує на необхідність використання криміналістичних засобів попередження правопорушень не лише у кримінальній процесуальній діяльності, а й за її межами. У висновках вказуються основні цілі використання таких засобів.

**Ключові слова:** попередження, профілактика, припинення правопорушень, криміналістичні засоби, науково-технічні пристрої, тактичні прийоми, методичні рекомендації.

В статье раскрываются основные подходы к пониманию понятия и классификации научно-технических устройств, тактических приемов и методических рекомендаций профилактического характера, разрабатываемых криминалистической наукой. Автор отмечает необходимость использования криминалистических средств предупреждения правонарушений не только в уголовной процессуальной деятельности, но и за ее пределами. В выводах указываются основные цели использования таких средств.

**Ключевые слова:** предупреждение, профилактика, пресечение правонарушений, криминалистические средства, научно-технические устройства, тактические приемы, методические рекомендации.

---

© ТОМИН С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Івано-Франківський юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»)

There are described basic approaches to understanding the concept and classification of scientific and technical equipment, tactics and guidelines of preventive character, developed by criminalistic science in the article. The author notes the need to use criminalistics resources of preventing crime not only criminal procedural activities, but also abroad. The findings indicated the main purpose of using such resources.

**Key words:** *prevention, suppression of offenses, criminalistics resources, technological devices, tactics, guidelines.*

**Вступ.** Одним зі складників криміналістичного вчення про попередження кримінальних правопорушень, як і будь-якого іншого окремого вчення, є його предмет. Від правильного його визначення значною мірою залежить виконання функцій профілактики злочинів.

Засоби криміналістичної профілактики є одним із елементів предмета відповідного окремого вчення. На дослідження їх поняття, класифікації та призначення були спрямовані наукові праці вчених-криміналістів із моменту зародження ідеї про криміналістичну профілактику злочинів як наукового напрямку. Дискусії щодо цього питання тривають і сьогодні.

У криміналістичній літературі проблеми дослідження засобів криміналістичної профілактики присвятили свої праці Т.В. Авер'янова, Г.Г. Александров, Р.С. Белкін, В.Ф. Зудін, В.П. Колмаков, Ю.Г. Корухов, М.Ш. Махтаєв, І.Я. Фрідман та ін.

Водночас, як вбачається з аналізу наукових робіт авторів, у їхніх поглядах відсутня єдність щодо досліджуваної проблематики. Одні з них підтримують думку про необхідність розширення поняття засобів криміналістичної профілактики шляхом віднесення до них усіх можливих методів попередження злочинів [1, с. 7], у тому числі виховання громадян у дусі нетерпимості до злочинів та аморальних проступків, виконання вимог невідворотності покарання та ін. [2, с. 104–109].

Інші до криміналістичних засобів попередження злочинів відносять лише засоби технічного характеру [3, с. 32], спеціальні профілактичні заходи та засоби захисту, які перешкоджали вчиненню злочину [4, с. 54] або ускладнювали його вчинення [5, с. 9].

З розвитком криміналістики та профілактики злочинів як її окремого вчення стало зрозумілим, що поряд зі спеціальними криміналістичними засобами з метою попередження розробляються та використовуються також інші прийоми та методи [6, с. 35, 80–85].

У зв'язку із цим сьогодні виникла необхідність розкрити сучасні напрями розробки засобів криміналістичної профілактики.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження засобів попередження кримінальних правопорушень у структурі предмета криміналістичної профілактики як окремої наукової теорії.

Результати дослідження. З позицій сучасного розуміння предмета криміналістики та її окремих теорій вперше у вітчизняній науці найбільш вдале визначення засобів криміналістичної профілактики злочинів запропонував В.П. Колмаков. Він вважав, що до предмета криміналістичної профілактики належать розроблені криміналістикою науково-технічні та оперативно-технічні прийоми та засоби, спрямовані на виявлення, дослідження та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, а також на попередження та припинення злочинів, які розпочалися [7, с. 100–107].

Водночас вважаємо за доцільне зазначити, що засоби та методи, які входять до предмета криміналістики, розроблені не тільки нею самою, але й запозичені з інших наук та пристосовані криміналістикою для досягнення завдань розкриття та розслідування злочинів. Ці засоби також доцільно віднести до криміналістичних.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу визначення предмета криміналістичної профілактики, запропоноване І.Я. Фрідманом. На його думку, до нього входить сукупність заснованих на даних криміналістики та судової експертизи наукових прийомів та засобів, які розробляються, удосконалюються у кожному з розділів криміналістики (за необхідності – з представниками інших галузей науки і техніки) та використовуються криміналістами [8, с. 18].

Ці засоби автор поділяв на 1) спеціальні (криміналістичні); 2) запозичені з інших галузей науки і техніки та пристосовані для завдань криміналістики; 3) універсальні або загальнотехнічні (використовуються для різних, у тому числі криміналістичних завдань, без переробки чи пристосування [8, с. 16].

На відміну від Г.Г. Зуйкова, який у дослідженні криміналістичних засобів попередження злочинів обмежувався лише технічними [9, с. 114], І.Я. Фрідман вважав, що профілактичне значення мають також інші прийоми, розроблені в закладах, де проводяться судові експертизи та застосовуються спеціальні знання не тільки у галузі криміналістики. Після розробки відповідних рекомендацій вони, незважаючи на їхній спеціальний характер, стають криміналістичними. Ці рекомендації, а не тільки ті, що ґрунтуються безпосередньо на досягненнях криміналістики, також входять до предмета криміналістичної профілактики [8, с. 17].

Таким чином, вирішення завдань із попередження злочинів, як вбачається з вищенаведеного, однаковою мірою покладається на всі розділи криміналістики – техніку, тактику та методику. У зв'яз-

ку з цим у системі криміналістики доцільно виділяти відповідно такі групи засобів профілактики, як техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації щодо попередження кримінальних правопорушень.

Про роль кожної з цих груп криміналістичних засобів у профілактиці правопорушень неодноразово зазначалось у криміналістичній літературі під час визначення їхнього поняття [10, с. 73; 11, с. 3–11].

Розкриваючи роль техніко-криміналістичних засобів у попередженні злочинів, учені-криміналісти вказують на застосування їх із метою 1) створення умов, які ускладнюють вчинення злочину [10, с. 73]; захисту об'єктів від злочинних посягань [12, с. 6]; виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, а також попередження конкретних злочинів шляхом виявлення осіб, які готуються до їх вчинення [13, с. 115–129]; контролю за поведінкою осіб з боку правоохоронних органів, виявлення злочину на ранніх етапах злочинної діяльності [14, с. 42].

Характеризуючи роль тактичних прийомів у попередженні злочинів, їх поділяють на загальні та окремі. Загальні тактичні рекомендації сприяють раціональній організації розслідування злочину загалом, а окремі спрямовані на ефективне провадження окремих слідчих дій [15, с. 251].

Такий поділ не означає, що досягнення завдань розкриття, розслідування кримінальних правопорушень (як і сама їх профілактика) здійснюється винятково на підставі слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Важливу роль у досягненні завдань кримінального судочинства відіграють оперативно-розшукові, адміністративні заходи, криміналістичні обліки та ін. Тактичні рекомендації щодо їх використання дають змогу ефективно вирішувати завдання розкриття, розслідування та попередження злочинів. Незважаючи на те, що такі заходи часто використовуються за межами кримінально-процесуальної діяльності відповідних суб'єктів (у тому числі до відкриття кримінального провадження), вони можуть використовуватися з метою прийняття кримінально-процесуальних рішень щодо відкриття кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, затримання особи тощо.

Для вирішення питання про те, чи повинна саме криміналістика розробляти такі тактичні прийоми, необхідно визначити завдання криміналістики.

Загально визнаним є твердження про те, що криміналістика виокремилась із кримінального процесу. Водночас, визначаючи завдання криміналістики, не можна обмежуватись завданнями, які вказані у Кримінально-процесуальному кодексі.

На нашу думку, завдання криміналістики за своїм обсягом є значно ширшими за обсягом, ніж ті, які вирішуються кримінальним судочинством.

Це стосується також і профілактики кримінальних правопорушень. Яскравим прикладом цього є діяльність правоохоронних органів до відкриття кримінального провадження.

Так, отримавши повідомлення про злочин, який готується, оперативні працівники вживають заходів для встановлення обставин, які вказують на ознаки кримінального правопорушення, а також для припинення злочину, який вже розпочався, та запобігання тому, який готується.

На практиці тактичні прийоми (засоби) профілактики кримінальних правопорушень відповідно до чинного законодавства України часто використовуються у ситуації, яка не пов'язана з подією вчинення кримінального правопорушення. Яскравим прикладом є огляд місця дорожньо-транспортної події. Працівники патрульної служби, оглядаючи місце ДТП та фіксуючи її результати у протоколі та за допомогою фото– та відеофіксації, не мають достатньої інформації про те, як будуть кваліфіковані дії порушника правил дорожнього руху: як адміністративне чи кримінальне правопорушення. Однак незалежно від цього вони зобов'язані провести огляд із дотриманням тактичних прийомів. Від дотримання вимог невідкладності, повноти, об'єктивності огляду залежить не тільки ефективність доказування у майбутньому кримінальному провадженні, яке може бути відкрите за цим фактом, але й своєчасне викриття винного, припинення його подальшої протиправної діяльності та запобігання вчиненню інших правопорушень.

Незважаючи на те, що така діяльність знаходиться за межами кримінально-процесуальної та здійснюється суб'єктами, які не є учасниками кримінального провадження, у процесі її здійснення використовуються криміналістичні засоби, в тому числі засоби криміналістичної тактики.

Важливе профілактичне значення мають також тактичні комбінації, які передбачають слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи. До таких комбінацій належить, наприклад, операція із затримання особи у момент отримання неправомірної вигоди, якій передусє візуальне спостереження за її діями, зняття інформації з каналів зв'язку, фото– та відеозйомка тощо. Ці дії можуть закінчитись затриманням злочинця та проведенням обшуку за місцем роботи та проживання. Комплекс таких дій є сукупністю тактичних прийомів, які застосовуються однаковою мірою з метою як розкриття та розслідування злочину, так і припинення подальшої злочинної діяльності.

Найбільш невизначеним засобом попередження кримінальних правопорушень залишаються засоби, розроблені криміналістичною методикою.

Якщо засоби профілактики кримінальних правопорушень, які розробляються криміналістичною технікою та тактикою, отримали назву технічних пристроїв та тактичних прийомів, то до сьогодні

ні все ще залишається невизначеною назва засобів профілактики, які розробляються криміналістичною методикою як частиною криміналістики.

О.В. Косов пропонує називати засоби попередження кримінальних правопорушень, які розробляються криміналістичною методикою, криміналістичними методами. Під ними автор розуміє сукупність (або систему) слідчих дій, а також певних тактичних прийомів та техніко-криміналістичних засобів, які використовуються під час їх проведення, що ґрунтуються на пізнанні закономірностей дій злочинця з підготовки, вчинення та приховання злочинів [16, с. 13–14].

Із такою позицією важко погодитися. Незважаючи на спільний корінь слів «метод» та «методика», ці терміни мають різний зміст.

Практична діяльність із попередження злочинів здійснюється різними методами. Класифікують їх за різними критеріями. Загальновизнаним у криміналістиці є поділ методів на три групи – матеріалістичний загальний метод пізнання, загальнонауковий та спеціальні методи [17, с. 238]. Усі ці групи застосовуються у кожному розділі криміналістики.

У зв'язку з цим криміналістичні методи попередження злочинів застосовуються кожним із розділів криміналістики, тому не можуть вивчатись лише криміналістичною методикою.

Для з'ясування питання про те, які засоби профілактики кримінальних правопорушень розробляються криміналістичною методикою, доцільно визначити поняття методики загалом та криміналістичної методики зокрема, її систему та завдання.

Як зазначає І.А. Возгрін, під методикою необхідно розуміти сукупність методів, прийомів і способів, рекомендованих для здійснення певної практичної діяльності [18, с. 50].

У криміналістиці термін «методика» використовується для назви відповідного розділу та для позначення науково обґрунтованих рекомендацій з організації розкриття, розслідування та попередження злочинів [18, с. 51].

Саме І.О. Возгрін, на нашу думку, пропонує найбільш повне визначення криміналістичної методики як одного з розділів криміналістики, що вивчає закономірності організації та здійснення розкриття, розслідування та запобігання злочинам із метою вироблення відповідно до законодавства науково обґрунтованих рекомендацій з найбільш ефективного судового дослідження окремих видів злочинів.

Досліджуючи систему криміналістичної методики, О.М. Васильєв зазначає, що вона утворилась як сукупність рекомендацій з розслідування окремих видів злочинів [19, с. 70].

Для визначення засобів криміналістичної методики важливе значення має також встановлення її завдань як окремого розділу криміналістики. Найбільший інтерес у контексті нашого дослідження викликають спеціальні завдання, важливе місце серед яких займає розробка науково обґрунтованих методичних рекомендацій з організації та здійснення розкриття, розслідування і запобігання окремим видам злочинів [18, с. 81].

З огляду на зазначене вважаємо, що одним із засобів, які розробляються в межах криміналістичної методики та використовуються у практичній діяльності з попередження (запобігання) злочинів, є методична рекомендація (методична криміналістична наукова рекомендація).

**Висновки.** Такими чином, криміналістичні засоби попередження кримінальних правопорушень – сукупність науково-технічних пристроїв, тактичних прийомів та методичних рекомендацій, які використовуються для 1) виявлення, дослідження та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів; 2) попередження та припинення злочинів, які розпочались; 3) захисту об'єктів від злочинного посягання; 4) ускладнення вчинення злочину; 5) сприяння правоохоронним органам у встановленні особи злочинця та обставин вчинення злочину.

Особливістю тактичних прийомів профілактичного характеру є те, що вони не обмежені сферою кримінального судочинства, можуть використовуватись до відкриття кримінального провадження, в тому числі органами адміністративної юрисдикції у ситуації, яка не пов'язана з подією кримінального правопорушення.

Засобом криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень, яка розробляється криміналістичною методикою та використовується з метою попередження злочинів, є окрема криміналістична методична рекомендація, яка являє собою сукупність слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та/або оперативно-розшукових заходів, а також певних тактичних прийомів та техніко-криміналістичних засобів, які використовуються під час їх проведення та ґрунтуються на пізнанні закономірностей дій злочинця з підготовки, вчинення та приховання злочинів.

#### Список використаних джерел:

1. Александров Г.Н. Совершенствование методов расследования в центре внимания советской криминалистики / Г.Н. Александров // Соц. Законность. – 1948. – № 2. – С. 7–8.
2. Зудин В.Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации): учеб. пособие / В.Ф. Зудин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1995. – 128 с.
3. Митричев С.П. Предупреждение преступлений и задача судебной экспертизы / С.П. Митричев // Соц. законность. – 1961. – № 12. – С. 30–39.

4. Терзиев Н.В. Лекции по криминалистике. / Под ред. С.П. Митричева. – М. : Мин–во высш. образ. СССР. Всесоюз. юрид. заочн. ин–т, 1951. – 162 с.
5. Криминалистика: Учебник. В 2 ч. / Под ред. А.И. Винберга, С.П. Митричева. – М. : Госюриздат, 1950. – Ч. 1. – 304 с.
6. Васильев А.Н. Предупреждение преступлений / А.Н. Васильев. – М. : Издательство МГУ, 1963. – 619 с.
7. Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений / В.П. Колмаков // Советское государство и право. – 1961. – № 12. – С. 100–107.
8. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов / И.Я. Фридман. – К. : Изд–во КНИИСЭ, 1968. – 88 с.
9. Зуйков Г.Г. Выявление причин преступности и предупреждение преступлений / Г.Г. Зуйков, П.Ф. Гришанин. – М. : НИиРИО МВШ МООП СССР, 1967. – 179 с.
10. Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики: Одобрено советом высшей школы МВД СССР / Р.С. Белкин. – М.: НИ и РИО, 1970. – 130 с.
11. Зуйков Г.Г. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствовавших совершению преступлений, и принятие мер к их устранению: [пособие] / Г.Г. Зуйков. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1964. – 67 с.
12. Селиванов Н.А. Научно–технические средства расследования преступлений: автореф. дисс. д–ра. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Н.А. Селиванов. – М., 1965. – 34 с.
13. Грамович Г.И. Основы криминалистической техники: (Процессуальные и криминалистические аспекты) / Г.И. Грамович. – Минск: Вышэйшая школа, 1981. – 208 с.
14. Косов А.В. Предупреждение преступлений с помощью технико–криминалистических средств. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.В. Косов. – Владимир, 2003. – 202 с.
15. Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 544 с.
16. Косов А.В. Криминалистические средства профилактики преступлений: Учеб. пособие / Под ред. С.В. Бажанова. – Владимир: ВЮИ Минюста России, 2003. – 32 с.
17. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. В 3 т. / Р.С. Белкин – М.: Акад. МВД СССР, 1977. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – 408 с.
18. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Часть I. / И.А. Возгрин. – СПб.: Санкт–Петербургский юридический институт МВД России, 1992. – 100 с.
19. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. – М. : Издательство Московского университета, 1978. – 72 с.

УДК 343.341.1

ФЕДОСОВА О.В., МИХАЙЛОВА Ю.О.

### ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Статтю присвячено проблемам сучасного стану правового регулювання боротьби з організованою злочинністю. Проаналізовано наукові підходи до сутності організованої злочинності. З'ясовано причини, що сприяють зростанню рівня організованої злочинності в сучасних умовах. Запропоновано перспективні напрями державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю.

**Ключові слова:** організована злочинність, криміногенна ситуація, державна політика, Концепція, протидія злочинності, безпека.

© ФЕДОСОВА О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Харківський національний університет внутрішніх справ)

© МИХАЙЛОВА Ю.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Харківський національний університет внутрішніх справ)

Стаття посвячена проблемам современного состояния правового регулирования борьбы с организованной преступностью. Проанализированы научные подходы относительно сущности организованной преступности. Обозначены причины, способствующие росту уровня организованной преступности в современных условиях. Предложены перспективные направления государственной политики в сфере борьбы с организованной преступностью.

**Ключевые слова:** *организованная преступность, криминогенная ситуация, государственная политика, Концепция, противодействие преступности, безопасность.*

The article is focused on the problems of the modern state of legal regulation on combating organized crime. Scientific approaches on the essence of the organized crime have been analyzed. The reasons assisting the growth of the level of the organized crime in modern conditions have been clarified. Perspective areas of the state policy in the sphere of combating organized crime have been suggested.

**Key words:** *organized crime, criminal situation, state policy, Concept, combating crime, safety.*

**Вступ.** Організована злочинність є суттєвим чинником посилення соціальної напруженості та дестабілізації суспільних відносин, уповільнення темпів економічного розвитку держави. Організований злочинності сприяють глобальні соціально-економічні процеси, такі як урбанізація, міждержавна та міжрегіональна міграція, формування світового інформаційно-культурного простору. Нинішній стан криминогенної ситуації в державі свідчить про зростання рівня насильницької та корисливо-насильницької злочинності, зокрема, умисних убивств із використанням вогнепальної зброї та вибухівки. Серйозну небезпеку для стану правопорядку у країні становлять підконтрольні організованим злочинним угрупованням захоплення підприємств, розбійні напади на фінансові установи, виробництво та збут наркотиків. Тому підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів є одним із найважливіших напрямів удосконалення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю.

У нормативно-правових актах та науковій літературі подані різні підходи щодо дефініції «організована злочинність». Так, відповідно до положень закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» під організованою злочинністю треба розуміти сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [1]. У міжнародно-правових актах та законодавстві окремих країн вона характеризується як складний вид кримінальної діяльності, що здійснюється у великих масштабах організованими угрупованнями, які мають внутрішню структуру, отримують доходи шляхом створення та експлуатації ринків незаконних товарів і послуг [2, с. 70]. Зокрема, Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року визначає організовану злочинність як групову діяльність трьох чи більше осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками чи особистими відносинами, що дають можливість їх керівникам дістати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні і зовнішні, за допомогою насильства, залякування чи корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення в легальну економіку [3].

Треба відмітити важливу роль науковців у галузі теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики, таких як Л.І. Аркуша, В.М. Варцаба, О.М. Джуца, О.Ф. Долженков, В.О. Коновалова, В.П. Корж, М.В. Корнієнко, М.А. Погорецький, Б.В. Щур та ін., які у своїх працях висвітлювали різні теоретичні, правові та організаційні аспекти боротьби з організованою злочинністю.

Зазначимо, що у вітчизняній науковій літературі дефініції організованої злочинності, що з'явилися лише останніми роками, є досить різноманітними. Однак більш ґрунтовним, на наш погляд, є визначення М.В. Корнієнка, який вважає, що організована злочинність – це структурована система злочинних формувань, що характеризується міжрегіональною, деколи – міжнародною злочинною діяльністю, спрямованою на заняття злочинним бізнесом (наркобізнес, секс-бізнес, нелегальна міграція, торгівля людьми, кіднепінг та ін.), яка здійснюється шляхом застосування насильства або без такого для отримання прибутків і надприбутків, використовуючи у своїх інтересах як державні структури, так і інститути громадянського суспільства [4, с. 114].

Здійснюючи аналіз наукових джерел у сфері боротьби з організованою злочинністю, не можна не погодитись із думкою М.А. Погорецького, який зазначає, що сучасна організована злочинність становить небезпеку для національних інтересів окремих держав та створює пряму загрозу міжнародній безпеці, набуваючи транснаціонального характеру. Особливу небезпеку організована злочинність утворює для країн із нестабільною соціально-політичною та економічною обстановкою, що знаходяться у стані економічної і політичної трансформації, до яких належить й Україна [5, с. 99–110].

Однак, незважаючи на значний внесок названих вчених у теоретичне осмислення сутнісного аналізу та організаційно-правових основ боротьби з організованою злочинністю, в Україні постала реальна потреба в оновленні державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю та прийнятті на державному рівні низки стратегічних напрямів боротьби з організованою злочинністю, які б відповідали сучасній обстановці та тенденціям її розвитку.

**Постановка завдання.** Мета статті зумовлена необхідністю розгляду сучасного стану правового регулювання боротьби з організованою злочинністю, а також визначення перспективних напрямів дієвої державної політики у цій сфері.

**Результати дослідження.** Сучасна організована злочинність як чинник політичної та економічної нестабільності у суспільстві становить пряму загрозу національній безпеці держави. Проникаючи в органи законодавчої влади і державного управління, у правоохоронні та судові установи, організована злочинність поширює свої інтереси, посягаючи на цілий комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, економічна стабільність, публічна безпека і порядок тощо. Соціально-політична та економічна ситуація в Україні створює підґрунтя для активізації діяльності організованих злочинних угруповань.

Розуміючи важливість та небезпечність цього соціального явища, 21 жовтня 2011 р. Указом Президента України було схвалено «Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю», яка визначила низку заходів, спрямованих на зменшення проявів організованої злочинності, зміцнення соціальної та політичної стабільності в державі, зростання довіри інститутів громадянського суспільства до органів державної влади, підвищення рівня захищеності громадян від злочинних посягань [6]. Зазначена Концепція передбачає реалізацію цих заходів протягом 2011–2017 рр.

Аналіз криміногенної ситуації в державі свідчить, що організовані злочинні формування модернізуються, змінюють свої види, виходять за межі національних кордонів однієї держави, набувають транскордонного і транснаціонального характеру. У зв'язку з цим виникла нагальна необхідність у продовженні низки послідовних організаційно-управлінських заходів, що сприятимуть створенню національної системи боротьби з організованою злочинністю як складника системи забезпечення національної безпеки України.

Важливим кроком у цьому напрямі, на наш погляд, є розробка оновленої Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (далі – Концепція), що поєднує розрахований на тривалий період комплекс заходів, у тому числі організаційно-правових, не тільки щодо активізації боротьби з організованою злочинністю, а й щодо усунення підґрунтя та обставин, що сприяють цьому явищу.

Метою зазначеної Концепції повинно стати визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхом формування нових та вдосконалення наявних норм адміністративного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства і практики їх застосування, розроблення та виконання заходів, спрямованих на розбудову сучасної системи суб'єктів запобігання організованій злочинності та правових основ їхньої діяльності, а також на запобігання виникненню організованих злочинних угруповань і вчиненню ними правопорушень.

У розробці оновленої Концепції її ефективність та дієвість багато в чому буде залежати від того, наскільки у повному обсязі будуть враховані всі реалії сьогодення, а саме ті загрози, які виникли у результаті збройної агресії проти України, особливості економічної та політичної ситуації в областях, де триває антитерористична операція, адже це негативно впливає на політичну ситуацію та соціально-економічні відносини держави взагалі. Різде розшарування населення за рівнем прибутків, втрата населенням відчуття стабільності, житла та робочих місць стали дестабілізуючими факторами, які призвели до зміни стандартів і норм поведінки окремих соціальних груп, зростання рівня злочинності.

Особливо збільшилася кількість тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень. Останнім часом вони стали більш зухвалими, натомість рівень розкриття цих злочинів понизився.

Ускладнює ситуацію неконтрольоване розповсюдження зброї з регіонів, де проводиться антитерористична операція, що призвело до різкого зростання злочинів із використанням вогнепальної зброї. Статистичні дані свідчать, що починаючи з 2014 р. спостерігається різке збільшення кількості корисливо-насильницьких злочинів. За таких умов викликає стурбованість діяльність на території України екстремістських злочинних озброєних угруповань, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує таке соціальне явище, як корупція, що є одним із негативних чинників організованої злочинності, яка за певних обставин стає її зовнішнім складником. Варто зазначити, що у Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю проблема корупції розглядається не як причина появи організованої злочинності, а лише як її наслідок.



Крім того, в умовах виникнення нових загроз національній безпеці України підвищеної уваги потребують ситуації реалізації іноземними державами, міжнародними злочинними угрупованнями кіберзагроз щодо автоматизованих систем державного та військового управління, об'єктів інформаційної інфраструктури.

У зв'язку з цим пріоритетом державної політики повинні стати чітко визначені напрями боротьби з організованою злочинністю, такі як:

1. Вивчення та аналіз реального стану і тенденцій організованої злочинності в державі, з'ясування причин та умов, що сприяють її поширенню в Україні.
2. Удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю.
3. Розроблення методів та способів боротьби з організованою злочинністю з урахуванням сучасних загроз.
4. Визначення чіткого кола суб'єктів, діяльність яких спрямована на боротьбу з організованою злочинністю.
5. Поліпшення рівня матеріального, ресурсного, технічного, інформаційно-аналітичного забезпечення спеціально уповноважених суб'єктів боротьби з організованою злочинністю, а також підвищення рівня їхньої фахової кваліфікації.
6. Посилення взаємодії правоохоронних органів із громадськістю у сфері боротьби з організованою злочинністю.
7. Налагодження міжнародного співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Варто зазначити, що реалізація зазначених напрямів можлива лише за умови чіткого визначення кола спеціально уповноважених суб'єктів та їхнього адміністративно-правового статусу, що дасть змогу зрозуміти місце, роль та значення кожного з них у процесі боротьби з організованою злочинністю, порядок їх взаємодії один з одним.

Важливо відзначити, що боротьба з організованою злочинністю має здійснюватися чітко у межах чинного законодавства, ґрунтуючись на принципах

- законності, який визначає, що боротьба з організованою злочинністю повинна здійснюватися спеціально уповноваженими суб'єктами у чітко визначених чинним законодавством межах;
- системності, який визначає, що боротьба з організованою злочинністю повинна бути системою і охоплювати запобіжні, контрольні, тактико-спеціальні, ресурсозабезпечуючі та інші заходи;
- комплексності, що передбачає поєднання стратегічних і тактичних завдань, правового, кримінологічного, управлінського та інших аспектів;
- динамічності та наступальності, що передбачає комплексний підхід до боротьби з організованою злочинністю у динаміці її розвитку;
- плановості та послідовності, який передбачає чітке та максимально зважене планування певних заходів, спрямованих на боротьбу з організованою злочинністю, строків, розподіл повноважень між суб'єктами боротьби та їх послідовне впровадження та виконання;
- прозорості, тобто доступності для населення інформації про діяльність суб'єктів боротьби з організованою злочинністю у межах, що не суперечить інтересам правоохоронних органів, та згідно зі встановленим законодавством порядком.

Оскільки визначені нами принципи є основоположними засадами діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, вони повинні, на наш погляд, бути відображені у Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю на подальший період.

Зазначимо, що державна політика у сфері боротьби з організованою злочинністю повинна мати постійний послідовний характер. Тому, продовжуючи роботу у цьому напрямі та визначаючи пріоритетні завдання для суб'єктів боротьби з організованою злочинністю на подальші роки, вважаємо за своєчасне та доцільне під час розробки нової Концепції звернути увагу на ті аспекти, які не були охоплені чинною Концепцією.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує проблема протидії організованим злочинним угрупованням екстремістської спрямованості. У затвердженій Концепції проблема екстремізму та тероризму визначається у розділі I абз. 9 лише як потенційна загроза [6].

Організована злочинність екстремістської спрямованості самим фактом свого існування сприяє ескалації жорстокості й насильства, підриву авторитету держави та її органів в очах населення у зв'язку з нібито безсиллям у боротьбі з нею. Вважаємо, що необхідно більше уваги привернути до цієї проблеми та визначити шляхи і засоби її подолання.

Окрему увагу треба приділити вирішенню проблеми транснаціональної організованої злочинності, оскільки вона є стрижневою для багатьох держав – членів Ради Європи і являє собою значну загрозу верховенству права, призводить до руйнівних наслідків для економіки та соціальної сфери.

Протидія такого роду злочинності повинна здійснюватися у межах загальної політики держави і має орієнтуватися на захист інтересів країни, суспільства та економіки від негативного впливу організованої злочинності, у тому числі, шляхом реалізації комплексу заходів антикорупційного характеру. Основну увагу у цьому напрямі варто приділити питанням вдосконалення механізму міжнародного

співробітництва правоохоронних органів, обговоренню і виробленню загальних методик боротьби із транснаціональною організованою злочинністю, обміну досвідом між фахівцями України та зарубіжних країн.

Важливо також звернути увагу на таке транскордонне явище, як кіберзлочинність, оскільки останнім часом спостерігається небезпечна тенденція – посилення взаємозв'язку між кіберзлочинністю та організованою злочинністю.

Важливим кроком на шляху боротьби з кіберзлочинністю стало затвердження Указом Президента України від 15 березня 2016 р. № 96/2016 «Стратегії кібербезпеки України» [7]. На наш погляд, принципове значення для ефективної боротьби з організованою злочинністю матимуть такі пріоритетні напрями забезпечення кібербезпеки України, як:

- розвиток підрозділів кібербезпеки та кіберзахисту Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Національної поліції України;

- удосконалення системи контррозвідувального та оперативно-розшукового забезпечення кібербезпеки держави;

- розвиток та координація проведення наукових досліджень у галузі кібербезпеки та кіберзахисту для потреб національної безпеки й оборони;

- підвищення спроможності суб'єктів боротьби з кібертероризмом щодо протидії кібератакам на державні електронні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури, а також розвідувально-підбивної діяльності іноземних спецслужб, організацій, груп та осіб проти України у кіберпросторі;

- розвиток системи підготовки кадрів для потреб органів сектору безпеки і оборони України та розвиток науково-виробничого потенціалу такої системи.

В узагальненому вигляді ці напрями повинні знайти своє відображення і у Концепції державної політики боротьби з організованою злочинністю на подальший період.

**Висновки.** Узагальнюючи викладене та враховуючи останні зміни у законодавстві України, що відображені у положеннях Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р., Стратегії національної безпеки України від 06.05.2015 р., Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України від 04.03.2016 р., 6-ї доповіді про хід виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України від 18.12.2015 р., Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 рр. від 23.08.2016 р., перед державою постала необхідність

- забезпечити передачу більшості правоохоронних функцій (в тому числі щодо протидії організованим злочинностям), крім боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки, від Служби безпеки України до правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України;

- запровадити системну протидію організованим економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації;

- на основі Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю у кожному регіоні розробити програми правових, організаційних і практичних заходів щодо детінізації економіки, припинення криміналізації економічної сфери, захисту фінансової і банківської систем, паливно-енергетичного та агропромислового комплексів від злочинних посягань;

- запровадити дієвий механізм протидії фактам незаконного великомасштабного вивезення закордон суб'єктами господарювання стратегічної сировини, матеріалів, продукції тощо;

- посилити комплекс організаційно-практичних заходів, спрямованих на виявлення каналів незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин, а також запобігання злочинним посяганням проти особи та суспільства із застосуванням зброї та вибухових пристроїв;

- забезпечити систематичний моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення та запобігання кіберзагрозам різного рівня (кіберзагрози воєнного характеру, кібершпиунство, кібертероризм, кіберзлочинність) з боку організованих злочинних угруповань а також їх нейтралізації;

- вжити дієвих заходів щодо боротьби з нелегальною міграцією, незаконним переправленням нелегальних мігрантів через державний кордон та торгівлею людьми, у тому числі щодо методів боротьби з організованими злочинними групами, що здійснюють незаконне переправлення нелегальних мігрантів через державний кордон та торгівлю людьми, а також захисту жертв таких злочинів;

- впровадити систему ефективної взаємодії правоохоронних органів України та сусідніх держав з метою боротьби з організованою злочинністю в прикордонних регіонах;

- розширювати спектр кримінологічних досліджень структурних елементів організованої злочинності, закономірностей її функціонування. Це є необхідним для формування комплексної характеристики цього виду злочинної діяльності загалом та її окремих видів, розробки на цій основі відповідних методичних рекомендацій щодо протидії усім проявам організованої злочинності.

Звичайно, запропонований перелік заходів не вичерпує всіх важливих аспектів формування ефективної системи протидії організованій злочинності, але їх запровадження, подальша розробка та втілення в життя є одним із перспективних напрямів діяльності у сфері наукового пошуку, законотворчого процесу та правозастосовної діяльності.

**Список використаних джерел:**

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : закон України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ [Електронний ресурс] : редакція від 05.01.2017 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>
2. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію // Упоряд. М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький, Л.М. Доля та ін. / за ред. Б.В. Романюка та М.І. Камлика. – К. : Школяр, 1999. – 480 с.
3. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_786](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_786)
4. Корнієнко М.В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії. – К. : Фонд Юрнауки, 2004. – 300 с.
5. Погорецький М.А. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії [Електронний ресурс] / М.А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 16. – С. 99–110. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz\\_2007\\_16\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_16_9)
6. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>

**ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ОБСТАВИН, ЯКІ Є КЛЮЧОВИМИ ПІД ЧАС ДОВЕДЕННЯ ФАКТУ ВЧИНЕННЯ ЦЬОГО ВИДУ ЗЛОЧИНУ**

Стаття присвячена вивченню особливостей застосування тактичних прийомів у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань та обставин, які є ключовими під час доведення факту вчинення цього виду злочину.

**Ключові слова:** *слідчі (розшукові) дії, тактичні прийоми, слідчі ситуації, колекторські агенції (компанії), розслідування злочину, оперативно-розшукові заходи, цивільно-правові зобов'язання, організована злочинність, суб'єкти господарювання, злочини, пов'язані з виконанням чи невиконанням цивільно-правових зобов'язань, майнові зобов'язання, суб'єкти підприємництва, боржник, юридичні особи, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, господарська діяльність.*

Статья посвящена изучению особенностей применения тактических приемов при проведении отдельных следственных (розыскных) действий во время расследования принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств и обстоятельств, которые являются ключевыми во время доказательства факта совершения этого вида преступления.

**Ключевые слова:** *следственные (розыскные) действия, тактические приемы, следственные ситуации, коллекторские агентства (компании), расследование преступления, оперативно-розыскные мероприятия, гражданско-правовые обязательства, организованная преступность, субъекты хозяйствования, преступления, связанные с выполнением или невыполнением гражданско-правовых обязательств, имущественные обязательства, субъекты предпринимательства, должник, юридические лица, принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, хозяйственная деятельность.*

The article is devoted to peculiarities of application of tactics while conducting a separate investigation (investigative) actions during the investigation, the enforcement or neglect civil obligations and circumstances that are the core of the proof of the fact of committing this type of crime.

**Key words:** *investigative (search) actions, tactics, investigative situation, collection Agency (firms), crime investigation, operational-search actions, civil commitments, organized crime, businesses, crime associated with the performance or failure to meet civil obligations, property obligations, business entities, debtor, legal entity, enforcement or neglect civil obligations, business activity.*

**Вступ.** Практика розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань вносить у цей процес свої особливості. У кожній конкретній ситуації, зважаючи на наявність доказової та оперативної інформації, треба виконувати дії, що дають змогу досягнути об'єктивної істини в розслідуванні [3, с. 121].

Теорія криміналістики та низка вчених-криміналістів визначають можливість і необхідність не тільки створення типових програм слідчих (розшукових) дій, а й визначення тактики проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і їх сукупності, в тому числі під час проведення тактичних операцій. Наприклад, Л.В. Дергач виокремлює тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій як криміналістичні методи подолання протидії розслідуванню вимагань, учинених організованими злочинними групами [3, с. 153–174]. Інші науковці розглядають тактику проведення окремих слідчих розшукових дій.

На нашу думку, для кожного з видів злочинів існують слідчі (розшукові) дії, що потребують більш детального вивчення, ніж на рівні створення програм розслідування, оскільки від ефективності

© ФЕСЕНКО О.М. – аспірант кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ)

вирішення завдань, що постають під час їх проведення, залежить можливість доведення винуватості підозрюваних. Тому, розслідуючи примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, треба виокремлювати саме такі «ключові» слідчі (розшукові) дії та визначати організацію і тактику їх проведення.

**Результати дослідження.** У теорії криміналістики немає одностайної думки щодо чіткої класифікації слідчих (розшукових) дій та їх поєднань. Паралельно використовуються терміни «тактична операція», «комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів», «проведення низки слідчих (розшукових) дій, поєднаних однією метою» тощо. Дійсно, одна і та ж обставина може бути доведена у процесі проведення однієї слідчої (розшукової) дії, а може бути така ситуація, коли для доведення такої обставини потрібен буде цілий комплекс слідчих (розшукових) дій. Окрім того, в умовах дії чинного КПК України [6], коли з початку кримінального провадження оперативні працівники не мають права здійснювати оперативно-розшукові заходи, а можуть тільки виконувати доручення слідчого, вживати термін «комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів» недоцільно. Але під час виконання доручення слідчого оперативні працівники не тільки здійснюють слідчі (розшукові) дії (або негласні слідчі (розшукові) дії), але й проводять низку організаційних заходів, які є допоміжними, але необхідними.

З огляду на зазначене варто виокремити обставини, які є ключовими під час доведення факту вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Пропонуємо комплексну тактику їх фіксації в межах комплексу слідчих (розшукових, у тому числі негласних) дій. У разі залучення інших підрозділів Національної поліції (у тому числі й кримінальної поліції) до проведення, окрім слідчих (розшукових) дій, низки організаційних заходів (які об'єднані однією метою) ми також пропонуємо вживати термін «тактична операція».

Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань – це злочин із формальним складом, тобто для доведення вини підозрюваного достатньо процесуально закріпленого факту майнової вимоги, що пов'язана з погрозами, але іноді в процесі розслідування виникають ситуації, які не дають змоги створити доказову базу для затримання злочинців (не вдається зафіксувати чи процесуально закріпити факт погроз, що виголошуються під час примушування; не відомі особи (або не встановлено їх місцезнаходження), які виголошували вимогу; не відоме місцезнаходження особи, яка викрадена та утримується як заручник; не вдалося встановити місцезнаходження матеріальних цінностей, що раніше отримали злочинці під час часткового виконання цивільно-правових зобов'язань, тощо). Але у будь-якому разі всі ці обставини повинні бути доведені лише після (або внаслідок) того, що існують цивільно-правові зобов'язання, до виконання (або невиконання) яких примушується особа. Цивільно-правові зобов'язання (як обставина, яка потребує доведення) вимагають вивчення, оскільки є основною відзнакою злочину, крім того, майнова вимога може бути виконана без передачі певного предмета (грошей або матеріальних цінностей), тому умовою доведення вини особи є можливість фіксації зв'язку між кредитором – цивільно-правовим зобов'язанням – майновою вимогою – погрозою – виконанням цивільно-правового зобов'язання. З огляду на зазначене ми пропонуємо комплекс слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на фіксацію обставин, що свідчать про наявність і можливість виникнення цивільно-правового зобов'язання між потерпілим і злочинцем.

Тактичні прийоми під час здійснення окремих слідчих (розшукових) дій ми пропонуємо з урахуванням наукових розробок відомих вчених С.І. Ніколаюка [7], О.В. Печерського [8] та інших, результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, опитування оперативних працівників і слідчих у процесі наукового дослідження цієї проблематики. Факт існування організованих злочинних угруповань (далі – ОЗУ) у зазначеному форматі доказується шляхом проведення допитів членів групи різних категорій. Специфікою існування ОЗУ в такому форматі є те, що ознаки злочинних дій по-різному можуть виявлятися у суб'єктивному сприйнятті осіб, які працюють у колекторській компанії. Не всі вони беруть участь у злочинній діяльності, оскільки формально злочинними діями є виголошення погроз певного виду, а все інше може розглядатися як несумлінна господарська практика. Наприклад, для осіб зазначеної категорії (що можуть бути необізнаними з фактами конкретної справи, яку веде колекторська компанія) слідчий планує допит для фіксації обставин (і відповідних питань), таких як чи мало місце укладення угоди; угода (договір) якого виду виконана (не виконана); що є предметом такої угоди (договору); які права та обов'язки сторін передбачені такою угодою; чи передбачені в такій угоді способи забезпечення виконання зобов'язань і якщо передбачені, то які; які основні та додаткові умови угоди; чи дотримано формальних умов, що були запропоновані до укладення угоди (в результаті якої виникли цивільно-правові зобов'язання); чи дійсно цивільно-правові зобов'язання виконані потерпілим усупереч його волі; чи дійсно зазначені зобов'язання виконані на умовах, неприйнятних чи не вигідних для потерпілого; які юридичні наслідки виконання (невиконання) зобов'язань; які способи впливу на волю потерпілого застосовувалися перед виконанням зобов'язань; яким погрозам і в якій формі піддавався потерпілий; що свідчить про реальність погроз, яким піддавався потерпілий; яка шкода заподіяна потерпілому; особи, які здійснювали примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань. Метою допиту цієї категорії осіб є отримання відомостей про злочинну діяльність

ОЗУ, які полягають у фіксації обставин примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань; потерпілих від злочинів; місця, часу і способів учинення конкретних злочинних дій; осіб, які безпосередньо виголошували майнову вимогу; кількості злочинів (або окремих епізодів); інших злочинів, які вчинювалися для досягнення злочинної мети – виконання майнової вимоги; причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів. Однією з основних обставин, що підлягають встановленню під час допиту цієї категорії осіб, є легітимність їхніх дій у частині їх функціонування як сторони цивільно-правових зобов'язань (кредитор). За договором факторингу (фінансування під відступ права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження іншої (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) (ст. 1077 ЦК України). Згідно з ч. 1 ст. 1080 ЦК України [10] договір факторингу є дійсним незалежно від того, чи уклали клієнт і боржник домовленість про заборону відступу або обмеження права грошової вимоги [4]. Але факторинг і колекторські послуги не є ідентичним процесом як у теорії, так і в практичному застосуванні, оскільки фінансова установа повинна надавати не одну фінансову послугу (що вважається такою). Здійснення колекторської діяльності передбачає передачу, наприклад, банками цим організаціям права вимоги на користь банків виконання боржниками зобов'язань за кредитними договорами. За такими договорами банки фактично продають борги позичальників іншим особам, і цю практику українські суди вважають цілком законною [9, с. 308]. Але всі ці обставини повинні бути чітко підтверджені у відповідних угодах між стороною у цивільно-правовому зобов'язанні (кредитором) і колекторською компанією (що фіксується шляхом огляду документів і допиту осіб, які в них фігурують).

Під час допиту осіб, які виголошували вимогу, що пов'язана з погрозами (і є підстави думати про наявність їхнього суб'єктивного ставлення до своїх дій як до злочину), слідчий планує допит з метою фіксації таких обставин (і відповідних питань), як взаємовідносини групи з іншими групами, встановлення рівня обізнаності членів групи з тактикою розслідування; виявлення можливої протидії з боку корумпованих представників державних органів влади. У результаті допиту цієї категорії осіб необхідно отримати відповіді на такі питання, як специфічне середовище функціонування груп, що спеціалізуються на примушуванні до виконання майнових зобов'язань (ієрархія групи в кримінальному середовищі); наявність зв'язків із працівниками правоохоронних органів; наявність корумпованих зв'язків із представниками державних органів влади, наявність спроб легалізувати свою діяльність шляхом створення суб'єктів господарювання (або використання вже наявних), легальна діяльність яких полягає у наданні юридичних, охоронних, колекторських послуг; формування групи на основі професійної діяльності (наприклад, банківська служба безпеки).

Допитуючи осіб, які брали участь у всіх етапах злочинної діяльності (починаючи зі створення цивільно-правових зобов'язань і до отримання предмета цивільно-правових зобов'язань) і були затримані в результаті тактичної операції, слідчий з метою фіксації планує з'ясувати такі обставини, як вчинення хоч би одного злочину за попередньою змовою групою осіб, які об'єдналися для вчинення цього злочину, організованою групою (або злочин є складником діяльності злочинної організації); дії членів ОЗУ (чи завчасно (за кілька днів, годин, хвилин) ці особи домовилися про виконання певних дій із примушування); чи є учасники групи співвиконавцями (разом погрожували, примушували, вчинювали насильство, знищували майно тощо) або групі характерний розподіл ролей; наявність лідера та наближених до нього осіб; ієрархія, структура групи (особлива увага приділяється взаємовідносинам, на яких засновано членство в групі – службова діяльність, матеріальна залежність, компрометуючі матеріали, родинні зв'язки); наявність інших членів групи, їхні психологічні характеристики; роль кожного під час учинення злочинів; стійкість групи (на предмет виявлення осіб, які за різних мотивів намагаються уникнути членства в групі або у вчинюваних групою злочинах); наявність внутрішньогрупових конфліктів, причини їх виникнення, наявність осіб із близького оточення членів групи, від яких можна отримати інформацію; озброєність членів групи, наявність автотранспортних та інших технічних засобів, спеціалізація злочинної групи (винятково на примушуванні до виконання цивільно-правових зобов'язань, вимаганнях, протидії законній господарській діяльності, самоправстві або інших видах злочинів).

Під час наукового дослідження особливостей розслідування цього виду злочину ми встановили, що тактичними прийомами під час проведення допитів осіб, які є причетними до досліджуваного виду злочинів, можуть бути визначення послідовності допитів (від «слабкої» ланки до більш «сильної»); одночасний допит осіб, які брали участь в одному епізоді вчинення злочину; попереднє програмування (планування) допитів; підтвердження (непідтвердження) показань допитуваного оглядом документів; застосування аудіо– та відеозапису під час допиту; пред'явлення на допиті разом з іншими доказами показань співучасника, який дав правдиві показання (що, як правило, є тим вирішальним моментом у боротьбі мотивів допитуваного, що доводить його до висновку про необхідність давання правдивих свідчень [1, с. 53]; перехресний допит; сповільнений темп допиту; інерція; створення напруги; зняття напруги; інформаційний вакуум; комунікативний вакуум; припинення неправди; створення помилкового уявлення про обсяг обізнаності слідчого [3, с. 160].

Тактичним прийомом фіксації участі осіб у різних епізодах злочинної діяльності є використання таблиці-шахматки, яка надає значну допомогу у збиранні фактичних даних, для аналізу діяльності злочинців за епізодами, а також розподілу отриманого майна – за певних умов це дасть змогу виділити ядро злочинної групи, виявити взаємини в групі, деякі зв'язки між її учасниками.

Однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій є допит потерпілого, оскільки саме від його суб'єктивного сприйняття та поведінки залежить можливість кваліфікації дій осіб за ст. 355 КК України [5]. Науковці ретельно досліджували тактику допиту потерпілого, тому ми визначаємо лише особливості допиту потерпілого саме в кримінальних провадженнях такої категорії. Інформація, що отримана від потерпілих, набуває важливого значення, оскільки в кримінальних провадженнях цієї категорії свідки та очевидці, як правило, або відсутні, або мало поінформовані про обставини злочину. Інакше кажучи, особи є очевидцями певних подій (наприклад, укладення угоди), але не можуть визначити їх кримінальну сутність, оскільки присутні в одному з епізодів (які в підсумку складають злочин), тому тільки потерпілий (або близькі йому особи) мають повне уявлення про перебіг подій у процесі вчинення злочину і можуть надати відповідні свідчення [2, с. 221].

**Висновки.** Таким чином, розглянуті нами слідчі (розшукові) дії спрямовані на фіксацію обставин економічної сторони угоди, причини укладення тощо та фіксацію обставин «насильницької» сторони (погроза насильством, його реальність, факт учинення насильницьких дій тощо) у їх поєднанні – вчинення саме примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань, а не вимагання; вчинення примушування безпосередньо кредитором або третіми особами «на замовлення» (виконавцем злочину є ОЗУ загальнокримінальної спрямованості або ОЗУ, що маскується під колекторську агенцію).

#### Список використаних джерел:

1. Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений / Быков В.М. – Ташкент, 1980. – 60 с.
2. Бевзенко С.Г. Перевірка первинної оперативної інформації про злочини, пов'язані з протидією законній господарській діяльності /С.Г. Бевзенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 219–226.
3. Дергач Л.В. Розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.В. Дергач. – К., 2010. – 224 с.
4. Збирачі поза законом, або декілька слів про колекторський рекет [Електронний ресурс] // Право Собственности. – 2009. – 26 вересня. – С. 6.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
7. Ніколаюк С.І. Характеристика злочинної діяльності організованих груп вимагателів / С.І. Ніколаюк // Організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю: додаток до Вісника ЛІВС МВС України. – Луганськ, 1999. – № 1. – С. 69–80.
8. Печерський О.В. Особливості кваліфікації дій організатора злочину при примушуванні до виконання цивільно-правових зобов'язань, що вчинюється злочинною групою /О.В. Печерський //Сучасний стан та перспективи розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції : матеріали круглого столу (Кіровоград, 27 листопада 2009 р.). – Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2009. – С. 39–40.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5.
10. Цивільний кодекс України. – Х. : ТОВ «Одісей», 2003. – 856 с.

УДК 343.2

ХОЛОДИЛО П.В.

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОРУШЕННЯ УМОВ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ**

Стаття присвячена вивченню проблемних питань порушення умов угоди про визнання винуватості, сутності угод про визнання винуватості в сучасному кримінальному процесі з використанням сучасних досягнень вітчизняної та зарубіжної кримінально-процесуальної теорії й правозастосовної практики.

**Ключові слова:** визнання винуватості, суддя, угода про визнання винуватості, кримінальна процесуальна форма, кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне правосуддя, презумпція невинуватості, права та свободи людини, підозрюваний, обвинувачений, прокурор, суд, адвокат, кримінальне провадження, інститут угод, кримінальне правопорушення, проблемні питання, угода, винуватість, кримінальний процес, кримінально-процесуальна теорія.

Статья посвящена изучению проблемных вопросов нарушения условий соглашения о признании виновности, сущности сделок о признании виновности в современном уголовном процессе с использованием современных достижений отечественной и зарубежной уголовной процессуальной теории и правоприменительной практики.

**Ключевые слова:** признание виновности, судья, соглашение о признании виновности, уголовное процессуальная форма, уголовное производство на основании соглашений, уголовное правосудие, презумпция невиновности, права и свободы человека, подозреваемый, обвиняемый, прокурор, суд, адвокат, уголовное производство, институт соглашений, уголовное преступление, проблемные вопросы, соглашение, виновности, уголовный процесс, уголовно-процесуальная теория.

This article is devoted to studying issues of breach of agreement on the recognition of guilt, the essence of agreements on recognition of guilt in criminal proceedings today using modern achievements of domestic and foreign criminal procedural theory and law enforcement.

**Key words:** issues, agreement, guilt, criminal procedure, criminal procedural theory, recognition of guilt, judge, agreement on the recognition of guilt, criminal procedural form, criminal proceedings on the basis of agreements, criminal justice, presumption of innocence, rights and freedoms suspect, prosecutor, court, attorney, criminal proceedings, institute deals, criminal offense.

**Актуальність теми.** Укладання угоди про визнання винуватості, визначення обов'язків співпраці підозрюваних (обвинувачених) зі слідством, забезпечення безпеки особи, яка співпрацює зі слідством, тощо – це практична реалізація обов'язків сторони обвинувачення та права підозрюваних (обвинувачених) на укладання угоди. Але всі ці дії – це тільки підготовка до реалізації обов'язків підозрюваних (обвинувачених) щодо співпраці зі слідством. Науковці зазначають (і ми погоджуємося з їхньою думкою), що не виконати умови угоди підозрюваний (обвинувачений) може лише у тих випадках, коли в угоді про визнання винуватості було закріплено обов'язок після постановлення вироку співпрацювати з органами досудового розслідування [8, с. 153; 3, с. 17; 10, с. 64].

Під час наукового дослідження цієї проблеми більшість опитаних нами респондентів стверджують, що клопотання про скасування вироку на підставі угоди про визнання винуватості, укладеної лише за однієї умови – визнання винуватості, не може бути подано прокурором, оскільки необхідність виконання засудженим будь-яких дій після ухвалення вироку в такому випадку відсутня. Але, на нашу думку, підтверджену результатами опитування, у зв'язку з невиконанням (можливим невиконанням) умов угоди, виникає ще ряд питань, які практично не досліджувалися і не ставилися, а саме: особа, яка уклала угоду, може обмовити себе, а також інших співучасників, і це стане відомо лише під час судового засідання, оскільки досудове розслідування здійснюється у скороченій формі; законом не визначені форма, мета та способи перевірки судом або прокурором виконання умов угоди; не встановлено критерії оцінки виконання умов угод; якщо кримінальне провадження на підставі угоди виділено в окреме провадження,

© ХОЛОДИЛО П.В. – аспірант кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)



то в іншому провадженні може бути інший прокурор – процесуальний керівник (за підслідністю, в тому числі територіальною), а отже, виникає питання, який із прокурорів буде контролювати виконання умов угоди в іншому кримінальному провадженні; прокурору (або слідчому) може стати відомо про наміри особи не виконувати умов угоди після її підписання, до затвердження судом, але відсутній механізм її скасування; судді може стати відомо про конкретні дії підозрюваного (обвинуваченого), спрямовані на невиконання умов угоди, але відсутні підстави та механізм повернення угоди на «доопрацювання» з можливістю повторного розгляду; засуджена особа може не виконувати умов угоди не за власною виною, а внаслідок обставин, що склалися, але це не звільняє її від відповідальності; відмова засудженого від визнання своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, здійснена після затвердження відповідної угоди судом, не тягне жодних юридично значущих наслідків, а тим більше суспільно небезпечних, тому заперечення своєї винуватості після затвердження угоди про її визнання не може розглядатись як умисне невиконання угоди про визнання винуватості [1, с. 90].

**Виклад основного матеріалу.** Науковці зазначають, що можливість контролю виконання умов угоди є додатковим аргументом на користь укладення прокурором таких угод із визначенням обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою [10, с. 64], але, з іншого боку, механізм такого контролю не відпрацьований і тому це створює додаткові труднощі у становленні інституту угод при застосуванні їх у кримінальному судочинстві.

На сьогодні у КПК України визначені такі механізми:

– якщо особа не виконує умов укладеної нею угоди про визнання винуватості за відсутності об'єктивних на те причин, прокурор має право звернутись до суду з клопотанням про скасування вироку, яким була затверджена угода (зауважимо: право, а не обов'язок);

– клопотання про скасування вироку, яким затверджено угоду, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення;

– клопотання про скасування вироку, яким угода була затверджена, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження, відсутність яких не є перешкодою для судового розгляду (ч. 3 ст. 476 КПК України);

– суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджено угоду про визнання винуватості, лише за умови доведення прокурором невиконання засудженим умов угоди. Отже, тягар доведення зазначеного факту покладається тільки на прокурора як на особу, що звернулася до суду із відповідним клопотанням, яке має бути обґрунтованим. При цьому закон не ставить можливість його подання у залежність від того, умисно не виконується угода, чи з будь-яких інших (навіть об'єктивних) причин. Це пов'язано з тим, що можливість узгодження сторонами угоди певного виду та розміру покарання, звільнення особи від відбування з випробуванням пов'язується саме із взяттям на себе обвинуваченим певних зобов'язань. Якщо угода не виконується, втрачають силу і домовленості щодо міри покарання [10, с. 63-64];

– прокурор повинен враховувати, що наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування. Отже, у разі скасування вироку, яким затверджено угоду, у прокурора виникає обов'язок забезпечити додержання загального порядку кримінального провадження;

– суд, здійснюючи розгляд таких клопотань, має чітко відмежовувати невиконання угоди (ч. 1 ст. 476 КПК), яке тягне за собою скасування вироку, поставленого на підставі угоди, від умисного невиконання угоди (ч. 5 ст. 476 КПК);

– у разі встановлення факту умисного невиконання угоди відповідно до ч. 5 ст. 476 КПК у визначеному КПК порядку необхідно вирішувати питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 3891 КК («Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості») [10, с. 64];

– ухвала про скасування вироку, яким було затверджено угоду, або про відмову в скасуванні вироку (залишення його без змін) відповідно до ч. 4 ст. 476 КПК може бути оскаржена в апеляційному порядку протягом 7 днів із дня її проголошення. Ухвала про відмову у скасуванні вироку після його перегляду в апеляційному порядку та ухвала суду апеляційної інстанції, постановлена за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу, можуть бути визнані такими, що перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, та бути предметом розгляду судом касаційної інстанції [10, с. 65].

Можливість подання клопотання про скасування вироку у зв'язку з невиконанням угоди про визнання винуватості тісно пов'язана зі здійсненням прокурором контролю за виконанням засудженим угоди. Такий контроль не стосується виконання вироку в розумінні положень Розділу 7 КПК України, оскільки ці питання належать до компетенції органу чи установи, на які покладено обов'язок виконати судові рішення [3, с. 17]. Порядок здійснення прокурорського нагляду за практичним виконанням умов затвердженої судом угоди законом не регламентується, як і не покладається на прокурора жодних обов'язків у цій сфері.

Проте логічно припустити, що прокурор як сторона угоди, яка ініціювала її укладення, повинен контролювати і хід виконання визначених у такій угоді умов. За наявності приводів і підстав вважати, що угода не виконується або виконується неналежним чином, прокурор має відповідним чином реагувати на це, що створює передумови для реалізації наступної форми прокурорської діяльності у цій сфері [11, с. 445].

Вивчення думок науковців дало змогу визначити ряд організаційних заходів щодо здійснення прокурором контролю за виконанням засудженим умов угоди про визнання винуватості, а саме (визначено у матеріалах кримінальних проваджень на підставі угоди про визнання винуватості): чітке та повне зазначення в тексті угоди обов'язків щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою; визначення терміну виконання цих обов'язків; забезпечення прокурором постійного моніторингу виконання засудженим взятих на себе зобов'язань; наявність взаємозв'язку зі слідчим органом досудового розслідування, який здійснював досудове розслідування в даному провадженні, з метою отримання відомостей про хід виконання засудженим домовленостей за угодою [10, с. 64]; забезпечення прокурором ведення реєстру вироків, якими затверджувались угоди про визнання винуватості [8, с. 172] (список вироків на підставі угод про визнання винуватості, в яких виконання засудженими угод підлягає контролю, повинен містити: номер провадження, П. І. Б. засудженого, статті КК України, за якими його визнано винуватим, дату вчинення (виявлення) кримінального правопорушення, дату ухвалення вироку, перелік зобов'язань та визначені у вирокі дату чи період їх виконання, П. І. Б. процесуального керівника [10, с. 65]; здійснення контролю за виконанням умов угоди про визнання винуватості з боку керівника прокуратури шляхом делегування цих функцій окремому працівнику прокуратури [3, с. 18].

Що стосується доведення перед судом невиконання засудженим умов угоди про визнання винуватості, то крім письмового клопотання про скасування вироку прокурор повинен надати суду переконливі докази такого невиконання. Про наявність цих доказів має бути зазначено в самому клопотанні [3, с. 17]. У цій вимозі криється певне протиріччя, а саме: законодавець вимагає фіксувати в тексті угоди всі дії, які підозрюваний (обвинувачений) зобов'язується здійснити при виконанні обов'язків співпрацювати зі слідством (науковці зазначають, що слід максимально конкретизувати конкретний перелік таких дій та їхні спрямованості [6, с. 153-154], зазначити мінімальний обсяг інформації, яку особа повинна вказувати, періодичність надання таких відомостей, кінцевий строк співпраці, можливість участі у слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) діях тощо [8, с. 157-158]).

Але на початковому етапі досудового розслідування прокурор не завжди має такі відомості, хоча ступінь та характер такого сприяння має оцінюватися прокурором з точки зору ефективності для виявлення чи розкриття вже розслідуваного кримінального правопорушення. Зрозуміло, що це фізично неможливо. Враховуючи зазначене, ми пропонуємо конкретизувати умови угоди, виходячи з наявної (на момент її укладання) інформації; але спосіб, строки, порядок виконання повинні бути визначені у самому судовому рішенні про затвердження угоди (вироку суду) (ч. 2 ст. 534 КПК України). Крім того, потрібно брати до уваги, що відповідно до ч. 4 ст. 535 КПК України «органи, що виконують судові рішення, повідомляють суд, який постановив судові рішення, про його виконання» [7, с. 108].

Окрім клопотання про скасування вироку, прокурор повинен надати суду переконливі докази такого невиконання. Про наявність таких доказів має бути зазначено в самому клопотанні. Ю.М. Дьомін вважає, що при цьому не так важливо, мало місце умисне невиконання угоди (наявність умислу додатково передбачає відповідальність за ст. 3891 КК України) чи належне ставлення до виконання умов угоди, а також невиконання частини угоди (окремих дій, які обвинувачений зобов'язався вчинити протягом визначеного в угоді строку). Виконання частини угоди можливо розцінювати як пом'якшуючу покарання обставину, що може бути врахована при ухваленні вироку на загальних підставах [3, с. 17]. Але виникає питання, хто саме буде визначати яка частина угоди виконана і чи має можливість засуджений виконати іншу частину.

Прокурорський нагляд за виконанням засудженим умов угоди про визнання винуватості полягає у спостереженні за його поведінкою, аналізі та співвідношенні його дій з очікуваними результатами, тобто в порівнянні фактичного стану досудового розслідування з бажаним. Р.В. Новак відзначає, що виключно прокурор відповідно до ст. 36 КПК є самостійним у своїй процесуальній діяльності та має повний доступ до матеріалів, документів й інших відомостей, що стосуються досудового розслідування [8, с. 152]. Але розслідування здійснює слідчий і йому більш чітко помітно невідповідність дій підозрюваного (обвинуваченого) та задекларованих в умовах угоди зобов'язаннях. Але, якщо навіть слідчий сповістить про це прокурора, той позбавлений можливості скасувати угоду аж до моменту набрання вироком законної сили. Так само нерегламентована діяльність прокурора щодо проведення конкретних заходів під час перевірки виконання умов угоди, оскільки кримінальне провадження закінчується обвинувальним актом, і тому після його складання слідчий (та прокурор) не мають права самостійно проводити слідчі (розшукові) дії або надавати доручення на їх проведення оперативним підрозділам.

Аналізуючи закордонний досвід, можна констатувати, що, наприклад, у кримінально-процесуальному праві США передбачена можливість скасування угоди про визнання винуватості за ініціативою прокурора, якщо особа відмовляється співпрацювати, надає завідомо неправдиві покази, або продовжує займатися злочинною діяльністю (прокурор складає з себе зобов'язання за угодою) [4, с. 141]. У нас подібні ситуації залишилися без належного правового регулювання.

Слід зазначити, що невиконання зобов'язань може проявлятися у двох формах:

– перша форма – невиконання угоди, передбачене ч. 1 ст. 476 КПК; має місце, коли особа, засуджена на її підставі, не ухиляється від її виконання, а не має (чи втрачає) реальну (фактичну, об'єктивну) можливість виконати взяті на себе зобов'язання. Тобто в цих випадках під час укладання угоди особа, засуджена на її підставі, або помилково вважала, що має реальну можливість виконати покладені на неї угодою і взяті на себе зобов'язання, або вже після укладення такої угоди втратила можливість її виконати [9];

– друга форма полягає в умисному невиконанні умов угоди. Під умисним невиконанням угоди (ч. 5 ст. 476 КПК) слід розуміти випадки, коли особа, засуджена на її підставі, хоча і має реальну можливість виконати її умови (взяті на себе зобов'язання), але цілком свідомо (бажаючи цього, тобто діючи з прямим умислом) здійснює певні зусилля, спрямовані на ухилення від виконання цих зобов'язань [9]. У таких випадках особа має притягуватися до кримінальної відповідальності за ст. 3891 КК. Коли невиконання умов угоди про визнання винуватості реалізується у формі умисного невиконання, з'являються підстави початку кримінального провадження і проведення слідчих (розшукових) дій. Тобто практично є можливість зафіксувати факт невиконання умов угоди.

Що стосується невиконання умов угоди про визнання винуватості в першій формі, то прокурор повинен мати можливість скасувати угоду або переглянути її умови ще до передачі її в суд на затвердження. Аналогічні проблеми виникли під час застосування інституту угод у кримінальному процесі та в інших країнах. Науковці [2, с. 122-124; 4, с. 147-149] пропонують вирішити цю проблему шляхом уведення в КПК окремої норми, що регламентує процедуру скасування угоди. На нашу думку, це не є доцільним, оскільки угода про визнання винуватості передбачає, по-перше, визнання винуватості та, по-друге (субсидіарно), обов'язки осіб щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою. Тобто якщо особа не визнає винуватості, то в попередньому слуханні в суді суд не затверджує угоду і досудове розслідування буде відбуватися у «повній» формі. Якщо особа визнає винуватість, але не виконує зазначені зобов'язання, то формально вони є субсидіарними (як це передбачено законодавством), і затвердження угоди про визнання винуватості без таких зобов'язань здійснюється на розсуд прокурора (і він може не укладати угоду без таких зобов'язань). Практично таке положення зберігається до затвердження угоди судом. А вже в суді одночасно затверджується угода і виноситься вирок – відповідно, прокурор вже не має компетенції змінювати умови угоди або скасувати її. Тобто в зоні ризику залишається тільки період, коли угода передана на затвердження суду і підсудний (обвинувачений) відмовляється від виконання частини угоди саме стосовно зобов'язань у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, і відсутня можливість притягнути особу до кримінальної відповідальності, оскільки угода ще не затверджена судом (тобто, не є легітимною).

**Висновок.** Отже, вважаємо за необхідне зазначити: якщо підозрюваний (обвинувачений) не виконує умов угоди повністю або в окремі частині, прокурор (як сторона угоди) має право в будь-який момент до затвердження угоди судом прийняти рішення про скасування угоди, що повинно бути передбачено у відомчому нормативному акті. У такому разі прокурор має право приймати рішення про здійснення досудового розслідування у загальному порядку. Якщо особа має бажання або можливість частково виконати умови угоди, то це, відповідно, повинно вплинути на обов'язки прокурора щодо пом'якшення покарання. Водночас таке погіршення положення підозрюваного (обвинуваченого) вимагає перегляду умов угоди про визнання винуватості, тому прокурор повинен мати обов'язок запропонувати підозрюваному (обвинуваченому) перегляд умов угоди. Якщо підозрюваний (обвинувачений) відмовляється, то угода скасовується і досудове розслідування здійснюється у загальному порядку [5, с. 120-121]. Якщо інформація про невиконання умов угоди надійшла до прокурора після рішення суду, то, відповідно, скасування угоди знаходиться у веденні суду.

#### Список використаних джерел:

1. Витязь М. Чи запрацює стаття 389-1 КК України в частині угоди про визнання винуватості? / М. Витязь // Юридична Україна. – 2014. – № 8. – С. 89-94.
2. Головизнин М.В. Особый порядок принятия судебного решения при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М.В. Головизнин. – Москва, 2012. – 250 с.
3. Дьомін Ю.М. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування / Ю.М. Дьомін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 11-19.
4. Иванов А.А. Теоретические и организационно-правовые аспекты реализации института досудебного соглашения о сотрудничестве в российском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Иванов. – Нижний Новгород, 2013. – 265 с.
5. Колесник В.В. Досудебное соглашение о сотрудничестве сторон в уголовном процессе российской федерации: доктрина, законодательная техника, толкование и практика : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Колесник. – Ростов-на-Дону, 2013. – 238 с.
6. Костенко Н.С. Досудебное соглашение о сотрудничестве в уголовном процессе: правовые и организационные вопросы заключения и реализации: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Н.С. Костенко. – Челябинск, 2013. – 238 с.

7. Лобань Д. Процесуальний контроль прокурора за виконанням угоди про визнання винуватості / Д. Лобань // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 106-111.
8. Новак Р.В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р.В. Новак. – Х., 2015. – 215 с.
9. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 груд. 2015 р. № 13 // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 1. – С. 8-24.
10. Повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод: методичні рекомендації / [С.М. Малихіна, Ю.П. Смокович, В.К. Гуцуляк та ін.]. – К. : НДІ Національної академії прокуратури, 2013. – 101 с.
11. Тюрін Г.Є. Порядок діяльності прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод / Г.Є. Тюрін // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 442–447.

УДК 343.2

ШЕРУДИЛО В.О.

### ПРАВОВІ ПІДСТАВИ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена вивченню правових підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, гарантій дотримання законності у їх проведенні та подальшого використання результатів проведених негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні.

**Ключові слова:** негласні слідчі (розшукові) дії, слідчий, уповноважені оперативні підрозділи, суддя, приватне спілкування, прокурор, органи Національної поліції, Єдиний реєстр досудових розслідувань, огляд місця події, доручення слідчого, фактичні та юридичні підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, повідомлення прокурора, правові підстави, негласні слідчі дії, втручання, приватне спілкування, доказування.

Статья посвящена изучению правовых оснований проведения негласных следственных (розыскных) действий, связанных с вмешательством в частное общение, гарантий соблюдения законности в их проведении и дальнейшего использования результатов проведенных негласных следственных (розыскных) действий в доказывании.

**Ключевые слова:** негласные следственные (розыскные) действия, следователь, уполномоченные оперативные подразделения, судья, частное общение, прокурор, органы Национальной полиции в Единый реестр досудебных расследований, осмотр места происшествия, поручение следователя, фактические и юридические основания проведения негласных следственных (розыскных) действий, связанных с вмешательством в частное общение, сообщение прокурора, правовые основания, негласные следственные действия, вмешательство, личное общение, доказывание.

The article studies the legal grounds for covert investigative (search) actions related to interference in private communication, guarantees of observance of legality of their conduct and further use of the results of the conducted covert investigative (search) actions in the proving.

**Key words:** covert investigative (search) actions, investigator, authorized operational units, judge, private communication, prosecutor, National police in the Unified register of pre-trial investigation, examination of the scene, the instructions of the investigator, the factual and legal grounds for conducting a covert investigative (search) actions related to interference in private communication, notification of prosecutor, legal grounds, covert investigations, intervention, private communication proof.

© ШЕРУДИЛО В.О. – аспірант кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)

**Актуальність теми.** Проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, неможливе без відповідних підстав. Розглядаючи підстави негласних слідчих (розшукових) дій, можна виділити правові (юридичні) та фактичні підстави.

Фактичними підставами є факт правопорушення (фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння), що дає право на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Правовими підставами є сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають право на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

**Вклад основного матеріалу.** Таким чином, для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, співробітники оперативних підрозділів повинні мати законні підстави, як правові, так і фактичні. Наявність таких підстав є гарантією дотримання законності у їх проведенні та подальшого використання результатів проведених негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні.

Враховуючи норми чинного КПК України, приймати рішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій має винятково слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором.

Співробітники оперативних підрозділів (органи Національної поліції, органи безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органи Державної пенітенціарної служби України, органи Державної прикордонної служби України, органи Державної фіскальної служби України) не мають права здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора, а лише за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину. Співробітник оперативного підрозділу під час виконання доручень слідчого, прокурора користується повноваженнями слідчого [2].

Слід відзначити, що уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора. Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, або вимагати нових процесуальних рішень слідчого, прокурора [1].

Зважаючи на вищенаведене, виключно важливе значення мають правові підстави, до яких належать:

1) наявність заяви чи повідомлення, зареєстрованого у встановленому законом порядку. Слідчий, прокурор чи інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення (відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається);

2) наявність реєстрації у Єдиному реєстрі досудових розслідувань. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, яке здійснюється негайно після завершення огляду;

3) наявність факту реєстрації у Єдиному реєстрі досудових розслідувань дати внесення інформації та присвоєння номера кримінального провадження;

4) повідомлення прокурора слідчим у письмовій формі про початок розслідування, підстава початку розслідування;

5) у випадку, якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань унесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності наявних у нього матеріалів звернутися до органу досудового розслідування щодо доручення на проведення досудового розслідування [3, с. 15].

Що стосується фактичних підстав негласних слідчих (розшукових) дій, то до них закон відносить наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невідповідними особами. Інформацію про злочини, що готуються, суб'єкти кримінального судочинства отримують із різних джерел. Це можуть бути заяви і повідомлення громадян, підприємств, установ та організацій, службових осіб, представників влади про підготовку злочину, що є приводом для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Однак в більшості випадків отримана з таких джерел інформація потребує перевірки, підтвердження достовірності викладених фактів чи встановлення інших даних, що вказують на наявність ознак злочину. У цих випадках і виникає необхідність залучення оперативних підрозділів для перевірки і оцінки отриманої інформації.

Значна частина гласної інформації про готування злочинів може бути отримана із засобів масової інформації (газети, журнали, теле- і радіопрограми тощо). Така інформація потребує не тільки офіцій-

ного реагування, а й проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій з метою перевірки достовірності викладених фактів, документування події та ознак злочину, винуватості осіб у вчиненні злочину та інших обставин, що мають значення для правильного прийняття законного рішення і реагування.

Приводами для проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо виявлення, припинення та запобігання злочинів можуть бути також письмові доручення і ухвали слідчого, слідчого судді, вказівки прокурора, ухвали суду, матеріали органів дізнання. Це зрозуміло з вимог кримінально-процесуального законодавства, коли у розслідуванні або судовому розгляді необхідно з'ясувати безпосередні причини та умови злочинів, які сприяли їх учиненню чи підготовці, а також вжити необхідних заходів щодо усунення цих причин та умов [4].

Таким чином, наявність гласної чи негласної інформації про підготовку злочину буде не тільки приводом для початку кримінального провадження, а й приводом для проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою перевірки повноти і правильності отриманої інформації, пошуку першоджерел отримання фактичних даних та їх формування як доказів у кримінальному судочинстві.

Як підставу для проведення негласних слідчих (розшукових) дій КПК визначає наявність інформації про злочини, які вчинені невідомими особами. Інформація про вчинення невідомими особами злочину може бути отримана від очевидців, з результатів огляду місця події, заяв або повідомлень підприємств, установ, організацій, службових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян.

Інформація про злочин також може бути отримана з негласних джерел, тобто коли оперативними підрозділами безпосередньо виявляються ознаки злочину або вона надходить від конфідентів інших оперативних підрозділів, органів та організацій інших держав. У такому разі це і є приводами для здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

У разі наявності достатньої інформації про злочин, учинений невідомими особами (нерозкритий злочин), суб'єкти кримінального судочинства у кожному випадку зобов'язані здійснити низку негласних слідчих (розшукових) дій з викриття конкретної особи (групи) у вчиненні злочину чи завести оперативно-розшукову справу на нерозкритий злочин.

Другою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій закон визначає наявність інформації про осіб, які готують або вчинили злочини. Такими, що готують або вчинили злочини, слід вважати тих фізичних осіб, інформація про яких свідчить, що вони причетні до нерозкритих злочинів. Це можуть бути:

- 1) виконавці (співвиконавці) – особи, які безпосередньо вчинили злочин;
- 2) організатори – особи, які організували або керували його (їх) підготовкою чи вчиненням;
- 3) підбурювачі – особи, які схилили (умовлянням, підкупом, погрозами, примусом) інших до вчинення злочину;
- 4) посібники – особи, які сприяли вчиненню злочину (порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усунення перешкод вчинення злочину), а також обіцяли переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчиненого злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину [2].

Інформація про таких осіб надходить оперативним підрозділам, як із гласних, так і з негласних джерел. Але, на відміну від попередньої підстави (наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невідомими особами), інформація про осіб, які готують або вчинили злочин, містить більш конкретні відомості про фізичну особу, яка підозрюється у підготовці або вчиненні злочину. Від неї гласно можуть бути отримані пояснення щодо факту протиправного діяння, вона може бути фізично затримана на місці вчинення злочину, стосовно неї може бути вжито запобіжний захід – процесуальне затримання за підозрою у вчиненні злочину, взяття під варту (арешт), інші засоби процесуального примусу.

За отримання негласної інформації стосовно особи, що готує або вчинила злочин, її особистість, поведінка та характер протиправних дій становлять оперативний інтерес у працівників підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Під час пошуку і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність цієї особи є всі підстави для здійснення стосовно неї відповідних негласних слідчих (розшукових) дій.

Під час пошуку осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес, оперативно-розшукові заходи спрямовуються на:

- виявлення та припинення злочинних посягань;
- затримання і викриття осіб, що підготували або вчинили злочини; пошук очевидців і свідків злочинів;
- установлення місць зберігання знарядь злочинів, зброї, наркотиків, викраденого майна;
- вирішення інших завдань оперативно-розшукової діяльності [5].

Окрім цього, оперативний інтерес становлять особи, протиправна, антигромадська, антиморальна поведінка яких може призвести до вчинення злочину чи інших протиправних дій, небезпечних для інших осіб, близьких чи родичів (особливо небезпечні рецидивісти, наркомани, вірусососії та ін.).

Третьою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є наявність інформації про осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від кримінального покарання.

У кожному разі, коли надходить інформація про таких осіб, підрозділи правоохоронних органів мають усі підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою розшуку. Послідовність і цілеспрямованість негласних слідчих (розшукових) дій та інших спеціальних заходів залежить від категорій осіб, що розшуковуються.

Достатня інформація про осіб, які переховуються від органів розслідування або відбування покарань, – це офіційні дані, що дають підстави для заведення розшукової справи або термінового проведення негласних слідчих (розшукових) дій [3, с. 8].

Таким чином, наявність одночасно правових і фактичних підстав дає право слідчому, прокурору, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчому судді за клопотанням прокурора або клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, прийняти рішення про проведення негласних (слідчих) розшукових дій з обов'язковим зазначенням строку їх проведення.

Строк визначається залежно від виду конкретної негласної (слідчої) розшукової дії, необхідності отримання відомостей одноразово чи впродовж певного часу.

Розглядаючи підстави негласних слідчих (розшукових) дій, відзначимо, що КПК України не закріплює їх конкретного переліку, а лише вказує, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [2].

Зважаючи на те, що негласні слідчі (розшукові) дії здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, що стосуються оперативно-розшукової діяльності, а Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року визначає підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності, якщо застосувати аналогію закону, то підставами проведення негласних слідчих (розшукових) дій можна визначити наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

- 1) злочини, що готуються;
- 2) осіб, які готують учинення злочину;
- 3) осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- 4) безвісти зниклих;
- 5) розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
- 6) реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей і близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їхніх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності;
- 7) потребу в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави;
- 8) наявність узагальнених матеріалів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, отриманих в установленому законом порядку [5].

**Висновок.** Вищевказані підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах слідчого судді, суду, матеріалах правоохоронних органів, у запитках і повідомленнях правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, а також запитках повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

#### Список використаних джерел:

1. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел / Дубинский А.Я. // *Вибрані твори*. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – С. 169-257.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // *Відомості Верховної Ради України*, 2013. – № 9-13. – Ст. 88.
3. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій / [Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, О.І. Козаченко та ін.] ; за заг. ред. Д.Й. Никифорчука. – К. : НАВС, 2012. – 176 с.
4. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : [навчально– практичний посібник] / С.С. Кудінов, Р.М. Шехавцов, О.М. Дроздов, С.О. Гриненко. – Х. : Оберіг, 2013. – 344 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135 XII // *Відомості Верховної Ради України*, 1992. – № 22. – Ст. 303.

УДК 343.2

ШУЛЬГА Н.В.

### ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті висвітлені проблемні питання щодо застосування інноваційних технологій у кримінальному процесі України.

**Ключові слова:** інновація, технологія, науково-технічні засоби, відеоконференц-зв'язок, доказ, процесуальні дії, кримінальне провадження.

В статье освещены проблемные вопросы применения инновационных технологий в уголовном процессе Украины.

**Ключевые слова:** инновация, технология, научно-технические средства, видео-конференцсвязь, доказательство, процессуальные действия, уголовное производство.

The article highlights the problematic issues of the use of innovative technologies in the criminal process of Ukraine.

**Key words:** innovation, technology, scientific and technological means, video-conferencing, evidence, proceedings, criminal proceedings.

**Вступ.** Останніми роками спостерігається тенденція широкого впровадження інноваційних технологій у різні сфери життєдіяльності держави і суспільства. Цей прогрес не обійшов стороною і сферу кримінального судочинства.

Застосування нових методів боротьби зі злочинністю, зокрема з транснаціональною, а також використання новітніх досягнень науки і високих технологій набуває особливої актуальності та значущості. Ця проблема не тільки обговорюється публічно, але також відбивається у нормативних правових актах, покликаних забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина. Так, у наказі Державної судової адміністрації України від 15.11.2012 р. № 155 «Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)» передбачено єдиний порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, які проводяться у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження).

Тематики використання інноваційних технологій у кримінальному процесі тією чи іншою мірою торкалися у своїх наукових працях такі вчені, як Г.К. Авдєєва, О.В. Баулін, П.С. Елькінд, В.А. Журавель, А.О. Ляш, Д. М. Тимчишин, В.Ю. Шепітько, О.В. Фунікова та інші. Проте з огляду на існування великої кількості дискусійних питань у відповідній сфері дослідження означені питання потребують додаткового аналізу та доопрацювання.

**Постановка завдання.** Метою статті є з'ясування використання інноваційних технологій у кримінальному процесі України. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити етимологію термінів «інновація», «технологія»; визначити поняття «науково-технічні засоби»; висвітлити проблемні питання щодо застосування технічних засобів.

**Результати дослідження.** Сьогодні у сфері використання інноваційних технологій теорією і практикою вироблено численний понятійний апарат «інноваційних» розробок, що використовується у побуті між фахівцями. Однак ці поняття не завжди закріплені в нормативних правових документах що, на наш погляд, може викликати певні труднощі їх застосування у практичній діяльності.

Звісно, труднощі теоретичного вивчення процесу використання сучасних технологій у сфері кримінального судочинства пов'язані із правовою недосконалістю вживаних термінів, відсутністю методології дослідження впливу того чи іншого технічного нововведення на ефективність діяльності правозастосовувачів у кримінальному процесі.

Пристаючи до розгляду питань, що стосуються застосування інноваційних технологій у кримінальному судочинстві, спочатку звернемося до лінгвістичних визначень вживаних у цій сфері термінів. Це дасть змогу вибудувати логічно-структуроване розуміння суті та змісту цього питання, розібратися з різноманіттям технічних розробок, що застосовуються на всіх стадіях кримінального процесу, виділивши з них найбільш перспективні, а також визначити їх роль і значення.

---

© ШУЛЬГА Н.В. – ад'юнкт кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ)



Відповідно до сучасних словників «інновація» (від лат. «novatio» – оновлення, зміна) [2] – нововведення, новітня зміна чи винахід, тобто нова технологія чи виріб, що якісно випереджає попередні або значно відрізняється від них. Але процес створення інновації ще не означає саму інновацію, лише його завершення може дати відповідь, чи відбулося втілення чи матеріалізація інноваційної ідеї у якийсь новий продукт, метод, засіб. Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [10].

Деякі вчені тлумачать зазначену дефініцію ширше. Так, на думку Н.Н. Штикова, залежно від відмінностей у методологічних підходах під інновацією також можна розуміти результат творчого процесу, пояснюючи це тим, що у процесі такої діяльності людина постійно виявляє дослідницький інтерес до тих чи інших явищ, які стали для неї проблематичними, викликають внутрішнє напруження своєю незвичністю, новизною, змушують думати і діяти, відповідати на них своїми інноваціями. Ці явища можуть виникати не тільки у навколишньому середовищі, а й у самій людині, у сфері її цінностей і потреб [18, с. 16].

Підтримуємо думку В.Ю. Шепітька, який зазначає, що, враховуючи специфіку слідчої діяльності, а також сутність терміна «інновація», видається за доцільне під інноваціями на досудовому слідстві розуміти розроблені та впроваджені у слідчу практику нові сучасні методи, прийоми, технології, технічні засоби, прилади, апаратуру, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування, підвищення якості та ефективності слідчої діяльності, зменшення помилок [17, с. 42].

В етимологічному сенсі технологія (нім. technologie, грец. Technē – мистецтво, майстерність; logos – наука, вчення) – сукупність методів і процесів, що застосовуються в якій-небудь справі, у виробництві чого-небудь, а також наукове описання таких методів [9, с. 774].

Загальновідомим є те, що порушення технології у галузі виробництва матеріальної продукції зазвичай призводить до помітного зниження її якості, але майже не проводиться аналогії з іншими, «нематеріальними» сферами людської діяльності, пов'язаними із розслідуванням, розкриттям та запобіганням злочинній діяльності, у яких проблема підвищення ефективності є не менш актуальною, а порушення саме технології зазначених процесів призводить до негативних наслідків у роботі державного механізму загалом [16, с. 81].

У науковій юридичній літературі найбільш вдалим видається тлумачення поняття «інноваційні технології». Н.Н. Штикова – це «системна сукупність державно-правових і соціально зумовлених нововведень, які застосовуються для досягнення нової якості державно-правового розвитку» [18, с. 17].

Щодо теми, яку ми аналізуємо, пропонуємо зазначити узагальнену дефініцію «інноваційні технології», під якою необхідно розуміти набір методів і засобів, що забезпечують реалізацію нововведення.

У сфері кримінального судочинства до таких «нововведень» треба віднести сучасні технічні засоби, які знайшли широке застосування на всіх стадіях кримінального провадження.

Звернувшись до нормативних і наукових тлумачень, що вживаються у правових документах, які регламентують питання кримінального судочинства терміна «технічні засоби», спробуємо проаналізувати види таких засобів, виявити найбільш затребувані і перспективні в сучасній правозастосовній практиці.

Передусім це зумовлено завданнями та засадами кримінального судочинства за умови суворого дотримання процесуальної форми, яка не допускає використання понять, зміст яких незрозумілий чи їх тлумачення неоднозначне.

У юридичній науці є різноманітні концептуальні підходи до розкриття цього поняття стосовно кримінально-правової галузі. Аналіз наукових джерел із цього питання показує, що автори розглядають цю дефініцію у вузькому і широкому сенсі.

Проблемам застосування технічних засобів у кримінальному судочинстві приділялася увага вже давно, передусім у криміналістичній літературі. Відомі вчені-криміналісти кінця XIX – початку XX ст. (Р. Гендель, Г. Гросс, Р.А. Рейс, С.Н. Трегубов тощо [3, 5, 11, 14]) у своїх роботах називали її «кримінальною технікою».

У середині минулого століття в літературі з розслідування під науково-технічними засобами мали на увазі ті з них, які об'єднувалися назвою «криміналістична техніка» [4].

Вперше у 1965 р. у докторській дисертації та своїх публікаціях Н.А. Селіванов дав докладний аналіз поняття «науково-технічні засоби», визначивши його як неодмінний складник криміналістичної техніки. На його думку, науково-технічні засоби в кримінальному процесі треба розуміти в широкому сенсі, оскільки для практичної діяльності важливий не стільки сам технічний інструмент, скільки порядок (прийоми і способи) його застосування [12, с. 11–20].

У кінці 80-х років минулого століття Е.А. Уткін дав своєрідне комбіноване тлумачення поняття «науково-технічні засоби» – по-перше, як загального поняття, що відображає всю сукупність засобів, пристроїв, матеріалів, які використовуються у діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури і

суду, тобто в широкому сенсі; по-друге, як приладів, апаратів, комплектів цих засобів і методів їх використання, розроблених на основі досягнення науки і техніки, для застосування яких необхідні спеціальні навички і знання, які використовуються або допускаються до використання в діяльності правоохоронних органів для збирання, закріплення, перевірки, оцінки та демонстрації доказів – у вузькому сенсі. Основним, на його думку, є обов'язкова відповідність критеріям законності, достовірності отриманих результатів, доцільності, економічності й ефективності щодо розслідування та вирішення кримінальних справ. [15, с. 99].

До прихильників «вузького» тлумачення поняття можна віднести Д.М. Тимчишина, який під науково-технічними засобами розуміє науково обґрунтовану систему наявних і тих, що розробляються, приладів, пристроїв, устаткування, матеріалів, речовин, програм і технологій та наукових положень, методів і методик їх застосування і використання уповноваженими особами відповідно до закону для виявлення, фіксації, вилучення, упакування, транспортування, передачі, зберігання, слідчого огляду, попереднього та експертного дослідження, кримінальної реєстрації ідеальної та матеріальної інформації про подію злочину та особу злочинця. [13, с. 13].

Д.В. Зотов пропонує виділити два основних компоненти технічних засобів, що застосовуються у кримінальному процесуальному доказуванні, такі як загально-технічні засоби і техніко-криміналістичні засоби. При цьому до другого компонента він відносить метод (спосіб) застосування технічних засобів. Метод, як зазначає Д.В. Зотов, – категорія універсальна і може бути застосована в усіх галузях науково-технічного знання. Однак у технічній сфері вона обґрунтовано трансформується в поняття «технологія», яке якраз і відображає специфіку способу застосування саме технічних засобів. [6, с. 84].

Українські вчені передбачають, що науково-технічні засоби криміналістики – це прилади, пристосування та матеріали, які використовуються з метою збирання і дослідження доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення злочинів. Такі засоби можуть бути поділені на кілька груп – 1) взяті без змін із різних технічних і природничо-технічних наук; 2) спеціально пристосовані для криміналістичних цілей; 3) спеціально розроблені для цілей криміналістики [7, с. 32].

Можливо, саме тому в кримінальному процесуальному законодавстві регламентуються не безпосередньо технічні засоби, а процесуальний порядок застосування та доказове значення отриманих при цьому матеріалів.

У наукових дослідженнях здійснено різні класифікації науково-технічних засобів.

П.С. Елькінд наводить класифікацію, що найбільш повно охоплює все різноманіття технічних засобів, які використовуються у кримінальному судочинстві, та згрупує її за виникненням, видом, суб'єктом застосування, цільовим призначенням, поділом на засоби демонстраційної техніки, організаційної техніки, засоби, що належать до доказів або призначені для фіксації кримінальних процесуальних актів (тощо) [19, с. 7].

Досліджуючи процесуальні аспекти використання науково-технічних засобів у досудовому розслідуванні, О.В. Баулін запропонував поділити їх на такі, які є процесуальними джерелами доказів (формою кримінально-процесуальних доказів); використовують для складання кримінально-процесуальних актів; застосовують під час провадження слідчих та інших процесуальних дій з метою виявлення, закріплення, перевірки і дослідження доказів; спрямовані на забезпечення ефективного прокурорського нагляду, процесуального керівництва і судового контролю за додержанням законності у діяльності органів досудового розслідування. [1, с. 91–92].

Із прийняттям нового КПК України (2012 р.) науковий підхід до науково-технічних засобів поступово змінюється, оскільки законодавець наводить конкретні технічні засоби фіксування доказів і процесуальних дій (фотографування, аудіо-, відеозапис), визначає загальний порядок їх застосування під час кримінального провадження, хоча і залишає відкритим коло таких засобів.

Ми підтримуємо думку О.В. Бауліна, що навести у законі вичерпний перелік усіх допустимих для доведення науково-технічних засобів неможливо через їх безперервне оновлення. [1, с. 90]. У зв'язку із цим новели, які з'являються у процесуальному законодавстві, можна лише привітати.

Зауважимо, що перелік технічних засобів, що застосовуються у кримінальному процесі, у нині чинному КПК України значно розширено у порівнянні з КПК України 1960 р. Сьогодні кількість статей, що допускають застосування таких засобів у кримінальному провадженні, зросла у понад два рази, причому законодавець не лише розширив нормативну базу, але, що безсумнівно важливо, і збільшив сферу застосування цих засобів. Однак при цьому відзначається крайня обережність і повільність упровадження у слідчу та судову практику різних нововведень, народжуваних сучасним науково-технічним прогресом.

Свого часу так було із застосуванням фотографії у кримінальному процесі, потім – кінозйомки і звукозапису. Тепер у подібному положенні знаходиться метод цифрового аудіо- та відеозапису. У подальшому таке ж відбудеться і з іншими новими засобами закріплення, збереження, передачі та відтворення інформації.

Одне з останніх нововведень у галузі використання інноваційних технологій у сфері кримінального процесу продиктоване, зокрема, зростаючою потребою застосування нових методів отримання доказів і було впроваджено у 2011 році. Законодавець регламентував можливість проведення

слідчих дій у режимі телефонної конференції та відеоконференції, тобто було «легалізовано» практику застосування нового різновиду технічних засобів – відеоконференц-зв'язку.

Сьогоднішні у наукових працях і законотворчій роботі до сучасних технічних засобів у кримінальному процесі, які мають явні перспективи, в тому числі на якнайшвидше нормативне закріплення, як правило, відносять поліграфи, відеоконференцзв'язок (відеозв'язок), тензометричні платформи для оцінки стресового психофізичного стану людини, системи ведення електронних баз даних, відповідно до яких здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення заяв, повідомлень про кримінальне правопорушення.

**Висновки.** Аналіз нормативних положень, що регулюють кримінальне судочинство, показав, що використання деяких із перерахованих вище сучасних технічних розробок міцно закріплено на всіх стадіях кримінального процесу. У дійсності ж правозастосовна картина виглядає дещо інакше.

Як уже зазначалося, КПК України містить положення, що допускають застосування фотографування, аудіо– та відеозаписів. У Законі закріплено також правила застосування технічних засобів.

Проте виникають проблемні питання із застосуванням технічних засобів, які довгий час знаходяться в арсеналі процесуалістів. До недавнього часу у практичних працівників не виникало особливих проблем у використанні фото– та відеоапаратури. Технічний прогрес вніс свої корективи, і сьогодні ми маємо справу з модифікованою апаратурою, що заснована на цифрових технологіях. По суті змінився тільки спосіб запису – з аналогового на цифровий. Однак аналіз матеріалів судової практики показує, що отримані за допомогою засобів цифрової техніки фотознімки та відеоматеріали, в тому числі ті, що відображають у наочній формі хід та результати слідчих (розшукових) дій, нерідко визнаються недопустимими доказами і виключаються із системи доказів у кримінальному провадженні через сумніви в достовірності відображеної у них інформації.

Тому залишається низка питань, які потребують подальшого наукового і практичного опрацювання. Положення кримінального процесуального закону, що передбачають використання технічних засобів, у процесуальному плані носять формальний характер і можуть розглядатись як додаткові або допоміжні норми. Вони не визначають критеріїв допустимості інформації, отриманої за допомогою технічних засобів.

Вже говорилося про парадоксальну картину, що стосується нормативних положень щодо технічних засобів, які передбачені КПК України. З одного боку, кримінальний процесуальний закон допускає використання у провадженні слідчих (розшукових) дій будь-яких технічних засобів, порядок і спосіб застосування яких не суперечить нормам кримінального процесуального закону. Однак норми КПК України регламентують питання складання протоколу процесуальної дії чи журналу судового засідання (104, 105, 108), що мають незаперечне доказове значення та є одним із невід'ємних складників кримінального процесу, які є вичерпними у переліку носіїв інформації і на яких закріплюються результати застосування технічних засобів.

Виникає питання: а якщо через деякий час з'являться більш досконалі технічні засоби, зокрема носії інформації, чи зможемо ми їх використовувати у кримінальному провадженні?

Відповідь очевидна і підтримана аргументами низки вчених [1, с. 90] – порядок дослідження і використання результатів застосування інших (інноваційних) технічних засобів має визначатися за правилами застосування кримінального процесуального законодавства за аналогією, що не обходиться без прийомів логічного тлумачення норм кримінального процесуального права. У зв'язку із цим вважаємо, що гнучкість і універсальність понятійного апарату дадуть змогу не тільки спростити впровадження інноваційних технологій у кримінальний процес, але також будуть сприяти успішній боротьбі зі злочинністю, особливо з її новими проявами.

#### Список використаних джерел:

1. Баулін О.В. Використання науково-технічних засобів під час досудового розслідування / О.В. Баулін, А.О. Ляш // Криміналістичний вісник. – № 1 (19), 2013 – С. 91–92.
2. Вільний тлумачний словник, 2013 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/f/innovacija>
3. Гендель Р. Уголовная техника / Гендель Р. – М., 1925.
4. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. – Киев, Вища шк., 1984. – 150 с.
5. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Репринтное издание 1908 года / Г. Гросс ; науч. ред. В.В. Крылов. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
6. Зотов Д.В. Уголовно-процессуальное доказывание и научно-технические достижения: Теоретические проблемы / Д.В. Зотов. – Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 2005. – 200 с.
7. Криміналістика : підруч. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 01 вересня 2016 року : Офіц. текст. – К. : Алерта, – 2016. – 284 с.

9. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – М. : Эксмо, 2010. – 944 с.
10. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.06.2002 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
11. Рейсс Р.А. Научная техника расследования преступлений. Курс лекций, прочтенных в г. Лозанне профессором Рейссом чинам русского судебного ведомства летом 1911 года / Р.А. Рейсс ; под ред. С.Н. Трегубова. — СПб. : Сенат. тип., 1912. — 178 с.
12. Селиванов Н.А. Научно-технические средства расследования преступлений: (правовые, методологические основы применения, современное состояние и перспективы развития). дис... д-ра юрид. наук / Н.А. Селиванов. – М., 1965. – С. 11–20.
13. Тимчишин Д.М. Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.М. Рибалко. – К., 2014. – 22 с.
14. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники / С.Н. Трегубов. – Петроград, 1915.
15. Уткин Е.А. Уголовно-процессуальный аспект классификации научно-технических средств, применяемых в уголовном судопроизводстве / Е.А. Уткин // Правоведение, 1988. – № 1. – С. 99–101.
16. Фунікова О.В. Інноваційні технології в правозастосовній діяльності / О.В. Фунікова // Гуманітарний часопис, 2013. – № 3. – С. 79–84.
17. Шепітько В.Ю. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдєєва // Наукові дослідження. – Випуск 21, 2011. – С. 39–45.
18. Штыкова Н.Н. Инновационные технологии ювенальной юстиции и их применение в юридической практике / Штыкова НН. //Администратор суда. 2009. – № 1. – С. 16–18.
19. Элькин П.С. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство / П.С. Элькин // Сов. юстиция, 1977. – № 3. – С. 7.

**ПСИХОЛОГІЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ ЯК ФОРМА  
ВИКОРИСТАННЯ ФАХОВИХ ЗНАНЬ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Стаття присвячена проблемі перспективного використання психологічного знання у формі консультації фахівця-психолога в судовому провадженні. Окремо висвітлюються дискусійні питання, пов'язані з можливістю надання психологічної допомоги судді з питань судово-психологічної експертизи. Наводяться результати опитування суддів із приводу участі судового психолога-консультанта безпосередньо в судовому процесі. Визначено рекомендації щодо доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства у зв'язку з пропозицією впровадження посади судового психолога-консультанта.

**Ключові слова:** *судове провадження, психологічне забезпечення, психологічна консультація, судовий психолог-консультант, судово-психологічна експертиза.*

Статья посвящена проблеме перспективного использования психологического знания в форме консультации специалиста-психолога в судебном процессе. Отдельно освещаются дискуссионные вопросы, связанные с возможностью оказания психологической помощи судье по вопросам судебно-психологической экспертизы. Приводятся результаты опроса судей по поводу участия судебного психолога-консультанта непосредственно в судебном процессе. Сформулированы рекомендации относительно дополнений к действующему уголовному процессуальному законодательству в связи с предложением внесения должности судебного психолога-консультанта в штат судебного учреждения.

**Ключевые слова:** *судебное производство, психологическое обеспечение, психологическая консультация, судебный психолог-консультант, судебно-психологическая экспертиза.*

The article is devoted to the problem of the perspective use of psychological knowledge in form consultation of specialist-psychologist in a trial. Debatable questions, related to possibility of providing of psychological help to the judge on questions of judicial-psychological examination, are separately illuminated. Results over of questioning of judges are brought concerning participating of judicial psychologist-consultant directly in a process. In particular, most effective is providing of consultations of relatively expert questions, understanding of expert conclusions and psychological accompaniment of trial in matters of minor. Recommendations are formulated in relation to adding to the current Criminal judicial legislation in connection with suggestion of bringing of position of judicial psychologist-consultant in the state of judicial establishment.

**Key words:** *court proceeding, psychological providing, psychological consultation, judicial psychologist-consultant, judicial-psychological examination.*

**Вступ.** Сучасні тенденції реформування судової системи в Україні, її наближення до європейських стандартів передбачають посилення інтеграції юридичного та психологічного знання. Однією з форм такої інтеграції, як свідчить світовий досвід, може виступати психологічне забезпечення судового провадження і, зокрема, консультативна діяльність фахівця-психолога. У цьому контексті вважаємо перспективним запровадження посади психолога-консультанта у штатному розкладі судової установи, здатного не лише сприяти її функціонуванню на рівні вирішення поточних організаційних питань (професійний відбір на посади, підвищення психологічної культури персоналу суду, запобігання конфліктів та професійної деформації), але й надавати суттєву консультативну допомогу суддям безпосередньо в судовому провадженні.

У науковій юридичній літературі панує точка зору щодо поділу психологічної консультації на процесуальну та непроцесуальну. Процесуальна консультація можлива на всіх стадіях судового процесу

і може надаватись в усній формі або в письмових роз'ясненнях. Непроцесуальна консультація проявляється в наданні судовим органам роз'яснень суттєвих положень психологічної науки та практики.

На думку І.М. Сорокотягіна [6, с. 16–17], консультація знаходиться у групі позапроцесуальних форм використання спеціальних знань та лише допомагає державному органу отримати попередню інформацію, яка є важливою та корисною для справи. Водночас у суді касаційної інстанції надання нових матеріалів, в тому числі консультацій (висновків) спеціаліста психолога, може бути обставиною, що дає підстави для зміни рішення, тобто, набуває процесуального характеру та юридичного значення.

**Постановка завдання.** Метою статті є висвітлити проблему перспективного використання психологічного знання у формі консультації фахівця-психолога в судовому провадженні, зокрема питання, пов'язані з наданням психологічної допомоги судді з питань судово-психологічної експертизи.

**Результати дослідження.** На наш розсуд, психологічна консультація в судочинстві не може бути непроцесуальною, оскільки така консультація може здійснюватись лише в межах судового процесу, тобто, за своєю суттю, може бути лише процесуальною. В іншому разі така консультація є неофіційною, більш того, незаконною, оскільки суд виходить за межі своїх повноважень, передбачених процесуальним законодавством, та основоположних засад своєї діяльності. Так, відповідно до ст. 19 Конституції України, діяльність суду має здійснюватись на підставі і в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України [1]. Психологічна консультація може здійснювати також виховну та профілактичну функцію судочинства, яка полягає у впливові на правопорушника за допомогою психологічних засобів та з метою його виправлення та перевиховання.

О.К. Черновський зазначає, що результати психологічних консультацій спроможні вплинути на формування судового переконання під час прийняття рішення по справі [7, с. 112].

Правові засади можливості отримання консультації в цивільному процесі закріплені чинним законодавством. Так, у ст. 190 Цивільного процесуального кодексу України передбачене право суду скористатись усними консультаціями або роз'ясненнями спеціаліста [3].

Що стосується кримінального провадження, гарантована процесуальна можливість консультування, зокрема психологічного характеру, закріплена у ст. 360 Кримінального процесуального кодексу України. Так, під час дослідження доказів суд має право скористатись усними консультаціями та письмовими роз'ясненнями професійного психолога, які мають бути засновані на спеціальних психологічних знаннях. Суд також наділений правом отримання інформації шляхом додаткового опитування з приводу наданих консультацій [2].

Проте, на нашу думку, у чинному законодавстві участь консультанта недостатньо висвітлена законодавцем, зокрема відсутнє чітке розмежування процесуального статусу консультанта та спеціаліста.

Як вважає О.К. Черновський, судова практика свідчить про те, що методичний потенціал психолога під час здійснення консультування під час кримінального провадження обмежений процесуальними рамками, тому суд розраховує лише на власні можливості [7, с. 112].

На наш погляд, відсутність широкої практики залучення психолога-консультанта у судовий процес, незалежно від категорії справ, зумовлене низкою причин. Першою причиною можна визнати недостатність окреслення на законодавчому рівні процесуального статусу психолога-консультанта, його прав та обов'язків, завдань та функцій у судовому процесі. Проте необхідно зазначити: оскільки законодавець не обмежує ані можливі дії, ані форми участі психолога у судочинстві, участь судового психолога (спеціаліста, консультанта) в багатьох судових справах є реальною та можливою без будь-яких змін чи доповнень до чинного законодавства.

Другою причиною є дефіцит часу, оскільки психологічна консультація, враховуючи принцип розумного строку розгляду справ, потребує суттєвих його витрат. Третьою причиною є недостатність кваліфікованих фахівців-психологів на місцевому рівні. Ще однією причиною можна визнати додаткові грошові витрати.

Ще однією можливою формою залучення психолога-консультанта у діяльність суду є психологічне забезпечення діяльності суддів та працівників апарату суду. Проте зазначена форма є незакріпленою чинним законодавством і має лише поодинокі прецеденти. Так, до роботи Апеляційного суду Івано-Франківської області залучено спеціаліста-психолога з метою здійснення кадрової роботи. Зазначений вид діяльності психолога-консультанта, на нашу думку, є перспективним та, більш того, необхідним для належного функціонування судової системи.

Вивчення судової практики доводить, що найбільш застосованою судами формою використання психологічних знань у судочинстві по всіх категоріях справ є судово-психологічна експертиза. Її вагомість підтверджена результатами опитування нами 87 суддів, диференційованих за віковими, гендерними, професійно-досвідними характеристиками, за ознакою спеціалізації суду та категоріями розглянутих справ. Референтність дослідження забезпечена наявністю в опитаних практичного досвіду призначення судово-психологічної експертизи, а, отже, позитивного орієнтування в питаннях, пов'язаних з оцінкою вагомості психологічних чинників опосередкування поведінки учасників розслідуваних справ. Зокрема, 53,5% суддів призначали судово-психологічну експертизу по кримінальних справах, а 45,5% – по справах цивільного провадження. Майже 10% розглянутих суддями справ стосувались психологічної експертизи неповнолітніх осіб.

Як вважає В.І. Гончаренко, предметом судово-психологічної експертизи є визначення особливостей перебігу процесів у особи і того, якою мірою вони могли вплинути на здатність цією особою осмислювати, запам'ятовувати і відтворювати обставини, що мали місце в минулому, а також осмислювати та контролювати власні дії [8, с. 4].

Вважаємо, що предметом судово-психологічної експертизи можна визнати будь-яке питання, яке має значення для розгляду справи та може бути вирішене шляхом використання спеціальних психологічних знань. Згідно із сучасним науковим доробком, варто розрізняти загальний та окремих (особливий) предмет судово-психологічної експертизи.

Стосовно суб'єкта судово-психологічної експертизи, у відповідній науковій літературі експертом визнають особу, що володіє спеціальними знаннями та може здійснювати експертну діяльність шляхом пізнання та дослідження об'єкта, з метою відповіді на запитання суду, й обґрунтування свого висновку, що має значення для судового розгляду.

Правова регламентація суб'єкта судово-психологічної експертизи визначається ст.ст. 7–14 Закону України «Про судову експертизу». Однак дослідження практики виявляє недостатню обізнаність судових органів та учасників процесу щодо наявності Реєстру атестованих судових експертів на сайті Міністерства юстиції України. Варто також згадати спеціалізовані наукові установи, зокрема, Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, які також мають право та можливість проводити судово-психологічні експертизи.

Об'єктом судово-психологічної експертизи є психологічні прояви особи, що не виходять за межі норми, тобто не викликають сумніву у психічній повноцінності [4]. Так, об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи, незалежно від процесуального статусу (позивачі, відповідачі, обвинувачені, потерпілі, свідки тощо), від категорії справ (цивільні, кримінальні, адміністративні тощо) та віку (малолітні, неповнолітні, особи середнього та похилого віку).

Результати опитування нами суддів дали змогу встановити значний перелік питань, із приводу яких виникає потреба в залученні психолога як експерта для проведення спеціального дослідження. Встановлення здатності неповнолітніх обвинувачених, що мають ознаки не пов'язаного з психічними захворюваннями відставання в психічному розвитку, повністю усвідомлювати значення своїх дій, та визначення, якою мірою ці неповнолітні здатні керувати своїми діями, зазначили 31,3% суддів. Відповідно, 29,3% опитаних вважають можливим доручити психологу діагностику індивідуально-психологічних особливостей (наприклад, підвищеної сугестивності, схильності до фантазування, імпульсивності, наслідувальності, ригідності і т.п.), здатних істотно впливати на поведінку суб'єкта. Актуальним питанням, що може бути уточнене в судовому розгляді, 27,4% опитаних суддів вважають встановлення домінуючих мотивів поведінки осіб і мотивації конкретних вчинків як важливих психологічних обставин, що характеризують особу, а 21,2% – діагностику наявності в особи під час вчинення діяння фізіологічного афекту та встановлення наявності чи відсутності у суїцидентів психічного стану, що призвів до суїцидальної спроби чи самогубства і причин виникнення цього стану. Статистично вагомі результати отримано щодо можливості (на думку 19,2% суддів) доручити судовому психологу встановлення здатності психічно здорових свідків і потерпілих (з урахуванням їх індивідуально-психологічних і вікових особливостей, рівня психічного розвитку) правильно сприймати обставини, що мають значення для справи і давати про них правильні показання, а також встановлення здатності психічно здорових потерпілих у справах із вчинення зґвалтування (в першу чергу, неповнолітніх) розуміти характер і значення вчинених з ними дій і чинити опір, на що вказали 18,2% опитаних суддів.

Стосовно ж справ цивільного позову опитані судді вважають можливим залучення психолога як експерта з метою виявлення у дієздатного суб'єкта непатологічних психічних аномалій, що перешкоджають адекватному відображенню дійсності (30,3% респондентів), встановлення психологічної сумісності дітей із батьками, усиновителями, опікунами (28,5%), а також встановлення ступеня розуміння підекспертною особою змісту укладених із нею угод, її здатності приймати обґрунтовані рішення (25,3% суддів). Окрім цього, до компетенції судового психолога, на думку 21,2% опитаних, належить встановлення здібностей свідків правильно сприймати й аналізувати події, що мають значення для справи, а також давати про них правильні показання.

Водночас в опитаних суддів є певний досвід безпосередньої взаємодії з фахівцями-психологами з метою з'ясування тих чи інших питань, які стосуються психологічних аспектів досліджуваного в суді матеріалу справ. Так, 38,4% суддів викликали експерта-психолога з приводу роз'яснення його висновку по кримінальних справах, 28,6% – щодо цивільних справ, а 8,1% – заради уточнення питань по справах за участю неповнолітніх осіб.

В умовах сьогодення актуальними є також комплексні експертизи, якщо під час судового розгляду виникають питання, що потребують поєднання спеціальних наукових знань. До таких видів експертизи належать психолого-психіатрична, медико-психологічна, психолого-технічна тощо.

Експертне завдання може полягати у виявленні мотиваційних чинників поведінки та наявності їх зв'язку з обставинами справи. Можливості експертного дослідження стосуються: встановлення статусу та ролі особи у традиційній злочинній групі, організованій групі або злочинній організації;

наявності взаємозв'язку вищезазначеної ролі з індивідуально психологічними властивостями особи та соціально-психологічними особливостями та структурою злочинної групи [4].

Окремому дослідженню підлягають справи за участю неповнолітніх як особливої категорії сторін у справі. Залучення психологічних знань у зазначеній категорії справ також традиційно може відбуватись у трьох формах: консультації, залучення спеціаліста та судово-психологічної експертизи. У нашому опитуванні респонденти-судді відзначили особливу роль психолога в наданні їм фахових консультацій і здійснення психологічного супроводження саме щодо судового розгляду справ за участю неповнолітніх осіб. Лише 6,1% суддів вважають, що психологічна підтримка судової діяльності по цих справах непотрібна.

До низки загальних питань експертного дослідження, ми вважаємо, належать загальний рівень розвитку неповнолітнього у психологічному сенсі; наявність впливу вікових особливостей на діяльність неповнолітнього; питання емоційної сфери, зокрема, які психологічні якості та мотиваційні чинники, притаманні неповнолітній особі, та щодо наявності їх взаємозв'язку з обставинами справи. Натомість, особливими питаннями, які стосуються експертизи неповнолітніх у кримінальних провадженнях, можна вважати наявність впливу індивідуально-психологічних особливостей, соціальних і мотиваційних установок на характер вчинених діянь (зокрема правопорушення), констатуючи, наприклад якості, якот: агресивність, підкореність, пасивність, жорстокість, нерішучість, аморальність тощо.

Перелік питань стосовно цивільних справ, які можуть ставитись перед експертом, не є вичерпним, проте найголовнішими є дослідження емоційного стану неповнолітнього, його психічного розвитку та розуміння ним безпеки та благополуччя, індивідуальних психологічних особливостей батьків та їх методів виховання; можливий вплив на неповнолітнього прийомів виховання кожного з батьків; вплив дорослих та батьків на оцінку неповнолітнім сімейної ситуації.

Встановлення цих обставин слугує додатковою гарантією об'єктивного та справедливого розгляду справи (провадження) та забезпечення виховної та попереджувальної функції судочинства. Додатково можна зазначити, що ці правові норми стосуються всіх осіб, які на момент провадження не досягли вісімнадцятирічного віку.

На думку науковців О.М. Бандурки, Л.М. Балабанової, С.П. Бочарової, О.В. Землянської, М.В. Костицького, О.Р. Ратінова, до системи психологічного експертного дослідження необхідно включати суб'єкта правопорушення, об'єкт правопорушення, свідків їхнього взаємозв'язку в процесі діяльності й спілкування в контексті конкретної ситуації, враховувати дозлочинні особливості життєвого шляху підекспертних осіб, умови їхнього виховання і психічного розвитку.

У Постанові Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 р. № 3 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» зазначено, що в разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової або психічної відсталості такого ступеня, за якого він не відповідає віку відповідно до свідчення про народження та за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку 14, 16 або 18 років (загальний та знижений вік, за яким настає кримінальна відповідальність), суд має констатувати визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку кримінальної відповідальності, та відповідне застосування заходів виховного характеру [5].

Зазначені питання можна визнати психологічними критеріями обмеженої осудності. Відповідно до чинного кримінального законодавства, особа визнається судом обмежено осудною, якщо під час вчинення злочину у неї був наявний психічний розлад, за якого особа не могла усвідомлювати значення своїх дій (або бездіяльності) та керувати ними. Таке визнання особи обмежено осудною враховується судом під час призначення покарання та є підставою застосування примусових заходів медичного або виховного характеру щодо неповнолітніх.

Відсутнім недоліком нового Кримінального процесуального кодексу України є відсутність норми, що передбачала б обов'язкове залучення психолога до кримінального провадження стосовно та за участю неповнолітніх. Законодавцем допускається можливість такого залучення, зокрема допиту неповнолітнього потерпілого чи свідка (ст. 354 Кримінального процесуального кодексу України), проте вона залишена на розсуд суду. Новелою згаданої статті стала можливість допиту неповнолітнього (зокрема малолітнього) свідка та потерпілого в режимі відеоконференції, з метою захисту прав осіб зазначеної категорії та об'єктивного розгляду справи [2]. Залучення психолога було б своєчасним та доречним до проведення допиту, з метою забезпечення отримання достовірних показань неповнолітнього.

У цивільному законодавстві відсутні прямі норми, які зобов'язують суд залучати психолога до розгляду справи за участю неповнолітніх у будь-якій формі. Так, у ст. 27-1 Цивільного процесуального кодексу України, що регулює захист прав неповнолітніх та малолітніх у цивільному процесі, передбачена лише участь представника або законного представника [3]. Судова практика по цивільних справах, на жаль, також свідчить про рідкі випадки залучення психолога до розгляду справ за участю неповнолітніх. Ми, в свою чергу, переконані, що розгляд цивільних справ за участю неповнолітнього, відповідно до ст. 254 Цивільного процесуального кодексу України (про усиновлення, про позбавлення батьківських прав, про визначення місця проживання дитини, про обмеження або позбавлення права неповнолітньої віком від 14 до 18 років самостійно розпоряджатися своїми доходами; про надання



повної цивільної дієздатності тощо), має яскраво виражений психологічний підтекст та потребує залучення психолога з метою повного врахування інтересів дитини.

Досить дискусійною нині є проблема використання судового психолога як експерта. У контексті впровадження новел до чинного кримінального процесуального законодавства щодо посади судового психолога більшість опитаних суддів (54,5%) виявили позитивне ставлення до можливості використання його професійних знань як експертних. Із них 36,5% респондентів підкреслили таку можливість, якщо психологом буде надано відповідний висновок для долучення до матеріалів справи. Решта суддів вважає, що доказова інформація може бути отримана лише під час направлення справи в експертну установу.

У зв'язку з процесуальною значущістю експертного дослідження та висновку опитані судді більш диференційовано, аніж на запитання стосовно загального використання психологічного знання, визначили пріоритетність можливого залучення психолога як експерта до судового провадження за різними категоріями справ. Зокрема, найбільш продуктивним ними визначено використання судового психолога як експерта по справах за участю неповнолітніх осіб (52,5% респондентів). З'ясування деяких психологічних питань без направлення запитів до експертної установи, тобто шляхом їх вирішення штатним судовим психологом, 45,5% суддів вважають можливим по справах кримінального провадження, 37,4% суддів – по справах цивільного провадження, а 29,3% опитаних – по справах, які стосуються сімейних правовідносин. Решта категорій справ, за даними нашого опитування, не виявила у відповідях респондентів статистичної значущості.

Опитані нами респонденти-судді віднесли до компетенції судового психолога деякі питання технологічно-консультативного значення. Зокрема, ми цілком поділяємо їх думку (70,7% опитаних) щодо доцільності (і безумовної корисності) залучення кваліфікованого психолога для надання допомоги судді у визначенні сфери експертного дослідження та формулюванні експертних запитань заради подальшого направлення справи на психологічну та психіатричну експертизу до фахової установи. Водночас зазначимо, що 29,3% суддів вважають цілком достатнім використання орієнтованого переліку питань зазначених в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. На наш погляд, це можна пояснити, по-перше, переважанням у низки суддів формального ставлення до оцінки вельми тендітної, індивідуальної сфери психічного опосередкування поведінки людини, а з іншого боку – недостатністю навичок залучення фахівців-консультантів до рутинної судової роботи.

Ми також поділяємо думку суддів про корисність консультативних порад судового психолога та його оціночних суджень щодо отриманих судом висновків психологічної та психіатричної експертизи. Так, 51% суддів вважає необхідною консультацію психолога з метою правильного розуміння та тлумачення висновку експерта. Окрім цього, можливі випадки незгоди суду з висновком експерта з тих чи інших обставин. Тому 28% суддів схильні залучити штатного судового психолога для мотивування свого рішення з приводу цієї незгоди. Врешті-решт, 12,4% опитаних суддів припускають можливість надання їм консультативної допомоги щодо прийнятності висновку експерта як доказу по справі.

**Висновки.** Вищевикладене доводить, що для забезпечення гарантій прав та свобод людини та громадянина в судових установах, дотримання принципів судочинства та ефективного реформування судової системи з метою вдосконалення діяльності судової системи, залучення психолога до судового розгляду є не лише доцільним, а й необхідним, що вимагає внесення відповідних змін до чинного законодавства щодо встановлення процесуального статусу психолога-консультанта під час безпосереднього здійснення судочинства, функцій та завдань, кола прав та обов'язків тощо. Такі правові положення мають розроблятися у законодавчій формі, засновуючись, проте, на психологічних догмах.

У підзаконних актах та за офіційного тлумачення варто звернути увагу суддів на можливість залучення психологів у різних формах під час проведення процесуальних дій, за потреби глибинних психологічних знань, або якщо на це вказують особливості поведінки осіб, щодо яких здійснюються процесуальні дії. Необхідно також зауважити, що судово-психологічна експертиза є не єдиною формою залучення спеціальних психологічних знань до здійснення судочинства.

Роль психолога як консультанта в судовій системі є недооціненою, проте можна стверджувати безапеляційно, що таке залучення впливатиме на підвищення якості судочинства, вдосконалення його наукового рівня та встановлення об'єктивної істини по судових справах.

#### Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р., ред. від 15.05.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 19.06.2003 р. № 980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. N 4038-XII, ред. від 19.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Сорокотягин И.М. Специальное познание в расследовании преступлений / И.М. Сорокотягин. – Издательство Ростовского университета. Р/нД, 1984. – 119 с.

7. Черновський О.К. Особливості залучення спеціаліста-психолога та надання психологічних консультацій під час судового розгляду / О.К. Черновський // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 644. Правознавство. – 2013. – С. 110–114.

8. Гончаренко В.І. Судово-психологічна експертиза в системі засобів захисту/ В.І. Гончаренко // Адвокат. – 2009. – № 4 (103). – С. 4–13.

УДК 342.9

ФАЙНГОЛЬД І.Д.

### ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА КОНТРОЛЮ

Аналізується юридична природа адвокатської діяльності в контексті взаємовідносин, взаємодії адвокатури та держави; поєднання в її сутності, призначенні публічного та приватного інтересу. Охарактеризована специфіка реалізації принципу незалежності адвокатської діяльності від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб, а також необхідність його дотримання під час реалізації контрольних повноважень суб'єктами управління. З'ясовується особливість адвокатської діяльності як об'єкта адміністративного контролю.

**Ключові слова:** контроль, юридична природа, адвокатура, адвокатська діяльність, особливості.

Анализируется юридическая природа адвокатской деятельности в контексте взаимоотношений, взаимодействия адвокатуры и государства; сочетание в ее сущности, назначении публичного и частного интереса. Охарактеризована специфика реализации принципа независимости адвокатской деятельности от органов государственной власти, органов местного самоуправления, их должностных и служебных лиц, а также необходимость его соблюдения при реализации контрольных полномочий субъектами управления. Выясняется особенность адвокатской деятельности как объекта административного контроля.

**Ключевые слова:** контроль, юридическая природа, адвокатура, адвокатская деятельность, особенности.

Legal nature of advocacy analyses for the purpose of mutual relationships, cooperation of advocacy; combining in identity, attachment public and private interest. It was characterized specific realization of principle independence from state jurisdiction, agency of local self government, their public and official people, necessity of their satisfaction upon realization powers to control by subjects of administration. Singularity of advocacy develops like object of administrative control.

**Key words:** control, legal nature, advocacy, legal profession, singularity.

**Вступ.** Правова природа адвокатури полягає у поєднанні державних та приватних інтересів під час здійснення професійної діяльності з надання юридичної підтримки, адже здійснюється як встановлення та нормативно-правове забезпечення загального режиму законності, своєчасного припинення порушення прав і свобод громадян, так і відновлення адвокатом порушеного права конкретного клієнта. В таких умовах зростає значення правильного розуміння сутності, змісту, призначення у

суспільстві адвокатської діяльності. Демократичні держави традиційно декларують незалежність від влади в роботі представників такої процесії. Водночас все ж таки передбачається наявність певних важелів впливу на діяльність адвокатів, які мають власну специфіку.

**Актуальність теми дослідження** підтверджується недостатністю наукових робіт, в яких у дослідженні адвокатської діяльності акцентується увага на розгляді поняття як об'єкта управлінського контролю з боку третіх осіб, що у поєднанні з потребою глибокого наукового аналізу цієї проблематики зумовлює важливість та своєчасність статті.

Частково до цієї проблематики зверталися такі науковці, як О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, В.М. Гаращук, С.Ф. Денисюк, І.В. Дробуш, В.В. Пахомов, С.Г. Стеценко, О.М. Тараненко та багато інших. Проте глибокого, комплексного дослідження названої проблематики ще не проводилось, а відсутність відповідної монографічної літератури ще раз свідчить як про її складність, так і про недостатню увагу до неї вчених-правознавців.

**Постановка завдання.** Метою статті є визначення природи, особливостей адвокатської діяльності як об'єкта контролю, що здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами управління.

**Результати дослідження.** В.Н. Смірнов, розглядаючи шляхи нормативно-правового регулювання адвокатської діяльності, виокремлює нігілістичну, статичну, підприємницьку та соціальну концепції розвитку адвокатури як соціального інституту. Нігілістична концепція, яка була поширена в 16 – 18 століттях, заперечує публічний складник у діяльності адвоката, розглядає його роботу винятково через призму цинізму та корисливості у тлумаченні норм права, отримання заробітку на чужих проблемах. Згідно зі статичною концепцією (яскравим прикладом застосування якої був Радянський Союз) адвокатура розглядається як частина державного апарату, що слугує, як і обвинувачення, меті встановлення істини у справі, здійснення пропагандистсько-виховного впливу на населення. В основі підприємницької концепції лежить трактування адвокатури як об'єднання осіб, що надають юридичні послуги на комерційних (підприємницьких) засадах. Соціальна концепція розглядає адвокатуру як специфічний суспільний інститут, призначенням якого є професійна підтримка громадянина у спілкуванні з державою, іншими суб'єктами, в тому числі процесуальне представництво [1, с. 167–174]. У виділених ученим концепціях досить чітко простежується ступінь адміністративно-правового регулювання роботи адвокатів, рівень контролю держави за цією сферою діяльності. У разі застосування нігілістичної концепції контрольно-наглядові функції влади матимуть мінімальний вплив на функціонування системи захисту, натомість за статичної концепції буде присутній максимальний рівень контролю.

З позиції законодавства адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання власної організації та діяльності [2]. Стаття 59 Конституції України містить положення, згідно з яким для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги у вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [3]. Таким чином, на конституційному рівні закріплено лише окремі види адвокатської діяльності, які не є вичерпними – спеціальне законодавство передбачає можливість здійснення також інших представницьких функцій.

Виокремлюючи основні особливості адвокатури як інституту громадянського суспільства, Н.О. Обловацька доводить, що адвокатура є 1) самостійним, сформованим елементом правозахисної системи; 2) державно-соціальним утворенням громадянського суспільства, діяльність якого спрямована на захист прав та свобод людини і громадянина; 3) публічно-правовим інститутом громадянського суспільства; основним завданням якого є захист прав та свобод громадян, захист самого громадянського суспільства та інтересів інших його інститутів [4, с. 39–40]. Загалом ми підтримуємо таке сприйняття адвокатури. Дійсно, образно кажучи, це правове явище перебуває на стику громадянського суспільства та держави; як влучно зауважує А.В. Козьмініх, являє собою своєрідний буфер, що балансує інтереси громадянського суспільства з потребами і можливостями держави [5, с. 231]. Такий специфічний правовий статус адвокатської діяльності зумовлює неоднозначність сприйняття контрольних функцій влади під час реалізації представницьких функцій захисниками, адже при цьому обов'язково потрібно брати до уваги незалежність адвокатури як визначальний принцип її функціонування.

Регулюючи взаємовідносини адвокатури та держави, законодавець встановлює принцип незалежності від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб. Водночас питання незалежності має подвійну оцінку. Відмова від регламентації адвокатської діяльності та невтручання держави у процес здійснення професійних функцій адвокатури, як зазначає М.Р. Аракелян, може забезпечити їй найбільш ефективне виконання покладених на неї завдань, позбавити від спроб впливати на хід подій. З іншого боку – за своєю сутністю адвокатська діяльність є правозахисною, спрямованою на захист прав і свобод людини і громадянина. Ця обставина змінює зміст її філософсько-правових характеристик як щодо розширення змісту гуманістичної правової значимості, так і щодо правових форм закріплення у правовому статусі адвокатів, їх організацій, об'єднань [6]. Цей правовий статус передбачає виконання адвокатами функцій, що містять публічно-правові елементи. Отже, унікальність адвокатської діяльності проявляється в тому, що фактично виконуючи

державно-публічні повноваження з надання правового захисту особам, захисники, їх бюро та об'єднання не тільки не є посадовими особами чи державними органами, а навіть на нормативному рівні відокремлені в системі влади.

Той факт, що закон не містить прямої вказівки не делегування адвокатурі повноважень із правового захисту громадян та суб'єктів господарської діяльності, на нашу думку, не може свідчити про те, що адвокати не є виконавцями публічних повноважень. Дійсно, якщо використати аналогію з системою нотаріату, яка також є інститутом громадянського суспільства, то таке делегування присутнє. Так, згідно зі статтю 3 закону України «Про нотаріат» нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність [7]. Таким чином, нормативний припис про уповноваження державою на виконання певних видів діяльності не є кваліфікуючим критерієм факту здійснення чи нездійснення публічних функцій. Вважаємо, що цей критерій має значення у законодавчому регулюванні адміністративного контролю за певним напрямом діяльності; тобто пряма згадка у тексті закону про уповноваження з боку держави зумовлює підвищений рівень контролю та нагляду з боку останньої.

Досліджуючи співвідношення приватного інтересу (відновлення порушеного права довірителя) та публічного інтересу (пріоритетів усього суспільства) в діяльності адвокатури, І.Я.Семенюк підкреслює, що публічний інтерес виражається у встановленні режиму законності, своєчасного припинення порушених прав і свобод громадян, відновлення порушеного права та інтересів, попередження таких порушень у майбутньому [8, с. 17]. На нашу думку, найяскравішим прикладом публічного складника в адвокатській діяльності є участь у кримінальному процесі адвоката як захисника за призначенням, а також у наданні безкоштовної юридичної допомоги. Так, відповідно до статті 52 Кримінального процесуального кодексу України часто участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні [9]. Надання безкоштовної правової допомоги є частиною його правового статусу, тож неякісна праця, неналежне виконання обов'язків може мати наслідком навіть позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю. У цьому простежується аналогія з посадовими особами органів влади, які виконують публічні функції на підставі зобов'язальної норми закону.

Адвокатська діяльність як об'єкт адміністративного контролю є поєднанням професійних та публічних послуг у її здійсненні. Тому цілком слушним є зауваження О.Г. Яновської, що глибокою помилкою було б уявлення про права адвокатів як про засоби, необхідні лише йому. Права адвокатів є необхідними також усьому суспільству загалом, бо вони сприяють повноті, всебічності, об'єктивності судочинства, досягненню на цій основі успіху в охороні прав і свобод людини [10]. Дійсно, змістовний аналіз прав адвоката, гарантій адвокатської діяльності засвідчує той факт, що вони стосуються не тільки його компетенції, а й створення йому юридичних можливостей якнайширшого захисту інтересів клієнтів, відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб, забезпечення необхідної поведінки зобов'язаної особи. Традиційно права суб'єкта сприймаються як певні правомочності, можливості, які він реалізує за потреби на власний розсуд, тоді як обов'язки, заборони є імперативними приписами, невиконання (порушення) яких є підставою юридичної відповідальності. Проте для інституту адвокатури, з огляду на його суспільну значимість, встановлені дещо інші правила. Об'єктом контролю з боку компетентних органів є не тільки виконання обов'язків чи заборон, а й належність, повнота реалізації адвокатом своїх прав, адже це безпосередньо впливає на якість юридичної підтримки, забезпечення конституційної гарантії права на правничу допомогу.

Законодавство демонструє засади диференціації державного механізму та інституту адвокатури як елементу громадянського суспільства. Фактично адвокатура є незалежним партнером держави, що взяв на себе обов'язок забезпечення населення та юридичних осіб якісною кваліфікованою юридичною допомогою. Водночас незалежність будь-якого суспільного інституту не може бути безмежною. Повна незалежність, як і необмежена свобода, неможливі не тільки в організованому суспільстві, а й у світі живої природи. Коли мова йде про складні багатофункціональні системи – а адвокатура є такою – некоректно говорити про їхню незалежність загалом [11, с. 65]. Як відмічає А.Д. Бойков, підпорядкованість будь-якого суспільного інституту чи державного органу правовій системі, в межах якої він діє, не тільки неминуче, але і необхідне [12]. Також у наукових колах висловлюється думка, що на сучасному етапі розвитку держави жодна з гілок влади не виявляє зацікавленості у забезпеченні існування сильної та незалежної адвокатури в Україні, можливо, тому, що за своїм статусом адвокатура не належить до ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової влади [13]. Дійсно, адвокатура в системі суспільних зв'язків є, з одного боку, суб'єктом, активна професійна діяльність якого сприяє захисту прав та інтересів третіх осіб. З іншого боку, адвокатура є об'єктом, який сам підпадає під унормування, контроль та нагляд. У цьому полягає дуалістичний характер юридичної природи адвокатури як правового явища. Тобто держава, маючи потребу в механізмі реалізації права на кваліфіковану юридичну допомогу, здійснює це не безпосередньо через власні органи чи іншим чином підпорядковані суб'єкти, а через спеціальний суспільний інститут, якому в нормативному порядку передані відповідні повноваження.

**Висновки.** Проаналізовані нами різноманітні аспекти адвокатської діяльності засвідчили поєднання приватно-комерційних та публічно-правових функцій у її здійсненні. Подібне юридичне становище адвокатури формує особливість адвокатської діяльності як об'єкта адміністративного контролю, яка полягає в тому, що законодавство передбачає диференціацію напрямів такої діяльності – 1) винятково виконання обов'язків із фінансового моніторингу контролюється державним органом; 2) виконання всіх інших обов'язків контролюється кваліфікаційно-дисциплінарними інституціями, що призначаються (обираються) органами суддівського самоврядування. Подібна специфіка зумовлена тим, що незалежність адвокатури виключає можливість держави втручатися в її роботу; з іншого боку, важливі актуальні виклики сьогодення (наприклад, боротьба з тероризмом), необхідність забезпечення кваліфікованості, професіоналізму, моральності та етики під час надання правничої допомоги зумовлюють потребу існування певного механізму нагляду за роботою адвокатів.

**Список використаних джерел:**

1. Смирнов В.Н. Адвокатура и власть: история взаимоотношений / В.Н. Смирнов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 216 с.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Обловацька Н.О. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства / Н.О. Обловацька // Адвокат. – 2011. – № 10. – С. 37–40. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv\\_2011\\_10\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_10_6)
5. Козьмініх А.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці / А.В. Козьмініх // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 36. – С. 228–235.
6. Аракелян М.Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави / М.Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 21–27. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp\\_2011\\_60\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_4)
7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
8. Семенюк І.Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Семенюк І.Я. ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2015. – 240 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 травня 2016 р. : (ОФЦ. ТЕКСТ). – К. : ПАЛІВОДА А.В., 2016. – 372 с. – (Кодекси України).
10. Яновська О.Г. Правова та соціальна природа адвокатської професії / О.Г. Яновська // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 108–113.
11. Вільчик Т.Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою / Т.Б. Вільчик // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 2. – С. 63–74.
12. Бойков А.Д. Независимость адвоката [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dom-i-zakon.ru/articles/inoe/0111002121/> – Назва з екрану.
13. Коваль К. «Ручна» адвокатура не потрібна нікому [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://lawyersunion.org.ua/?p=4914>.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.22

КАСПРУК О.С.

ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕТРОСПЕКТИВА ВЗАЄМОДІЇ КРАЇН  
УЗДОВЖ ВЕЛИКОГО ШОВКОВОГО ШЛЯХУ

У статті розглядаються актуальні правові питання міждержавної взаємодії в контексті ініціативи щодо відродження Великого шовкового шляху. Надано розгорнуту характеристику передбачуваних викликів та вигод для країн-учасниць проекту. Особливу увагу приділено аналізу й пошуку нових механізмів міжнародно-правового регулювання транспортних перевезень у рамках ініціативи «Один пояс – один шлях».

**Ключові слова:** Великий шовковий шлях, «Один пояс – один шлях», Китай, міжнародне право, економічне співробітництво, міжнародний транспортний коридор.

В статье рассматриваются актуальные правовые вопросы межгосударственного взаимодействия в контексте инициативы о возрождении Великого шелкового пути. Дается развернутая характеристика предполагаемых вызовов и выгод для стран-участниц проекта. Особое внимание уделено анализу и поиску новых механизмов международно-правового регулирования транспортных перевозок в рамках инициативы «Один пояс – один путь».

**Ключевые слова:** Великий шелковый путь, «Один пояс – один путь», Китай, международное право, экономическое сотрудничество, международный транспортный коридор.

The article examines current legal issues of state cooperation within the frameworks of the Great Silk Road revival. A detailed characteristic of expected challenges and benefits for the participating countries is given. Special attention is paid to the analysis and the search of new mechanisms of international legal regulation of transport in the framework of the «One Belt, One Road» initiative.

**Key words:** Great Silk Road, «One Belt – One Road», China, international law, state economic cooperation, international transport corridor.

**Вступ.** Сучасні тенденції розвитку міжнародних транспортних перевезень, які спричинені, з одного боку, нарощуванням глобалізаційних процесів, а з іншого – поглибленням процесів фрагментації міжнародних відносин, зумовили потребу закріплення якісно нових елементів у правилах поведінки між країнами в межах сучасного міжнародного правопорядку. Водночас поряд зі створенням глобального співтовариства відбувається пошук суб'єктами власних вигод і найсприятливіших умов, вміння досягати домовленостей на основі компромісів.

Великий шовковий шлях – це приклад успішного регіонального співробітництва, заснований на взаємній повазі, вільному переміщенні товарів та ідей. У сучасних умовах Китай і країни Центральної Азії шляхом тісної взаємодії прагнуть відновити історичну транспортну магістраль. На відміну від історичного Шовкового шляху сучасний проект ототожнюється не лише із караванними маршрутами, а й зорієнтований на розвиток єдиного універсального простору.

**Постановка проблеми.** Оптимізація багатосторонньої взаємодії в рамках проекту «Один пояс – один шлях» неможлива без поетапної гармонізації правової бази транспортних перевезень. Об'єднання національних транспортних систем в єдину структуровану систему постійно стикається із проблемою відмінності транспортного законодавства й технологічної бази різних країн, що перешкоджає формуванню єдиного транспортного комплексу.

**Метою статті** є дослідження історичних особливостей взаємодії країн уздовж Великого шовкового шляху в розрізі міжнародного права й визначення можливих перспектив проекту «Один пояс – один шлях».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Особливості Великого шовкового шляху досліджували такі вчені: М. Ефимова, В. Романико, В. Шалаєв, Н. Ахметшин, Б. Ставіській, А. Малков та інші. Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних вчених дозволяє зробити висновки, що дотепер цьому питанню приділялось достатньо уваги в розрізі історії й культурних зв'язків. Історико-правова ретроспектива взаємодії країн уздовж стародавніх караванних шляхів досліджена в недостатній мірі.

**Основні результати дослідження.** Відкриття й функціонування Великого шовкового шляху, по якому і здійснювалися зовнішньополітичні контакти із країнами Заходу й Півночі, сприяло розвитку міжнародно-правового співробітництва. Досить тривалий період Шовковий шлях залишався основною трасою переміщення товарів і підтримання дипломатичних відносин. Маршрут Великого шовкового шляху змінювався протягом століть: виникали нові його відгалуження, інші ж, навпаки, відмирили, а міста й торговельні пункти, розташовані вздовж доріг, приходили в занепад. Відносини між кочівниками й осілим населенням постійно еволюціонували – від військової конфронтації до співпраці в різних сферах, що відбулося на розвитку міжнародного права. Феномен міжнародних торговельних суперечок відіграв досить велику роль у переході від збройних конфліктів до мирного врегулювання.

Незважаючи на те, що багато міст, через які проходив історичний Шовковий шлях, давно зникли, ідея з'єднати Європу й Азію більш ніж актуальна. Пропозиції зі створення проекту «Один пояс – один шлях», який включає в себе «Економічний пояс Шовкового шляху» й «Морський Шовковий шлях», озвучив у вересні 2013 року голова КНР Сі Цзіньпін у рамках візиту до країн Центральної й Південно-Східної Азії. Це викликало підвищену увагу як в Китаї, так і за кордоном [1].

Проект включення молодих держав у регіональну транспортну мережу вкрай важливий, так як відкриває довгострокові перспективи розвитку Великого шовкового шляху. Це актуалізує завдання розгляду специфічних аспектів крізь призму глобальних процесів, що, в свою чергу, дозволяє надати кваліфіковану оцінку ролі й значенню історичного Шовкового шляху в системі сучасних міжнародних відносин, зокрема, в Євразійському регіоні.

У цьому напрямку активно розробляються й впроваджуються міжнародні транспортні програми й проекти. Реалізація ініціативи «Один пояс – один шлях» переконливо акцентує увагу на змінах у світових інтеграційних процесах. Міжнародний центр економічного життя поступово зсувається на територіальні простори Євразії й Азіатсько-Тихоокеанського регіону [2, с. 46].

За словами Сі Цзіньпіна, «даний проект – це не соло Китаю, а справжній хор великої кількості країн». Підкреслюючи відкритий і кооперативний характер ініціативи «Один пояс – один шлях», китайські джерела використовують термін «симфонія» [3, с. 7–13].

Як зазначає директор Центру досліджень Східнокитайського педагогічного університету Фен Шаолей, «просування й реалізація концепції «Один пояс – один шлях» нагадує потік води, який прагне заповнити весь вільний простір» [4]. Проект реалізується в рамках переговорів про вільну торгівлю, а також шляхом підписання двосторонніх і багатосторонніх угод. Протириччя між різними структурами або стратегіями регіонального співробітництва існували завжди, тому ініціатива «Один пояс – один шлях» орієнтована на зв'язування різних регіональних систем і має допомогти вирішенню таких проблем.

Науковець Хань Ліхуа вважає, що «сама концепція «Один пояс – один шлях» зможе, з одного боку, задовольнити потребу Китаю у внутрішній економічній трансформації, а з іншого – вирішити економічні потреби країн Євразії, що знаходяться вздовж Шовкового шляху» [5, с. 67]. Таким чином, дана стратегія відкриває нові можливості для взаємовигідної співпраці між Китаєм і країнами Євразії.

«Один пояс – один шлях» – це не просто транспортний проект, а комплексний план міжнародного співробітництва цілого ряду держав, що включає в себе численні проекти розвитку інфраструктури, промисловості, торгівлі й сфери послуг, який дозволить забезпечити стабільне й безпечне середовище для розвитку не тільки західних районів Китаю, але й всього центру Євразії, в повній мірі розкривши його потенціал.

В даний час експертне співтовариство намагається виробити взаємовигідні компромісні рішення із вибудовування міжнародної системи транспортних коридорів, каналів культурних і гуманітарних обмінів, пов'язаних із втіленням у життя китайського проекту [6, с. 199]. Відносини між Китаєм і іншими країнами у світлі ініціативи не вільні від цілого ряду труднощів і ризиків. Разом з тим Китай поважає обраний учасниками ініціативи шлях самостійного розвитку, дотримується принципу взаємної підтримки в ключових проблемах розвитку.

Натепер можливі три базових варіанти розвитку міжнародних транспортних перевезень у межах Великого шовкового шляху: національний, регіональний і міжнародний. Фундаментом для відродження історичного Великого шовкового шляху повинен виступати кожен із трьох вищезазначених варіантів [7, с. 96–108].

Згідно із національним варіантом розвитку ініціативи «Один пояс – один шлях», кожна із транзитних держав має прагнути досягати вигод для національних перевізників й інших операторів ринку й економіки в цілому. Розвиток євразійських транспортних зв'язків і використання транзитного потенціалу є одним із найважливіших пріоритетів транспортної політики країн Центральної Азії й

інших країн, транспортні комунікації яких можуть брати участь у забезпеченні перевезень між двома континентами.

Варіант регіонального співробітництва базується на тісному регіональному співробітництві транзитних держав, включаючи реалізацію перспективних інтеграційних проєктів, із метою спільного використання вигод географічного положення й транспортних комунікацій, уніфікації процесу перевезення й ліквідації різних бар'єрів для учасників міжнародних перевезень.

Міжнародне співробітництво передбачає участь у відновленні Великого шовкового шляху міжнародних організацій, а також альянсів, створених транснаціональними корпораціями. По суті, міжнародні організації вже приступили до реалізації даного варіанту розвитку ініціативи. Початок був покладений спільними зусиллями Європейської Економічної Комісії ООН (далі – ЄЕК ООН) й Економічної й Соціальної Комісії ООН для Азії й Тихого Океану (ЕСКАТО ООН), які ініціювали розробку Спільної програми розвитку євразійських транспортних зв'язків. Ці спроби знайшли відображення в Програмі «Транспортний коридор Європа-Кавказ-Азія» (ТРАСЕКА), Програмі ООН із розвитку країн, що не мають виходу до моря, й країн транзиту, в прийнятих деклараціях міжнародних конференцій і форумів.

**Висновки.** Саме з'єднання традиційних торговельних шляхів у єдину, але розгалужену трансконтинентальну торговельну мережу призвело до виникнення такого історичного феномену, як Великий шовковий шлях. Не зважаючи на те, що натеper існують чисельні міжнародні транспортні проєкти, проблема формування універсальної транспортної системи, яка б охоплювала якнайбільшу кількість країн, досі залишається актуальною. Історія розвитку окремих видів транспортних перевезень і відмінності транспортного законодавства різних країн завжди виступали як у ролі об'єднувального фактора для окремих транспортних систем в єдину систему, так і здійснювали різноманітні перешкоди проходженню інтеграційних процесів.

Таким чином, Великий шовковий шлях – це багатогранна культурно-історична система відносно за різних історичних умов. Це особливе утворення характеризується не тільки загальносистемними, але й специфічними особливостями взаємодії в різних сферах.

Для відродження Великого шовкового шляху і його якісного функціонування в рамках сучасного міжнародного права необхідно здійснити наступні кроки: поглибити двостороннє й багатостороннє співробітництво з країнами-учасницями ініціативи «Один пояс – один шлях» шляхом розвитку гармонізованої нормативно-правової бази; забезпечити свободу транзиту й встановити національний режим щодо доступу до ринку вантажних перевезень; усунути затримки й бар'єри на всіх маршрутах у напрямку Європа-Азія.

#### Список використаних джерел:

1. Юйцзюнь Ф. Экономический пояс Шелкового пути обладает глубоким смыслом // Жэньминь жибао онлайн. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russian.people.com.cn/95181/8519807.html>.
2. О перспективах развития «Шелкового пути» / Приходько Н., Ващук С., Романико В., Шалаев И. // Вестник АмГУ. – 2015. – №70. – С. 41–46.
3. Michael D. Swaine. Chinese Views and Commentary on the «One Belt, One Road» Initiative // China Leadership Monitor. – 2015. – №47. – С. 1–43.
4. Feng Shaolei. The background and prospects of the evolution of China's foreign strategies in the new century // Valdai Papers. – 2015. – №34. – С. 1–14.
5. Лихуа Х. Перспектива стыковки стратегии «Один пояс – один путь» и Евразийского экономического союза // Управленческое консультирование. – 2015. – №11. – С. 66–70.
6. Ефимова Л. Индонезийская «морская ось мира» и «китайский морской шелковый путь XXI века» / Ефимова Л.М. // Вестник МГИМО Университета. – 2015. – № 6 (45). – С. 196–204.
7. Возрождение Великого шелкового пути в XXI веке: от теории к практике. – Совместный проект Международного автомобильного союза автомобильного транспорта и редакции [www.polpred.com](http://www.polpred.com). – Москва, 2007. – 228 с.



**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ НОРМАТИВНЕ  
ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ»**

У статті досліджуються особливості міжнародно-правового нормативного закріплення поняття «фінансування тероризму». Аналізуються конкретні норми міжнародних конвенцій та інших міжнародних документів, що регулюють ці питання. Встановлюється специфіка нормативно-правового закріплення поняття «фінансування тероризму» згідно з рекомендаціями ФАТФ. Надається інтерпретація окремим кваліфікуючим ознакам злочину фінансування тероризму.

*Ключові слова:* міжнародне право, нормативне закріплення, поняття, дефініція, фінансування тероризму.

В статье исследуются особенности международно-правового нормативного закрепления понятия «финансирование терроризма». Анализируются конкретные нормы международных конвенций и других международных документов, регулирующих эти вопросы. Устанавливается специфика нормативно-правового закрепления понятия «финансирование терроризма» согласно рекомендациям ФАТФ. Предоставляется интерпретация отдельным квалифицирующим признакам преступления финансирования терроризма.

*Ключевые слова:* международное право, нормативное закрепление, понятие, дефиниция, финансирование терроризма.

The article examines the features of international legal fixing of the concept of “financing of terrorism”. The analysis of specific norms of international conventions and other international documents regulating these issues. Set the specifics of the legal fixation of the concept of “financing of terrorism” according to the FATF recommendations. Is the interpretation of the individual quack the crime of financing of terrorism.

*Key words:* international law, legally, concept, definition, financing of terrorism.

**Вступ.** У той час, коли у світі спостерігається тенденція ескалації терористичних актів в усіх їх форматах, виникає реальна загроза підтримання міжнародного миру й безпеки. Загроз можуть зазнавати територіальна цінність і безпека держави, дружні стосунки між ними. Така ситуація спонукає до об'єднання зусиль усіх держав світу задля боротьби з тероризмом в усіх його формах і проявах. Вважається, що в цьому випадку ефективність боротьби з описаним соціальним явищем багато в чому залежить від належного перешкоджання та протидії фінансуванню терористів і терористичних організацій за допомогою правових заходів. Для цього перш за все необхідно чітко дослідити й визначити, що саме слід розуміти під поняттям «фінансування тероризму».

**Постановка завдання.** Основними цілями (метою) написання цієї статті є дослідження особливостей міжнародно-правового нормативного закріплення поняття «фінансування тероризму». Аналіз конкретних норм міжнародних конвенцій та інших міжнародних документів, що регулюють ці питання. Встановлення специфіки нормативно-правового закріплення поняття «фінансування тероризму» згідно з рекомендаціями ФАТФ. Надання інтерпретації окремим кваліфікуючим ознакам злочину фінансування тероризму.

**Результати дослідження.** Нині об'єктивно тероризм розрісся до глобальних масштабів, виникла міжнародна мережа, залучені до нього сотні тисяч людей, створена фінансова база, задіяний Інтернет й інші досягнення глобалізації та сучасних технологій. Особливістю сучасного міжнародного тероризму є велика скоординованість і згуртованість дій терористичних організацій різної національної приналежності. Терористи спільними зусиллями налагоджують інформаційно-пропагандистську роботу, відбирають і готують прибічників, активних функціонерів і бойовиків, пов'язаних з їхнім призначенням. Високий рівень можливостей і технічної оснащеності найбільш небезпечних угруповань, їх здатність діяти поза національними межами спричиняють особливу тривогу. Тероризм сьогодні репрезентований потужними структурами, що мають у розпорядженні кошти й технології,

чим і зумовлений широкий спектр форм його прояву від окремих акцій до ведення диверсійно-терористичних воєн [1, с. 261].

У терористичній діяльності злочинних організацій головна роль відведена їх фінансовій основі, що дає тероризму також можливість усе більше й більше нарощувати свої сили. А відтак, головне завдання у боротьбі з тероризмом полягає не стільки в тому, щоб виявити й попередити окремі терористичні акти, скільки у припиненні самої терористичної діяльності, у підірванні основ тероризму як явища, одним з яких є фінансування. Щодо всього цього, то ще В.В. Устїнов у свій час справедливо зауважував: «однією з найважливіших проблем, які потребують термінового вирішення, є вдосконалення міжнародної співпраці у сфері перекриття світових фінансових потоків, спрямованих на підтримку терористів» [2, с. 256].

Термін «фінансування» згідно з етимологією означає постачання грошових коштів. Однак, у правовій літературі немає визначення фінансування тероризму. У той же час, етимологічний аналіз дає можливість виявити справжній сенс терміна «фінансування». Необхідно врахувати, що він тісно пов'язаний зі словосполученням «успішне завершення ініціативної дії, операції». Так, латинське слово «finis» перекладають, як «межа, кінець», а старофранцузьке дієслово «finer» означає «довести щось до успішного кінця, наприклад заплатити, сплатити», тобто сенс поняття «фінансувати» полягає у збиранні коштів для успішного доведення справи до кінця або для завершення операції. Очевидно, що «профінансувати» – це зробити так, щоб задовольнити потреби у грошах та інших ресурсах грошовими купюрами й іншими цінностями. На підставі цього можна виділити основні елементи поняття «фінансування»: його реалізують за рахунок фінансових коштів і активів у вигляді валюти, готівки, акцій, капіталів, цінних паперів, а також їх виділення за призначенням.

У нормативних правових актах міжнародного характеру поняття «фінансування тероризму» вперше було закріплено в Конвенції про боротьбу з його фінансуванням і прийнято 09.12.1999 р. у Нью-Йорку. Конвенцією визначений загальноприйнятий термін для країн-учасниць ООН і встановлені певні ознаки фінансування тероризму.

Так, відповідно до п. 1 ст. 2 Міжнародної конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму, злочином визнається надання будь-якою особою будь-якими методами, прямо або побічно, незаконно або умисно, засобів або здійснення їх збору з наміром, щоб використати, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю або частково, для здійснення:

а) якого-небудь діяння, що є злочином згідно зі сферою застосування одного з договорів, згаданих у додатку, і визначенням, що міститься у ньому;

б) будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб спричинити смерть якої-небудь цивільної особи, що не бере активної участі у військових діях у ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй важке uszkodження, коли мета такого діяння, з огляду на його характер або контекст, полягає в тому, щоб залякати населення або змусити уряд чи міждержавну організацію вчинити які-небудь дії або утриматися від них [3].

На підставі 5 ст. 2 цієї Конвенції будь-яка особа також вчиняє злочин, якщо:

а) бере участь як співучасник у здійсненні якого-небудь зі злочинів, розглянутих попередньо;

б) організовує інших осіб, керує ними з метою вчинення якогось злочину, описано попередньо;

в) сприяє скоєнню одного або декількох злочинів, описаних попередньо, групою осіб, що діють маючи мету. Таке сприяння має бути умисним і проявлятися;

г) з метою підтримання злочинної діяльності та злочинних цілей групи, коли така діяльність і мета припускають здійснення одного зі злочинів, вказаних у п. 1 цієї статті;

д) при усвідомленні наміру групи вчинити одних зі злочинів, зазначених у п. 1 цієї статті [3].

У цьому разі під «засобами» розуміють будь-які активи, помітні або не помітні, рухомі або не рухомі, незалежно від способу їх появи, а також юридичні документи та акти в будь-якій формі, в електронній або цифровій, що засвідчують право на такі активи або участь у них, включаючи банківські кредити, дорожні чеки, банківські чеки, поштові перекази, акції, цінні папери, облігації, векселі, акредитиви, але не обмежуючись ними.

Тим самим під фінансуванням тероризму можна розуміти постачання особі, групі осіб або терористичним організаціям грошових й інших засобів, метою яких є здійснення загально небезпечних діянь або загроз, що спрямовані на залякування населення або окремих соціально груп, з метою прямої чи не прямої дії на ухвалення певного рішення або відмову від нього в інтересах терористів.

Аналізуючи зміст поняття «фінансування тероризму», з цієї Конвенції, можна сказати, що міжнародне співтовариство визначило фінансування тероризму як злочин з надання (повністю та частково) або збору (повністю та частково) коштів з наміром їх дальшого використання з метою здійснення тероризму.

У рамках ст. 1 цієї Конвенції предметом злочину визнають засоби, під якими розуміють будь-які активи (відчутні, невідчутні, рухомі, нерухомі) незалежно від способу їхнього придбання у тому числі юридичні документи, акти будь-якої форми (електронні, цифрові), що засвідчує право на використання та участь у активах [3].

Засоби також можуть складатися з банківських чеків і кредитів, дорожніх чеків, різних переказів, цінних паперів, акцій, облігацій, векселів, акредитивів тощо.

Міжнародне співтовариство не виключає можливості фінансування терористів методом переказування грошей на банківську картку, передавання грошей у результаті продажу, обміну, дарування, а також у разі надання кредитів.

Розширюючи уявлення про поняття «фінансування терористів», група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі – ФАТФ) створила загальновизнаний кодекс правил і норм (систематизований у 40 рекомендацій ФАТФ), серед яких є й вказівка на фінансування тероризму. У цьому акті як елементи фінансування тероризму визнані: підтримка терористів, екстремістів, а також їхніх об'єднань як у процесі проведення терористичних актів, так і під час їхнього підготування і навчання [4].

ФАТФ, яку також визнають провідним розробником міжнародних правових норм у боротьбі з фінансуванням тероризму, не надає конкретного визначення терміну «фінансування тероризму» у своїх восьми «Спеціальних рекомендаціях у боротьбі з фінансуванням тероризму», розроблених після подій 11 вересня 2001 р. Так 31 грудня 2001 р. ФАТФ, визнаючи виняткову необхідність протидії фінансуванню тероризму, як додаток до 40 рекомендацій у боротьбі з відмиванням грошей, прийняла вісім спеціальних рекомендацій, в яких пропонує державам законодавчо встановити злочинний характер фінансування тероризму [5]. У жовтні 2004 р. ФАТФ приймає дев'яту, спеціальну, рекомендацію [6].

У рекомендаціях наголошено на необхідності ратифікації Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1999 р.; встановлення кримінальної відповідальності за фінансування тероризму; встановлення обов'язку для кредитно-фінансових установ інформувати правоохоронні органи про підозрілі операції або насторожуючі дії клієнтів, що свідчать про можливий зв'язок з терористичними організаціями, а також дотримуватися вимог про збір необхідної інформації про клієнтів, котрі здійснюють грошові перекази й ін.; запропоновано використати конкретні механізми заморожування, арешту та конфіскації активів

На думку експертів ФАТФ, терористи та організації що їх підтримують, використовують ті ж методи, що й злочинні групи для відмивання грошей. Деякі з методів включають контрабанду готівки (і кур'єрами, і великими партіями); структуризацію, внесення або зняття з банківських рахунків, придбання різних типів грошових-кредитних інструментів (дорожні чеки, банківські чеки, грошові перекази); використання кредитних або дебетових карт, телеграфних (поштових) переказів.

Учасники терористських груп і організацій використовують кредитно-фінансову систему країни так само як і представники інших злочинних об'єднань, з тим щоб ускладнити для органів фінансової розвідки встановлення джерел походження використовуваних ресурсів. Тому міжнародне співтовариство розробляє схожі заходи протидії й відмиванню злочинних доходів, і фінансуванню тероризму організацій, що їх підтримують.

Отже, ФАТФ закликають держави ратифікувати та застосувати Міжнародну конвенцію ООН 1999 р. у боротьбі з фінансуванням тероризму. У зв'язку з цим розглянуте визначення є саме тим, що прийняте більшістю країн з метою плумачення поняття «фінансування тероризму».

Стосовно України, то 28 серпня 2001 р. було прийнято Постанову КМУ № 1124 Про Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [7].

**Висновки.** Отже, можна стверджувати, що за останні десятиліття під егідою ООН, інших міжнародних, а також регіональних організацій було зроблено чимало для створення правових і функціональних інструментів припинення фінансування тероризму. Проте, як засвідчив час, вони недостатні або неповні для ефективної нейтралізації загрози тероризму. Тому сьогодні перед міжнародним співтовариством повстало завдання кардинально переглянути рамки й методи взаємодії держав з тим, щоб кожна окрема держава та весь світ могли уникнути небезпеки руйнування терористами. Удосконалення міжнародної співпраці у сфері перекриття фінансових потоків, спрямованих на підтримку терористів, стало однією з актуальних проблем, що потребують негайного вирішення.

У зв'язку з цим діяльність, спрямована на фінансування тероризму, дещо інша й більша, ніж відмивання злочинних доходів. Використання грошових коштів, здобутих законним шляхом, для сприяння діяльності терористичного об'єднання або для здійснення терористичного акту, охоплює поняття «фінансування тероризму». У цьому полягає одна з істотних відмінностей відмивання від фінансування тероризму, для здійснення якого не важливо, звідки були отримані ресурси: із законних або незаконних джерел.

З огляду на сказане зростає роль Міжнародної конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 1999 р., в якій не лише закріплено й розкривається суть поняття «фінансування тероризму» але й запропоновано взяти кожній державі-учасниці необхідні заходи для визнання описаних злочинів кримінальними згідно з її внутрішнім правом, що зумовлено наявністю зобов'язань учасників надавати один одному максимальну допомогу в учиненні кримінального переслідування фінансування тероризму або процедур видання осіб, причетних до його здійснення, незалежно від місця їхнього знаходження. Крім того, у Конвенції вперше на такому рівні визначені заходи, що вихо-

дять за межі звичайних кримінально-правових процедур, спрямовані на попередження фінансування тероризму, включаючи залучення фінансових установ до перевірки клієнтів і виявлення підозрілих операцій, надання фінансовими установами інформації компетентним органам і оперативний міжнародний обмін цією інформацією.

**Список використаних джерел:**

1. Николаенко В.Д. Договор о коллективной безопасности как фактор противодействия терроризму на южных рубежах сотрудничества / В.Д. Николаенко // Вестник межпарламентской ассамблеи. – СПб., 2002. – № 3(34). – С. 261.
2. Устинов В.С. Система предупредительного воздействия на преступность и уголовно-правовая профилактика / В.С. Устинов – М.: Академия МВД СССР, 1983. – 88 с.
3. Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/declconv/conventions/terfin.shtml>
4. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) від 25 вересня 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/835\\_001](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/835_001)
5. 8 спеціальних рекомендацій FATF по боротьбі з фінансуванням тероризму – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.nssmc.gov.ua/user\\_files/content/791/1310642598.doc](http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/791/1310642598.doc)
6. Специальные Рекомендации по предотвращению финансирования терроризма от 22 октября 2004 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://eurasiangroup.org/files/FATF\\_docs/9\\_special\\_recommendations\\_rus.pdf](http://eurasiangroup.org/files/FATF_docs/9_special_recommendations_rus.pdf)
7. Про Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) : Постанова КМУ від 28 серпня 2001 р. № 1124 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KP011124.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP011124.html)

УДК 341.16

**ОКОЛОВСЬКИЙ А.М., ВОЛКОВИЧ О.Ю.**

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА  
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО БАНКУ**

Стаття присвячена розгляду певних аспектів правового становища Європейського інвестиційного банку, нормативно-правової основи його функціонування та розвитку, пріоритетних завдань, а також розгляду напрямів взаємодії з країнами Європи та Україною.

**Ключові слова:** *Європейський інвестиційний банк, кошти банку, індивідуальні позики, глобальні позики, протокол.*

Статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов правового положения Европейского инвестиционного банка, нормативно-правовой основы его функционирования и развития, приоритетных задач, а также рассмотрения направлений взаимодействия со странами Европы и Украиной.

**Ключевые слова:** *Европейский инвестиционный банк, средства банка, индивидуальные займы, глобальные займы, протокол.*

The article is devoted to some aspects of the legal status of the European investment Bank, legal framework for its functioning and development priorities, as well as consideration of areas of cooperation with Europe and Ukraine.

**Key words:** *The European investment Bank, funds of the Bank, individual loans, global loans, minutes.*

---

© ОКОЛОВСЬКИЙ А.М. – студент (Херсонський держаний університет)

© ВОЛКОВИЧ О.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і господарського права (Херсонський держаний університет)

Україна знаходиться в такому фінансовому та економічному стані, що реальним інструментом виходу, поряд із жорстким впровадженням реформ, може стати лише плідна співпраця з міжнародними фінансовими організаціями. У той же час, формат такої співпраці має будуватись виключно на національних інтересах нашої держави. Відповідно до норм основного Закону держави закріплюють у ст. 85 п. 14, що до повноважень Верховної Ради України належать: затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням [1]. Досягнення консенсусу державами-членами ЄС стосовно питання запровадження фінансово-економічної політики Союзу відкрило шлях для досить швидкого формування відповідної законодавчої бази.

Розвиток відносин між ЄС та Україною після схвалення Стратегічного документу на 2007–2013 рр. – відносини між ЄС та Україною активізувались. До основного напрямку в цій сфері належить проведення переговорів щодо нової Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Угода про асоціацію передбачає значне розширення відносин між ЄС та Україною в усіх сферах співробітництва, а також створення першої в регіоні поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (далі – ЗВТ). Переговори щодо створення ЗВТ стали можливими після вступу України до світової організації торгівлі (далі – СОТ) у травні 2008 р. Водночас, ЄС та Україна провели переговори з широкого кола питань з метою укладення Порядку денного асоціації, що наразі прийшов на зміну Плану дій ЄС – Україна (набув чинності у 2005 р.), крім частини, яка стосується питань правосуддя, свободи та безпеки [2, с. 6].

Так між Україною та Європейським інвестиційним банком 22 грудня 2014 р. була підписана фінансова угода про залучення коштів на підтримку заходів з інвестування в муніципальну та соціальну інфраструктуру для подолання наслідків конфлікту у Східній Україні. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1068 затверджені «Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам для реалізації проектів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України» [3]. Відповідно до наданого в поточному році проекту Європейського інвестиційного банку «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України», у рамках продовження реалізації вищевказаної програми визначаються нові учасники. Згідно з цим проектом Україні виділяється сума в 400 млн євро строком кредитування до двадцяти років. Пільговий період погашення кредиту до п'яти років. Відповідно до ст. 7 ч. 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування» для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери та територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної й іншої господарської діяльності [4].

**Мета дослідження** полягає в теоретичному обґрунтуванні та розкритті сутності правового статусу Європейського інвестиційного банку (далі – ЄІБ) як одного з найважливіших європейських інститутів, його організаційних засад діяльності та ролі в розбудові й гармонізації розвитку країн світу.

Питаннями інвестиційних та фінансових відносин, функціонування ЄІБ, вивченням правового забезпечення щодо зближення України та ЄС певним чином розглядалися вітчизняні такі зарубіжні дослідники, як: О.Ф. Кобилецька, В.П. Колосова, С.В. Леонов, Т.В. Майорова, А.О. Петров, Ф.П. Ткачик. Однак у цілому правові засади діяльності ЄІБ є недостатньо дослідженими й потребують подальшої розробки.

Як один з органів Європейського Союзу, ЄІБ має на меті запровадити місію щодо реалізації завдань ЄС, дає можливість довготермінового фінансування в інвестиційні проекти. В останньому мандаті його цілі було сформульовано по-новому і тепер вони звучать наступним чином: сприяння енергетичній безпеці та регіональній інтеграції, а також стимулювання розвитку приватного сектору. ЄІБ є суб'єктом європейського законодавства та юридично зобов'язаний діяти в рамках Угоди про ЄС і власного статуту, що забезпечує його юридичну, фінансову й адміністративну дієздатність. Проте, юридичний статус ЄІБ є неоднозначним і незалежність, яку він собі забезпечив від інших органів ЄС, ускладнює притягнення банку до відповідальності [5]. За рахунок випуску облігаційних позик на міжнародному грошовому ринку та на національних грошових ринках країн Європейського інвестиційного банку формуються залучені кошти банку. На рентабельні проекти надають звичайні кредити, на малорентабельні – пільгові. До 70% припадає на кредити для регіонального розвитку менш розвинутих районів. Загальна сума наданих кредитів – понад 47 млрд євро. Позики банку покривають частину вартості проекту, доповнюючи власні капітали позичальника (як правило менше 50%). Сфери використання кредитів – передусім, енергетика, транспорт і телекомунікації. Європейський інвестиційний банк надає також пільгові кредити за рахунок засобів ЄС як технічний розпорядник. Кредити банку надаються в кількох валютах. Відсоткова ставка по «змішаних» кредитах визначається на базі середньозваженої вартості в залучених коштах у даних валютах на міжнародних або національних ринках капіталів.

Керівні органи Європейського інвестиційного банку – Рада керуючих, Директорат і Правління. До Ради керуючих входять міністри фінансів країн ЄС. Вона визначає загальну кредитну політику, розглядає й затверджує річні баланси, вносить зміни до статутного капіталу. Директорат приймає рі-

шення про надання кредитів і гарантій при залученні коштів, встановленні відсоткових ставок. Оперативне керівництво здійснюють президент і п'ять його заступників.

Європейський інвестиційний банк займає доволі цікаву та неоднозначну правову позицію. ЄІБ був заснований у 1957 р. за Римською угодою, однак це – не формальна «установа» Спільноти на зразок тих, що перелічені у ст. 7 Угоди. Він не називається установою із законодавчими чи правозастосовними завданнями, а також не формує політику. Натомість ЄІБ був створений як незалежний фінансовий орган зі своєю власною правосуб'єктністю та адміністративною структурою, аби ефективно функціонувати в ролі фінансової установи. «Ця незалежність означає, що ЄІБ має значну правову широт. ЄІБ послідовно намагався застосовувати більшу частину законодавства ЄС у максимально спрощеному й полегшеному варіанті, так що інші органи ЄС, зокрема Європейська комісія, були змушені притягати ЄІБ до відповідальності перед Європейським судом за декількома питаннями Європейський суд виносив рішення, на противагу заявам ЄІБ, в яких говорилося, очевидно, що ЄІБ має намір долучитися до виконання цілей Європейської Спільноти, а тому перевищує межі своєї організаційної автономії» (Комісія проти Європейського інвестиційного банку, 2003). Проблема у тому, що наскільки Європейський суд намагався дати зрозуміти ЄІБ, що слід прислухатися до інших установ ЄС, настільки він, у рівній мірі, не бажав віддавати ЄІБ під контроль громадськості [6, с.1]. ЄІБ надає кредити країнам-членам ЄС та іншим ста сорока країнам світу, так званим країнам-партнерам, а також приватним компаніям. Він тяжіє, головним чином, до країн ЄС, як частини свого мандату, у той час як видача позик за межі ЄС ґрунтується на цілому ряді угод Спільноти. Традиційно ЄІБ відповідав за інфраструктурні проекти в ЄС – транспорт, енергетику, промисловість, а тепер він поширює свої інтереси на сферу енергетичної безпеки й стимулювання розвитку приватного сектору [7, с. 2].

Так 14.6.2005 р. в Люксембурзі відбулось підписання Рамкової угоди між Україною та ЄІБ, що набула чинності 08.04.2006 р. Угода покликана сприяти наданню Банком кредитів для інвестиційних проектів, що становлять інтерес для України, наданню їм захисту, а також урегулює питання статусу та режиму діяльності ЄІБ на території України, його привілеїв та імунітетів, оподаткування, конвертування валют і переведення коштів, режиму проектів та врегулювання спорів щодо фінансування. Положеннями Угоди передбачено, що ЄІБ може здійснювати на території України діяльність, передбачену Статутом [8, с.17].

Слід визнати, що в сучасних умовах проведення єдиної соціальної політики стає життєво важливим елементом, необхідним для зміцнення внутрішніх зв'язків усередині Союзу й подальшого формування європейської ідентичності [9]. Так 15.06.2010 р. у м. Люксембурзі відбулось підписання Договору між Україною та ЄІБ про співробітництво та діяльність Постійного Представництва ЄІБ в Україні, що був ратифікований Верховною Радою України 04.11.2010 р. (Закон України № 2673-VI від 04.11.2010 р.) та набув чинності 21.12.2010 р. Договором передбачалось: відкриття Постійного представництва ЄІБ в м. Київ; надання пільг, привілеїв та імунітетів Представництву ЄІБ і його діяльності, посадовим особам та працівникам Представництва; звільнення від оподаткування технічної допомоги [8, с.18].

ЄІБ має декілька фінансових механізмів, завдяки яким він надає допомогу проектам у залежності від категорії проекту та/або регіону. Індивідуальні позики – це позики, що надаються для конкретних проектів як у державному, так і приватному секторі, включаючи банківську справу. Глобальні позики – це кредитні лінії, котрі надаються посередникам (банкам, лізинговим компаніям або фінансовим установам), що, у свою чергу, дають позики органам місцевої влади або малим та середнім підприємствам для нових інвестиційних проектів обсягом до 25 мільйонів євро. Така діяльність ЄІБ на ниві венчурного капіталу зосереджена в межах Європейського інвестиційного фонду. Структуровані кредитні лінії забезпечують крупні позики та гарантії на підтримку проектів з високим ступенем ризику, зокрема крупномасштабні інфраструктурні програми, що ЄІБ починає дедалі більше фінансувати.

Створена на підставі Римського договору, що став початком Європейського економічного співтовариства, ЄІБ виділяється на тлі інших інститутів Спільноти, а тепер Союзу, як фінансово незалежна організація зі своїми власними органами управління. Створення цих органів та їх повноваження регулюються Статутом ЄІБ, що є протоколом до Римського договору. Протокол – це невід'ємна частина Римського договору та має ту ж юридичну силу, що й сам договір.

Управління ЄІБ здійснюється Радою керуючих, директором та Управлінням. Рада керуючих складається з міністрів країн-учасниць. Рада визначає основні напрями кредитної діяльності банку, при цьому особлива увага приділяється новим цілям, пов'язаним з розвитком ЄС. Рада зобов'язана стежити за дотриманням цих основних напрямів. Крім цього Рада керуючих:

- приймає рішення щодо збільшення статутного капіталу;
- у разі фінансування спеціальних проектів може прийняти рішення про надання кредиту з боку країн-учасників банку, при неможливості залучення цих коштів на фінансових ринках. Рада керуючих може також прийняти рішення про пріоритетне погашення цих кредитів;
- застосовує свої права щодо призначення та звільнення з посади членів директорату й Управління, а також правомочний змінювати кількість членів Управління;
- може приймати рішення щодо надання кредитів для проектів у країнах, що не входять до ЄС;

- приймає річний звіт директорату;
- приймає річний баланс і звіт щодо прибутків і збитків;
- кваліфікованою більшістю припиняє надання кредитів або видачу гарантії на користь країни-учасниці, що не виконує свої зобов'язання, які випливають з її членства [10, ст. 29].

Рішення Ради керуючих приймаються звичайною більшістю, що має становити не менше 45% статутного капіталу.

Прийняття рішення кваліфікованою більшістю вимагає мінімум 54 голосів по меншій мірою 8 країн. Коли рішення вимагає одностайного ухвалення то утримання від голосування не може перешкодити прийняттю цього рішення [11, ст. 38.].

Європейський інвестиційний банк є фінансовою установою Європейського Союзу, його акціонерами є двадцять сім держав-членів ЄС, також він тісно співпрацює з Україною. Доречно акцентувати увагу на основних напрямках підтримки, зокрема:

- невідкладний ремонт та заходи з підвищення енергоефективності інфраструктури для розселення внутрішньо переміщених осіб;
- відбудова та відновлення систем водопостачання й водовідведення, включаючи ремонт мереж, каптажних споруд, насосних станцій, очисних споруд;
- відбудова та відновлення генерації, передачі й розподілу електричної енергії;
- відбудова та відновлення систем генерації, передачі й розподілу централізованого постачання теплової енергії;
- відбудова (місцевих, регіональних і загальнодержавних) автомобільних шляхів і залізниць, пошкоджених у результаті конфлікту, включаючи уражені мости;
- ремонт і реконструкція державних або громадських будівель;
- невідкладний ремонт і заходи з підвищення енергоефективності у школах, медичних центрах, лікарнях, соціальних центрах, поштових відділеннях, що надають фінансові послуги, та інших відповідних будівлях тощо.

Міністерство фінансів повідомило про залучення в Європейського інвестиційного банку кредиту в розмірі 400 млн. євро на підтримку реального сектору економіки України та розвиток малого й середнього бізнесу. Міністерство фінансів повідомляє, що активно працює над відновленням економічного зростання нашої держави, задля чого здійснює рішучі кроки з відновлення кредитування економіки. Міністерство фінансів України сприяло залученню кредитних коштів ЄІБ для фінансування проектів малого й середнього бізнесу, а також проектів соціально-економічної інфраструктури, включаючи проекти з енергоефективності, пом'якшення наслідків змін клімату тощо.

Відповідно до умов кредиту, позичальником коштів буде Україна в особі Міністерства фінансів України, що надаватиме кредитні кошти відібраним банкам-учасникам для подальшого фінансування ними кредитних проектів власних клієнтів. Агентом Міністерства фінансів у частині розподілу коштів виступає «Укрексімбанк».

Про цей кредит Міністерство повідомляє наступне:

- кошти позики ЄІБ можуть спрямовуватися Міністерством фінансів на кредитування комерційними банками середньо- та довгострокових інвестиційних потреб (до 10 років) та середньострокового обігового капіталу (від 2 років) підприємств приватного сектора економіки України;
- розмір кредитів, на які можуть претендувати компанії, – від 25 млн євро (для малих і середніх підприємств) та до 50 млн євро для компаній з кількістю працівників понад 3000 осіб;
- кредит було виділено в рамках інвестиційного проекту «Основний кредит для малих і середніх підприємств та компаній з середнім рівнем капіталізації».

Про перелік банків-учасників програми та більш детальні умови кредитування Міністерство фінансів України наразі не інформує. Міждержавна гільдія інженерів консультантів (далі – МГІК) сподівається, що цей кредитний ресурс буде доступний для суб'єктів містобудування. ЄІБ фінансує й інші кредитні програми в Україні: малі та середні підприємства; підприємства з середнім рівнем капіталізації; приватні компанії. Критерій належності до типу позичальника – кількість працівників: МСП – до 250 осіб; ПСК – від 250 до 3000 осіб; ПК – від 3000 осіб [12].

Таким чином, доцільно зазначити, що Європейський Союз відкритий для будь-якої європейської країни, що відповідає демократичним, політичним та економічним критеріям членства у ньому. ЄІБ, основною передумовою створення якого послужили інтеграційні процеси у Європі, є одним із найбільших офіційних кредиторів у світі, найбільш гнучким та рентабельним джерелом фінансування. Україна має спрямовувати власну інвестиційну політику на економічне зростання, одним із параметрів та вагомих чинників якого є залучення іноземних інвестиційних потоків. Ураховуючи зазначене, на сучасному етапі розвиток співробітництва з ЄІБ видається особливо важливим [8, с. 24].

Україна у світовому економічному середовищі має спрямовувати власну інвестиційну політику на економічне зростання, одним із параметрів та вагомих чинників якого є залучення іноземних інвестиційних потоків. Саме це врахував Кабінет Міністрів України у 2010 р., коли розробив базу даних інвестиційних проектів на основі Програми економічних реформ до 2014 р. Згідно з Програмою Ка-

бінет Міністрів України розраховує на реалізацію 125 стратегічно важливих галузевих і регіональних інвестиційних проектів загальною вартістю близько 200 млрд грн і 714 інвестиційних проектів із пріоритетних напрямів економічного й соціального розвитку вартістю близько 900 млн грн. Ураховуючи зазначене, співробітництво з ЄІБ видається особливо важливим. Підписання Рамкової угоди, відкриття Банком свого представництва на території нашої держави, ті вагомні проекти, що на даний час знаходяться на стадії реалізації або підготовки до втілення у життя – усе це свідчить про те, що ЄІБ націлений на подальший розвиток співробітництва з Україною в контексті відносин Україна – ЄС, а також на реалізацію нових проектів, які становлять взаємний інтерес, що, у свою чергу, принесе Україні колосальну користь у контексті активізації міжнародної інвестиційної співпраці та інтеграції у світовий економічний простір.

**Список використаних джерел:**

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Європейський інструмент сусідства та партнерства. Україна. Національна індикативна програма на 2011–2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/eu\\_ua/2011\\_enpi\\_nip\\_ukraine\\_uk.pdf](http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/eu_ua/2011_enpi_nip_ukraine_uk.pdf).
3. Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам для реалізації проектів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1068 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/KP151068.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP151068.html).
4. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996 – №19. – Ст. 80.
5. Угода асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=248387631/](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631/)
6. Основні факти про Європейський інвестиційний банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://necu.org.ua/upl/Basic\\_facts\\_UKR\\_web.pdf](http://necu.org.ua/upl/Basic_facts_UKR_web.pdf)
7. Офіційний сайт Європейського інвестиційного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eib.org>. European Investment Bank.
8. Українська призма: співпраця України з міжнародними організаціям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/prizma\\_ukr\\_int\\_2014](http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/prizma_ukr_int_2014).
9. Сильвестров С.Н. От общего рынка – к социальной Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://budgetrf.nsu.ru/budgetPublications/Magazines/VestnikSF/1998/vestniksf75-8/vestniksf75-8110.htm>.
10. Статут Європейського інвестиційного банку – Ст. 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994\\_680](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_680).
11. Статут Європейського інвестиційного банку – Ст. 38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cons.parus.ua/map/doc/05D784B40C/?a=8DDIB>.
12. АТ «Укрексімбанк». Спільна з ЄІБ Програма кредитування МСП та установ із середньою капіталізацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eximb.com/ukr/sme/loans/eib/>.



ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

БОДНАРЧУК М.М.

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС КОМПАРАТИВНОСТІ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ  
Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті здійснено наукове дослідження філософсько-правового дискурсу компаративності принципів свободи й відповідальності в правоохоронній діяльності. З'ясовано, що поняття «свобода» й «відповідальність» лежать радше в площині філософсько-історичних передумов, аніж правових явищ, як сьогодні заведено вважати, оскільки процес становлення людини як розумної істоти, яка здатна ухвалювати самостійні виважені рішення на рівні свідомого, зародився в той час, коли люди не знали про право, а користувались повнотою свободи волі, не ставлячи її в рамки суспільно-правових уявлень і розумінь. Вважаємо, що саму свободу й відповідальність потрібно сприймати як природне благо, набуття, цінність, але в жодному разі не як щось часткове чи вторинне.

**Ключові слова:** *свобода, відповідальність, працівник правоохоронних органів, правоохоронна діяльність, суспільство, держава, філософія права.*

В статье проведено научное исследование философско-правового дискурса компаративности принципов свободы и ответственности в правоохранительной деятельности. Выяснено, что понятие «свобода» и «ответственность» лежат скорее в плоскости философско-исторических предпосылок, чем правовых явлений, как сегодня принято считать, поскольку процесс становления человека как разумного существа, которое способно принимать самостоятельные взвешенные решения на уровне сознательного, зародился в то время, когда люди не знали о праве, а пользовались полнотой свободы воли, не ставя ее в рамки общественно-правовых представлений и соображений. Считаем, что свободу и ответственность нужно воспринимать как естественное благо, приобретение, ценность, но ни в коем случае не как нечто частичное или вторичное.

**Ключевые слова:** *свобода, ответственность, работник правоохранительных органов, правоохранительная деятельность, общество, государство, философия права.*

In the article carried out the scientific study of the philosophical and legal discourse of comparison of the principles of freedom and responsibility in law enforcement. It was found that the concept of "freedom" and "responsibility" are likely in the plane of philosophical and historical background than the legal phenomena, as they are today accepted, because the process of human evolution as a rational creature, which is able to make their own informed decisions on the level of conscious, was born in that time when people did not know about the law and enjoy the fullness of the will of freedom, not putting it in the framework of social and legal concepts and considerations. We believe that freedom and responsibility must be regarded as a natural good, acquisition value, but in any case not as something partial or secondary.

**Key words:** *freedom, responsibility, law enforcement officials, law enforcement, society, state, philosophy of law.*

**Вступ.** У більшості країн світу правоохоронна діяльність характеризується наявністю різноманітних уповноважених державних органів, що здійснюють контроль за діяльністю всіх осіб, які проживають у державі, зокрема юридичних осіб (установ, організацій, спілок, підприємств). Тому, аби ефективність таких органів була на високому рівні, враховуючи свідоме розуміння своїх прав і обов'язків, дбайливе й добросовісне ставлення до всіх осіб, стосовно яких здійснюється вплив чи контроль, в основі діяльності має бути пріоритет людського життя й здоров'я як одна з найважливіших цінностей, які визначаються в громадянському й цивілізованому суспільстві. Відтак потрібно зауважити, що будь-який державний орган, зокрема правоохоронний, має керуватися законністю й право-

порядком, без яких захист прав, свобод й інтересів громадян не можливий. З метою охорони людини держава в особі державних органів накладає певні рамки, за якими природна свобода (свобода волі) не зможе відкритись у всій її сутності й показати свій істинний прояв. Звертаючись до питання відповідальності кожної окремої особи в суспільстві, потрібно наголосити, що її можна досягнути лише завдяки впливу зовнішніх чинників, які стимулюють кожного до виконання тих суспільно-правових і соціальних норм, що існують у цивілізованому суспільстві.

**Постановка завдання.** Мета наукової розвідки полягає в дослідженні філософсько-правового дискурсу компаративності принципів свободи й відповідальності в правоохоронній діяльності.

**Результати дослідження.** Компаративність свободи й відповідальності тією чи іншою мірою закладається в людині з моменту її народження й проходить довгий і непростий шлях свого становлення. У правоохоронній діяльності цей процес набуває свого розвитку в момент вибору, дотримання обов'язків, а також у момент соціального буття. Для того щоб більш докладно з'ясувати кожен із наведених пунктів, потрібно сказати, що в першому випадку (що стосується вибору) особа-правоохоронець ставить перед собою чітке завдання, в якому пояснює сама собі, як потрібно вчинити в конкретній ситуації, дотримуючись або ж ні моральних, правових чи інших устоїв. В іншому ж випадку при виконанні своїх прямих завдань правоохоронець дотримується чітких вказівок, правил, обов'язків, що тією чи іншою мірою формують у нього моральну необхідність. Соціальне буття – це довгий процес, в якому закладаються різні прояви людської життєдіяльності, різноманітні чинники, які, у свою чергу, накладають відбиток на свідоме відображення дійсності.

В історичному контексті можемо простежити, що свобода виступала однією з найголовніших цінностей і зберігається такою дотепер. Розглядаючи свободу волі через погляди Канта, потрібно сказати, що, на його думку, суб'єктивізм у теоретичній сфері вразливий, наскільки тільки може бути вразлива метафізична теорія. Він цілком залежить від погляду «трансцендентального ідеалізму». Критика цієї позиції – справа теорії пізнання. Нам же зараз достатньо лише вказати, що досить однієї тільки обумовленості цією думкою для висновку, що суб'єктивізм має два значення [3, с. 163]. В етиці ж суб'єктивізм несе дещо інший відбиток. Тут у визначенні об'єкта суб'єктом сумніватися не доводиться. Отже, суб'єктивізм стоїть ближче до феномена, ніж в чисто теоретичній царині. Адже й для І. Канта в етиці лежав його найважливіший корінь. Йдеться про свободу волі. Необмежена ж воля очевидна лише в тому випадку, коли підставу свого визначення містить у собі.

Іншими словами, трансцендентальний суб'єктивізм аж ніяк не зводиться в етиці до свободи волі, заради якої він був введений. Саме через це для свободи волі реально була б необхідна не автономія волі, не встановлення принципу за допомогою волі, а саме її дистанціювання від принципу, її рухливість щодо нього, простір вибору за й проти. І тут очевидно, що ця умова дистанціювання дотримується саме тоді, коли принцип має інше походження, тобто коли він корениться не в суб'єкті, коли він не є його автономією, не є законодавчо самою волею [3, с. 164].

Отже, перший спірний пункт зводиться до несподіваного споглядання, що трансцендентальний суб'єктивізм не тільки не потрібен ідеї свободи волі, а й прямо таки стоїть у неї на шляху. Та обставина, що І. Кант зміг не помітити сумнівності цього зв'язку, пояснюється, однак, не фактичною непослідовністю, а радикальним понятійним зрушенням, яке він зробив у визначенні поняття «свобода».

Натепер одним із основних елементів потенційного вибору виступає автономія волі самого індивіда, а відтак і її незалежність від вольового спрямування іншими суб'єктами соціального спілкування. Природна сутність волі є іманентною відносно людської істоти й того живого органу, завдяки якому вона втілює загальну картину дійсної свободи. Як зазначав І. Льюїс, «автономія волі полягає у відсутності фізичного та психологічного примусу» [7, с. 58]. За Г. Гегелем, дія примусу полягає в тому, що «до існуючого буття індивіда торкається щось у ролі умови, відтак якщо в нього виникає бажання зберегти перше (статус-кво), то він змушений коритись і другому» [4, с. 37]. Отож, примус, встановлений зовні, обтяжує негативними наслідками стимулювання, тому, на наше переконання, потрібно відокремлювати пригнічення волі, що набуло розвитку завдяки природним, а також технічним наукам у діяльності дослідження людської психіки.

Що стосується примусу, то він лише створює додаткові мотиви суб'єкта поведінки, але, з іншого боку, дає йому вибір, відтак пригнічення волі в усій повноті нівелює будь-яку здатність душі до свідомого вибору. Іншою ж умовою свободи вибору є можливість утворити мотив поведінки. На наше переконання, під мотивом варто розуміти внутрішнє спонукання до дій і усвідомлення потреб для їх задоволення. У такому разі вільне формування мотиву можливе лише на основі конкретних знань про саму потребу, її задоволення й наслідки власних дій.

Тож, аби визначити формальну свободу, потрібно, на нашу думку, виокремити такі чинники: автономія волі, яка означає всеосяжну й не обмежену нічим волю (ні примусом, ні пригніченням); наявність знань про потребу, від якої реалізується дія, засоби її задоволення, обмеження цих засобів, а також ті наслідки, що людина вчинила власноруч. Саме через це в розуміння формальної свободи варто вкладати такий зміст: це особливе поєднання характеристик людської волі, її свідомого й навколишнього середовища, при якому вільна від будь-якого примусу чи тиску воля може віддати перевагу одному із декількох об'єктивних варіантів поведінки.

Свобода вибору виступає абстрактною формулою, яку розглядаємо як тезу діалектичного розвитку реальної свободи. Як слушно зауважив щодо поняття свободи Ж.-Ж. Руссо, «діяти, керуючись лише власними бажаннями, є рабством» [12, с. 212]. Як пише М. Гартман, «свобода, що виявляється у прийнятті й несенні відповідальності, не є принципом, що стоїть за свідомістю, свободою «до свідомості», метафізичним тлом. Вона є в строгому сенсі свободою індивідуальної моральної свідомості». Тут, на думку автора, виконуються обидві основні вимоги (Канта й Лейбніца): автономія свідомості з одного боку й автономія індивіда – з іншого. Разом вони в точності дають те, що потрібно на другому, більш високому рівні проблеми, – свободу індивідуальної свідомої особистості відносно морального принципу, тобто свободу, вибір за або проти якої відкрито перед обличчям вимоги повинності. Це друга автономія поряд із автономією морального принципу – в сенсі другої антиномії волі, бо воля саме і є антиномією двох автономій [3, с. 625].

Потрібно зауважити, що непорушним критерієм істинної свободи виступатиме об'єктивність закону, який її обмежує. У такому випадку не можна назвати невольним того, хто підкоряється дії закону земного тяжіння. Тому, вважаємо, об'єктивним законом, що неупереджено й справедливо визнає свободу, можна назвати трансцендентний моральний закон. Тільки він, як зазначає І. Кант, «є насправді в усіх його проявах об'єктивним» [9, с. 185]. Тому в автора моральний закон за своєю суттю виступає в ролі кваліфікаційного закону, в основі призначення якого – оцінити певний акт волі з боку дихотомії «добра і зла». А відтак його об'єктивність можна сформулювати так: «Усе те, що суперечить основам морального закону, є злом, а тому все те, що із ним згідне, – це добро».

Так, І. Кант в основі морального закону визначає «форму індивідуальної причиновості, тобто свободи» [9, с. 185]. Зазначимо, що в порівнянні із законами природи, котрі визначають зв'язки причиновості в матеріальному світі, моральний закон закладає їхню основу на свідомому рівні. Вивіши категоричний імператив, філософ формулює так званий моральний закон з можливості максими вчинку досягнути форми закону природи. У цьому випадку моральний закон є об'єктивним, подібно до законів природи, і кваліфікуючим за формою, як це відображено в законах логіки. Він може бути й порушеним, але в такому випадку його порушення обов'язково є злом.

Свобода існує лише як цілісність, а її категоричність ґрунтується на ставленні людини до себе самої. Тому із цього погляду можемо твердити лише про наявність особистісної свободи. Йдеться не тільки про конкретно взятого індивіда, котрий відстоює свою свободу, а про поняття свободи як окремої цілісної ідеї [2, с. 106]. У порівнянні з реальною свободою ідеальна або ж комунікативна свобода історично недосяжна і навпаки, оскільки ніщо й ніхто не може завдати їй втрати, враховуючи навіть той факт, що вона криється в основі боротьби за визволення й виступає своєрідним орієнтиром. Це є свобода, яку не можна забезпечити, як і скасувати за допомогою державних законів.

На думку М. Ріделя, «хто намагається стати вільним – саме ця теза окреслює перехід до нової проблемної сфери, – той уже мусить бути в певному розумінні вільним. Інакше визволення було б процесом, який не має ані мети, ані сенсу» [11, с. 75–76].

Свобода, коли вона складається головним чином із привілеїв, і справді образлива для тих, хто її позбавлений, і споруджує стіну між працею й культурою, зазначає А. Камю. Проте в основі справжньої свободи лежать не привілеї, а передусім борг. «Як тільки кожен з нас починає бачити у волі не стільки привілеї, скільки борг, вона відразу ж береться сплачувати за працю й культуру й приводить в дію силу, яка одна тільки й здатна дієво служити справедливості. Принцип нашої боротьби, секрет нашого опору можна, отже, сформулювати просто: все, що принижує працю, принижує розум і навпаки. Революційна боротьба, вікове прагнення до звільнення можуть бути визначені насамперед як безперервний протест проти обох видів приниження» [8, с. 136–137].

Свобода, на думку Ж. Марітена, спонукає все створене, суще діяти належно, змушує діяти необхідно те, що підпорядковане необхідній детермінації, випадково – те, що підпорядковане випадковій детермінації, вільно – те, дія чого не підпорядкована ніякій детермінації, крім закладеного ним самим. Тут немає жодних труднощів, які могли б зупинити розум, якщо дотримуватися екзистенціальної позиції й знати, що означають трансцендентність і аналогія. Із цього випливає, що в екзистенціальній субординації причин створеній суті належить вся ініціатива, але тільки вторинна відносно блага, і що творча свобода має тут всю повноту первинної ініціативи. У світі немає ні тіні прекрасного, ні сліду дійсного, ні єдиної іскри буття, творцем яких не було б самостійне існування буття. Це тим більше правильно, коли йдеться про те особливе благочинство й вищий розквіт буття, яким є морально-благий акт вільної волі» [10, с. 56–57].

Проблема цілісності людини передається через поняття «людське буття». Слово «буття» завжди мало певний буденний відтінок. Але як філософська категорія воно зовсім не означає достовірне існування. Навпаки, буття ховається за «готівкою».

У вітчизняній літературі останнього часу намітилася своєрідна тенденція: багато дослідників розуміють буття як повсякденне існування людини. Пишуть про соціальне, культурне, цивілізаційне буття людини. Реально ж йдеться про те, в яких умовах живе людина, в якому соціальному вимірі вона розглядається.

Однак в історії філософії проблема буття має зовсім інший характер. Тому специфіка цієї теми полягає саме в тому, що «готівкові» обставини життя людини виносяться за дужки, оскільки індивід розглядається в цілком нетипових, критичних ситуаціях. «Буття є свободою людини, найбільшим напруженням всіх її людських сил» [6, с. 104].

Як зазначає В. Губін, «основні категорії буття людини, що визначають його життя, – це насамперед свобода, сенс життя, творчість, любов, щастя, віра, смерть» [5, с. 107].

До відповідальності, на думку М. Гартмана, завжди мають відношення дві інстанції: відповідальна й та, перед якою мчить відповідальність. Друга є моральним принципом, в якому показується всяка цінність, перша – це особистість зі своєю здатністю виконувати чи не виконувати вимогу принципу. Якби особистість як така була підпорядкована принципу як природному закону, то вона була б у його владі й не мала б поряд із ним ніякої автономії. Але якби вона не мала жодного контакту з ним, без ціннісного почуття й без сприйнятливості до вимоги, то тим більше була б гетерономною; вона не мала б нічого, тому й ухвалювала б рішення. Бо у зв'язку із жодною іншою закономірністю вона його не приймає; у владі всякої іншої вона й так перебуває сліпо. В обох випадках вона не мала б відповідальності. Але на ній постійно лежить відповідальність, вона бере її на себе на кожному кроці й несе як щось належне, часто лише здогадуючись про її тяжкість, а нерідко чітко усвідомлюючи й бажаючи нести її навіть там, де цей тягар загрожує придушити її. Це свідчить про особисту автономію в ній, основну ознаку її волі [3, с. 625].

Трактуючи свободу як основний елемент формування особистості й невід'ємну частину впливу її на людське життя, не можна упускати той факт, що й держава в особі правоохоронних органів відіграє не останню роль у формуванні людини, закладає перші основи в людській свідомості про розуміння понять «свобода» й «відповідальність». Тому потрібно сказати, що правоохоронні органи й діяльність, яку вони вчиняють, керуючись законом й іншими нормативно-правовими актами, спрямовані на здобуття миру в державі й підтримки законності, правопорядку, рівності, верховенства права [1, с. 337]. Зауважмо, що сама правоохоронна діяльність делегується низкою особливих ознак: свій вплив вона може здійснювати лише на підставі юридичних заходів, до яких відносять, зокрема, заходи державного примусу, стягнення, обмеження волі тощо. Відтак кожна особа, котра вчинила протиправне діяння, має бути притягнена до відповідальності згідно із чинним законодавством.

Також юридичні заходи, що застосовуються, мають відповідати й регламентувати дії відповідно до законів. Наприклад, що стосується накладення адміністративного стягнення, конкретний орган не вправі призначити більш суворе покарання, ніж це передбачено в законі, кодексі чи іншому нормативно-правовому акті. Ще одна ознака стосується дотримання в законно визначеній процедурі того, що саме мається на увазі: рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймається в чітко визначеному законом порядку, із дотриманням правил, які не можна порушувати.

У XXI ст. правоохоронна діяльність, яку забезпечують правоохоронні й правозахисні органи, визначається лише правоохоронною функцією держави, а тому – основним способом контролю й впливу держави на людей. З іншого погляду, саме ця діяльність є об'єктивною потребою розвитку й держави, й суспільства, що спрямовується на забезпечення законності, правопорядку й дотримання основних принципів права. Потрібно зауважити, що забезпечення правопорядку може відбуватися лише в правових (законних) межах.

Як відзначає Л. Савюк, «держава створює зобов'язання перед усіма своїми органами, зокрема для посадових осіб, поважати й дотримуватися законних прав і свобод всіх громадян, які проживають на її території. Це дає змогу говорити про правоохоронну діяльність у широкому й вузькому значенні слова. У широкому сенсі – це діяльність усіх державних органів (законодавчої, виконавчої й судової влади), які забезпечують дотримання прав і свобод громадян, їх реалізацію, законність і правопорядок, чим створюють режим законності, реалізацію громадянами їхніх прав, а також можливість відстоювати законні державні інтереси; тим самим державні органи опосередковано беруть участь у правоохоронній діяльності, тобто сприяють охороні права від порушень. Це і є однією з основних ознак діяльності більшості державних органів. Зауважимо, що для них на першому місці стоять державні, культурні, соціальні завдання, для вирішення яких вони й створюються. Більшість правоохоронних функцій виникають поряд зі здійсненням цих основних завдань» [13, с. 15–16]. У вузькому ж сенсі, зазначає Л. Савюк, «правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів, які мають на меті забезпечити законність і правопорядок, які діють тільки для виконання таких завдань, як виявлення, припинення й попередження правопорушень, застосування різних санкцій до правопорушників, зокрема реалізація заходів впливу, а саме – покарання» [13, с. 16].

Отож, підтримання правопорядку й протидія беззаконню в державі покладаються саме на правоохоронну діяльність, що в основі розглядає свободу людини як невід'ємне її право, яке повинні виконувати всі без винятку й розглядати як основний пріоритет.

Серед основних завдань правоохоронної діяльності, а відтак і правоохоронних органів, має бути першочергове відновлення порушеного права особи. Це так звана система правомірних дій, завдяки якій від фізичної або юридичної особи, що завдала збитків чи протиправної шкоди шляхом

примусу, вимагають відшкодувати їх матеріально або відбуттям покарання у вигляді позбавлення чи обмеження свободи.

У нашому законодавстві визначено процедуру відшкодування моральної й матеріальної шкоди, а також закріплено компенсаційні виплати за неправомірні дії компетентних органів. Відзначимо, що діяльність правоохоронних органів є публічною, тобто вони є відкриті для народу, втім, ця норма не завжди відповідає дійсності.

У зв'язку із цим правоохоронний орган, з одного боку, можна визначити як юрисдикційний орган, який уповноважений державою виконувати згідно з установленим законом порядком функції й завдання, які стосуються охорони права, правопорядку, розслідування чи запобігання злочинним правопорушенням, охорони й захисту національної безпеки й підтримання законності й правопорядку. Сьогодні правоохоронна діяльність виступає одним із напрямів державного управління, завдяки якому реалізується потреба в державі щодо організації й підпорядкування. Завдяки адміністративно-правовому регулюванню формують правові принципи функціонування правоохоронних органів. Ба навіть в юридичній науці немає чіткого підходу щодо визначення й розуміння поняття правоохоронної функції, зрештою, й до самої правоохоронної діяльності.

**Висновки.** Нині є реальна потреба в законодавчому закріпленні таких понять, як «правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи», «правоохоронна функція», які всі разом формують особливу правоохоронну систему держави, а тому мають не тільки теоретичне, але й практичне значення. Адже відсутність чіткості завжди спричинятиме нечітке розмежування компетенції, завдань і повноважень різних правоохоронних органів і призведе до дублювання функцій, паралізуватиме цілі й діяльність, що матиме наслідком конфронтацію у взаємовідносинах. На наше переконання, правоохоронна діяльність – це особливий вид діяльності, який здійснюється з метою охорони й захисту права й дотримання чітких юридичних заходів. Основою своєї діяльності будь-який правоохоронний орган повинен розглядати цінність людського життя й здоров'я й неухильно дотримуватись «букви й духу закону», як це прописано в Основному Законі держави.

#### Список використаних джерел:

1. Бліхар В.С. Принцип відповідальності у формуванні морально-професійного статусу працівника правоохоронних органів / В. С. Бліхар // Вісник ЛьвівДУВС. Серія: юридична. – № 4. – 2016. – С. 333–341.
2. Бліхар В.С. Принцип відповідальності у морально-професійному утвердженні працівників правоохоронних органів (філософсько-правова рефлексія) / В. С. Бліхар // Філософські та методологічні проблеми права. – № 2. – 2016. – С. 104–111.
3. Гартман Н. Этика / Н. Гартман. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 708 с.
4. Гегель Г. Философская пропедевтика / Г. Гегель ; сост. Общ. ред. А. В. Гулыги // Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2. – С. 7–209.
5. Губин В. Д. Основы философии : учеб. пособие / В.Д. Губин. – М., 2008. – 288 с.
6. Гуревич П.С. Проблема целостности человека / П.С. Гуревич. – М., 2004. – 178 с.
7. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин // Путь духовного обновления. Работы разных лет. – СПб. : Библиополис, 2006. – С. 9–251.
8. Камю А. Творчество и свобода : статьи, эссе, записные книжки : пер. с фр. / А. Камю. – М. : Радуга, 1990. – 602 с.
9. Кант И. Критика практического разума / И. Кант ; общ. ред. Ю. В. Перова // Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. – М. : Мысль, 1995. – С. 121–258.
10. Маритен Ж. Избранное: величие и нищета метафизики / Ж. Маритен ; отв. ред. и сост. Р.А. Гальцева ; пер. с фр. В.П. Гайдамака. – М. : РОССПЭН, 2004. – 605 с.
11. Рідель М. Свобода і відповідальність / М. Рідель ; пер. Л. Ситниченко // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – С. 68–83.
12. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо ; пер. с фр. А. Хаютина, В. Алексеева-Попова // Об общественном договоре. Трактаты. – М. : КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. – С. 195–322.
13. Савюк Л.К. Правоохранительные органы : учеб. / Л. К. Савюк. – М. : Юристъ, 2004. – 671 с.

### ГНОСЕОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО УНІВЕРСУМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Стаття присвячена філософсько-правовому дискурсу гносеологічної концептуалізації формування ціннісного універсуму військовослужбовця. Акцентовано увагу на тому, що події, які відбуваються в Україні впродовж кількох останніх років, питання національної безпеки для нашої держави є надзвичайно актуальними. Відзначено, що кожен військовослужбовець повинен мати світогляд, сформований на засадах гуманізму, патріотизму, відповідальності за доручену справу. Це далеко не повний перелік рис, якими він повинен володіти, однак це ті основні характеристики, які впливатимуть на якість несення ним служби із захисту своєї держави і її громадян. Саме ці три риси, на нашу думку, є стрижневими для подальшого розвитку військовослужбовця як особистості й закладають підвалини для формування його ціннісного універсуму.

**Ключові слова:** гносеологія, аксіологія, людина, ціннісний універсум, військовослужбовець, національна безпека, філософія права.

Стаття посвячена філософсько-правовому дискурсу гносеологіческой концептуалізації формування ціннісного універсуму воєннослужащого. Акцентовано увагу на тому, що події, які відбуваються в Україні впродовж кількох останніх років, питання національної безпеки для нашої держави є надзвичайно актуальними. Відзначено, що кожен воєннослужащий повинен мати світогляд, сформований на засадах гуманізму, патріотизму, відповідальності за доручену справу. Це далеко не повний перелік рис, якими він повинен володіти, однак це ті основні характеристики, які впливатимуть на якість несення ним служби по захисту свого государства и его граждан. Именно эти три черты, по нашему мнению, являются стержневыми для дальнейшего развития воєннослужащого как личности и закладывают основы для формирования его ціннісного універсуму.

**Ключевые слова:** гносеология, аксиология, человек, ценностный універсум, воєннослужащий, национальная безопасность, философия права.

The article is devoted to the philosophical and legal discourse epistemological conceptualization of formation of the valuable universe soldier. Paid attention to the fact that the events taking place in Ukraine over the past few years, confirm that the issue of national security for our country is extremely relevant. It is noted that each soldier should have a world view formed on the basis of humanism, patriotism and responsibility for their work. This is not a complete list of the qualities that he should have, but these are the main characteristics that will affect the quality of their objection to the service for the protection of the state and its citizens. These three features, in our opinion, are crucial for the further development of the soldier as an individual, and lay the foundation for the formation of his universe of values.

**Key words:** epistemology, axiology, man, universe of values, military, national security, philosophy of law.

**Вступ.** Поряд із численними здобутками людства у сфері взаємовідносин між людьми, всезагальним усвідомленням необхідності утвердження цінностей гуманізму, демократії й громадянського суспільства сьогодні існує й ряд проблем, які становлять загрозу як окремій людині, так і цілим народам і державам. Це так звані глобальні проблеми людства, які зачіпають усі народи без винятку, а вберетися від них стає щоразу важче. Сюди можемо віднести проблему подолання бідності, екологічні проблеми, епідемії й пандемії різноманітних хвороб, а також загрози, які несуть одна одній держави, – загрози національній безпеці. Якщо для подолання економічних, екологічних і медичних проблем людству необхідно об'єднатись, то для усунення загроз національній безпеці кожен народ, кожна держава повинна працювати лише на себе. Всі ми були свідками швидкого захоплення півострова Крим,

© КУРИСЬ В.З. – аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права (Львівський державний університет внутрішніх справ)

значних територій Донецької й Луганської областей, численних спроб створити «народні республіки» на теренах інших південно-східних областей України. Ці події показали повну неготовність нашої держави до виявлення, попередження й ліквідації злочинних формувань, які посягають на національну безпеку України. Звичайно, це не вина однієї чи кількох людей, які керують певним відомством чи галуззю, а наслідок тривалої антиукраїнської, антинародної політики загалом. Саме тому сьогодні Україні вкрай необхідні комплексні напрацювання у сфері національної безпеки, які було б можливо впровадити на практиці з огляду на існуючий політичний стан суспільства й реалії життя населення.

Якщо сьогодні вимоги до рівня освіти, професійної підготовки, практичних навичок військовослужбовців чітко сформульовані й прописані у відповідних нормативно-правових актах, то питання, пов'язані зі світоглядом військовослужбовця, досліджені вкрай мало й описово. А з урахуванням подій в Україні останніх трьох років, коли наша держава зіткнулася зі збройною агресією іноземної держави й внутрішніми сепаратистськими проявами на значній території держави, саме ціннісна складова особистості військовослужбовця відіграла важливу роль в ескалації цього конфлікту. Тобто більше питань викликав внутрішній світ військовослужбовця, його моральні цінності й психологічна готовність до захисту своєї держави, власне, зі зброєю в руках.

**Результати дослідження.** Теоретичною основою написання статті стали наукові доробки таких вчених, дослідників, як В.В. Башук [1], В.С. Бліхар [1], В.А. Ліпкан [2], О.А. Масленко [3], В.С. Молдавчук [4], С.М. Скурхін [5], Г.І. Фінін [6], С.С. Чеботарьов [7] й ін.

**Метою статті** є філософсько-правове дослідження гносеологічної концептуалізації формування ціннісного універсуму військовослужбовця.

**Постановка завдання.** Усі загрози національній безпеці можна поділити на дві великих групи: зовнішні й внутрішні, тобто ті, які виходять від іноземних держав, і ті, що виникають і існують всередині країни.

До зовнішніх загроз національній безпеці можемо віднести:

- посягання на територіальну цілісність, державний суверенітет України із боку інших держав;
- спроби іноземних держав втрутитися у внутрішні справи України незалежно від того, до якої сфери діяльності вони належать;
- військові конфлікти, які відбуваються поруч із кордонами нашої держави в сусідніх із Україною країнах;
- розвідувальна діяльність іноземних спецслужб;
- значні масштаби поширення міжнародного тероризму, зростання кількості злочинів, вчинених проти миру й безпеки людства;
- контрабанда діяльності по ввезенню на територію України зброї, наркотичних засобів, радіоактивних речовин;
- прояви сепаратизму, спроби порушення територіальної цілісності держави шляхом утворення автономій;
- нелегальна міграція населення;
- низький рівень забезпечення Збройних Сил України (далі – ЗСУ), Служби безпеки України (далі – СБУ), Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) зброєю й іншими спеціальними засобами, які необхідні для виконання покладених на них завдань, відсутність соціальних гарантій для військовослужбовців, ветеранів ЗСУ;
- незавершеність у питаннях облаштування лінії державного кордону України.

Внутрішні загрози несуть не меншу небезпеку, ніж зовнішні, оскільки вони сприяють руйнуванню країни із середини. Тому боротьба із ними також повинна бути продуманою, чітко спланованою й систематичною. До внутрішніх загроз національній безпеці можна віднести:

- порушення владними органами й посадовими особами прав і свобод людини й громадянина;
- загроза проявів екстремізму й сепаратизму;
- нездатність окремих ланок механізму держави виявляти й оперативно усувати ті загрози, які впливають на національну безпеку;
- зниження економічних показників;
- призупинення або закриття дослідницьких програм у стратегічно важливих напрямках;
- наявність великого зовнішнього боргу держави;
- неефективна антимонопольна політика;
- збільшення іноземного капіталу в економіці України;
- надання із боку влади переваги особистим інтересам над загальнодержавними;
- неефективна державна політика в соціальній сфері;
- тривала демографічна криза;
- відсутність населення так званого «середнього класу»;
- низький рівень духовної й моральної культури;
- збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- відставання в розвитку науково-технічної сфери;

- відплив населення працездатного віку й висококваліфікованих кадрів закордон;
- нераціональне використання природних ресурсів;
- численні антропогенні порушення, які можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій;
- відсутність чіткого контролю за ввезенням на територію України хімічних речовин, генетично модифікованих організмів, які мають шкідливий вплив на здоров'я людей, тварин і довкілля;
- застарілість фонду житлово-комунального господарства;
- відсутність сучасних засобів і методик роботи при утилізації небезпечних відходів;
- численні випадки порушення права на доступ до інформації;
- пропагування в засобах масової інформації насильства, порнографії, можливостей легкої наживи, культу сили, грошей і влади;
- маніпуляції суспільною свідомістю через розміщення в засобах масової інформації упереджених суджень, виклад матеріалу із вигідних певним колам позицій, замовчування одних і широке висвітлення інших фактів.

Отже, така велика кількість загроз, які сьогодні посягають на національну безпеку, зумовлює необхідність створення дієвої системи захисту від них. Із збільшенням кількості загроз національній безпеці кожна держава повинна виробити власний механізм боротьби із такими посяганнями, який би відповідав вимогам часу й був ефективним на конкретній території. Першим кроком на цьому шляху має стати створення системи національної безпеки [1, с. 37–39].

Система забезпечення національної безпеки повинна охоплювати сукупність методів із визначення національних інтересів, їх пріоритетності на конкретному етапі розвитку суспільства й держави; можливість швидкого аналізу загроз, що виникають, вибору шляхів їх усунення й способів недопущення повторної появи.

Жодна система не може виникнути на порожньому місці, в її основі має бути певна ідеологія, сукупність певних принципів, які формують спрямування даної системи. Не є винятком із цього правила й система забезпечення національної безпеки. На нашу думку, підґрунтям, основою, на якій повинна постати дана система, є сукупність таких принципів: усвідомлена необхідність взаємної відповідальності людини, суспільства й держави; врахування інтересів людини, суспільства й держави при формуванні векторів внутрішньої й зовнішньої політики; неухильне дотримання принципів законності й гуманізму, їх домінування при виборі стратегії боротьби із загрозами національній безпеці; взаємозв'язок національної й міжнародної систем безпеки.

Взаємна відповідальність людини, суспільства й держави є ознакою громадянського суспільства й правової держави. Однак вона має не лише декларуватись у нормативних актах, а й діяти на практиці. Громадяни змалку мають виховуватись у дусі любові й поваги до своєї батьківщини, а в подальшому – спрямовувати свої зусилля на покращення власного добробуту й добробуту країни. Найпростішим прикладом взаємної відповідальності є правослухняна поведінка із боку людини й гарантія дотримання прав і свобод людини, її безпеки із боку суспільства й держави. Людина усвідомлено поводитиметься правослухняно за умови гарантування їй державою належного соціально-економічного й політичного рівня життя. Усвідомлена взаємна відповідальність сформується й діятиме «на практиці» за умови співпадіння цілей людини, суспільства й держави.

Люди, які керують державою, при обранні, формуванні й використанні тих чи інших векторів внутрішньої й зовнішньої політики повинні дотримуватись принципу рівноваги інтересів людини, суспільства й держави. Адже якщо інтереси певних груп населення нівелюватимуться постійно, то це викликатиме обурення в суспільстві й може призвести до певних проявів агресії із боку людей. Що, в свою чергу, створюватиме загрозу національній безпеці. Врахування інтересів людей при виборі вектора в політиці матиме наслідком підвищення рівня життя населення, сприяння в досягненні їхніх цілей, бажань; людина почуватиметься потрібною державі, відчуватиме власну роль у політичному житті держави. Безпосереднім наслідком стане її правослухняна поведінка.

Під час боротьби із вже існуючими загрозами національній безпеці, незалежно від стадії проведення робіт у цій сфері – від визначення виду загрози до закінчення операції з її знешкодження – всі дії повинні здійснюватись із неухильним дотриманням принципів законності й гуманізму як основних принципів права. «Принцип гуманізму – один із найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства, який визнає благо людини, її право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей критерієм прогресивності соціальних інститутів. Засади гуманізму ... розкривають одну із найважливіших ціннісних характеристик права. Право закріплює й реально гарантує природні й невід'ємні права й свободи кожної людини: право на життя, здоров'я, особисту свободу й безпеку, право на охорону своєї честі й гідності, захист від несанкціонованого втручання у сферу особистого життя й інші права» [7, с. 206]. Утверджуючи принцип гуманізму, ми визнаємо цінність і унікальність кожної людини, її важливість для держави незалежно від статі, віку, віросповідання, рівня освіти й т. д.

Попри значні успіхи у сфері забезпечення безпеки, сьогодні жодна із держав не може самостійно впоратись із усіма загрозами національній безпеці. Глобалізаційні процеси сприяють міграції населення, стиранню чітких етнічних ознак, занепаду традиційних людських цінностей – все це негативно



впливає й на рівень безпеки. За таких умов об'єднання зусиль для збереження національної й міжнародної безпеки є вкрай актуальним і необхідним. Адже це забезпечить можливість обміну досвідом, мобільність і залучення додаткових сил у боротьбі із загрозами національній безпеці.

Саме на таких принципах і має бути сформована система національної безпеки. Суб'єктом забезпечення національної безпеки України має стати її народ загалом і кожен громадянин зокрема. Період поширення аморальних явищ у суспільстві, який спостерігаємо сьогодні, сприяє придушенню індивідуальності, знищенню в людей стійких поглядів і переконань щодо моральності чи аморальності певних явищ і фактів, вихованню пасивних людей, які не здатні протистояти труднощам. Для українського суспільства стали характерними негативні явища, які значно послаблюють наші можливості в цій сфері. Так, до цієї групи можна віднести:

- неефективну державну політику, що проявляється в затягуванні реформ, їх невідповідності реальним економічним і соціальним потребам переважної більшості населення;

- пасивність більшої частини населення, яка стосується майже всіх сфер життєдіяльності людини. Вона стала результатом неефективної політики держави, недотримання основних прав і свобод людини й громадянина, непрозорості, а подекуди й злочинної діяльності державних установ і органів;

- залучення до громадської діяльності незначної частини населення. Сьогодні дуже мало людей є членами громадських організацій, метою яких є: 1) контроль за діяльністю державних органів; 2) недопущення порушення, захист і відновлення прав і інтересів громадян; 3) підвищення рівня правової культури населення; 4) волонтерська діяльність з підтримки учасників АТО, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів і престарілих;

- низький рівень морально-етичних цінностей більшої частини населення й відсутність цінностей, які б слугували базою для об'єднання людей. Для створення власної системи цінностей людини необхідно постійно розвиватися, вдосконалювати свої вміння й навички відповідно до вимог часу, щоб адекватно сприймати нововведення й, опираючись на власну систему морально-етичних норм, прийняти або не прийняти його;

- поліетнічність і полікультурність населення України, що проявляється в дещо відмінному ставленні до тих чи інших явищ і понять, пріоритетному значенні різних цінностей.

Для того, щоб подолати ці негативні явища в українському суспільстві, перш за все необхідним є проведення державної політики, яка була б спрямована на підвищення соціально-економічного рівня життя населення й патріотичне виховання дітей і молоді. Люди повинні усвідомити важливість своєї діяльності для забезпечення національної безпеки, а відповідно, й своєї безпеки й безпеки своєї сім'ї.

Світогляд людини є поєднанням зовнішніх і внутрішніх умов її життя. До зовнішніх впливів можемо віднести вплив суспільства, держави на формування світогляду людини, а до внутрішніх – спадковість і сімейне виховання. Однак часто людина може стати особистістю незалежно від життєвих обставин – цілеспрямованою, стійкою у своїх переконаннях і поглядах людиною, яка може протистояти труднощам, що виникають у різних сферах її життя. Це можна зробити завдяки самодисципліні, самоаналізу й самовихованню. Жоден елемент цієї тріади не може існувати без інших двох. Самодисципліна сприяє виробленню навичок вчиняти саме так, а не інакше в певних ситуаціях, які часто повторюються. Це, зокрема, стосується поведінки в громадських місцях, стилю спілкування із людьми, дотримання правил дорожнього руху й ін. Самоаналіз допомагає людині щоразу розглядати, аналізувати свої вчинки й поведінку, а також поведінку інших членів спільноти, суспільства, даючи моральну оцінку певним діям, вчинкам, підтримуючи їх або ж засуджуючи, приймаючи або не приймаючи певні моделі поведінки. Самовиховання сприяє всесторонньому розвитку особистості, надає спрямованості діяльності людини, активізує її. Людина, ставлячи перед собою певну мету, свідомо обирає шляхи й методи, якими планує її досягати. Те, наскільки вони будуть моральними чи аморальними, залежить від самої людини, її поглядів, переконань, загального рівня культури й правосвідомості.

Безперечно кожен військовослужбовець повинен мати світогляд, сформований на засадах гуманізму, патріотизму, відповідальності за доручену справу. Це далеко не повний перелік рис, якими він повинен володіти, однак це ті основні характеристики, які впливатимуть на якість несення ним служби із захисту своєї держави і її громадян. Саме ці три риси, на нашу думку, є стрижневими для подальшого розвитку військовослужбовця як особистості й закладають підвалини для формування його ціннісного універсуму.

Ціннісний універсум військовослужбовця – це сукупність тих норм і цінностей, що формують мету його діяльності шляхом спрямованості потреб і інтересів, яких він усвідомлено дотримується в щоденній поведінці. Процес формування ціннісного універсуму є складним і тривалим, адже військовослужбовець має бути готовим до обмежень, які накладає служба, мати добре фізичне й стійке психічне здоров'я, що забезпечить успішне виконання бойових завдань. Зрозуміло, що людина, яка не брала участі в бойових діях, не може повністю усвідомити ситуацію в зоні конфлікту, однак саме військовослужбовець повинен уміти максимально адаптуватися до реалій на таких територіях. Основний акцент необхідно робити на психологічній адаптації, вихованню тих рис особистості, які стануть необхідними в критичних ситуаціях. «Серед завдань морально-психологічного забезпечення

під час адаптації військовослужбовців до несення бойової служби важливу роль відіграє прийняття своєчасних і дієвих заходів щодо нарощування потенціалу моральних, психологічних і фізичних сил особового складу. Мова йде про створення умов морально-психологічної адаптації, організацію відпочинку й дозвілля, безперервне забезпечення особового складу всім необхідним для життєдіяльності й виконання службових завдань» [3, с. 197]. Пройшовши процес адаптації, військовослужбовець буде готовим до виконання бойових завдань у складних умовах.

**Висновки.** Розшарування суспільства, яке ми сьогодні спостерігаємо, сприяє значному зниженню можливостей для досягнення поставленої мети представників непривілейованих груп. Подолати цю проблему можна просвітницьким шляхом – читанням книг, переглядом науково-популярних фільмів, прослуховуванням спеціальних лекцій, відвідуванням музеїв і виставок. Такі дії сприятимуть усвідомленню цінності й унікальності кожної людини, незалежно від кольору шкіри, її расової й етнічної приналежності, а також визнанню за людиною права на особисту думку, яка іноді буває відмінною від думки більшості.

Вказані гуманістичні проблеми для військовослужбовців, на нашу думку, можна подолати шляхом: просвітницької роботи серед особового складу збройних сил; побудови певних навчальних програм таким чином, щоб особистий досвід військовослужбовців сприймався ними як можливість розуміти глобальні гуманістичні проблеми; виховувати особистість не як виключно споживача вже існуючих норм, а як творця нових соціальних норм, які викликані вимогами часу.

Виконання запропонованих пропозицій сприятиме утвердженню у військовослужбовців: усвідомлення себе як людини, яка здатна аналізувати ситуацію, що склалася, на основі аналізу обирати свою позицію; розуміння поняття мобільності; адаптивності як відповіді на зміни, що викликані розвитком суспільства.

Отже, спроба згрупувати проблеми, пов'язані із становленням ціннісного універсуму військовослужбовця, має на меті виділити лише основні й найбільш актуальні проблеми, з якими вони сьогодні стикаються й які на психологічному рівні впливають на якість їхньої служби. Така класифікація, на нашу думку, зробить можливим пошук шляхів для утвердження у свідомості військовослужбовця тих морально-етичних цінностей, які є необхідними для успішного виконання обов'язку із захисту держави і її громадян з огляду на існуючі загрози національній безпеці.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бліхар В.С. Національна безпека держави в умовах формування громадянського суспільства : Монографія / В.С. Бліхар, В.В. Башук. – Львів: Ліґа-прес, 2015. – 300 с.
2. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях / В.А. Ліпкан, О.С. Ліпкан, О.О. Яковенко. – К.: Текст, 2006. – 256 с.
3. Масленко О.А. Сутність і зміст морально-психологічного забезпечення під час адаптації військовослужбовців / О.А. Масленко // Педагогічний альманах. – 2009. – Вип. 4. – С. 192–198.
4. Молдавчук В.С. Виховна робота з особовим складом, її зміст та перспективи у період реформування внутрішніх військ МВС України / В.С. Молдавчук // Честь і закон. – 2004. – № 2. – С. 41–49.
5. Скуріхін С.М. Особливості правової соціалізації військовослужбовців Збройних Сил України / С.М. Скуріхін // Юридична наука. – 2013. – № 8. – С. 108–115.
6. Фінін Г.І. Специфіка формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації / Г.І. Фінін // Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – № 1 (28). – 2016. – С. 27–35.
7. Чеботарьов С.С. Гуманізм як принцип права України / С.С. Чеботарьов // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 65. – 2012. – С. 205–210.

### ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНИХ СИТУАЦІЙ НА АКСІОМАТИКУ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено філософсько-правовому дослідженню впливу професійних ситуацій на аксіоматику правоохоронної діяльності. З'ясовано, що професійні ситуації, у які потрапляє працівник правоохоронних органів, формують його як правосвідомого громадянина та людину, яка може відстоювати свої права та права інших відповідно до законів і нормативно-правових актів. Проблеми, що наявні нині у правоохоронній сфері, потрібно вирішувати чітко, але послідовно, зокрема через реформування, делегування повноважень на місцях, прийняття законів, що дали би змогу подолати корупцію у правоохоронних органах, зміну правлячого апарату й прийняття на службу «незаплямованих» професійних працівників, створення прозорого й доступного контролю з боку суспільства за роботою цієї системи.

**Ключові слова:** аксіологія, цінності, аксіоматика, людина, правоохоронець, правоохоронна діяльність, філософія права.

Статья посвящена философско-правовому исследованию влияния профессиональных ситуаций на аксиоматику правоохранительной деятельности. Установлено, что профессиональные ситуации, в которые попадает работник правоохранительных органов, формируют его как правосознательного гражданина и человека, который может отстаивать свои права и права других в соответствии с законами и нормативно-правовыми актами. Проблемы, существующие ныне в правоохранительной сфере, нужно решать четко, но последовательно, в частности через реформирование, делегирование полномочий на местах, принятие законов, которые бы позволили преодолеть коррупцию в правоохранительных органах, изменение правящего аппарата и принятие на службу «чистых» профессиональных работников, создание прозрачного и доступного контроля со стороны общества за работой этой системы.

**Ключевые слова:** аксиология, ценности, аксиоматика, человек, страж порядка, правоохранительная деятельность, философия права.

The article is devoted to the philosophical and legal study of the influence of professional situations in the axioms of law enforcement. It was found that the professional situation in which an employee gets law enforcement, form it as the right to conscientious citizen and a man who can stand up for their rights and the rights of others, in accordance with the laws and legal acts. The problems that exist today in the field of law enforcement, need to be addressed clearly, but in series, in particular due to the reform of the delegation of local authority, the adoption of laws, which would allow to overcome the change of the ruling system and the adoption of the service of "pure" professional corruption in law enforcement workers and the establishment of a transparent and accessible public scrutiny of the work of this system.

**Key words:** axiology, value, axiomatic, man, guardian of order, law enforcement, legal philosophy.

**Вступ.** Сучасна Україна – одна з найбільш активних держав світу, що виявили свою позицію та беззаперечно визнали європейський шлях розвитку. Події, що передували цьому, – зокрема «Пома-ранчева революція», яка найбільш суттєво вплинула на свідомість, розуміння, світобачення й ціннісне відображення дійсності. Це «Революція гідності», яка засвідчила, що народ – єдиний і є тією силою, тим джерелом суспільної думки, який жодним диктаторам і політичним режимам не спинити. Держава повинна стати індикатором вияву суспільно-політичної, правової, соціальної та моральної позиції, що побутує в суспільстві й інтереси якої відстоювала, зокрема молодь, яка є на сьогодні ідеологом і героєм сучасності. Процес формування соціальної, правової, цілісної, демократичної держави був закріплений у Конституції України як основному законі.

© ПАЛІЙ М.Б. – кандидат юридичних наук, завідувач відділення методичного забезпечення навчального процесу навчально-методичного відділу (Львівський державний університет внутрішніх справ)

**Постановка завдання.** Мета статті полягає у філософсько-правовому впливі професійних ситуацій на аксіоматику правоохоронної діяльності.

**Результати дослідження.** Основна проблема державотворчого процесу – це недосконалість створення ефективної законодавчої, нормативно-правової бази, а тому потрібно створити такі умови, за яких змогли б формуватися інститути громадського суспільства. Провідну роль тут має затвердження у країні принципів демократизму, формування владних органів, а також переосмислення поняття захисту – від інтересів держави до самої людини, яка й є основною ланкою у створенні правової, демократичної держави, де захищатимуться законом права, свободи та інтереси громадян, відстоюватиметься їхнє право на свободу слова й думки, честі та гідності, свободу віросповідання, право на освіту.

Відтак необхідно налагодити чіткий взаємозв'язок між державою та правоохоронною системою. Зробити це можливо тільки за умови чіткого й послідовного прийняття законів, реформування правоохоронної діяльності в рамках стандартів європейського, зокрема правового, суспільства, де держава прислухається до кожної людини, організації, спільноти, товариства, тобто створює єдиний механізм суспільно-правового вияву.

Недосконалість системи понять теорії правового становища особистості, мабуть, призводить зокрема до спроб розкрити зміст громадянства, правосуб'єктності, правового статусу, тобто різнохарактерних по суті правових явищ, через права й обов'язки громадянина. У цьому контексті громадянство, правосуб'єктність (правоздатність), суб'єктивні права й обов'язки розглядаються як категорії, що розрізняються лише за ступенем своєї конкретизації, як стадії вияву (динаміки) однорідного явища, як модифікації суб'єктивного права (Л.Д. Воєводін, В.А. Патюлін, Л.С. Явич, Ц.А. Ямпільська тощо). Однак такий підхід, попри свою зовнішню простоту й привабливість, не дає змоги пізнати наявні особливості змісту окреслених категорій, їх роль і значення в системі понять теорії правового становища особистості. Реальні явища як аналоги зазначених категорій знаходяться в різних площинах, характеризують різні аспекти правового становища особистості. Громадянство, правосуб'єктність, права і обов'язки хоча й тісно взаємопов'язані, але якісно самостійні явища, що мають, власне, специфічний зміст і відображають різні аспекти правового становища особистості [1, с. 7–8]. Особистість – людина як активний суб'єкт суспільних відносин, що об'єднує категорії громадянина, іноземного громадянина, особи без громадянства [2, с. 279].

Держава гарантує судовий захист прав і свобод кожної людини. Як відомо, судовий спосіб захисту є найбільш демократичним. Передбачається право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Встановлено презумпцію невинуватості у вчиненні кримінальних злочинів: обвинувачений вважається невинуватим доти, доки його провина не буде доведена [3, с. 14].

Визначивши поняття правового становища особистості, слід розкрити його структуру, склад, тобто надати його юридичну конструкцію. Юридична конструкція як ідеальна модель предмета (явища) слугує формою відображення дійсності, є спрощеним виявом правової дійсності. У юридичній конструкції виражається структурно-системна будова досліджуваних об'єктів, тому вона визначається як склад [1, с. 11].

Слід зазначити, що структура правового статусу особистості охоплює також загальну правоздатність, гарантії, законні інтереси, юридичну відповідальність. Очевидно, що суперечки щодо поняття правового статусу тривають здебільшого навколо визначення сукупності об'єднуючих до нього елементів. Розглядаючи структуру правового статусу, завжди наштовхуються на очевидну неоднозначність у термінології. Для позначення прав людини використовуються поняття «цивільні права», «конституційні права», «індивідуальні права», «основні права», «основні права і свободи». Крім того, якщо в американських деклараціях йшлося лише про права або природні невід'ємні права, то, починаючи із Французької декларації 1789 р., права диференціювали на права людини й права громадянина [4, с. 179].

Отже, як висновок, еволюція поняття особистості за всіх часів розглядалася по-новому, але, попри це, особистість розуміли як окрему одиницю правового суспільства, індивід, який живе за законами держави й не відступає від суспільно-моральних норм.

Держава передбачає певні обмеження, а саме здійснює контроль за поведінкою суб'єкта правовідносин за допомогою жорстких заходів впливу з боку правоохоронних органів, прийняття тих законів, що обмежують права особистості на її індивідуальність, а також намагається нав'язати ті суспільно-правові напрями розвитку, що обирає сама.

В юридичній літературі принципи правоохоронної діяльності зазвичай називають принципами правосуддя. Відтак слід зазначити, що більшість принципів правосуддя є основними, керівними положеннями та правовими ідеями не тільки для діяльності судів, але й для інших правоохоронних органів.

Будь-яка діяльність, зокрема правоохоронна, ґрунтується й функціонує відповідно до низки основних, керівних положень. У цих положеннях закріплено засадничі ідеї про найбільш доцільний і ефективний розвиток, функціонування судів і правоохоронних органів, що покликані захищати й охороняти права та інтереси, свободи громадян, суспільства й держави [5, с. 104–105].

Підводячи підсумок, потрібно визначити поняття демократичних основ (принципів) правоохоронної діяльності, зокрема принципів правосуддя.

Принципи правосуддя – це загальні керівні, вихідні положення, правові ідеї, що визначають найбільш суттєві аспекти діяльності судів та інших правоохоронних органів, і найперше діяльності, іменованої правосуддям. Саме через правосуддя встановлюється істина, приймається судовий акт (вирок, рішення, ухвала, постанова), що визначає долю людини, цивільно-правового спору.

Розвиток правоохоронної діяльності та вдосконалення системи правосуддя в Україні – першочергове завдання державних органів. З метою зниження рівня злочинності, протизаконних діянь потрібно чітко усвідомити, що слід зробити насамперед, зокрема які шляхи обрати для вдосконалення професійного рівня працівників правоохоронних органів і створення умов їхньої реалізації.

Принципи правоохоронної діяльності (принципи правосуддя) можна виокремити у дві групи. До першої групи доцільно віднести принципи законності, справедливості, гуманізму, презумпцію невинуватості, встановлення об'єктивної істини. Це універсальні принципи й у вітчизняній правовій системі та її галузях права, і в організації та діяльності судів і правоохоронних органів. Другу групу становлять такі принципи: здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів народних, арбітражних і присяжних засідателів, підпорядкування їх тільки закону; забезпечення законного, компетентного й неупередженого складу суду; здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судів; змагальність і рівноправність сторін; право громадян на судовий захист; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому й підсудному права на захист; презумпція невинності.

Необхідно зазначити, що правоохоронні органи за ознакою професійної діяльності становлять самостійну групу органів держави, що мають свої чітко визначені завдання. Ці завдання полягають або у відновленні порушеного права, наприклад у сфері цивільних правовідносин, або в покаранні правопорушника, коли відновити порушене право неможливо (за вчинення певних злочинів, наприклад, вбивства), або у відновленні (у разі порушення права) та покаранні одночасно, коли відновити порушене право можливо, але правопорушник заслуговує ще й покарання. Вирішуючи ці завдання, правоохоронні органи захищають життя, здоров'я, майно громадян, їх власність, власність держави, державних, громадських і приватних організацій, захищають державу та її інституції, природу, тваринний світ.

Підтримання правопорядку та припинення правопорушень покладено на компетентні державні органи (прокуратуру, органи внутрішніх справ, податкову міліцію, органи Служби безпеки України), для яких діяльність із забезпечення правопорядку, запобігання правопорушенням, дізнання й розслідування злочинів є обов'язковою та полягає в невідкладному й адекватному реагуванні на факти невиконання або неналежного виконання вимог правових норм з боку юридичних або фізичних осіб. Мотивацію правопорушень, зокрема незнання правових норм, не може бути визнано підставою для нежиття відповідних заходів щодо припинення правопорушень. У процесі діяльності з припинення правопорушень здійснюється правомірний вплив (реагування на умови та причини правопорушень, роз'яснення процесуальних прав і обов'язків, інформування правопорушника та його мікросередовища про наслідки правопорушення тощо). Водночас неприпустимими є протиправні дії щодо правопорушників з боку працівників правоохоронних органів у вигляді погроз, залякувань, побоїв тощо [6, с. 6–7].

Розглядаючи питання правоохоронної діяльності у площині аксіології, зокрема через філософсько-правовий концепт впливу на професійні ситуації працівників правоохоронних органів, слід зауважити, що свідомість і ціннісне відношення кожної людини формується з народження, у шкільні роки, під час навчання у вищих навчальних закладах, а згодом і у процесі виконання професійних обов'язків. В аксіології права знаходять своє відображення три форми буття цінностей: особисті (екзистенціальні), суспільні цільові та предметно-втілені.

Якщо розглядати суспільні цільові цінності та ідеали, то основною умовою правових цінностей є їх існування, що вироблені суспільною й правовою свідомістю. Що стосується предметно-втілених цінностей, то вони знаходять своє відображення в нормативних актах, конституціях, законах. Самі ж правові ідеали реалізуються в системі правових відносин у вигляді суспільних взаємовідносин, що є формально рівними, незалежними від суб'єктів права, у правових процедурах, діях, механізмах, що закріплюють норми та закони в культурі. Одними з головних цінностей є особистісні, зокрема в кожній людини з дитинства під впливом батьків, навколишнього середовища та на основі психологічного типу особистості складається певна система життєво важливих цінностей. Особисті цінності виражають уявлення про блага, права та межі їх прагнення, виступають як авторитетні й обов'язкові установки свідомості.

Цінності також регулюють поведінку людини. Якщо для нас цінністю є сім'я, то це спонукає до дбайливого ставлення до своїх рідних; якщо цінністю є робота – до бездоганного її виконання; та чи інша поведінка може виступати також як цінність [7, с. 405]. Наприклад, цінністю для людини може бути праця. Діяльність, за якої створюються матеріальні й духовні блага, є сама по собі цінною. Зрештою, на основі цінностей можуть встановлюватися норми взаємин між людьми, тобто правила, що потребують бездоганного виконання. Наприклад, така цінність як сім'я передбачає норми сімейних взаємин, така цінність як дружба встановлює певні правила друзів [8, с. 308–309].

Якщо розглядати аксіологію як розділ філософії, то вона прагне до ідеалу раціональної науки, оскільки включає розумне знання до вищих (кардинальних) цінностей і впливає, за змоги, із логіч-

ного й зв'язного осмислення як фактів людського життя та історії, так і трансцендентальних структур свідомості; будучи заснованою на спостереженні над цими фактами і структурами, вона є наукою емпіричною. Будучи філософією цінностей, вона неминуче передбачає аналіз багатьох, припущених ціннісним дискурсом, теоретичних об'єктів і питань [9, с. 3–4].

Юридична аксіологія, як і філософія права та юридична наука загалом, предметом свого дослідження, поряд із правом, має й державу як саме правове явище – правову організацію (правової форми організації) публічної влади вільних членів певного суспільства [10, с. 53–54].

Тому ціннісне мислення й стало тією сферою, до якої філософія ХХ ст. здійснила найбільший внесок у площині зближення філософії з повсякденною свідомістю. Продовженням і розвитком цього внеску слугує світоглядна роль аксіології, її здатність на основі даних гносеології та метафізики окреслювати зв'язну картину орієнтирів людської діяльності й визначення її мети. Важливим постає й те, що аксіологію було внесено до онтологічного мислення. На ґрунті ціннісних досліджень зростає найважливіша, стосовно системного підходу, спроба узагальнити мислення до масштабів загальної онтології. Зокрема, із приводу теорії шарів Н. Гартмана, Р. Ингардена та А. Венцлови зазначалося, що вона добре вписується до «загальної структурної теми», тобто до сучасного структурного руху, що охопив ледь чи не всі галузі дослідження культури [9, с. 7–8].

У цьому контексті необхідно загалом зазначити, що діяльність правоохоронних органів характеризується специфічними рисами, реалізація яких покликана забезпечити повноту, усебічність та об'єктивність їх висновків і рішень. До таких рис, зокрема, належать: діяльність правоохоронних органів у кожному випадку має ґрунтуватися на повідомленні про вчинення злочину чи іншого правопорушення; у всіх інших випадках правоохоронні органи не вправі втручатися в життя громадян, у діяльність інших органів держави, державних, громадських і приватних організацій; правоохоронні органи провадять свою діяльність тільки на підставі закону й відповідно до нього, а в окремих випадках – у певній процесуальній формі. Будь-які свавільні дії неприпустимі. Порушення вимог закону, допущене у процесі правоохоронної діяльності, може бути саме по собі правопорушенням, що тягне дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність; правоохоронну діяльність можуть провадити тільки особи, які перебувають на службі у правоохоронних органах і мають спеціальну, зокрема юридичну, підготовку. Присвоєння іншими особами права провадити правоохоронну діяльність є неприпустимим і за певних умов розцінюється як злочин; рішення правоохоронних органів у всіх випадках є заходами юридичного впливу, що засновані на законі та не відповідають обставинам учинення дії (або бездіяльності), у зв'язку з чим відбулося втручання цих органів. За порушення такої вимоги відбувається скасування ухваленого рішення, а іноді й притягнення до відповідальності особи, яка його ухвалила; законні й обґрунтовані рішення, ухвалені правоохоронними органами, підлягають виконанню будь-якими посадовими особами й громадянами. Невиконання їх тягне для правопорушників додаткові санкції; усі пов'язані зі злочинами та іншими правопорушеннями рішення правоохоронних органів, що суттєво впливають на права й свободи громадян або зачіпають інтереси держави, державних, громадських або приватних організацій, можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку.

Сьогодні основними завданнями реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів є: актуалізація змісту фундаментальних і прикладних наукових досліджень, спрямованих на вирішення найбільш важливих проблем практичної діяльності правоохоронних органів відповідно до їх функцій і компетенції, визначених законодавством; підвищення наукового рівня експертизи проектів законодавчих і нормативно-правових актів з питань боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської та державної безпеки відповідно до компетенції правоохоронних органів; удосконалення системи підготовки й перепідготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; використання сучасних інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів. З метою успішного вирішення окреслених завдань, наука повинна передбачати такі основні функції: науковий супровід та інформаційно-аналітичне й науково-технічне забезпечення правоохоронної діяльності; підготовка висококваліфікованих фахівців для правоохоронних органів; упровадження у практику діяльності правоохоронних органів сучасних вітчизняних і зарубіжних науково-дослідних методик та технологій [11, с. 10].

Право як система норм і правил поведінки позначається на суспільних відносинах за допомогою своїх функцій. Функції права – це основні напрями, що впливають на суспільні відносини, на поведінку людей у державі з метою гармонійного розвитку суспільства й належного функціонування держави. Функції права наділені певними ознаками, що формують основні напрями державно-правового впливу на суспільні відносини. Зокрема, ознаки функцій права: впливають із сутності й призначення права в суспільстві; виражають істотні, головні риси (ознаки) права; допомагають вирішувати завдання, що стоять перед правом.

Право нерозривно пов'язане з державою, відтак його функції, до певної міри, збігаються з функціями держави. Ця схожість полягає в соціальному призначенні держави та права, а також у вирішенні загальних завдань, що стоять перед державою та правом. За своєю суттю функції права

мають три види: регулятивну, охоронну й виховну (попереджувальну, запобіжну). Таким чином: регулятивна функція – напрям правового впливу, покликаний забезпечити чітку організацію громадських відносин, їх функціонування та розвиток відповідно до потреб суспільного прогресу; охоронна функція – напрям правового впливу, орієнтований на охорону позитивних і витіснення шкідливих для суспільства відносин, а також на припинення протиправної поведінки та запобігання їй; виховна (попереджувальна, запобіжна) – напрям правового впливу, в основі якого є здійснення психічного впливу на свідомість людей шляхом залякування й переконання [12, с. 155].

Саме за допомогою функцій права встановлюється його чіткий взаємозв'язок із правовою державою, що не може існувати без права як регулятора суспільно-правових відносин та індикатора ставлення народу до влади.

**Висновки.** Фактично, життя людини – основний об'єкт охорони з боку держави, що покладається на правоохоронні органи. Початком життя, зокрема, слід уважати початок фізіологічних пологів. Посягання на плід людини до початку родового процесу не є посяганням на життя та може призвести до відповідальності за незаконне проведення абортів. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть. Закон у рівній мірі охороняє життя будь-якої людини, незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо. Убивство – це позбавлення життя людини. Самогубство або замах на самогубство злочином не вважається.

Під час здійснення професійних обов'язків працівники правоохоронних органів ризикують своїм життям та здоров'ям з метою збереження життя кожної людини й громадянина. Саме професійні ситуації, у які потрапляє працівник правоохоронних органів, формують його як правосвідомого громадянина й людину, яка може відстоювати свої права та права інших відповідно до законів та нормативно-правових актів.

Водночас слід зазначити, що за сучасних умов існує велика загроза кризи правової моралі та занепаду авторитету влади в масовій свідомості. Необмежене посилення правоохоронних структур і бюрократизація судової діяльності зумовлює втрату авторитету суду й правоохоронних органів. Слід наголосити, що українське суспільство за незначний історичний термін поділилося на правопорушників і законослухняну частину населення, на платників і неплатників податків, на добропорядних і недобропорядних громадян тощо.

#### Список використаних джерел:

1. Витрук Н.В. Общая теория юридической ответственности / Н.В. Витрук – М. : Норма, 2009. – 258 с.
2. Большой юридический словарь / под ред. А.В. Малько. – М. : Проспект, 2009. – 704 с.
3. Основы права : [учебник] / под ред. З.Г. Крыловой. – М. : Высшая школа, 2000. – 400 с.
4. Проблемы общей теории права и государства : [учебник] / под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с.
5. Бліхар В.С. Аксиологічне обґрунтування правоохоронної діяльності : монографія / В.С. Бліхар, М.Б. Палій. – Л. : Ліга-прес, 2016. – 268 с.
6. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : [підручник] / [В.Т. Білоус та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
7. Бліхар В.С. Вплив цінностей на формуванні особистості в контексті філософсько-правових інтенцій / В.С. Бліхар // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». – Л. : ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 405–413.
8. Киричок О.Б. Філософія : [підручник] / О.Б. Киричок. – Полт. : РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.
9. Старостин Б.А. Ценности и ценностный мир / Б.А. Старостин. – М. : Компания Спутник+, 2002. – 154 с.
10. Нерсесянц В.С. Философия права / В.С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2009. – 848 с.
11. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України : [навчальний посібник] / Н.С. Юзікова. – К. : Істина, 2006. – 320 с.
12. Правоведение : [учебник] / под ред. В.А. Козбаненко. – М. : Дашков и К, 2006. – 1063 с.

**ЗМІСТ**

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

<b>ПЛОТНИКОВА Ю.І.</b> РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК У ВІДНОСИНАХ ЩОДО СПРАВЛЯННЯ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ.....	3
<b>ПРОЦИШЕН М.В.</b> ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМНИХ ОЗНАК ЗМІСТУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРАВІ.....	8
<b>РОССИХІНА Г.В.</b> ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІЗНАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ФІНАНСОВОГО ПРАВА.....	12
<b>РУДНИЧЕНКО С.М.</b> ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	18
<b>САВЧУК Р.М.</b> НЕВОЛОДІННЯ МООВОЮ СУДОЧИНСТВА ЯК ПІДСТАВА ЗАЛУЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЧА ДО УЧАСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	22
<b>САРЫБАЕВА А.Н.</b> ПРОБЛЕМЫ КОДИФИКАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЙ XX ВЕКА.....	25
<b>САУНІН Р.Д.</b> НАЦІОНАЛЬНІ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: РІЗНА СУТНІСТЬ.....	28
<b>СЕРБИН Р.А.</b> ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА СФЕРИ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	32
<b>СОКУРЕНКО В.В.</b> ЗНАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ.....	38
<b>СТРЕЛЬЦОВА Н.М.</b> ІНФОРМАЦІЙНІ ПОСЛУГИ ТА ЇХ ВИДИ.....	43
<b>ТКАЧЕНКО О.В.</b> ФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	48
<b>ФЕДОРЧУК М.В.</b> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	51
<b>ХОМА Т.Ю.</b> ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВІДКРИТТЯ АБО ВИКОРИСТАННЯ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ВАЛЮТНИХ РАХУНКІВ.....	58
<b>ЦИГАНОК С.В.</b> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ.....	62
<b>ШЕВЧЕНКО С.І.</b> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ.....	68
<b>ШОРСЬКИЙ П.О.</b> ВИБОРЧІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	72
<b>ШУМЕЙКО О.А.</b> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЗА ДОПОМОГОЮ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ КРАЇН ЄВРОПИ ТА США).....	77
<b>КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ</b>	
<b>БЕСЧАСТНИЙ В.М.</b> УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	83



<b>ВАСИЛЕНКО К.І.</b> ЗМІНА ЯКОСТІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	86
<b>ВОЛКОВСЬКА А.С.</b> ЖУРНАЛІСТ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 3451 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	91
<b>КОВАЛЕНКО А.В.</b> СУЧАСНИЙ СТАН МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	96
<b>КОМАРНИЦЬКИЙ М.М.</b> ПОНЯТТЯ Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ПОТЕРПІЛИМ ВІД ЗЛОЧИНУ СЛУЖБОВОГО ОBOB'ЯЗКУ.....	100
<b>КУЦ І.Г.</b> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖУ.....	104
<b>ЛИТВИН І.І.</b> ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ.....	108
<b>МЕЛЬНИЧУК В.М.</b> ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФАЛЬСИФІКАЦІЮ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ОБІГ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ.....	113
<b>МУРАВЬОВ К.В.</b> ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ Й УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	119
<b>ТОПЧІЙ В.В.</b> НЕГАТИВНІ ПРОЯВИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ В ЕКОНОМІЦІ.....	123
<b>ТУПЕЛЬНЯК І.І.</b> КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРИМУС ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ .....	127
<b>ЧЕБОТАРЬОВ А.І.</b> ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 159-1 КК УКРАЇНИ.....	131
<b>ШИЯН О.Ю.</b> ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ, ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ЧИ НАДАННЯ КРЕДИТІВ ІЗ БЮДЖЕТУ БЕЗ ВСТАНОВЛЕНИХ БЮДЖЕТНИХ ПРИЗНАЧЕНЬ АБО З ЇХ ПЕРЕВИЩЕННЯМ.....	134
<b>ШМЕРЕЦЬКИЙ Є.Є.</b> ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОЇ ВІД ЗІВАЛТУВАННЯ.....	139
 <b><i>КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА</i></b>	
<b>АНТОНЮК О.В.</b> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ АБО ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ ЧИ ІНШОГО ПРЕДМЕТА, СПЕЦІАЛЬНО ПРИСТОСОВАНОГО АБО ЗАЗДАЛЕГІДЬ ЗАГОТОВЛЕНОГО З МЕТОЮ НАНЕСЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ.....	145
<b>ВИСОТЕНКО Ю.В.</b> ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК, ВЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ.....	149
<b>ГРИЗА О.В.</b> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТАЄМНИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	153

<b>Д'ЯКОВСЬКИЙ Г.Л.</b> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ, ВЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ ОСІБ.....	158
<b>ІВАНЦОВА О.В.</b> ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ Й ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У ГАЛУЗІ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА.....	162
<b>КОВТУН Я.О.</b> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВРУЧЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ СТОРОНИ ЗАХИСТУ ПО ЗАКІНЧЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	167
<b>МОРОЗОВ Д.А.</b> РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ: СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ.....	170
<b>ПЕРЛІН С.І.</b> СПІВВІДНОШЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ.....	176
<b>РОМАНОВ В.О.</b> ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ «УСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РАДІОЕЛЕКТРОННОГО ЗАСОБУ» В РОЗРІЗІ НЕТЯЖКИХ ТА СЕРЕДНЬОЇ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	180
<b>СИЗА Н.П.</b> ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	182
<b>ТОМИН С.В.</b> ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	186
<b>ФЕДОСОВА О.В., МИХАЙЛОВА Ю.О.</b> ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ.....	190
<b>ФЕСЕНКО О.М.</b> ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	196
<b>ХОЛОДИЛО П.В.</b> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОРУШЕННЯ УМОВ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ.....	200
<b>ШЕРУДИЛО В.О.</b> ПРАВОВІ ПІДСТАВИ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ.....	204
<b>ШУЛЬГА Н.В.</b> ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	208
<b><i>СУДОУСТРІЙ</i></b>	
<b>ДЕГТЯРЕНКО М.А.</b> ПСИХОЛОГІЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ ФАХОВИХ ЗНАНЬ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	213
<b>ФАЙНГОЛЬД І.Д.</b> ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА КОНТРОЛЮ.....	218
<b><i>МІЖНАРОДНЕ ПРАВО</i></b>	
<b>КАСПРУК О.С.</b> ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕТРОСПЕКТИВА ВЗАЄМОДІЇ КРАЇН УЗДОВЖ ВЕЛИКОГО ШОВКОВОГО ШЛЯХУ.....	222
<b>МЕЛЬНИК К.В.</b> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ».....	225

**ОКОЛОВСЬКИЙ А.М., ВОЛКОВИЧ О.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО БАНКУ..... 228**

***ФІЛОСОФІЯ ПРАВА***

**БОДНАРЧУК М.М. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС КОМПАРАТИВНОСТІ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..... 233**

**КУРИСЬ В.З. ГНОСЕОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО УНІВЕРСУМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ..... 238**

**ПАЛІЙ М.Б. ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНИХ СИТУАЦІЙ НА АКсіОМАТИКУ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 243**

# НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 6  
Том 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – Н.С. Кузнецова

Підписано до друку 28.12.2016. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 29,65. Ум.-друк. арк. 29,31.

Наклад 300 прим. Зам. № 2812-16.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012  
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.  
Тел. (0552) 39-95-80  
E-mail: [mailbox@helvetica.com.ua](mailto:mailbox@helvetica.com.ua)